

N. CARTOJAN

CĂRȚILE POPULARE ÎN LITERATURA ROMÂNEASCĂ

CUVÎNT ÎNAINTE
de
DAN ZAMFIRESCU

POSTFAȚĂ
de
MIHAI MORARU

Ediție îngrijită de
ALEXANDRU CHIRIACESCU

Prezentare grafică:
VAL MUNTEANU

N. CARTOJAN

CĂRȚILE POPULARE ÎN LITERATURA ROMÂNEASCĂ

EPOCA INFLUENȚEI SUD-SLAVE

EDITURA ENCICLOPEDICĂ ROMÂNĂ
BUCUREȘTI, 1974

Redactor: GABRIELA IONESCU
Tehnoredactor: CONSTANȚA BRANCIU

Bun de tipar: 28. 12. 1973
Tiraj: 5 000 ex. broșate + 2 000 ex. legate 1/1
Coli tipar: 23; Planșe: 16

Tiparul executat sub comanda nr. 2382,
la I. P. Arta grafică, Calea Șerban Vodă nr. 133,
București, Republica Socialistă România

NICOLAE CARTOJAN ȘI STUDIUL CĂRȚILOR POPULARE ÎN LITERATURA ROMÂNEASCĂ

Deși a lăsat o reputată sinteză de *Istoria literaturii române vechi*, în care îmbrățișează aproape întreaga materie, Nicolae Cartojan a fost și a rămas, în ipostaza de *cercetător* al literaturii noastre vechi, omul unei singure iubiri: *cărțile populare.* Este ogorul pe care a pășit cu modestie, dar temeinic, atunci cînd nu părăsise încă băncile Facultății de litere a Universității bucureștene; pe care l-a destelenit în mare parte, căruia, dîndu-i ocol, i-a însemnat hotarele, și de pe care a cules cele mai bogate roade.

Nicolae Cartojan a fost, pentru aceste scrieri cu un caracter așa de felurit, incluse în noțiunea de « cărți populare », ceea ce Bălcescu și Kogălniceanu, apoi Iorga, au fost pentru genul cel mai strălucit al creației originale din literatura veche: *cronicile.* A fost, adică, învățatul care și-a simțit întreaga ființă contopită cu filele operelor pe care le studia și prin care se simțea purtat într-o lume ce răspundea intim ființei sale. Marii ctitori ai României moderne, continuați de genialul și furtunosul lor urmaș, își scăldaseră sufletul, ca într-o apă vie, în fluviul în care se adunase, trecînd prin secole, experiența istorică a unui popor. Dintr-o vreme însă, în care cuvîntul îl aveau cei de deasupra, *cronica*, în epoca marii sale înfloriri, fiind opera cărturarilor-boieri. Ea vorbește în primul rînd despre domni și clasa conducătoare. Glasul poporului « de jos » nu se aude ca atare, chiar dacă limba lui înțeleaptă și plină de miez, ca și trăsăturile lui sufletești, răzbat în scrisul cărturarilor.

Cu Nicolae Cartojan, în știința despre trecutul culturii noastre a pășit un reprezentant al acelei

lumi sătești care se nutrise, de secole, cu o cultură orală și cu o cultură scrisă adaptată, adoptată sau creată după nevoile sufletului său. Cartojan — fiu de țărani din Călugăreni-Uzunu—a pus în cercetarea și impunerea *acestei* dimensiuni a culturii noastre vechi, care reprezenta glasul *maselor populare*, o stăruință și o știință egalate numai de fidelitatea lui nestrămutată pentru subiect.

Într-adevăr, cu excepția stolnicului Constantin Cantacuzino, nici un cărturar din cultura noastră veche nu s-a bucurat, nu de o cercetare monografică, dar nici măcar de un articol semnat de Nicolae Cartojan [1]. Întreaga sa energie de cercetător, de popularizator, ca și de informator prestigios al străinătății asupra trecutului nostru cultural, a fost consacrată culturii lumii din care venea și pe care a ridicat-o, astfel, în atenția științei mondiale. Genialului aristocrat Hasdeu, savantului comparatist de reputație mondială M. Gaster, i-a urmat, în cercetarea « cărților populare », un exponent al lumii țărănești, care le îndrăgise, le copiase și le citise de veacuri. Le-a urmat *rapsodul* plin de pioasă iubire și înțelegere. Și numele lui a rămas legat, pentru totdeauna, în istoriografia noastră literară, de universul acestor « cărți populare ».

★

Biografia lui Nicolae Cartojan poate fi rezumată în puține cuvinte. Spectaculosul lipsește cu desăvîrșire. Este parcă biografia unuia din miile de cărturari anonimi, despre care nu aflăm decît din însemnările laconice de pe manuscrisele pe care le-a copiat la lumina luminării.

S-a născut în satul Călugăreni-Uzunu la 4 decembrie 1883, ca fiu al lui Anghel Cartojan și al Mariei Petrescu-Cartojan. Și-a petrecut copilăria în sat, pe locul uneia din cele mai vestite bătălii pentru libertatea poporului român, printre legende, basme și

cîntece străvechi. A cunoscut, prin experiență proprie, întrepătrunderea « cărților populare » cu folclorul și a respirat întregul climat cultural al satului românesc de la sfîrșitul veacului trecut, după cum a cunoscut și viața grea a țărănimii. Fapt nu lipsit de legătură cu aceste experiențe, întreaga sa simpatie, în calitate de cercetător al literaturii române *moderne*, se va concentra asupra lui Mihail Kogălniceanu, marele luptător pentru împroprietărirea țăranilor!

Urmează studiile secundare ca bursier la liceul Sfîntul Sava din București, unde, începînd din clasa a V-a, are ca profesor de limba română pe Ion Bianu, viitorul său magistru și sprijinitor.

În 1902 se înscrie la Facultatea de litere a Universității din București, fiind remarcat de Titu Maiorescu și de Nicolae Iorga și mai ales de același Ion Bianu care, după obținerea licenței în 1906, îl angajează funcționar la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române. Va petrece, astfel, zile și ani de-a rîndul în tovărășia miilor de manuscrise adunate de pe tot cuprinsul țării. Funcționează, în același timp, ca profesor de limba română la Giurgiu, mai întîi la școala comercială, apoi, din 1910, după examenul de capacitate, la gimnaziul clasic ,,Ion Maiorescu", unde va fi și director. Din 1911 este profesor și la Liceul militar ,,N. Filipescu" de la Mănăstirea Dealu.

În 1912—1914 obține concediu de la catedră și pleacă în Germania, unde urmează cursuri de literatură și filologie la Berlin, audiindu-l în special pe slavistul Brückner, fără însă a deprinde limbile slave, care i-au rămas puțin accesibile. Conștient el însuși de această lacună, îi va îndruma pe studenții preferați spre aprofundarea limbilor și culturilor slave care au stat în legătură cu vechea cultură românească.

În timpul șederii în Germania, întreprinde cercetări fructuoase cu privire la biografia și activitatea lui M. Kogălniceanu. Se întoarce în țară la izbucnirea primului război mondial, reluîndu-și activitatea în

învățămîntul secundar ca profesor și director al gimnaziului din Giurgiu. În 1916, în urma bombardării orașului, cursurile se întrerup, iar N. Cartojan funcționează la București, unde rămîne pînă la terminarea războiului, cînd revine la gimnaziul din Giurgiu.

În 1920, la 37 de ani, își susține teza de doctorat în litere cu *Alexandria în literatura românească. Noui contribuții.* Referenți sînt Ion Bianu și Ovid Densusianu, iar din comisia de examen mai fac parte Demostene Russo, Ramiro Ortiz și Dimitrie Onciul, decanul facultății.

Un an mai tîrziu trece examenul de docență la specialitatea istoria literaturii române, pe lîngă catedra lui Ion Bianu. Din 1923 este conferențiar universitar și totodată profesor la Școala Superioară de Arhivistică și Paleografie. În urma acestei promovări părăsește definitiv gimnaziul din Giurgiu.

Primul său curs păstrat, litografiat după notele doctorandului D. Mazilu, este din anul școlar 1926—1927 și tratează despre *Elementele occidentale în literatura veche românească.* În 1928—1929 a ținut un ciclu de prelegeri despre *Romanul occidental în literatura veche românească*, din care s-au păstrat numai cîteva, litografiate (Bibl. Acad. Rom., cota II. 558541).

În 1928 Ion Bianu, în vîrstă de 72 de ani, se retrage de la catedra de istoria literaturii române, pe care o deținea de la crearea ei, în 1901. Pentru anul școlar 1928—1929, catedra este suplinită de N. Iorga, ale cărui prelegeri au devenit celebra *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică, după note stenografice ale unui curs*, București, 1929. Începînd din anul următor, catedra se scindează, creîndu-se o catedră de literatură veche, al cărei titular devine profesorul N. Cartojan, și alta de literatură modernă, în frunte cu D. Caracostea.

Cei 14 ani în care Nicolae Cartojan este titularul catedrei de literatură română veche la Universitatea

din București înseamnă « epoca de aur » în istoria predării acestei discipline în învățămîntul nostru superior. Deși catedre similare se înființaseră anterior la Cluj (1919) și Iași (1920), titulari fiind Nicolae Drăganu și respectiv Giorge Pascu, orientarea pur filologică a celor doi profesori nu reușise să creeze disciplinei lor o audiență mai largă și nici să o impună atenției marelui public. Întreaga operă, atît de meritorie, a lui N. Drăganu, este circumscrisă la chestiuni de pură filologie a textelor vechi, interesîndu-i numai pe specialiști, iar în ceea ce privește opera lui G. Pascu, ea era condamnată din primul moment, datorită stilului imposibil și manierei ilizibile în care veninosul profesor ieșan, totuși nu lipsit de cunoștințe și de perspicacitate, înțelegea să-și prezinte obiectul cercetărilor sale.

I-a revenit lui Nicolae Cartojan sarcina și meritul de a face din studiul literaturii române vechi la Universitate o disciplină cu un larg orizont de idei, impregnată de un cald și luminat patriotism, capabilă să pasioneze o pleiadă de tineri eminenți, elevi ai săi, unii dintre dînșii celebri astăzi în țară și peste hotare.

N. Cartojan avea, într-adevăr, toate darurile unui întemeietor de școală: cunoașterea temeinică a materiei, generozitatea, modestia, dragostea pentru studenți. Și-a organizat catedra, de la început, ca pe o adevărată instituție de promovare a cercetării originale și de formare a tinerelor cadre. Cum literatura veche se studia, la curs și seminar, în toți cei patru ani de facultate, profesorul obișnuia să țină anual două cursuri — unul de sinteză tratînd despre *o epocă* din istoria literaturii vechi, altul de adîncire a materiei, pentru care își alegea o *temă* determinată. Cursurile erau completate cu seminarul, în care studenții deprindeau metodologia muncii științifice. Începînd din anul I și pînă în anul IV, materia era astfel înfățișată, încît studentul urmărea amănunțit, în decurs de 4 ani, întreaga dezvoltare a culturii noastre vechi, de la origini pînă în secolul al XVIII-lea.

Seminarul a devenit, din primul moment, punctul de atracție al studenților celor mai dotați și mai interesați de materie. Pentru a permite tinerilor săi învățăcei afirmarea științifică încă de pe băncile facultății, N. Cartojan crează, în 1934, *Cercetări literare*, prima și ultima publicație consacrată literaturii române vechi, din care au apărut, pînă în 1943, cinci volume. Valoarea acestei publicații, atît prin studiile studenților și doctoranzilor lui N. Cartojan, cît și prin extrem de prețioasa bibliografie anuală, întocmită de aceștia sub conducerea conferențiarului de bibliografie N. Georgescu-Tistu, atașat la catedra de literatură veche, este nepreţuită. Nimeni nu se poate dispensa, în cercetările asupra literaturii noastre vechi, de această publicație, operă, totuși, a unor tineri.

În cadrul seminarului de literatură veche au apărut, litografiate an de an, cursurile magistrului [2]. În paginile lor putem urmări progresul cunoștințelor și evoluția gîndirii lui N. Cartojan asupra dezvoltării culturii românești din epoca veche. Substanța acestor cursuri a fost decantată, sintetizată și tipărită în cele trei volume ale *Istoriei literaturii române vechi* — primul tratat clasic în materie.

Cursul despre « Epoca fanarioților », ținut în două rînduri, prima oară în anul școlar 1932—1933 și a doua oară în 1937—1938, a fost publicat aparte, cu eliminarea capitolelor — de altfel firave — despre *istoriografia* și *literatura religioasă*, și după o atentă revizuire, completare și îmbunătățire. El a devenit volumul II din *Cărțile populare în literatura românească*. Noțiunile despre literatura « parenetică » expuse tot în acest curs au fost înglobate în studiul *« Ceasornicul domnilor » de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*. În general însă, materia secolului al XVIII-lea, dincolo de epoca lui Brîncoveanu și exceptînd cărțile populare și pe Neculce, i-a fost mai puțin cunoscută lui N. Cartojan. Tratat în cadrul mai multor seminarii, Dimitrie Cantemir n-a făcut niciodată obiectul unui text tipărit [3].

Strîns legată de activitatea creatoare a seminarului de literatură veche este preocuparea lui N. Cartojan de a edita texte vechi românești însoțite de fotocopii, astfel încît studenții să deprindă lectura slovei chirilice tipărite sau manuscrise. Încă din 1921, în cadrul seminarului de istoria literaturii române condus din însărcinarea lui Ion Bianu, N. Cartojan alcătuise, împreună cu titularul de atunci al catedrei, un album intitulat *Pagini de veche literatură românească*. Albumul conținea 32 de planșe și era menit a servi exercițiilor din seminar. Sub titlul *Album de paleografie românească*, el se va reedita, mereu adăugat cu noi planșe, de trei ori (ed. I, 1926, ed. II, 1929, ed. III, 1940). Dar cea mai însemnată ctitorie a sa rămîne, din acest punct de vedere, *Texte de literatură veche românească. Colecție îngrijită de prof. N. Cartojan, membru al Academiei*. Publicate la Casa Școalelor, în excelente condiții grafice, au văzut lumina tiparului, în cadrul acestei colecții, trei volume indispensabile cercetătorilor: Dan Simonescu, *Legenda lui Afrodițian Persul* (1942), Ion Const. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel* (1942) și Al. Rosetti, *Scrisori românești din Arhivele Bistriței* (1592—1638), ultima apărută în 1944. Din nefericire, ediția *Răspunsurilor împotriva Catehismului calvinesc*, celebra scriere a mitropolitului Varlaam, pregătită de N. Cartojan, a rămas în șpalt și n-a mai văzut niciodată lumina tiparului.

Profesor secundar de-a lungul a 17 ani (1906—1923), Cartojan n-a uitat niciodată nevoile urgente ale învățămîntului mediu. Încă din 1929, în colaborare cu C. Damianovici, apoi din 1935 în colaborare cu I. Rădulescu-Pogoneanu, a alcătuit manuale de limba română pentru clasele I—IV și VI. Tot pentru elevi a inițiat, cu sprijinul editurii Scrisul românesc din Craiova, cea mai bună colecție de texte ale clasicilor români destinată elevilor: « Clasicii români comentați ». În această colecție, pe care a condus-o pînă la sfîrșitul vieții, au apărut scrierile a 31 de

autori. N. Cartojan personal a îngrijit și prefațat scrierile lui P. Ispirescu, M. Kogălniceanu și Th. Șerbănescu. Din literatura veche s-au tipărit: *Letopisețul Țării Moldovei* de Gr. Ureche, comentat de prof. Const. C. Giurescu, cronica lui Ion Neculce, comentată de Al. Procopovici, *Istoria Țării Românești* de stolnicul Constantin Cantacuzino, după un manuscris necunoscut, editată de Dan Simonescu și precedată de introducerea lui N. Cartojan, *Viața lui Constantin Cantemir* de Dimitrie Cantemir (traducerea din latinește a lui N. Iorga), îngrijită de Liliana Iorga-Pippidi.

Paralel cu activitatea didactică ce izvora dintr-o minunată vocație pedagogică, N. Cartojan s-a impus ca un eminent *cercetător*, ale cărui lucrări i-au cîștigat, încet dar sigur, stima și recunoașterea în țară și peste hotare. A fost ales membru corespondent al Academiei Române în 1929, la propunerea lui Ion Bianu, și membru activ în mai 1941, succedînd lui N. Drăganu.

Tot în 1929 The Medieval Academy of America, Lehmaan Hall, Cambridge Massachussetts din Harvard îl cooptează membru al ei, iar în 1942 i se conferă titlul de *doctor honoris causa* al Universității din Padova. A fost și membru în Commission internationale d'Histoire littéraire moderne colaborînd la *Répertoire chronologique des littératures modernes* sub direcția lui Paul van Tieghem.

Din nefericire, cariera didactică și munca științifică i-au fost retezate, în plin avînt, la numai 61 de ani, de către o pneumonie căreia constituția sa delicată nu i-a putut rezista. A murit în noaptea de 19 spre 20 decembrie 1944, nu înainte de a fi transmis operei acel principiu de viață eternă, care este pasiunea și dăruirea pentru o cauză bună.

Urmărind titlurile din *bibliografia* operei lui N. Cartojan în ordine cronologică, se constată, de la început, orientările fundamentale cărora învățatul

le-a rămas credincios de-a lungul întregii sale vieți: studiul epocii « pașoptiste », cu preferință evidentă pentru personalitatea și opera lui Kogălniceanu, și studiul aprofundat al « cărților populare în literatura românească ».

A debutat în *Convorbiri literare*, un an după terminarea Facultății de litere, cu articolul intitulat *Soarta unei reviste literare în 1844: « Propășirea »*. În același an, 1907, a apărut, tot în *Convorbiri literare*, un articol în care comunica date importante despre *Dacia literară* și *Steaua Dunării (Un episod din istoria cenzurii în Moldova)*. Din cele 27 de titluri de articole și studii privind literatura română modernă, înregistrate de bibliografiile citate, numai 6 nu se referă la Kogălniceanu! Ele sînt închinate însă lui D. Bolintineanu, N. Bălcescu, V. Alecsandri, sau altor subiecte ce țin de aceeași epocă. Fără a-l recomanda pe autor ca un mare istoric al literaturii române moderne, aceste studii și articole aduc, nu o dată, contribuții de care trebuie să se țină seama. În special cei ce studiază pe M. Kogălniceanu găsesc în informațiile puse la dispoziție de N. Cartojan — care lucra la o monografie consacrată marelui democrat și patriot — un prețios material documentar.

În 1910 lui N. Cartojan i se tipărește, tot în *Convorbiri literare*, prima contribuție la cercetarea literaturii vechi, domeniul care-l va consacra printre istoricii literari de prestigiu ai vremii sale. Este vorba de un fragment din amplul studiu *Alexandria în literatura românească*, studiu elaborat inițial în seminarul de istorie literară al lui Ion Bianu, ca student, și premiat de Universitate cu premiul Hillel.

Lucrările lui N. Cartojan în domeniul literaturii române vechi — singurele care ne interesează aici — nu sînt numeroase. Cuprind însă cercetări esențiale care, în ciuda progresului documentar, asigură autorului o întîietate ce obligă pe specialistul de azi să pornească, întotdeauna, de la ele.

Iată lista celor ce reprezintă contribuții personale la progresul disciplinei, precum și sinteze fundamentale:

1. *Alexandria în literatura românească*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1910, 102 pagini.

2. *Alexandria în literatura românească. Noui contribuţii.* (Studiu şi text), Bucureşti, Cartea Românească, Institutul de Arte Grafice Göbl-Rasidescu, 1922, 122 pagini.

3. *Legenda lui Avgar în literatura veche românească*, în *Convorbiri literare*, anul LVII, 1925, pp. 243—261 şi extras, 18 pagini.

4. *Legendele Troadei în literatura românească*, Bucureşti, 1925, 74 pagini, Academia Română. Memoriile secţiunii literare, Seria III, Tom. III. Mem. 3.

5. *« Fiore di virtù » în literatura românească*, Bucureşti, 1928, 107 pagini, Academia Română, Memoriile secţiunii literare, Seria III, Tomul IV, Mem. 2.

6. **Cărţile populare în literatura românească, vol. I. Epoca influenţei sud-slave,** Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1929, 271 pagini.

7. *Cel mai vechi zodiac românesc: Rujdeniţa Popei Ion Românul (1620)*, în *Dacoromania*, anul V, 1927—1928, Cluj, 1929, pp. 584—601, şi extras, 18 pagini.

8. *« Ceasornicul domnilor » de N. Costin şi originalul spaniol al lui Guevara*, publicat parţial în *Revista istorică română*, III, 1933, cu sfîrşitul în *Cercetări literare*, IV, 1940. În întregime apare, într-o broşură aparte, în 1941, avînd 42 pagini plus 4 pagini rezumat francez.

9. *Poema cretană « Erotocrit » în literatura românească şi izvorul ei necunoscut*, Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare, Seria III, Tomul VII, Mem. 4, Bucureşti, 1935, 57 pagini.

10. *O dramă populară italiană a lui Giulio Cesare Croce despre Sinan-Paşa şi vitejiile româneşti*, în

Omagiu fraţilor Alexandru şi Ion Lapedatu, Bucureşti, 1936, şi extras, 8 pagini.

11. **Cărţile populare în literatura românească, vol. II. Epoca influenţei greceşti,** Fundaţia pentru literatură şi artă, Biblioteca enciclopedică, Bucureşti, 1938, 450 pagini.

12. *Iconografie populară românească. Mîntuitorul şi viţa de vie*, în *Artă şi tehnică grafică*, Buletinul imprimeriilor statului, nr. 1, septembrie 1937, şi extras, 4 pagini.

13. *Iconografie populară românească. Zapisul lui Adam*, în aceeaşi publicaţie, nr. 3 din 1937, şi extras, 6 pagini.

14. *Colindele cu steaua* (Picu Pătruţ), în aceeaşi publicaţie, nr. 6 din iunie 1938, şi extras, 7 pagini cu 11 ilustraţii de Picu Pătruţ.

15. **Istoria literaturii române vechi, vol. I—III,** Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă, 1940—1945, cu numerotare în continuare, de la 1 la 272 pagini. Dar textul singur, fără numeroasele ilustraţii, şi la format normal, nu depăşeşte volumul II din *Cărţile populare* care rămîne, astfel, cea mai întinsă lucrare publicată de N. Cartojan.

Am eliminat, din această enumerare, titlurile ce reprezintă simple tipăriri anticipate de fragmente din lucrările mari, apărute ulterior [4], precum şi articolele publicate în limbi străine — unele simple rezumate de mai puţin de o pagină — care nu aduc nimic nou, cu excepţia versiunii franceze a studiului despre *Erotocrit* — şi îndeplinesc numai funcţia de informare a străinătăţii asupra rezultatelor expuse amplu în studiile româneşti [5].

Ceea ce se desprinde cu claritate din lista de mai sus, şi chiar din titlurile enumerate în note, este locul covîrşitor pe care îl deţin, în opera lui N. Cartojan, studiile asupra « cărţilor populare ». Nu numai că, împreună, cele două volume ale « capo-

doperei sale »[6] depășesc cu mult *Istoria literaturii române vechi*, sinteză ce are ca obiect, totuși, întreaga evoluție a culturii române pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, dar și cercetările monografice pregătitoare sînt, în exclusivitate, orientate spre aceleași preocupări.

Singurele două studii care se detașează din seria investigațiilor directe asupra culturii populare scrise și a ecourilor ei în folclor și în iconografie privesc *Ceasornicul domnilor* și drama populară a lui Croce. Să nu trecem însă cu vederea că romanul lui Guevara despre Marc Aureliu, tradus și prelucrat în românește de Nicolae Costin, aparține, și el, pînă la un punct, categoriei de scrieri din care face parte *Erotocritul* de pildă, adică al *romanelor de origine cultă intrate în circuit popular.*

Iar scrierea lui Giulio Cesare Croce, N. Cartojan a descoperit-o, în tipăriturile italiene din secolul al XVII-lea, studiind biografia și opera celebrului autor al lui *Bertoldo.* Nici Olindo Guerrini, autorul monografiei *La vita e le opere di Giulio Cesare Croce*, Bologna, 1879, primul care semnalează această dramă între scrierile lui Croce, și nici M. Gaster, care a folosit, cel dintîi la noi în țară, monografia lui Guerrini, nu au băgat de seamă importanța sa pentru români. I-a fost dat celui născut la Călugăreni să facă, pentru întîia oară, cunoscut în România acest document de epocă despre vitejiile lui Mihai Viteazul!

Reeditînd deci, într-o ținută grafică de excepție, *Cărțile populare în literatura românească*, Editura enciclopedică română, pe lîngă omagiul adus autorului în al 90-lea an de la nașterea sa, pune la dispoziția cercetătorilor trecutului nostru cultural, romaniștilor de pretutindeni și comparatiștilor, cea mai importantă operă a lui Nicolae Cartojan. Iar marelui public îi oferă o carte ce se citește cu plăcerea cu care citim basmele și legendele ce ne-au încîntat copilăria.

Fiindcă meritul esențial al cărții rămîne — pe lîngă o documentare ce era la timpul său foarte

bogată, dar care a fost între timp mult îmbogățită de cercetători ieșiți chiar din școala lui Cartojan — capacitatea unică de a reconstitui, din datele științifice și lectura textelor, *viața*, destinul acestor cărți populare în literatura universală și națională. *Cărțile populare în literatura românească* este o adevărată epopee a literaturii de imaginație care a încîntat, secole în șir, pe strămoșii noștri, punîndu-și amprenta asupra sufletului și scrisului unor mari cărturari, ca Neagoe Basarab, Dimitrie Cantemir, Ion Heliade Rădulescu, Mihai Eminescu, Mihail Sadoveanu.

Nicolae Cartojan a intuit acest adevăr esențial: că într-o vreme în care literatura *originală* se nutrea aproape exclusiv din experiența imediată a istoriei, a unei istorii mereu încercate de grave nevoi și probleme, sufletul cărturarilor mari și mici își găsea desfătarea cu o literatură, ce-i drept de împrumut, dar care, pătrunzînd pe tărîmul sensibilității și al limbii naționale, a fost integrată literaturii originale, a devenit un bun al tuturor păturilor de cititori, secole în șir.

Cu excepția *Istoriei ieroglifice* a lui Cantemir, rămasă aproape două secole necunoscută, «cărțile populare» au reprezentat, din veacul al XV-lea și pînă spre sfîrșitul celui de al XVIII-lea, singura formă de «beletristică» în cultura română. Și una din temele esențiale de cercetare a constituit-o, pentru N. Cartojan, tocmai urmărirea *modului în care cultura și limba română și-au făcut ale lor aceste scrieri cu o carieră universală.*

Cartojan urmărește, după un program constant, deși nu în toate cazurile respectat în întregime, destinul fiecărei scrieri pînă în momentul în care ea pătrunde în cultura română, apoi soarta ei în versiunile românești și reflexele în creația populară, în iconografie uneori, în literatura cultă cîteodată. De fiecare dată are grijă să înceapă, însă, cu relatarea conținutului respectivei scrieri, în care pune un talent unic de evocare a atmosferei proprii unor produse din veacurile de naivitate și copilărie ale culturii universale. De fapt, istoricul reconstituie cu bună știință un univers în care s-a mișcat cîndva mintea și

sufletul poporului nostru, sugerează elementele de poezie și basm ca și pe cele de teroare naivă vehiculate de așa-numitele « apocrife » cu caracter religios, dar nu o dată cu un substrat ascuțit social, antifeudal sau anticlerical. Căci — nu trebuie uitat — toate aceste « apocrife » se găsesc trecute pe listele de « cărți interzise » întocmite de biserică, deoarece ea vedea într-însele un atentat al maselor la monopolul spiritual deținut de cler. Chiar legendele religioase, mai apropiate de vederile bisericii și utilizate, în consecință, potrivit cu scopurile sale, sînt, prin originile și natura lor, produse ce întruchipau mentalitatea și gustul păturilor neprivilegiate, înclinate a vedea mai degrabă elementul uman și poetic decît rigiditatea dogmei oficiale. Acest fapt l-a înțeles foarte bine Cartojan, transpunînd conținutul lor în termenii științei literare, dar ferindu-se a le șterge praful auriu al vechimii.

Iată de ce, carte de știință în cel mai strict înțeles al cuvîntului, marea sinteză a lui Nicolae Cartojan se transformă ea însăși, pe măsura lecturii, într-o veritabilă creație literară. O citim așa cum citim versiunile datorate unor scriitori moderni ale basmelor din *O mie și una de nopți*, privind cum trec pe dinaintea ochilor noștri viziunile înspăimîntătoare sau paradisiace ale « apocrifelor », lumile de basm și aventură ale romanelor de felul *Alexandriei* sau *Erotocritului*, comparațiile și povestirile cu tîlc din *Floarea darurilor*, *Esopia*, *Archirie și Anadan*. Rîdem împreună cu *Bertoldo*, ne transpunem în mentalitatea unor vremuri care credeau în existența unor animale fabuloase și căutau să descifreze semnele timpului în *gromovnice*, sau viitorul după bătaia ochiului.

Nicolae Cartojan a avut darul să prezinte totul cu o înțelegere pentru acele vremuri naive, care-i venea din amintirile propriei copilării. El povestește cu plăcerea cu care a ascultat, copil fiind, aceleași isprăvi ale lui Alexandru Macedon, sau aceleași năzbîtii ale lui Bertoldo. Nimeni nu-l va mai ajunge și nimeni nu-l va întrece în aceasta. Oricît de mare

a fost progresul cercetării după el, și oricît de mult ar datora Cartojan înaintașilor săi, opera vieții sale rămîne o creație științifică solidă, peste care timpul a trecut fără a-i ofili parfumul arhaic, așa de abil filtrat prin mintea critică a omului modern.

NOTE

1. Bibliografia completă a operei lui N. Cartojan a fost întocmită, în două rînduri, de elevii săi Dan Simonescu și I. G. Dimitriu. Vezi Dan Simonescu, *N. Cartojan (1883—1944)* în *Revista istorică română*, vol. XV, fasc. II, 1945, pp. 193—215 și I. G. Dimitriu, *Nicolae Cartojan*, în *Orbis*, Bulletin international de Documentation linguistique, tome XIV, no. 2, 1965, pp. 589—603. Titlurile sînt clasate după epocile din istoria literaturii române la care se referă respectivele lucrări. Nu se face nici o mențiune dacă poziția bibliografică respectivă este o contribuție nouă, sau o simplă tipărire anticipată a unor fragmente din studiile mai mari, înregistrate la alte poziții. De asemenea, nu sînt diferențiate contribuțiile fundamentale de articolele cu un rol pur informativ, sau de popularizare.

În privința celor două poziții bibliografice privind personalitatea și opera stolnicului Constantin Cantacuzino, și anume: *Un grande erudito romeno a Padova: Lo « Stolnic » Constantin Cantacuzino*, București, 1943 (în colaborare cu Ramiro Ortiz, fiecare semnîndu-și însă partea ce-i aparține) și *Stolnicul Constantin Cantacuzino (viața și opera)*, Craiova, 1944, studiu premergător la ediția *Istoriei Țării Românești*, confruntarea textelor cu cele două prelegeri din cursul litografiat *Epoca lui Constantin Brîncoveanu*, 1942—1943, pp. 39—101, precum și cu volumul III din *Istoria literaturii române vechi* duce la următoarele constatări:

a) Cele două părți din placheta italiană semnate de N. Cartojan: *Lo « Stolnic » Constantin*

2*—

Cantacuzino (pp. 7—26) și *L'attività dello « Stolnic » Constantin Cantacuzino* (pp. 69—87) sînt, în parte, o redactare sintetică, dar în și mai mare parte o simplă traducere pentru uzul străinătății, a prelegerilor sale universitare păstrate în cursul citat, curs ce stă la baza volumului III din *Istoria literaturii române vechi*. Ele nu aduc nimic nou în raport cu acesta din urmă.

b) Studiul introductiv la ediția textului *Istoria Țării Românești*, ediție ce aparține în exclusivitate colaboratorului Dan Simonescu, are la bază tot textul prelegerilor universitare citate, cu o serie de amputări. Se reproduc însă pe larg, din același curs, notele de călătorie ale stolnicului, la care N. Cartojan a renunțat în textul definitiv al cursului, publicat ca volumul III din *Istoria literaturii române vechi*. Analiza operei capitale a stolnicului este însă mult redusă față de curs și de *Istoria literaturii române vechi*. Față de curs găsim în plus un paragraf despre opera geografică, și acesta îmbunătățit în *Istorie*, unde se dă și un paragraf despre *opera religioasă*.

În concluzie: cu excepția amplelor citate din jurnalul de drum, pe care Cartojan le-a păstrat numai aici, introducerea la ediția *Istoriei Țării Românești* nu-l interesează pe cititorul care cunoaște *Istoria literaturii române vechi*. Această introducere nu reprezintă un studiu special, rotund, ci doar o adaptare ad-hoc a prelegerilor universitare, definitivate și tipărite în *Istoria literaturii române vechi*, vol. III.

La poziția bibliografică *Miron Costin și Nicolae Costin*, în *Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani*, vol. XI, 652 (I. G. Dimitriu, p. 597) este vorba de două scurte prezentări, fiecare avînd, fără

bibliografie, 27 de rînduri (M. Costin) și 9 rînduri (N. Costin) pe pagina împărțită în două coloane. Ele nu au nici o altă importanță decît locul unde au apărut.

2. Iată lista completă a acestor cursuri litografiate, după bibliografiile citate:

1926—27. *Elemente occidentale în literatura veche românească*, I. f., 264 + 6 p. (editat de D. Mazilu).

1928—29. *Romanul occidental în literatura veche românească* (cîteva prelegeri editate de Victor Hîlmu).

1930—31. *Literatura românească în sec. al XVII-lea*, 516 p. (cu acest curs începe seria celor editate de seminarul de Istoria literaturii române vechi).

1931—32. *Curs de introducere în istoria literaturii române vechi pentru anul pregătitor*, 422 p. — *Literatura română în epoca lui Constantin Brîncoveanu*, 339 p.

1932—33. *Curs de introducere în istoria literaturii române vechi pentru anul pregătitor*, 445 p. — *Epoca fanarioților*, 463 p.

1933—34. *Începuturile literaturii române*, 433 p.

1934—35. *Literatura română în epoca marilor cronicari moldoveni*, 632 p.

1935—36. [nu a fost litografiat].

1936—37. *Epoca lui Constantin Brîncoveanu*, 343 p.

1937—38. *Epoca fanarioților*, 408 p. — *Iconografie și folclor*, 117 p.

1938—39. *Începuturile literaturii române*, 430 p.

1939—40. *Istoria literaturii române vechi în secolul al XVII-lea*, 244 p.

1940—41. *Literatura română în epoca marilor cronicari moldoveni*, 432 p.

1942—43. *Epoca lui Şerban Cantacuzino şi a lui Constantin Brîncoveanu*, 112 p.

— *Epoca lui Constantin Brîncoveanu*, 301 p.

3. În articolul citat, însoţit de bibliografia lui N. Cartojan, profesorul Dan Simonescu scrie: « Deşi cronologiceşte ultimul lui curs are titlul *Epoca fanarioţilor*, totuşi, sub acest titlu, prof. Cartojan a tratat mai mult romanul popular răspîndit la noi în secolul al XVIII-lea şi mai puţin celelalte domenii literare, istoric şi religios. În mai multe rînduri a anunţat studenţilor un curs despre D. Cantemir, pe care însă nu l-a ţinut niciodată. În 1935—1936 a ţinut un seminar despre opera lui Dimitrie Cantemir. În ultimul timp a expus sumar numai biografia lui Dimitrie Cantemir, ceea ce înseamnă că în preocupările şi notele lui începea să se schiţeze monografia întreagă » (p. 197).

În *Precuvîntarea* la primul volum din *Cercetări literare*, N. Cartojan nota între altele, făcînd o istorie a preocupărilor sale, începînd din 1930: « Anul III şi IV: Adîncirea unei epoce sau a unui gen literar în toate aspectele sale. Astfel preocupările Seminarului din ultimii ani au fost îndreptate asupra următoarelor teme: epoca şi opera lui D. Cantemir; cronicarii moldoveni şi scrierile lor ca izvor de inspiraţie pentru epica şi drama secolului al XIX-lea; cărţile populare şi urmele lăsate de ele în folclor. » În anul şcolar 1934—1935 seminarul cu anii III şi IV « a urmărit ţinta de a adînci probleme tratate în cursul public privitor la epoca marilor cronicari moldoveni» (*Cercetări literare*, II, 1936, p. V). «Seminarul cu studenţii anului III şi IV, condus de noi, a dezbătut în anul 1935—1936: viaţa şi opera lui Dimitrie Cantemir; în 1936—1937: istoriografia în Ţara Românească; în 1937—1938: literatura populară scrisă şi legăturile ei cu folclorul şi cu arta populară. » (*Cercetări literare*, III, 1939, p. V). În anul şcolar 1939—1940 în seminarul pentru aceiaşi ani III şi IV, pe care-l conducea personal,Cartojan « a urmărit

ideea originii romane în literatura noastră veche (la Grigore Ureche, Simion Dascălul, Miron Costin, Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino Stolnicul şi D. Cantemir).» (*Cercetări literare*, IV, 1940, p. VII). Este ultima informaţie despre activitatea seminarului, publicată în *Cercetări literare*.

4. În această categorie intră următoarele titluri din bibliografiile citate:

a) *Înrîurirea Alexandriei asupra literaturii populare*, în *Convorbiri literare*, XLIV, 1910, pp. 602—614, articol publicat de autor cu o notă care spune: « Fragment dintr-un studiu asupra *Alexandriei* în literatura română ». Cu excepţia unui scurt pasaj de la început, regăsim textul acestui articol în monografia *Alexandria în literatura românească*, pp. 89—101.

b) *Alexandria (Codex Neagoeanus)* în *Anuarul liceului Ion Maiorescu din Giurgiu pe anul şcolar 1919—1920*, Bucureşti, 1922.

c) *Codex Neagoeanus*, în acelaşi anuar pe anul şcolar 1920—1921, Bucureşti, 1922. Confruntarea textelor cu *Alexandria în literatura românească. Noui contribuţii*, unde sînt retipărite la paginile 82—117 şi respectiv 47—53 dovedeşte că s-au utilizat aceleaşi zaţuri tipografice cu care a fost tipărită lucrarea întreagă. Unele mici completări au fost operate de autor în corectură, pentru forma definitivă, tipărită în volum.

d) *Pagini de literatură românească veche. O cronică anonimă despre Brîncoveanu*, în *Cele trei Crişuri*, Bucureşti, 1941, pp. 53—56. Este textul capitolului despre *Anonimul brîncovenesc* din volumul III al *Istoriei literaturii române vechi*, p. 247 şi 254—256 (*Cronicarii lui Brîncoveanu*, paragraful *Cronica anonimă despre C. Brîncoveanu*). Singura frază care lipseşte în *Istoria literaturii române vechi* este următoarea: « Iată cum ştia Brîncoveanu să facă dreptate celor năpăstuiţi şi să aducă ordine în finanţele ţării » (p. 55).

e) *Epoca lui Brîncoveanu*, în *Revista Fundațiilor Regale*, anul XI, octombrie 1944, nr. 10, pp. 144—158. Este, cuvînt cu cuvînt, paragraful II, *Epoca lui Brîncoveanu* din volumul III al *Istoriei literaturii române vechi*, pp. 205—212. Acesta din urmă are în plus bibliografia și cîteva rînduri în text.

5. Iată și lista completă a acestor titluri:

a) *La légende d'Abgar dans l'ancienne littérature roumaine*, în *Slavia, Časopis pro slovanskou filologii*, Praga, anul V, fasc. 1, 1926—1927, pp. 201—202. Este un rezumat de 50 de rînduri al studiului publicat în *Convorbiri literare*.

b) *« Fiore di virtù » dans la littérature roumaine*, în *Archivum Romanicum*, XII, 1928, pp. 501—514. Prezentare a rezultatelor comunicate în memoriul academic de la punctul 5 al listei noastre. A apărut și în extras.

c) *Livres populaires roumains traduits du slave* în *I. Sjezd slovanských filologů v Praze, 1929, I-er Congrès des philologues slaves à Prague 1929*, vol. II, 1931, și extras de 8 pagini. Prezintă succint *Fiore di virtù, Alexandria, Varlaam și Ioasaf, Archirie și Anadan*.

d) *Les premiers éléments occidentaux dans la littérature roumaine* în *Revue de littérature comparée*, 1934 și extras 18 pagini.

e) *Le modèle français de « l'Erotocritos ». Poème crétois du XVII-e siècle*, în *Revue de littérature comparée*, aprilie-iunie 1936, pp. 265—293 și extras de 29 pagini. Acest articol a fost tradus și în grecește sub titlul Οἱ ἄμεσες καὶ ἔμεσες πηγὲς τοῦ Ερωτοκίτου, și a apărut în Τὸ Νέον Κάτὄς, Atena, decembrie 1937, pp. 362—375 și ianuarie 1938, pp. 92—107.

f) *Les romans courtois et les romans d'aventures dans le Sud-Est européen et surtout dans la littérature roumaine*, în *Bulletin of the International Committee of historical sciences*, volumul X, partea a III-a, cuprinzînd rezumatele comunicărilor prezentate la cel de al 8-lea Congres internațional de științe istorice de la Zürich, 1938. Rezumatul lui N. Cartojan, de 30 de rînduri, este tipărit la pp. 615—616.

g) *Un grande erudito romeno a Padova: Lo « Stolnic » Constantin Cantacuzino*, București, 1943 (în colaborare cu R. Ortiz). Vezi nota 1.

Informații sumare despre literatura veche se află și în broșura *Breve storia della letteratura romena*, traduzione di A. Pernice dal manoscritto originale, Roma, 1926, *Pubblicazioni dell'Instituto per l'Europa Orientale*, prima serie, *Letteratura-Arte-Filosofia*. Paginile 5—11 din această broșură de 33 pagini, dintre care 7 de bibliografie, sînt rezervate epocii vechi.

6. *Lingvistica românească*. Discurs rostit la 28 mai 1946 în ședință publică solemnă, de Iorgu Iordan, cu răspunsul d-lui Th. Capidan, București, 1946 (elogiul lui N. Cartojan).

DAN ZAMFIRESCU

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față reproduce textul ediției anterioare a studiului lui N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, apărut în anii 1929 (vol. I) și 1938 (vol. II).

Textul a fost transcris conform normelor ortografice actuale, grafii precum *sbucium*, *deslănțuit*, *ipostase*, *răsvrătiți*, *aceeaș* fiind înlocuite prin *zbucium*, *dezlănțuit*, *ipostaze*, *răzvrătiți*, *aceeași*. Au fost păstrate însă formele care consemnează o realitate fonetică: *manuscripte*, *contimporan*, *sunt*, *prototipe*, *cari*, *a resfrînge*, *a ceti*, *resfirat*, *vițiu*, *descălicător* ș.a.

Au fost corectate tacit numeroase greșeli de tipar sau de redactare ale vechii ediții. Astfel, în volumul I, la p. 85 (ed. 1929) în fraza « *Sara, Isac și robii plînseră pe Avraam și-i îngropară sufletul cu cinste. . .* », cuvîntul *sufletul*, a fost înlocuit, așa cum o cere, logic, contextul, cu *trupul*. La p. 245 a aceluiași volum, citatul din poezia lui Rückert « *Es war ein Mann. . .* » a fost transcris corect, « *Es ging ein* Mann. . . ». În volumul II (ed. 1938), la p. 42, capitolul *Moartea lui Cain*, se rezumă legenda nașterii cîinilor din țeasta lui. . . *Adam*. Textul se referă de fapt la *Cain*, personajul legendei.

Mai dificilă decît eliminarea erorilor de acest fel și a numeroaselor erori mărunte de tipul: *opere patriotice* pentru *opere patristice*, *premiologie* pentru *paremiologie* etc., a fost corectarea unor greșeli privind cotele manuscriselor citate în text sau în bibliografia capitolelor. Astfel, în volumul I, p. 114 (ed. 1929) se citează ms. nr. 449. În realitate, e vorba de ms. nr. 469 din Biblioteca Academiei R. S. România. La pp. 122 și 123, trimiterile la mss. nr. 496 și respectiv 463 erau eronate, trimiterea

corectă fiind la același ms. nr. 469. La p. 127 a volumului I, ediția din 1929, trimitea la ms. nr. 2813. În Biblioteca Academiei R. S. România, sub această cotă e înregistrat un manuscris al lui Teodor Diamant, care nu interesează, evident, studiul cărților populare. Trimiterea corectă e la ms. nr. 3813. La p. 199, trimiterea la ms. 3607 e greșită, fiind vorba de *Codex Neagoeanus*, ms. nr. 3821. Tot în volumul I, la p. 259, în locul cotei corecte a manuscrisului cuprinzînd romanul lui Archirie și Anadan, 4104, ediția din 1929 menționează, greșit, cota 1404. În volumul II (ed. 1938), p. 125, se citează manuscrisul copiat la 1787 de Lupu Agurii, sub cota 3629. Cota corectă e 3692. La p. 242 a aceluiași volum, se citează greșit cota 2889. Cota corectă a manuscrisului, cuprinzînd *Istoria poamelor*, e 2989. La p. 282, se citează un manuscris cuprinzînd *Aethiopica*, sub cota 5946. Este, de fapt, ms. B.A.R. 5046. Menționăm însă, că în alte cazuri, identificarea cotei de manuscris la care s-ar fi putut referi autorul nu a fost posibilă, dat fiind numărul mare de manuscrise cu conținut similar și lipsa unor precizări suplimentare: copist, dată.

Au fost corectate tacit greșelile care aparțineau, evident, tipografului, de exemplu datarea menționată la p. 178 a volumului II (ed. 1938) — vlet χ^{3C} — (corect $\chi^{3CN} = 1742$, așa cum indică de fapt chiar autorul în nota de la p. 167 a aceluiași volum) — sau numerotarea capitolelor cărții lui Ioanichie Galeatovski, *Cer nou*... (p. 122 a vol. II, ed. 1938) ș.a.

Au fost corectate de asemenea multe greșeli privind titlurile și anul apariției volumelor citate în bibliografie, trimiterile din subsolul paginilor (în text lipsind adesea exponentul de trimitere) ș.a.

Alteori, de exemplu în cazul unor erori de lecțiune a numelor unor copiști, am menționat numele corect în nota de subsol.

Notele editorului au fost marcate în subsolul paginii cu asterisc.

Au fost traduse citatele socotite necesare pentru o completă înțelegere a textului. Traducerile sînt marcate cu paranteze unghiulare.

Întrucît reproducerea ilustrației (alb-negru) din ediția 1929—1938 nu ar fi fost, din motive de ordin tehnic, corespunzătoare, ea a fost refăcută (diapozitive color), ceea ce ne-a obligat în cîteva cazuri la înlocuirea unor planșe din vechea ediție cu alte ilustrații cu tematică similară.

De la apariția primei ediții a acestei lucrări, pînă în prezent, volumul de informație în domeniul cărților populare a sporit considerabil. Au fost descoperite numeroase manuscrise, au fost stabilite noi filiații și datări, s-au reevaluat unele ipoteze. Nefiind o ediție critică, ediția de față nu își propune o aducere la zi a informației și bibliografiei domeniului. Pentru aceasta recomandăm excelenta ediție privind cărțile populare, datorată prof. univ. Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, culegerea de studii *Probleme de bază ale literaturii române vechi* de I. C. Chițimia ș.a.

Chiar depășită, sub unele laturi, de stadiul actual al cercetării, valoarea monografiei, devenite clasice, a lui Nicolae Cartojan, rămîne credem, evidentă, justificînd reeditarea ei la cele peste patru decenii de la apariție.

Mulțumim și pe această cale prof. univ. Dan Simonescu și prof. univ. I. C. Chițimia pentru prețiosul sprijin acordat la întocmirea prezenței ediții.

AL. C.

■

Literatura noastră veche s-a dezvoltat în trei direcţiuni principale: religioasă, istorică şi poporană scrisă.

Literatura poporană — în care cuprindem şi legendele religioase apocrife — apare la noi curînd după traducerea cărţilor fundamentale ale bisericii în ţinuturile maramureşene.

În cadrul literaturii noastre vechi, ea pătrunde din limba slavă sau greacă şi se răspîndeşte în tot cursul veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea în copii manuscripte, pentru ca să vadă lumina tiparului la sfîrşitul secolului al XVIII-lea sau al celui de al XIX-lea, cînd acţiunea de regenerare naţională prin şcoala sătească, începută de curentul ardelean, impunea publicarea cărţilor iubite de popor.

În dezvoltarea culturii noastre vechi, cărţile acestea au alcătuit literatura de imaginaţie, prin care s-au desfătat în ceasurile de recreare sufletele dornice de ficţiune ale cărturarilor din trecut şi, prin ei, ale maselor populare.

Literatura apocrifă şi poporană a deschis sufletului românesc de pe vremuri o largă perspectivă spre tărîmul miraculosului magic şi creştin, spre lumina feerică a Orientului: legende pioase, pline de graţie naivă despre familia sfîntă şi copilăria Mîntuitorului în cadrul patriarhal al vieţii de sat; descrieri pline de culoare despre palatul reginei Candachia, cu pereţii de pietre nestemate, cu mese de diamant, cu scaune de aur, cu pahare de smaragd şi de safir; lampa fer-

---

■ Prefaţa autorului la vol. 1 — *Cărţile populare în literatura românească — Epoca influenţei sud-slave* — Bucureşti, 1929.

mecată a lui Aladin, din O mie și una de nopți, *cu lumea de califi și de viziri, de haremuri și cadîne, cu Bagdadul plin de grădini în floare și de fîntîni cu apă răcoroasă.*

Din acest punct de vedere, textele poporane constituie pentru noi prețioase documente culturale, prin mijlocul cărora putem pătrunde și înțelege mentalitatea generațiilor dispărute.

În manuscrisele acestea cu filele mîncate de cariu, îngălbenite de timp și pătate de picăturile de lumînări ale atîtor cetitori de pe vremuri, palpită încă ceva din sufletul veacurilor trecute; — și acest suflet vom încerca să-l cuprindem și să-l înfățișăm în paginile ce urmează.

Dar în afară de interesul istoric, textele acestea păstrează încă și azi un caracter de actualitate, căci dacă în zorile veacului al XIX-lea, pătrunderea culturii moderne occidentale le-a alungat din biblioteca claselor noastre orășenești, ele circulă totuși și acum în lumea satelor. În fiecare an, se trimit din orașe, prin colportori speciali, la sate, sute de mii de asemenea texte — numai casa Steinberg tipărește, după cum m-am informat, anual în cîte 10 000 de exemplare, cărțile poporane religioase. Acolo, în lumea satelor, cărțile acestea își continuă încă influența lor puternică. Nu există colț din arta și literatura populară, din ciclul tradiționalist al superstițiilor, care să nu fi suferit influența cărților populare. În țesătura basmelor, a colindelor, a descîntecelor, a orațiilor de nuntă, a bocetelor etc. au pătruns o sumedenie de elemente din literatura scrisă. În iconografia populară, în picturile bisericești, în troițele ridicate de suflete pioase la răspîntia drumurilor de țară, se găsesc o mulțime de scene inspirate din literatura religioasă apocrifă.

Cunoașterea adîncită a acestei ramuri de literatură veche românească aruncă o lumină așa de vie asupra vieții sufletești de acum a poporului nostru, încît studiul folclorului nu se poate despărți de acela al literaturii poporane scrise.

De aceea în studiul nostru vom îndrepta cercetările și în această direcție, fiindcă, dacă preocuparea noastră de căpetenie este de a urmări evoluția literaturii scrise, totuși credem că nu trebuie să pierdem din vedere nici ținta de a lega trecutul cu prezentul și de a desluși ce mai trăiește din vechea literatură în sufletul popular de astăzi.

Sunt acum 50 de ani, de cînd Hasdeu, cu vastele lui cunoștințe, studiind și publicînd în legătură cu versiunile slave, textele apocrife ale veacului al XVI-lea, cuprinse în așa-numitul Codex Sturdzanus, *punea temeliile studiilor de literatură populară.*

Trei ani după aceasta, în 1883, dr. M. Gaster, cu o temeinică pregătire, căuta să cuprindă într-o privire de ansamblu întregul domeniu al literaturii populare. Materialul ce-i stătea la îndemînă era însă neîndestulător: 61 de manuscripte, dintre cari o bună parte aparțineau lui Mihai Eminescu. Marele nostru liric, pe lîngă larga lui cultură occidentală, își purtase gîndul iscoditor și prin filele ferfenițate ale vechilor manuscripte, pentru a culege din ele « slova veche și înțeleaptă ».

După opera foarte prețioasă a lui Gaster, cercetările asupra literaturii populare au amuțit.

Într-o jumătate de veac, cîtă s-a scurs de la apariținea cărții lui Gaster, s-a grămădit în rafturile bibliotecilor noastre un enorm material de manuscripte inedite și publicații folclorice. Fără să socotim textele aflate în depozitele bibliotecilor din Iași, Cluj, Cernăuți și Sibiu, numai în Biblioteca Academiei Române se găsesc peste 1 000 de msse. de texte poporane. De altă parte, revistele noastre de folclor: Șezătoarea, Ion Creangă, Tudor Pamfile, Comoara Satelor, *publicațiile Academiei, cuprinse în colecția* Viața sufletească a poporului român, *fără să mai vorbim de numeroasele culegeri singuratice, cuprind în paginile lor numeroase documente în care se pot urmări reflexele textelor poporane.*

După o jumătate de veac de colecționare de material, sosise vremea ca firul rupt al cercetărilor să fie reluat, ca bogata recoltă adunată să fie cercetată, coordonată și clasată; ca fiecare temă poporană să fie studiată în parte, pentru ca să se vadă clar legătura ei cu literatura bizantino-slavă, circulația în literatura românească, variantele în care s-a desfăcut și intensitatea cu care a pătruns în literatura orală a poporului.

De cîtva timp, atenția istoricilor noștri literari s-a îndreptat și asupra acestui tărîm al literaturii vechi, pe nedrept uitat. Cercetări de detaliu sau publicațiuni de texte, întreprinse de d-nii: M. Gaster, N. Iorga, N. Drăganu, Leca Morariu și d-șoara Eufrosina Simionescu, la care ar trebui să adaug și cîteva modeste contribuții ale mele, au luminat cîteva din problemele pe care le ridică această comoară bogată de material nestudiat.

În anul trecut, d-l N. Iorga cu rarul d-sale dar de a înnoi materialul existent și de a deschide perspective noi, a înfățișat în patru lecțiuni ținute la Sorbona, o icoană generală a cărților noastre populare.

Lucrarea de față, întemeiată în bună parte și pe materialul inedit din Biblioteca Academiei Române, încearcă să înfățișeze într-o sinteză rezultatele unei munci de cîțiva ani de zile, întreprinsă în bibliotecile din țară și din străinătate. Spre deosebire de planul care se află la baza Literaturii populare a lui Gaster, ea înfățișează materialul popular scris, în mod cronologic și în cadrul de dezvoltare organică a literaturii noastre vechi.

Evident că o asemenea încercare, lipsită în bună parte de publicații de texte și de monografii premergătoare, poate avea și ea lacune, care sperăm să fie elucidate prin cercetările de detaliu și monografii speciale.

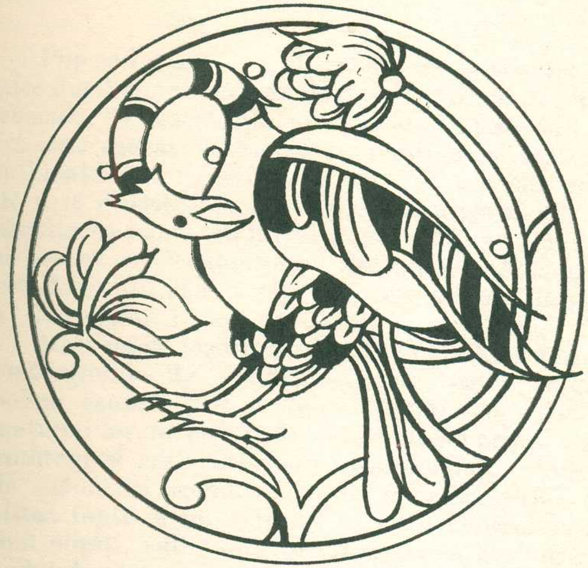
Rostul acestui studiu este tocmai să înlesnească monografiile și publicațiile de texte. De aceea am dat o atenție deosebită bibliografiei pe care, fără să tindem a o face completă — pentru aceasta era necesar un

alt gen de lucrare — ne-am străduit totuși să o facem cît mai bogată.

Pentru ca această parte bibliografică, adunată cu trudă, să poată fi folositoare viitorilor cercetători, am crezut că este mai bine să o sistematizăm la sfîrșitul fiecărui capitol, grupînd-o în următoarele secțiuni: 1. texte românești publicate; 2. manuscripte inedite și nesemnalate din Biblioteca Academiei; 3. texte slave; 4. texte grecești necesare pentru a înlesni cercetările comparative cu originalele bizantine, și, în sfîrșit, o ultimă secțiune, a 5-a: studii privitoare la originea și filiațiunea textelor, întreprinse la noi sau aiurea.

Pentru orientarea în domeniul bizantino-slav, ne-am folosit, în afară de clasica lucrare a lui Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Lit. (1897), de următoarele publicații bibliografice: prof. D. Bonvetsch, Die christliche vornicänische Literatur in altslavischen Uebersetzungen, în A. Harnack (1893), Geschichte der altchristlichen Literatur, E. Kozack, Bibliographische Ubersicht der biblischapokryphen Literatur bei den Slaven, în Jahrb. für protest. Theologie (XVIII (1892), pp. 127—158 și extras), Pavle Popović, Преглед српске кньижевности, Belgrad (ed. din 1913) și A. I. Iațimirski, Библіографическій обзоръ Апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности, Petrograd, 1925.

Volumul de față cuprinde numai epoca influenței sud-slave. Am tratat însă în acest volum, pentru a evita repetări inutile, și variantele, traduse din grecește, ale textelor ce apar în epoca influenței sud-slave, după cum am lăsat pentru volumul al II-lea, textele a căror apariție nu este destul de certă în epoca de care ne ocupăm aci. Un indice general al materiei va încheia, în volumul al II-lea, lucrarea.

LITERATURA APOCRIFĂ ȘI POPORANĂ SLAVĂ ÎN ȚĂRILE NOASTRE

Poporul românesc, despărțit de popoarele romanice din Apus și dezorganizat printr-o invazie de zece veacuri, se găsește, în vremea cînd apare în lumina istoriei, așezat la marginea lumii care stătea sub influența culturii latine. Pe cînd în jurul său, popoare de rasă diferită, ca cehii, polonii, ungurii, stînd sub ascultarea papei, au intrat în sfera de cultură catolică și latină a Occidentului, neamul românesc, prin ortodoxismul său, a fost cuprins în zona de cultură a Orientului bizantino-slav.

Străvechile legături religioase cu Sudul dunărean, pretențiunile de suzeranitate ale regilor unguri și poloni asupra Principatelor Române în epoca formațiunii lor, înrudirile dinastice dintre primii voevozi munteni și craii sîrbi sau țarii bulgari, întemeierea de mănăstiri românești prin călugări sîrbi — sunt atîtea fapte și împrejurări care au contribuit să ne țină alipiți, sub raportul credinței și al culturii, de Sudul dunărean ortodox, cu limba de stat și biserică, *slavonă*.

Introducerea limbii slavone în biserică și în cancelariile domnești ale Principatelor Române a înlesnit la rîndul său pătrunderea și răspîndirea literaturii slave în țările noastre. Cînd mai tîrziu, cărturarii timpurilor trecute, cunoscători de carte slavonească, călugări și preoți, încep să transpună în limba românească, pentru educația religioasă și spre desfătarea sufletească a păturilor largi ale poporului, legendele religioase apocrife și poveștile distractive, izvoarele lor le găseau în bibliotecile de manuscripte slavone ale mănăstirilor sau în copiile care circulau în lumea preoților. Rădăcinile literaturii apocrife și ale celei poporane trebuiesc așadar

căutate în literatura slavilor sud-dunăreni: bulgari și sîrbi.

Bulgarii au intrat de timpuriu în raza de cultură a Bizanțului. Strălucirea civilizației bizantine a exercitat o fascinație așa de puternică asupra popoarelor din nordul Peninsulei Balcanice, încît în anul 864, țarul Boris al bulgarilor, cu întreg poporul, se creștinează, avînd ca naș pe împăratul bizantin. Prin aceasta se deschid larg, pentru slavii din sudul Dunării, porțile influenței bizantine.

Fiul și urmașul lui Boris, Simeon, își petrecuse anii copilăriei la Constantinopol și învățase atîta carte grecească, încît solul contimporan german, Luitprand, îl numește pe jumătate grec. El organizează în Bulgaria o rodnică activitate de traducere a literaturii bizantine. Aceste străduințe sunt ajutate de discipolii apostolilor Chiril și Metodiu, cari traduseseră din grecește cărțile sfinte în limba slavă și introduseseră în biserica din Moravia liturghia slavă. Izgoniți mai tîrziu din Moravia, discipolii lui Chiril și Metodiu găsesc un adăpost prielnic la curtea din Preslav a țarilor bulgari, unde introduc în biserici serviciul divin slav și unde desfășoară o întinsă activitate de transplantare a culturii bizantine. Această activitate, întețită prin întemeierea mănăstirilor, în al căror cuprins pașnic și-a căutat liniștea sufletească însuși țarul Boris, este atrasă, din cauza vicisitudinilor politice, necontenit spre sud-est, treptat cu strămutarea capitalei către ținuturile macedonene, pînă cînd Bulgaria cade sub stăpînirea Bizanțului. Înăbușită prin cucerirea bizantină, literatura renaște sub al doilea imperiu româno-bulgar, la curtea țarilor din Tîrnovo, prin munca neobosită a marilor patriarhi și cărturari, Theodosie și mai ales Evthimie, ultimul patriarh al Bulgariei, care a văzut cu ochii prăbușirea patriei sale.

Nivelul de cultură al poporului bulgar la începuturile creștinării sale, ca și mai tîrziu, nu era încă

așa de ridicat încît să poată înțelege frumusețea ideală a capodoperelor clasicismului elen, nici să poată prețui floarea poeziei bizantine. De aceea clericii, și în primul rînd călugării cari stăteau în fruntea activității de transplantare a culturii Bizanțului, au ales din literatura bizantină, în afară de literatura teologică, numai ceea ce cadra cu spiritul lor mistic și cu caracterul naiv al poporului. Pe această cale a pătruns în vechea literatură bulgară un ciclu bogat de legende religioase apocrife privitoare la *Vechiul Testament:* despre Adam și Eva; despre arborele din care s-a făcut crucea Mîntuitorului; despre marii patriarhi ai Bibliei: Avraam (disputa lui cu înțelepții Egiptului), Iacob, Moise; despre misteriosul Melhisedec; despre Solomon și împărăteasa Savila. Un al doilea ciclu de legende religioase se leagă de materia *Noului Testament* și povestesc episoade din viața Mîntuitorului și a familiei sale, care nu se găsesc în evangheliile canonice, ca: *Protoevanghelia lui Iacob*, care narează împrejurările nimbate de grație divină în care s-a născut Sfînta Fecioară, creșterea ei în templu, logodna cu bătrînul tîmplar Iosif, nașterea Mîntuitorului și fuga spre Egipt; *Evanghelia lui Toma*, care vorbește despre copilăria lui Isus în cadrul idilic al vieții de sat și mai ales minunile săvîrșite de el în cursul jocului cu copii de seama lui; *Evanghelia lui Nicodim*, în care se înfățișează chinurile Mîntuitorului și moartea lui — un ciclu de legende care au influențat în Occident legenda sfîntului Graal.

Ciclul legendelor religioase apocrife se încheie cu o serie de viziuni apocaliptice despre sfîrșitul lumii, despre locașul de odihnă al celor fericiți în rai și muncile celor păcătoși în iad *(Apocalipsele sfîntului Ioan Bogoslovul* și *al sfîntului Pavel; Călătoria Maicii Domnului la iad; Moartea lui Avraam; Ascensiunea lui Isaiia; Cuvîntul lui Metodie al patarilor).*

Paralel cu legendele apocrife, s-au mai tradus în această epocă a literaturii bulgare o serie de adevărate romane populare, dintre care unele veneau

din vremurile vechi ale clasicismului, ca *Viața și pildele lui Esop*, refăcută însă în Bizanț de călugărul cărturar Maxim Planudes, iar altele veneau din Orientul îndepărtat, ca *Varlaam și Ioasaf*, o prelucrare a legendei lui Buddha în roman hagiografic creștin; sau colecția de fabule indiene, *Stefanit și Ihnilat*, scoasă din celebra carte de educație pentru principi, *Panciatantra;* ori romanul asirian al lui *Archirie*, tradus în Macedonia sudică.

Cu toată strălucirea ei din epoca Asăneștilor, totuși, din pricina dezbinărilor și a luptelor religioase interne, Bulgaria intră, după moartea lui Asan al II-lea, în decadență. Pe ruinele ei se ridică Serbia, care, scuturînd stăpînirea bulgărească și închegîndu-se într-o unitate politică prin jupanul Ștefan Nemania (1159—1195), devine unul din statele cele mai puternice ale Peninsulei Balcanice.

Către sfîrșitul veacului al XII-lea, literatura sud-slavă își strămută punctul de greutate în Serbia. Bulgaria însăși cade sub hegemonia culturii sîrbești. La curtea din Vidin a țarului bulgăresc Sracimir se întrebuințează în documente limba sîrbo-slavă și în această limbă este scris și sbornicul copiat în anul 1360, cu ajutorul material al Anei, soția lui Sracimir și fiica lui Basarab al nostru.

În această nouă fază, literatura sud-slavă se dezvoltă pe de o parte în strînsă legătură cu cultura mănăstirilor din Muntele Athos, pe de altă parte, prin ținuturile de pe țărmurile Adriaticei — prin croați — în legătură cu literatura Occidentului latin.

Legăturile Serbiei cu Muntele Athos datează din epoca de consolidare a statului și au fost înnodate prin Ratko, fiul marelui jupan Ștefan Nemania. Ratko, întocmai ca și Ioasaf din celebrul roman creștin, înclinat spre reverii mistice, a renunțat la măririle deșarte ale lumii și s-a călugărit în Muntele Athos. Cîțiva ani mai tîrziu, jupanul Ștefan

Nemania, ajuns la adînci bătrînețe, vine și el pe urmele fiului său și se călugărește la Athos, sub numele de Simeon. Simeon și Sava întemeiază cea dintîi mănăstire sîrbească în Muntele Athos, Hilandarul. Prin această mănăstire și prin altele care urmară, viața spirituală a Serbiei a intrat sub influența vieții de cultură religioasă a Muntelui Athos. Muntele Athos, o peninsulă de 55 km lungime și de vreo 8 km lățime, pe care se afla o republică de vreo 20 de mănăstiri, întemeiate de împărații bizantini, țarii bulgari și ruși, cnezii sîrbi și voievozii români — a fost în evul mediu unul din cele mai importante focare de cultură religioasă din imperiul bizantin. În această republică de mănăstiri, un popor întreg de călugări, de diferite națiuni, trăia, între cer și mare, o viață de umilință, de rugăciune și de cultură. Conviețuirea laolaltă a călugărilor de neamuri deosebite a înlesnit schimburile de idei ori de texte și a contribuit să facă din Muntele Athos un fel de bibliotecă centrală a lumii ortodoxe, cum zice, cu drept cuvînt, dr. M. Murko.

În această epocă a culturii sîrbești, literatura slavilor sud-dunăreni se îmbogățește cu traduceri noi: hronografe, pravili de drept bisericesc bizantin (nomocanoane), scrieri ascetice, legende hagiografice, florilegii, precum și o serie de povești distractive, ca de exemplu părți din epopeea națională bizantină, *Digenis Akritas*, pierdută în forma sîrbească, dar păstrată în copii rusești; o parodie a protocolului de curte bizantin, sub forma unui proces pe care fructele îl fac strugurelui *(Porikologos);* o poveste cu substrat istoric despre crîșmărița Teofana și conspirația lui Ioan Tzimiskes; o alta despre cele 12 vise ale regelui din Ierihon, Sakyš, ș.a.

Elemente cu totul noi, prin originea și natura cuprinsului, pătrund însă în literatura slavilor de sud, din Occidentul latin, prin ținuturile dalmatine. În anul 1102, croații, după o epocă de zbuciumări interne, se alipesc la regatul Ungariei și printr-aceasta intră în sfera de cultură a bisericii latine. În

același timp ținuturile sudice din jurul Dubrovnikului (Ragusa) cad sub influență venețiană.

Încă din secolul al XI-lea (1000), în urma expediției victorioase a dogelui Petru al II-lea Orseolo, Veneția își întinsese dominația pe țărmul adriatic, unde stăpînea cîteva centre importante ca Zara, Veglia, Spalato, Lagosta, și, cîtva timp, Ragusa. Deși Ragusa își redobîndește libertatea, pe care, în vicisitudinile vremurilor, izbutește, cu întreruperi, să o păstreze pînă în 1805 (tratatul de la Presburg), totuși ea rămîne mai departe sub influență venețiană și limba oficială a republicii dalmatine este limba latină, sau, mai exact, un dialect italian. Prin Ragusa și prin aceste orașe sîrbești, strînse între munți și coasta Adriaticei, se deschisese larg drumul negutătorilor venețieni către ținuturile sîrbești.

Paralel cu dominațiunea venețiană pe coastele dalmatine, se întinde asupra ținuturilor sîrbești și influența bisericii. În Antivari și Ragusa se aflau, începînd din veacul al XI-lea, episcopate catolice de care depindeau, pe lîngă multe biserici și numeroase mănăstiri, precum mănăstirea franciscană Sf. Nicolae din preajma orașului Antivari, sau mănăstirile de călugări benedictini Sancta Maria de Reteço, lîngă Ragusa, și Sancta Maria de Mljet (Meleda), așezată într-o poziție pitorească, pe vîrful unei insule stîncoase. Deși clerul catolic era uneori stînjenit în acțiunea lui de către ortodocși, cu toate acestea, în genere, regii sîrbi au știut să păstreze raporturi bune cu scaunul papal. Aceste raporturi erau de altfel înlesnite de reginele sîrbe de origine apuseană, ca de exemplu Ana de Veneția, soția regelui Ștefan Nemania, sau Elena de Valois, ctitoarea mănăstirii Sf. Nicolae de lîngă Antivari.

Prin aceste mănăstiri, în care călugări sîrbi, cunoscători de carte latinească, trăiau sub ascultarea Papei, precum și prin raporturile politice și comerciale, care legau republica Veneției de țărmurile dalmatine, au pătruns în lumea slavă, pe lîngă multe elemente de cultură, și texte din literaturile

Occidentului medieval. Unele au un caracter religios și moral, ca de pildă un *Apocalips al apostolului Pavel*, o viziune a cavalerului irlandez Tundal (slav. Dundal), o traducere, făcută încă din secolul al XIII-lea în Croația, a unei celebre versiuni de florilegii italiene, *Fiore di virtù*. Altele au un caracter romantic și sunt prelucrări în proză din vestitele «romans courtois», care preamăreau, în lumea medievală, idealul cavalerismului, precum: *romanul lui Alexandru cel Mare*, de origină bizantină, dar preformat după concepția Occidentului medieval, o legendă a Troiei (rumanac troiski) sau celebrele romane din ciclul breton: *Tristan* (sl. Tryščan) și *Lancelot* (Ancalot), pierdute în forma sîrbească, dar păstrate într-un manuscript rusesc din secolul al XVI-lea.

Avîntul literaturii sîrbești este însă înăbușit prin invazia turcească.

Căderea Peninsulei Balcanice sub turci a avut consecințe din cele mai însemnate pentru toată cultura noastră veche.

Prin cucerirea Constantinopolului de turci în 1453 — adică la o dată cînd literatura noastră abia se ivea timid în colțurile muntoase ale Maramureșului — viața Bizanțului se stinge. Bizanțul mort nu mai poate înviora literaturile sud-slave la care noi ne adăpam și astfel rămînem legați de o cultură formată în plin ev mediu și care, la începutul timpurilor moderne, este stinsă.

De altă parte, cucerirea turcească a silit pătura conducătoare a popoarelor slave sud-dunărene — boierime și cler — să se refugieze la nordul Dunării, în singurele state ortodoxe care mai păstrau independența: principatele noastre. Pătrunderea turcilor în țările creștine se face, după cum ne încredințează mărturii contimporane, cu o cruzime plină de ferocitate. Sălbăticia cu care turcii au înăbușit năzuințele spre libertate ale popoarelor creștine a silit

pătura conducătoare, care fusese amestecată în luptă şi pe care se sprijinea noţiunea de stat slav, boierime şi cler, să ia drumul pribegiei spre plaiurile noastre.

Călugării slavi sud-dunăreni, carii, fugind de vitregia stăpînirii turceşti, veneau în mănăstirile noastre, au adus cu ei, spre a scăpa de dezastrul păgîn, pe lîngă rămăşiţe din obiectele de artă slavă: aiere, odăjdii, icoane, pe lîngă evanghelii şi alte texte religioase de cuprins canonic, şi multe manuscripte cu legende religioase apocrife şi cu vechi povestiri populare, întărind astfel vechea cultură slavă de la noi. Aceste legende apocrife şi povestiri populare au fost copiate şi trecute din mănăstire în mănăstire şi de la preot la preot, răspîndindu-se pretutindeni. În bibliotecile, odinioară bogate, ale vechilor noastre mănăstiri, s-au găsit numeroase asemenea manuscripte, unele de o valoare deosebită prin vechimea lor. În biblioteca mănăstirii Neamţ s-a găsit cea mai veche versiune a romanului *Varlaam şi Ioasaf*, scrisă în redacţiune sud-slavă de la începutul secolului al XIV-lea. Generaţii întregi de călugări, în chiliile lor modeste, şi-au întărit sufletul, la lumina opaiţului, în nopţi de veghe, cu lectura înălţătorului roman ascetic, şi unul din aceştia, ajuns episcop de Roman, înduioşat de puterea renăscătoare a credinţei, lăsa la începutul veacului al XVIII-lea, pe filele îngălbenite ale acestui manuscript, următoarele rînduri, smulse din adîncul sufletului:

O, mila ta, Doamne, mare este. Minunată cartia acasta, plină di toate de învăţăturile svinte. Pahomie (episcop de Roman, 1707—1711).

Tot în mănăstirea Neamţ s-a copiat în anul 1562 [1], din porunca mitropolitului Grigore, o versiune a *Alexandriei* sîrbeşti — una din cele mai vechi copii slavoneşti din cîte au ajuns pînă la noi.

[1] *Starine* V, pp. 22—27.

Într-un sbornic din mănăstirea Mihai-Vodă din Bucureşti, copiat pe la sfîrşitul sec. al XVI-lea sau începutul celui de al XVII-lea, B.P. Hasdeu a găsit un ciclu interesant de legende apocrife, între care: o versiune a *morţii lui Avraam* în redacţiune medio-bulgară, publicată de Hasdeu în paralelă cu textul românesc din *Codex Sturdzanus*; o *legendă despre Adam şi Eva*, care a pătruns de timpuriu în literatura noastră şi care, după cum vom vedea, conţine elemente bogomilice; *povestea despre Sibila şi împăratul David* şi o curioasă *legendă despre năruirea Troiei*, plăsmuită probabil în sec. al XIV-lea, în Bulgaria, pe un fond popular, din elemente foarte disparate: vagi reminiscenţe din mitul troian, din epopeea bizantină *Digenis Akritas*, din *Varlaam şi Ioasaf*, din ciclul legendelor solomoniace ş.a. Din aceste legende, unele au fost cercetate şi de învăţaţii slavi. Astfel *legenda Sibilei* a fost publicată de Miletič [1], care o consideră ca pe o creaţiune naţională bulgară, iar *legenda Troiei*, sau cu titlul ei exact: *Cuvînt despre Alexandru cel vechiu, cum a ucis pe împăratul Iog şi pe împăratul Sion*, necunoscută pînă atunci, a fost publicată în *Archiv für slavische Philologie*, VII, (p. 81—87) de P. A. Syrku, cu o traducere latină de V. Jagić.

Alte manuscripte, găsite în rafturile bibliotecilor din vechile noastre mănăstiri, înfăţişează versiunea slavă a unor legende care au circulat şi în traducere românească, dar al căror prototip pînă acum n-a fost semnalat.

În 1922 părintele Constantin Bobulescu publica, după un manuscript din 1753, o graţioasă legendă a *frumosului Iosif şi a prea frumoasei Asineta* [2]. Această idilică poveste de dragoste, cunoscută şi mitropolitului Dosoftei, fiindcă o pomeneşte în pre-

[1] *Сборникъ за Народни Умотворения Наука и Книжнина* IX, (1893), pp. 177—180.

[2] Casa Şcoalelor, « Biblioteca pentru popor », nr. 15, Bucureşti, 1922.

fața la *Vieața sfinților* [1], cu prilejul căsătoriei fiicei lui Duca Vodă — este de altfel pomenită și azi în ritualul cununiei — s-a găsit și în mănăstirile noastre, într-o redacție sîrbească din secolul al XV-lea [2].

De multe ori textele poporane și mai ales legendele apocrife se găsesc amestecate în sbornice, printre scrieri istorice și mai ales printre opere morale cu caracter ascetic, precum nomocanoane, florilegii ori narațiuni din viața călugărească extrase din lavsaicuri și patericuri schitice, ceea ce dovedește cît de mult pătrunseseră în viața intelectuală a călugărilor noștri de pe vremuri legendele religioase apocrife.

Astfel, în *Codicele de la Tulcea*, în care ni s-a păstrat cea mai veche cronică a Moldovei — *Letopisețul de la Bistrița* — se găsesc, alături de multe scrieri cu caracter monastic, și o serie de legende apocrife în limba slavă, precum: *Cuvîntul lui Grigorie teologul despre crucea cea curată a Domnului nostru Isus Christos și despre crucile tîlharilor, cum s-au zămislit; Arătare despre al doilea lemn, pe care a fost răstignit tîlharul cel drept; Arătare despre al treilea lemn, pe care a fost răstignit tîlharul cel necredincios; Poveste cum s-au adunat lemnele sfinte în Ierusalim; Cuvînt despre capul lui Adam; Cuvînt despre cei doi tîlhari, cum s-au zămislit și cum s-au răstignit pe lemnul preacurat de amîndouă părțile Domnului* etc.

Asemenea sbornice slavone, cuprinzînd literatură apocrifă și poporană, s-au găsit împrăștiate prin toate mănăstirile noastre; în zbuciumul prin care au trecut aceste vechi locașuri de rugă și cultură, multe sbornice au fost distruse sau înstrăinate. Academia Română a început de mult să adune și aceste rămășițe ale culturii slavone din țările noastre

---

[1] I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 244.

[2] A. Iațimirski, *Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библіотекъ*, S. Petersburg, 1905, p. 476.

și pînă acum colecțiunea ei a ajuns la un număr de 623 de manuscripte, dintre cari o parte au fost descrise de învățatul rus A. I. Iațimirski.

BIBLIOGRAFIE

Pentru raporturile noastre culturale cu slavii: I. Bogdan, *Cultura veche românească*, București, 1898; N. Iorga, *Histoire des États balcaniques à l'époque moderne*, Bucarest, 1914, pp. 1—58; Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, București (edit. Casei Școalelor), 1928; Alexe Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. II, vol. I, București, 1925, pp. 92—100.

Pentru istoria și literatura slavilor sud-dunăreni: C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, Constantin Jireček, *Geschichte der Serben* (în colecția *Geschichte der europ. Staaten)*, Gotha, 2 vol., 1911—1918; același, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien* (în *Denkschriften der kaiserl. Akad. der Wissenschaften in Wien. Philos.-hist. Klasse*, Band 56—58), 4 Teil., Wien, 1912—1916; M. Murko, *Geschichte der älteren südslawischen Literaturen* (în colecția *Die Literaturen des Ostens*, V), Leipzig, 1908; dr. Dragutin, Prohaska, *Das kroat.-serb. Schriftt. in Bosnien u. der Herzegowina*, Zagreb, 1911; Slatarski, Stanev, *Gesch. d. Bulgaren*, Leipzig, 1917.

Pentru manuscrise slave în țările noastre: A. Iațimirski, *Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библіотекъ*, S. Petersburg, 1905. Pentru textele slave populare din *Codicele de la Tulcea*: I. Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de istoria Romînilor*, București, 1895, pp. 7—12.

CELE MAI VECHI MANUSCRIPTE ROMÂNEȘTI DE LEGENDE APOCRIFE ȘI CĂRȚI POPORANE

Maramureșul, din care au pornit descălicătorii și dătătorii de legi și de datine ai Moldovei, a fost în același timp și leagănul literaturii noastre vechi.

În a doua jumătate a veacului al XV-lea, sub influența curentului de reformă husită, resfirat din Cehoslovacia, undeva — poate în mănăstirea Sf. Mihail din Peri — unul sau mai mulți călugări ori preoți, cunoscători de carte slavonească, au transpus în limba română cuvîntul Domnului. Astfel, în cuprinsurile muntoase ale Maramureșului, s-au pus temeliile literaturii noastre vechi, într-o limbă rotacizată, care păstra în formele ei arhaice ceva din aspectul aspru și sălbatic al ținutului. Traducerile originale s-au pierdut în zbuciumul vremurilor; de abia au ajuns pînă la noi cîteva copii, făcute prin a doua jumătate a secolului al XVI-lea și cunoscute sub numele de *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Voronețeană*. Asemenea copii circulau însă prin tot Ardealul în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, cînd, sub influența ideilor de reformă luterană aduse de sași, sunt puse sub teascul tiparului, în Brașov, de către diaconul tîrgoviștean Coresi.

Se pare că în aceleași ținuturi maramureșene în care s-au făcut primele traduceri ale scripturilor sfinte și în atmosfera religioasă pe care ele o creau, cîțiva preoți, preocupați de gîndul de a ridica nivelul sufletesc al poporului, au tradus, după texte slave care circulau la noi, legendele biblice apocrife și legendele apocaliptice care dezvăluiau tainele vieții de dincolo de moarte. Pilda lor a fost urmată de alții, cari, năzuind să pună la îndemîna maselor populare o literatură distractivă, au trecut la literatura

astrologică de prevestire, care ațîța puternic curiozitatea maselor și, curînd după aceasta, s-a ajuns și la romanul popular.

Prototipele acestor traduceri s-au pierdut, dar copii de pe ele s-au păstrat în sbornice scrise în cea mai mare parte de preoți, dintre care cele mai vechi apar îndată după epoca coresiană, încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. De la sfîrșitul epocii coresiene chiar, avem o colecție de legende religioase apocrife, copiată între anii 1580—1619, de către popa Grigore, din satul Măhaciu al Ardealului și cunoscută sub numele de *Codex Sturdzanus*. Critica internă a textelor dovedește că cele mai multe din aceste legende sunt copii de pe texte care circulau anterior. Cînd și unde se va fi făcut traducerea acestor legende, nu se poate ști cu siguranță; dar, după criteriile de limbă, cele mai multe legende par să fi fost traduse în aceleași cuprinsuri maramureșene în care s-a făcut și transpunerea în limba română a primelor texte biblice.

Un an după ce popa Grigore terminase de copiat ultima sa legendă, un alt preot ardelean, din satul Sîmpetru — probabil cel din Hunedoara — popa Ion Românul, sau cum semnează el în slavonește: **младо поп Іwн Блахъ** (tînărul popă Ion Vlahul), copia la 1620, într-un volumaș in 8^{0}, cunoscut sub numele de *Codex Neagoeanus*, mai multe texte: romanul fantastic despre Alexandru cel Mare, *Alexandria*, o carte de sentințe și povești morale despre virtuți și vițiі pe care o intitulează *Albinușa* « *dulce învățătură*. . . » și un text de prevestiri despre soarta omului, după zodia în care s-a născut: *Rujdenița*.

Mulți din acești « smeriți » și, cum se numeau ei înșiși, « păcătoși » robi ai lui Dumnezeu, cari, cu gîndul la cele veșnice, copiau « cu mînă de țărînă », pentru edificarea lor și a altora, legende biblice și viziuni apocaliptice, ne-au lăsat textele nesemnate și fără dată. Aceste manuscripte, anonime și nedatate, care se ivesc și azi din întunerecul uitării, în

diferite colțuri ale pămîntului românesc, scot necontenit la lumină legende și povești interesante, fie prin noutatea cuprinsului lor, fie prin variantele pe care le aduc la texte cunoscute. Astfel codicele numit de d-l Drăganu, *Todorescu*, codice copiat în secolul al XVI-lea, pe lîngă *Crezul*, *Tatăl nostru* și cîteva predici, cuprinde și două din legendele apocaliptice ale *Codicelui Sturdzanus: Călătoria Maicii Domnului la iad* și *Apocalipsul apostolului Pavel*, cu lecturi, în parte, mai bune. Un alt codice—intitulat de d-l Drăganu *Marțian* — adaugă la ciclul din *Codicele Sturdzan* și *Todorescu* o nouă viziune apocaliptică, cu destăinuiri despre sfîrșitul lumii — a sfîntului Ioan Bogoslovul.

Într-un manuscript anonim de la începutul sec. al XVII-lea, care se păstra în Biblioteca Academiei Române (nr. 469), dar care acum se află la Moscova *, manuscript publicat în parte de Gaster, se află o curioasă legendă despre zapisul lui Adam cu Satana și moartea primului om, despre arborele din care s-au făcut crucile pe care a fost răstignit Mîntuitorul și cei doi tîlhari, despre capul lui Adam, despre misteriosul personagiu biblic Melhisedec, despre o apocrifă scrisoare a lui « Pilat către Chesar ».

Pe ultimele foi ale unei *Psaltiri* slavone coresiene din anul 1576, descoperită de d-l N. Iorga, în biserica satului din Berivoiul Mic, din Ardeal, s-a găsit copiat un fragment din *legenda sfintei Vineri*, care derivă din același prototip din care derivă și versiunea din *Codex Sturdzanus*.

Un alt codice anonim, descoperit în anii trecuți la Cohalm de d-l Ilie Bărbulescu și publicat fragmentar de d-șoara Eufrosina Simionescu, alături de cîteva din legendele și viziunile apocaliptice cuprinse în texte anterioare, a scos la lumină un ciclu întreg de vechi legende hagiografice: *Învățătura*

* Astăzi în fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei R. S. România. V. și pag. 111 din vol. al II-lea al acestei ediții.

și jitiea maicei noastre Pelaghia; jitiea sfîntului Alexie; învățătura părintelui Theodosie la Joi mari; jitiea sfîntului marelui mucenic Gheorghie; jitiea sfîntului cuviosului Antonie pusnicul; jitiea sfîntului Theodor și ostașului celui viteaz și minunat ș.a.

Viața sfîntului Teodor Tiron, într-o versiune de la sfîrșitul secolului al XVI-lea sau începutul celui de al XVII-lea, a fost publicată de domnul N. Iorga în *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (vol. XXI, București, 1911, pp. 22—35).

În cîteva codice, copiate tîrziu, prin secolul al XVIII-lea, se întîlnesc laolaltă texte traduse din limba slavă în secolul al XVI-lea cu texte traduse de curînd din limba greacă. Astfel, în manuscrisul nr. 1436 din Bibl. Acad. Rom., copiat de Costea Dascălul de la Biserica Șcheilor din Brașov, se întîlnesc: *Darovania* — *Fiore di virtu* — tradusă din limba slavă în secolul al XIV-lea, cu un *Vrontologhion* și cu *Istoria lui Sindipa*, amîndouă traduse din limba greacă.

Legendele religioase apocrife și textele poporane, traduse în epoca influenței slavone, au avut o întinsă circulație și se găsesc copiate în numeroase manuscripte pînă în plin secol al XIX-lea, ba unele — ca de exemplu *Alexandria* — se tipăresc chiar și în zilele noastre. A urmări însă dezvoltarea acestui curent de literatură veche românească în ordinea cronologică a textelor, înseamnă a ne rătăci într-un adevărat labirint, fiindcă întîmplarea și gustul individual al copistului a întrunit în același codice texte ce vin din epoci foarte depărtate între ele și în același timp cu conținut foarte disparat. Pentru a avea un fir unitar în tratarea materiei, care să îngăduie a stabili raportul dintre psihologia epocii și literatura ei, se impune să ținem seamă fără îndoială și de punctul de vedere cronologic — nu atît al codicelui, cît al textului — dar, în același timp, și de afinitatea de motive a textelor. Și fiindcă, după traducerea sfintelor scripturi, primul ciclu de povestiri pătrunse în literatura românească au

fost legendele religioase apocrife, începem cu literatura apocrifă.

BIBLIOGRAFIE

Codex Sturdzanus a fost publicat de B.-Petriceicu Hasdeu în *Cuvente den bătrîni*, II, *Cărţile poporane ale românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*, Bucureşti, 1880. Pentru datare şi localizare (sec. al XV-lea în Maramureş) a se vedea: N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, ed. II, Bucureşti, 1925, pp. 110–111 (aceeaşi părere susţinută mai înainte în *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, Bucureşti, 1904 – introducere la vol. VII, partea III, din *Studii şi documente*, – pp. XIX–XX); Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române*, vol. I, *Epoca veche*, Sibiu, 1920, p. 76; N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, edit. Acad. Rom., Bucureşti, 1914, p. 188. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome II, fasc. I, Paris, 1914, p. 7, aşezînd începuturile literaturii româneşti în secolul al XVI-lea, sub influenţa *luterană*, adaugă despre textele publicate de Hasdeu: « L'intérêt pour la traduction de livres religieux étant éveillé par la propagande *protestante*, il n'y a rien d'invraisemblable à supposer que des lettrés s'avisèrent de traduire aussi d'autres textes, spécialement ceux de source *apocryphe bogomile*, qui circulaient dans des manuscrits slaves ». * Aceeaşi părere, la Alexandru Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, p. 13 şi în *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle*, Paris, 1926, p. 8.

Codex Neagoeanus: I. Bianu, *Columna lui Traian*, (1883), pp. 322–329 şi 445–456: descrierea codicelui şi 12 foi din *Alexandrie;* N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuţii* (Studiu şi text), Bucureşti, 1922 (textul complet al *Alexandriei);* N. Cartojan, *Fiore di virtù în literatura românească* (Acad. Rom., mem. secţ. lit., seria III, tom. IV, mem. 2), Bucureşti, 1928, cuprinde studiu şi fragmente din *Albinuşa;* N. Cartojan, *Cel mai vechi zodiac românesc: Rujdeniţa lui Popa Ion Românul* (1620) în *Dacoromania*, V (1928), pp. 584–601.

Codicele Todorescu şi Codicele Marţian au fost studiate şi publicate de N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu şi Codicele Marţian. Studiu şi transcriere.* Edit. Acad. Rom., Bucureşti, 1914.

Ms. 469 din Biblioteca Academiei Române este descris de I. Bianu şi R. Caracaş în *Catalogul manuscriptelor româneşti* (Biblioteca Academiei Române), Bucureşti, 1913, pp. 202–3. A fost studiat de Gaster, care a publicat *Călătoria lui Sit la rai*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, I, p. 71 *(Texte inedite din sec. XVII);* cf. şi Gaster, *Literatura populară română*, pp. 273–5, 385 şi urm., 305–6, 337–9. Informaţiuni mai bogate la Ov. Densusianu, într-un preţios curs de istoria literaturii române (epoca veche), ţinut la Facultatea de litere din Bucureşti în anul 1898 şi litografiat de Filip Drugescu.

Codicele de la Cohalm: Eufrosina Simionescu, *Monumente literare vechi. Codicele de la Cohalm, 1592.* Iaşi, 1925. Alte legende hagiografice în N. Iorga, *Studii şi Documente XIII*, Bucureşti, 1906, pp. 53–54 *(sfînta Vineri);* N. Iorga, *Studii şi Documente XXI*, pp. 22–35 *(Viaţa sf. Tiron).*

* <Interesul pentru traducerea de cărţi religioase fiind trezit de propaganda *protestantă*, nu e greu de presupus îndrăzneala copiştilor de a traduce şi alte texte, în special cele de sursă *apocrifă bogomilică*, care circulau în manuscrise slave.>

LITERATURA APOCRIFĂ

Sensul literaturii apocrife a fost denaturat la noi în discuțiile din ultimul timp. Pornindu-se de la ideea preconcepută că tot ceea ce este literatură apocrifă este producția sectelor eretice, legende care nu conțin în sine nici o idee eretică, ci, dimpotrivă, fac pînă astăzi parte din cultul ortodox — cum este de exemplu *legenda lui Avgar* — au fost considerate ca legende bogomilice: « ... Faptul că legenda acelor epistolii (din Avgar) se află în textele noastre pravoslavnice nu arată... că ea nu e de *proveniență bogomilică* sau *apocrifă* [1] ».

Înainte de a urmări apariția legendelor apocrife și evoluția lor în literatura veche românească este necesar, spre a evita eventuale confuzii, să fixăm ca puncte de orientare în capitolul de față, caracteristicile acestui gen de literatură.

Termenul *apocrif* — de la grecesul ἀπόκρυφος (opus lui φανερός = manifestus, publicus, vulgatus) — s-a dat din primele veacuri ale creștinismului de către părinții bisericii unor cărți despre care nu se pomenise nimic pînă atunci și care apăreau deodată, din diferite părți ale lumii creștine, sub numele plin de faimă al unei personalități din *Vechiul* sau *Noul Testament*, cu pretenția că dețin învățătura inedită a unui profet, a unui apostol sau chiar a Mîntuitorului.

Literatura apocrifă se poate grupa, după cum se leagă de materia legendară a *Vechiului* sau a *Noului*

[1] I. Bărbulescu în *Arhiva*, an. XXXII (1925), nr. 3 și 4, p. 297.

Testament, în două mari clase: literatura apocrifă a *Vechiului Testament* și literatura apocrifă a *Noului Testament*.

Literatura apocrifă a *Vechiului Testament* a înflorit cu deosebire în mediul palestinian de după robia babilonică, în epoca de zbuciumări a poporului evreu, cînd pe tronul lui David se urcau regi lacomi, vițioși și criminali, cari-și masacrau în subterane frații ca să-i înlăture de la domnie, cînd masele populare, îndîrjite, aruncau regelui, în zi de sărbătoare, la templu, ramurile de lămîi și-i strigau că e nevrednic de pontificat și cînd represiuni sîngeroase, pline de cinism și cruzime, căutau să înăbușe revolta sufletului popular.

Aceste zbuciumări, alimentate de ura dintre farisei și saducei, ajung punctul culminant în lupta fratricidă dintre Aristobul și Hyrcan, luptă care atrage după sine cucerirea romană. Chemat de ambele părți, Pompei, care se afla atunci cu legiunile în Asia Mică în luptele contra lui Mitridate, cucerește Ierusalimul. Legiunile romane pătrund în templu, unde se refugiaseră rebelii, și măcelăresc preoții, tocmai cînd aceștia aduceau jertfe lui Iehova. Astfel se încheie visul național al poporului evreu, care, după legenda biblică a legăturii lui Avraam cu Dumnezeu, aștepta stăpînirea lumii.

În aceste vremuri de restriște, cînd Ierusalimul fusese ars, templul dărîmat, altarul pîngărit, semințiile celor drepți aruncate în exil prin tot largul lumii, sufletul patrioților evrei se întorcea cu dezgust de la decăderea contimporană spre vechile profeții biblice. Și cum, după atîtea frămîntări și nenorociri prin cîte trecuse, nu mai avea nimic de sperat pe pămînt, sufletul iudaic, concentrat în reveriile sale religioase, însetat de răzbunare, aștepta, după profeții, sfîrșitul vieții pămîntești, cataclismul lumii. La capătul acestei lumi avea să înceapă, într-o aureolă de strălucitoare lumină, regatul mesianic, în care drepții se vor bucura de viața cea veșnică, pe cînd toți cei păcătoși, cari au călcat

legea Domnului, se vor zbate în focurile cele groaznice ale Gheenei. Din deosebite colțuri ale Palestinei se ridicau învățători, *rabbi* — un Hillel, un Schammai și alții — carii, însuflețiți de dorința de a ridica sentimentul național și credința religioasă a poporului, propovăduiau în sinagoge venirea apropiată a Mesiei și îndemnau la pocăință și la supunerea necondiționată față de legea mozaică.

În mediul acesta de fermentare a ideilor mesianice, autorii apocrifelor *Vechiului Testament*, confundîndu-se cu spiritul vechilor scripturi biblice și împrumutînd de la tradiție și de la mediul ambiant elementele, au plăsmuit legendele și viziunile apocaliptice. Pătrunși de aceleași năzuințe naționale și religioase ca și învățătorii din sinagoge — *rabbii* — autorii apocrifelor și-au apropiat legendele religioase care circulau în popor. Ei le-au prelucrat potrivit cu credințele timpului lor, în scopul de a mîngîia cu mirajul regatului mesianic sufletele celor drepți și a îngrozi prin judecata cea necruțătoare și chinurile Gheenei pe cei ce călcau legea mozaică. Spre a da acestor plăsmuiri ale lor autoritatea cărților sfinte, autorii adevărați se ascund sub numele marilor patriarhi și profeți: Moise, Enoh, Isaia, Solomon, Daniel, cu sufletul cărora se identificaseră în creațiile lor literare.

Cînd creștinismul, ieșit din mediul rustic al Galileei — « ca o idilică pastorală », cum spunea așa de fericit Renan, — s-a suprapus peste miturile lumii vechi, cu *Vechiul Testament* s-au răspîndit la popoarele care primiseră creștinismul și aceste apocrife ale *Vechiului Testament*.

Creștinismul, răspîndindu-se la popoarele lumii vechi, împrumuta, încorpora și asimila elemente din concepțiile despre viață și din credințele religioase ale popoarelor convertite. Uneori elementele eterogene pe care creștinismul le absorbea în epoca formațiunii sale erau așa de multe și importante, încît au deviat credința cea nouă de la făgașul ei adevărat. Aceste devieri de la linia credinței, statornicită prin

tradiția evanghelică și prin canoanele sinoadelor ecumenice, au constituit ceea ce se numește în istoria bisericii creștine: ereziile. Cea mai răspîndită erezie a fost gnosticismul. Această sectă s-a născut și dezvoltat în primele trei veacuri, în mediul îmbibat de speculațiuni teozofice ale ultimelor curente de filozofie elină, care căutau alegorii și simboluri în mitologia Orientului. Preocupat de marile probleme ale creațiunii lumii, ale începutului răului și ale mîntuirii spiritului din lanțurile materiei, gnosticismul a adaptat ideea creștină a mîntuirii prin Isus Christos cu dualismul persan, cu astrologia și magia asiro-caldeiană și cu cosmologia siriană. Pretinzînd că dețin o revelație specială de la apostoli, gnosticii au pus în circulație, sub numele pline de răsunet ale *Vechiului* și *Noului Testament* o sumedenie (după sf. Epifaniu μυρία γραφία) de legende apocrife, precum: un *Apocalips al lui Adam*, o *Evanghelie a Evei*, numeroase cărți sub numele lui *Sit*, *Evanghelia lui Andrei*, *a lui Matei*, *a lui Iuda Iscarioteanul*, *a lui Barnaba*, *Bartolomei*, *Tadeu*, *Filip*, *Petre* și multe altele; ba unele chiar purtînd numele căpeteniilor vestite ale gnosticilor: *Evanghelia lui Apelles*, *a lui Marcion*, *a lui Basilide*, *a lui Valentin* etc.

Judecînd după fragmentele ce ni s-au păstrat, aceste plăsmuiri apocrife erau o prelucrare a vechilor legende biblice, din care autorii lor omiseseră unele pasagii și în care furișaseră ideile doctrinare ale sectei.

Un exemplu. Se știe că creștinismul, deși admite viața ascetică, totuși nu este împotriva căsătoriei; dimpotrivă, o socotește ca pe unul din marile mistere ale vieții, care leagă omenirea cu divinitatea. Ce pildă mai elocventă decît scena biblică, plină de farmec patriarhal, a nunții din Cana Galileia, la care ia parte și Isus cu apostolii și unde Mîntuitorul binecuvîntează apa care se preface în vin! Secta gnosticilor, stăpînită de ideea antitezei dintre spirit și materie, dintre suflet și corp, propovăduia asce-

tismul cel mai riguros. Această tendință ascetică a sectei se vede clar formulată în *Evanghelia lui Filip*, alcătuită pe la sfîrșitul sec. II sau începutul sec. III și care, după sf. Epifaniu, era răspîndită printre gnosticii din Egipt, pe care i-a vizitat pe la anul 350. În această evanghelie, după ce se povestesc peripețiile prin care trece sufletul în peregrinările lui prin diferitele regiuni ale cerului, intervine următorul pasaj caracteristic:

« Domnul mi-a descoperit ceea ce sufletul trebuie să spună urcîndu-se la cer, și ceea ce trebuie să răspundă fiecăreia dintre puterile de sus: m'am înțeles pe mine însumi, și nu am zămislit copii pentru arhonte, dar am extirpat rădăcinile vieții, și te cunosc bine, căci și eu sunt din cuprinsurile de sus. În acest chip sufletul este lăsat în libertate, dar dacă a zămislit urmași, atunci e reținut jos, pînă ce și-a adunat toți copiii care-i aparțin și îi va duce cu sine. »

Din cauza unor asemenea idei care abăteau sufletele credincioșilor de la credința cea dreaptă, biserica a dus împotriva acestei ramuri de literatură apocrifă o luptă de exterminare, pînă ce a distrus-o, împreună cu sectele eretice de care era legată. Fragmente din aceste apocrife ne-au fost însă conservate tocmai de adversarii sectelor. Părinții bisericii, în scrierile lor polemice, fac adesea citațiuni din scrierile eretice pentru a combate apoi doctrinele greșite din ele și a restatornici învățăturile evanghelice. Istoricii literaturilor creștine au adunat fragmentele risipite în scrierile patristice și au izbutit să reconstituie în parte această literatură dispărută. De altă parte, săpăturile arheologice, întreprinse în țările în care au înflorit sectele eretice, au dus la rezultate neașteptate. Astfel o misiune arheologică franceză a descoperit în iarna anului 1886—7, în mormîntul unui călugăr de la Akhmim — vechiul Panopolis din Egiptul de jos — un papirus conținînd *Evanghelia lui Petru*, cu interesante urme de docetism.

Dar în afară de această literatură apocrifă, pusă în circulație de sectele eretice cu scopul de a face

propagandă pentru erezie, a mai circulat în primele veacuri ale creștinismului un alt ciclu de legende, pornite din mediurile creștine ortodoxe, cu scopul de a combate ereziile și a întări credința.

Se știe că evangheliile canonice se ocupă numai de viața Mîntuitorului din epoca apostolatului. Despre părinții lui Isus, despre peripețiile fugii în Egipt și ale întoarcerii în Nazaret, despre anii copilăriei pînă la apostolat precum și despre cele petrecute de la moarte pînă la înviere, cele patru evanghelii nu pomenesc nimic. Plăsmuitorii evangheliilor apocrife neeretice — sub stăpînirea unui sentiment de adîncă devoțiune față de familia sfîntă — au adunat și prelucrat legendele populare, cu scopul de a proiecta lumină peste colțurile din viața Mîntuitorului lăsate în întuneric de evangheliile canonice. Modelul de care s-au călăuzit în creațiile lor au fost evangheliile canonice. Ei s-au străduit chiar să lege și să întrețească firele lor legendare cu firele evangheliilor canonice, repovestind în capitole introductive sau finale fapte narate în evanghelii, după cum materia legendară urmează sau anticipă evangheliile canonice. Potrivit aceleiași ficțiuni literare pe care am constatat-o la făuritorii apocrifelor *Vechiului Testament*, și autorii apocrifelor *Noului Testament*, spre a da scrierilor lor autoritatea sfîntă, le-au atribuit apostolilor: *Evanghelia lui Iacob*, *a lui Toma*, *a lui Nicodim*.

Aceste scrieri apocrife care se referă la viața Mîntuitorului și a familiei sfinte, scrise în genul evangheliilor canonice, sunt cunoscute în istoria literaturii creștine sub numele de *evanghelii apocrife*.

Deși aceste evanghelii nu se ridică pînă la acea putere de convingere care rezultă din căldura sincerității depline și a purității ideale a moralei, pînă la acea majestate plină de simplitate a evangheliilor canonice, totuși ele nu sunt lipsite de pasagii pline de grație naivă, din care transpiră mireasma

pietății creștine. Căutînd să completeze golurile evangheliilor canonice, evangheliile apocrife vădesc un sentiment de adîncă devoțiune și o tendință de preamărire a familiei sfinte. Astfel evanghelia atribuită lui *Iacob, fratele Domnului*, inspirată de dogma ortodoxă a concepțiunii imaculate a Mîntuitorului, caută să învăluie într-un nimb de castitate și sfințenie nașterea, copilăria și tinerețea sf. Fecioare. Nașterea Mariei este un har dumnezeiesc acordat în asfințitul vieții lui Ioachim și Ana; de aceea ea este închinată de la naștere Domnului, iar de la trei ani este crescută în templu, pînă cînd voința Domnului o destină bătrînului tîmplar Iosif.

În *Evanghelia Copilăriei*, atribuită apostolului Toma, pribegia familiei sfinte în Egipt este descrisă într-o frumoasă apoteoză. Natura întreagă se închină drumeților. Leii și leoparzii îi călăuzesc prin pustiu și merg în bună tovărășie cu oile, boii și asinii pe cari Iosif i-a luat din Iudeea. Palmierii își pleacă crengile pentru ca sfînta Fecioară să poată culege fructele, iar cînd apa din burdufuri s-a sfîrșit, din rădăcinile palmierilor țîșnesc, sub arșița soarelui, izvoare noi de apă.

Copilăria Mîntuitorului în Nazaret este înfățișată cu aceleași elemente de miraculos, într-o atmosferă de duioasă viață pastorală. Isus se joacă cu copii de vîrsta sa pe ulițele satului sau pe coperișurile caselor — în Orient casele au coperișurile drepte —, ajută tatălui său la tîmplărie, potrivind cu puterea *cuvîntului* dimensiunea scîndurilor, plăsmuiește din lut chipuri de păsări și, cînd tatăl său îl ceartă că lucrează sîmbăta, bate din palme și păsările zboară.

Paralel cu evangheliile apocrife au fost puse în circulație, din primele veacuri ale creștinismului, atît din cercurile eretice cît și din cele ortodoxe, o serie de scrisori precum și un ciclu de legende apocrife asupra vieții și faptelor apostolilor. Plăsmuirile datorite sectelor, întrucît sub forma legendară furișau învățături eretice, au fost nimicite de-

mult. Cele pornite din cercurile ortodoxe, întrucît satisfăceau curiozitatea pioasă a creștinilor, au supraviețuit pînă în vremurile noastre, precum bunăoară *Acta Pauli* — un adevărat roman religios în care, alături de apostol, apare figura serafică a Teclei care, ascultînd de la fereastra părintească predica lui Pavel, își simte sufletul purificat de chemările amăgitoare ale vieții, se desparte de mamă și de logodnicul ei, un fruntaș al ținutului, și își închină viața Domnului, ca ascetă.

Imaginația spiritelor avîntate din lumea creștină, care se credeau însuflate de Duhul Sfînt, nu s-a mărginit numai la prelucrarea materialului legendar privitor la *Vechiul* și *Noul Testament*, ci a căutat să răspundă, după puncte de vedere diferite — ortodox sau eretic — și la marea întrebare care chinuiește sufletul omenesc în amurgul vieții: ce este dincolo de moarte? În chipul acesta s-a alcătuit din primele veacuri, cînd creștinii așteptau sfîrșitul lumii, după modelul *Apocalipsului sfîntului Ioan Teologul*, un ciclu de viziuni apocaliptice care, într-o formă simbolică, plină de hiperbole, dezvăluiau tainele judecății din urmă și ale locurilor de veșnică răsplătire sau osîndă. Cel mai vechi este *Apocalipsul lui Petru*, plăsmuit în Egiptul elenistic, pe la 170. El a fost descoperit parțial în 1886, în mormîntul unui călugăr din Akhmim, în Egipt, și întreg, în 1910, într-o versiune etiopică.

Toată această literatură apocrifă care apare din primele veacuri ale creștinismului sub numele unei persoane vestite din *Vechiul* sau *Noul Testament* a deșteptat de timpuriu bănuiala cercurilor conducătoare ale bisericii, care au recunoscut neautenticitatea ei. În măsura în care sectele eretice se înmulțesc și scrierile apocrife se răspîndesc, se simte tot mai mult nevoia de a se căuta norme de îndreptare în scrierile autentice, care-și trăgeau obîrșia din învățăturile Mîntuitorului. Astfel, încetul pe

încetul, printr-un consens care se stabileşte cu vremea între principalele biserici, se alcătuieşte, nu fără oarecare şovăire, începînd de pe la sfîrşitul veacului al II-lea, *canonul* scripturilor considerate de biserică ca fiind inspirate de Duhul Sfînt. Cînd canonul a fost fixat definitiv (sec. IV), pentru a se preveni întrebuinţarea scrierilor apocrife în cultul bisericilor şi în educarea credincioşilor, încep să se alcătuiască şi liste de cărţi apocrife. Cel mai vechi indice de asemenea cărţi este aşa-numitul *Decret Gelasian*, atribuit papei Gelasius (492—96): *De libris recipiendis et non recipiendis*. Liste de asemenea cărţi apocrife circulau şi în lumea bizantino-slavă şi cîteva din ele au pătruns pînă în literatura noastră veche. Un astfel de indice, datînd din secolul al XVII-lea, asupra căruia îmi atrage atenţia d-l G. Nicolaiasa, funcţionar la Academie, se păstrează în Biblioteca Academiei Române, în ms. nr. 1570. Indicele este tradus din limba slavă, după cum dovedesc unele titluri şi citate care s-au strecurat din original netraduse, precum: « Cei tocmiţi Psalmi ai lumii, care sîntu aceştea: грѣдите кси вѣрнїи. Şi altu: грѣдите. Şi: кресту твоему въдрзнвшу сѧ на земли ... Întrebările lui Ion Bogoslov, care zice: слышн праведнъıи Іwанне... A lui Moise *Zavět*. (testament).» Prin cuprinsul său şi, mai ales, prin ordinea de succesiune a titlurilor, indicele se apropie mai mult de tipul indicelor slave, publicate la Moscova în 1646 [1]. Fiind unicul cunoscut la noi, îl reproduc în întregime la anexe.

Dintre vlădicii noştri de pe vremuri, unii, ca episcopul Petru Paul Aaron care făcuse studii la Roma, au încercat să oprească invazia literaturii apocrife. În a sa *Păstorească datorie* el se ridică cu energie împotriva acestor « minciuni şi diavolesci

[1] A se vedea tabloul comparativ în A. I. Iaţimirski, *Библіографическій обзоръ апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности*, I, *Апокрифы ветхозавѣтные*, Petrograd, 1921, pp. 1—75, numărul XIV.

înşelăciuni » care au « năvălit în turma lui Hristos » [1]. Dar cu toată străduinţa episcopului de a împiedica răspîndirea literaturii apocrife, ea şi-a continuat totuşi drumul, şi la împrăştierea ei în masele poporului a contribuit, într-o largă măsură, şi clerul.

BIBLIOGRAFIE

Publicaţiuni de texte: J. A. Fabricius, *Codex apocryphus Novi Testamenti, collectus, castigatus, testimoniisque, censuris et animadversionibus illustratus a Johanne A. F.*, Hamburg, 1703 (partea I şi a II-a într-un volum), pars tertia, Hamburg, 1719. Prima parte cuprinde evangheliile apocrife, a doua, istoria apostolilor, scrisori şi apocalipse. Volumul al II-lea cuprinde pe lîngă suplimente la vol. I, liturghii pe numele apostolilor. J. C. Thilo: *Codex apocryphus Novi Testamenti, e libris editis et manuscriptis, maxime Gallicanis, Germanicis et Italicis, collectus, recensitus notisque et prolegomenis illustratus opera et studio J. C. Th.*, Lipsiae, 1832. A fost tradus în limba franceză de G. Brunet, *Les Évangiles apocryphes, traduits et adnotés d'après l'édition de J. C. Thilo*, Paris, 1849. C. Tischendorf, *Evangelia apocrypha adhibitis plurimis codicibus graecis et latinis maximam partem nunc primum consultis atque ineditorum copia insignis edidit. C. T.* Lipsiae 1853; R. A. Lipsius şi M. Bonnet, *Acta apostolorum apocrypha*, Leipzig, 3 volume: 1891, 1896 şi 1903; C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae, 1868; E. Nestle, *Novi Testamenti graeci Supplementum*, Lipsiae 1896.

Traduceri şi studii: E. Hennecke, *Neutestamentliche Apocryphen in Verbindung mit Fachgelehrten in deutscher Uebersetzung und mit Einleitung herausgegeben*, Tübingen, 1904; Kautzsch, *Die Apocryphen und Pseudoepigraphen des Alten Testaments*, Tübingen, 1900; Charles Michel et P. Peeters, *Évangiles apocryphes*, I *(Protoevanghelia lui Iacob; Pseudo-Matei; Evanghelia lui Toma; Istoria lui Iosif dulgherul)*, Paris, 1924; P. Peeters, *Évangiles apocryphes*, II *(Evanghelia copilăriei)*, Paris, 1914 (ambele în colecţiunea *Textes et documents pour l'étude hist. du christianisme* de Hippolyte Hemmer et Paul Lejay). Toate au introduceri interesante. Montague Rhodes James, *The Lost Apocrypha of the Old Testament. Their Titles and Fragments, collected, translated*

[1] Dr. Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902, pp. 386—7.

3—332 4

and discussed (în colecţia *Translations of Early Documents, Series I, Palestinian jewish Texts)*, Cambridge, London 1920; Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament being the Apocryphal Gospels, Acts, Epistles, and Apocalypses*, Oxford, 1926; R. A. Lipsius, *Die apocryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden*, Braunschweig, 2 vol., 1883—1890.

Pentru apocrife în cadrul literaturii iudaice sau creştine: Emil Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes Zeitalter Jesu Christi*, III Band, Leipzig, 1909, pp. 258 şi urm., cap. V, VI şi VII; Otto Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, I Band, ed. 2, Freiburg, 1913, pp. 498—622; Aimé Puech, *Histoire de la littérature greque chrétienne*, I, Paris, 1928, pp. 157—174; 271—290; 348—357; 406—414; 467—473, vol. II, pp. 619—645.

Canon şi indice. Cel mai vechi « canon » al *Noului Testament* datează de la sfîrşitul secolului al II-lea şi a fost descoperit de L. A. Muratori, bibliotecar al Ambrosianei († 1750). *Canonul lui Muratori* (textul în Rouët de Journel, *Enchiridion patristicum*, Freiburg. Br., pp. 105—7) conţine şi texte apocrife precum: *Apocalipsul lui Petru* şi *Pastor al lui Hermas*, ceea ce dovedeşte că stabilirea definitivă a canonului s-a făcut treptat şi nu fără şovăeli. *Decretul Gelasian* se găseşte publicat de Ernst von Dobschütz, *Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis. Texte und Untersuchungen*, seria III, t. VIII, p. 4, Leipzig, 1912.

Indicele slave de cărţi oprite sunt numeroase şi au fost publicate în multe rînduri. Ele au fost republicate în paralelă de A. I. Iaţimirski, *Библіографическій обзоръ Апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности, I, Апокрифы ветхозавѣтные*, Petrograd, 1921, pp. 1—75.

BOGOMILII
ŞI LITERATURA APOCRIFĂ

Istoricii literaturilor sud-slave au atribuit multă vreme ereziei bogomilice, care a înflorit în Bulgaria prin veacurile X—XV, un rol important în răspîndirea legendelor apocrife în lumea slavă. Părerea istoricilor slavi a fost împărtăşită de Hasdeu care, publicînd în 1879 *Cuvente den bătrîni*, atribuia cele mai multe din legendele cuprinse în *Codicele Sturdzanus* sectei bogomilice — ba credea chiar că a găsit o creaţiune românească cu caracter bogomilic în textul intitulat de el: *Cugetări în ora morţii*. *(Cuv. den bătr.*, II, pp. 435—471). Părerea lui Hasdeu a fost admisă de Gaster, iar răposatul profesor de la Universitatea din Cernăuţi, I. G. Sbiera, punea în legătură cu mişcarea bogomilică chiar începuturile literaturii noastre. Dacă părerea lui Sbiera a fost de mult înlăturată din circulaţie, provenienţa bogomilică a textelor din *Codicele Sturdzan* — cea mai veche culegere de legende apocrife — a fost admisă de aproape toţi istoricii literari. Ciclul cărţilor care ar fi de origine bogomilică a fost în timpul din urmă sporit la noi cu o sumă de texte cari n-au nimic comun cu erezia.

Importanţa care s-a dat influenţei bogomilice asupra literaturii noastre vechi, precum şi necesitatea de a preciza ce este bogomilic — dacă este ceva — în legendele apocrife din *Codicele Sturdzan*, ne obligă ca, înainte de a intra în studiul literaturii apocrife, să ne ocupăm de erezia bogomilică.

Erezia bogomilică s-a răspîndit în Bulgaria prin sec. X, sub ţarul Petru, urmaşul lui Simion, într-o vreme în care curentul de influenţă bizantină se

revărsa din ce în ce mai larg peste viața națională bulgară, cînd curtea țarilor adopta fastul și ceremonialul din Constantinopol și cînd clerul, părăsind învățăturile evanghelice, se îndepărta tot mai mult prin lux de sufletul maselor populare.

Rădăcinile sectei trebuiesc căutate în Asia Mică, unde, din primele secole, creștinismul s-a întîlnit cu dualismul persan și unde furnicau sectele eretice: gnosticism, paulicianism, mesalianism. Din Asia, curentele acestea eretice s-au furișat în Europa, în bună parte și prin coloniști greci și armeni aduși de împărații bizantini și așezați la granițele de nord ale imperiului, în preajma Filipopolului și a Adrianopolului. Din aceste centre, curentele eretice s-au resfirat în Imperiul bizantin și încrucișat în Bulgaria, într-o epocă în care poporul se afla la începuturile creștinismului. În Bulgaria, promotorul mișcării pare a fi fost popa Ieremia Bogomil, care a trăit în secolul al X-lea, sub țarul Petru. Predicele lui au găsit un puternic răsunet în masele populare îndîrjite împotriva curentului de influență bizantină care înăbușea viața națională bulgărească. Din Bulgaria, secta a cuprins Serbia, Bosnia și Herțegovina și s-a ramificat în Occident sub diferite numiri precum: patarini în Italia nordică — de la cartierul milanez Patara — ; în Germania și Italia cathari, de la grec καθαρός (curat) — de unde germ. Ketzer, boem. Kačir; ajungînd pînă în sudul Franței. Albigensii — de la orașul Alby — acea zgomotoasă sectă împotriva căreia a întreprins cruciada de exterminare Filip al IV-lea cel Frumos, au fost o ramură îndepărtată a bogomililor din Balcani.

Doctrina bogomililor ne este cunoscută prin mai multe izvoare contimporane: bizantine, slave și occidentale. Izvoarele, deși provin de la adversarii sectei, totuși concordă între ele, în liniile fundamentale. Dintre acestea, izvorul cel mai complet este călugărul bizantin Eftimie Zigabinos, care se bucura pe timpul său de atîta vază încît însăși învățata

fiică a împăratului, Ana Comnena, îl pomenește cu cinste în scrierile sale istorice. Din îndemnul împăratului Alexe Comnenul, Zigabinos a scris opera: *Panoplia dogmatică*, îndreptată împotriva tuturor sectelor eretice cari măcinau temeliile bisericii ortodoxe. În titlul XXVII al operei sale, Zigabinos se ocupă pe larg de erezia bogomilică, răspîndită pe timpul său și în Imperiul bizantin. În acest capitol el expune — pentru a combate punct cu punct — concepțiile bogomilice, după destăinuirile pe care împăratul Alexios Comnenul a izbutit să le smulgă de la căpetenia bogomililor din Constantinopol, medicul Vasile.

Doctrina cosmogonică a bogomililor pornește de la antagonismul dintre Dumnezeu, principiul binelui, și Satanail, principiul răului. Dumnezeu e creatorul lumii spirituale, indivizibile și eterne; Satanail e creatorul lumii materiale, vizibile și trecătoare. Satanail a fost fiul mai mare al lui Dumnezeu. Locuia la început în cer și stătea pe tron de-a dreapta Tatălui; dar, cuprins de o ambiție nemărginită, a vrut să se ridice deasupra Tatălui. În acest scop s-a înțeles cu o ceată de îngeri nerecunoscători, ca să se ridice împotriva Tatălui. Dumnezeu, aflînd de conspirația urzită de Satanail, l-a prăbușit din înălțimile cerului, împreună cu ceata de îngeri răzvrătiți. Întrucît pămîntul era numai în stare virtuală — invizibil și neîntocmit — Satanail, care păstra puterea de creație a divinității, a zidit cu cuvîntul un alt cer vizibil pe care l-a împodobit cu stele; apoi tot cu cuvîntul a format pămîntul, a ales apele într-o parte, a ridicat uscatul într-alta și a creat viețuitoarele: plante și animale. În cele din urmă, din lut amestecat cu apă, a plămădit trupul omului, străduindu-se să-l aducă la viață. A încercat să-i sufle viața, dar văzînd că toate sforțările îi rămîn zadarnice, Satanail a trimis solie Tatălui său, rugîndu-l să dăruiască viață făpturii celei noi, care urma de aci înainte să fie proprietate comună, Dumnezeu stăpînind sufletul, Satanail

trupul. Dumnezeu s-a înduplecat și a hărăzit viața. În același chip a fost creată și Eva.

Omul este astfel creațiunea a două puteri antagonice; de aci conflictul între cele două elemente cari constituie viața omenească: trupul, creațiunea puterii satanice, este mărginit, pieritor și imperfect și tîrăște sufletul spre vițiu și păcat; sufletul, creațiunea lui Dumnezeu, este imaterial, nemuritor și desăvîrșit, tinzînd să se desfacă din închisoarea trupului, ca să se înalțe spre cer.

Cînd îngerii căzuți au simțit că partea divină din om după moarte se ridică la cer, și-au pus în gînd să ia pe fiicele oamenilor în căsătorie, pentru ca, prin cei ce se vor naște din ei, să recapete locurile din cari au fost izgoniți. Din această căsătorie s-au născut însă giganții, cari au început lupta aprigă împotriva lui Satanail. Acesta, îndîrjit, a dezlănțuit asupra pămîntului potopul, care a înecat omenirea. Din acest prăpăd, un singur om a scăpat: Noe. El rămăsese în ascultarea lui Satanail și îl înduplecase prin rugăciuni și jertfe. Urmașii lui Noe au recunoscut atotputernicia Duhului celui rău care, prin Moise, a impus omenirii legea sa. Moise, prin minunile săvîrșite cu puterea lui Satanil, a amăgit poporul evreu și l-a scos din Egipt. În drumul spre pămîntul făgăduinței, s-a urcat în muntele Sinai și a primit legea dată de Satanail, pe care a transmis-o evreilor. În felul acesta s-a întocmit legea mozaică, opera Diavolului, prin care nenumărate mii de suflete omenești au fost pierdute. Dumnezeu, văzînd viclenia și răutatea lui Satanail care, rupînd pactul încheiat, a pus deplină stăpînire asupra omenirii, s-a hotărît să mîntuiască făptura în care și El pusese un strop din divinitate. În mileniul al 5-lea, suta a 5-a, a aruncat din coardele sale cuvîntul. Acest cuvînt a fost fiul său, arhanghelul Mihail.

Scoborîndu-se din cer, arhanghelul a intrat prin urechea dreaptă în Fecioara Maria, s-a întrupat în carne « așa că la înfățișare părea a fi material ase-

menea trupului omenesc, dar în realitate imaterial și divin ». Ieșind din Fecioara Maria, a crescut după legile firii omenești, a propovăduit pe pămînt cuvîntul lui Dumnezeu și a săvîrșit toate cîte se spun în *Evanghelie*. Satanail s-a străduit să recucerească sufletul omenirii și a pus la cale crucificarea lui Crist, dar Mîntuitorul, înviind, a prins pe Satanail, l-a ferecat cu lanțuri grele, l-a aruncat în Tartar și, tăindu-i silaba finală — *il* (Satanail = umbra lui Dumnezeu; din Satana = umbra, Il = Dumnezeu), l-a numit de aci înainte Satana. Cu aceasta împlinindu-și misiunea pentru care a fost trimis pe pămînt, Mîntuitorul, desfăcut de partea materială a trupului, s-a înălțat în cer, s-a așezat la dreapta Tatălui și apoi a reintrat în divinitatea din care se desprinsese și în care a fost absorbit.

Consecvenți cu această concepție despre lume, ei respingeau *Vechiul Testament* pe care-l considerau ca operă a Satanei, plăsmuit cu tendința de a se face apoteoza epocii din viața iudeilor în care a precumpănit puterea lui. Admiteau dintre cărțile sfinte numai: *Psaltirea* și *Profeții*, întrucît aceștia preziseseră venirea Mîntuitorului, *Evangheliile*, *Faptele apostolilor* și *Apocalipsul sfîntului Ioan*.

Pornind de la antiteza dintre suflet, ca creațiune a lui Dumnezu, și trup, ca creațiune a lui Satana, și socotind viața aceasta pămîntească ca un scurt popas către viața cea veșnică, bogomilii propuneau ca ideal al vieții descătușarea sufletului de tirania corpului și ferirea lui de toate ispitele acestei lumi trecătoare, cu care se străduiește Satana să-l amăgească. De aceea, duceau o viață aproape ascetică. Erau împărțiți în două clase: desăvîrșiți și simpli credincioși, inițiați numai la doctrina bogomilică. Un bogomil desăvîrșit trebuia să se despartă de toate deșărtăciunile vieții, să rupă legăturile de familie, să nu se căsătorească, să evite nunțile, petrecerile și reuniunile sociale, să renunțe la avere și la bunurile pămîntești pe care le considerau ca o rugină a sufle-

tului și să ducă în sărăcie o viață retrasă, de post, priveghieri și rugăciuni. Hrana lor era foarte sobră: vinul, carnea și lăpturile erau excluse de la masa lor, se hrăneau numai cu vegetale, pregătite în untdelemn. Îmbrăcămintea era simplă: o haină lungă neagră, în felul rasei călugărești.

Biserici nu aveau, căci, după credința lor, Dumnezeu nu locuiește în temple zidite de mîini omenești. După mărturia lui Zigabinos, ziceau că Satana locuiește mai întîi în templul din Ierusalim, apoi în biserica Sf. Sofia din Constantinopol și, în sfîrșit, în toate celelalte biserici. Totuși, mai tîrziu, în Bosnia și la albigensi — în sudul Franței — se găsesc cîteva biserici, dar mai toate de lemn, simple, fără cruce, fără altar, fără amvon, fără icoane și fără clopote, căci, pentru ei, clopotele erau trompetele diavolului. Liturghia, cu avîntul poeziei religioase și cu pompa strălucitoare a serviciului divin, era socotită ca inutilă: *mnogoglagolanie*, vorbărie goală. Singura rugăciune pe care o admiteau era cea transmisă prin evanghelii: *Tatăl nostru*, pe care o spuneau de nenumărate ori peste zi și noapte, fără să facă cruce, căci crucea pe care a fost răstignit Mîntuitorul și care a devenit un simbol al vieții creștinești, nelipsit în rugăciuni, la sfintele taine, pe frontispiciul bisericilor, la capătul mormintelor, era pentru bogomili o unealtă cu care diavolul chinuise pe Isus și pe care o înlăturau din toate manifestările vieții lor, disprețuind-o.

Combăteau cultul sfinților, al moaștelor și al icoanelor, ca fiind rămășițe de idolatrie — poate să fi fost aci și reflexul vechilor credințe iconoclaste, care au zbuciumat Bizanțul veacului al VIII-lea. Sf. Ioan Hrisostomul era pentru ei sf. Ioan Frisostomul. Dintre taine, nu admiteau decît botezul, dar și acesta într-o formă deosebită de a noastră. Ei numeau botezul cu apă — obișnuit în biserica noastră — botezul sfîntului Ioan și îl respingeau, întrucît apa era, după credința lor, opera Satanei. Adevăratul botez al lui Hristos era cel practicat de ei,

care se făcea prin purificarea sufletului și prin ajutorul Spiritului Sfînt. De aceea, dacă un creștin trecea la erezia lor, îl botezau din nou, după datinele lor. Pentru ca cineva să poată primi botezul lor, trebuia să fie major, să petreacă un timp pentru confesiune și curățirea sufletului, în continue rugăciuni; apoi îi puneau pe cap *Evanghelia sf. Ioan* și invocau asupra lui Spiritul Sfînt, cîntînd *Tatăl nostru*. Cuminicătura cu sîngele și corpul Domnului o respingeau la botez, ca și în toate celelalte împrejurări ale vieții, socotind-o ca un sacrificiu adus demonilor cari locuiesc în temple. La patul morții se îndeplinea o ceremonie scurtă, numită în Occident « la convenensa »; alte rugăciuni pentru morți nu se mai făceau. Nu credeau în învierea morților. Moartea o asemuiau cu un somn în care, spuneau ei, omul își leapădă veșmîntul noroios de carne, îmbracă haina nemuritoare și divină a lui Hristos, cu care este primit în împărăția Tatălui, alături de îngeri și apostoli. Corpul însă, pe care sufletul l-a părăsit, se descompune încet, încet, în cenușe și pulbere, și *nu va mai învia niciodată*.

În fanatismul lor religios aveau un spirit separatist, cu tendințe de antagonism față de biserica oficială și împotriva autorităților constituite ale statului. Purtau o ură înverșunată clerului oficial. Comparau pe preoți, cărora le imputau lenea, desfrîul și beția, cu fariseii și saduceii din *Evanghelie*; îi numeau năpîrci. Exaltau credința și virtuțile lor. Credința lor era «sarea pămîntului». Ei înșiși, « crinii cîmpului » cu sufletele candide, împodobite cu toate virtuțile. Respingeau ierarhia bisericească.

Presbiterul bulgar contimporan, Cozma, adaugă despre ei că îndemnau la nesupunere față de autorități: « osîndesc pe cei bogați, batjocoresc pe cei mai bătrîni — probabil de altă credință decît ei — defăimează pe boieri, arată celor supuși țarilor și slujitorilor acestora că jignesc pe Dumnezeu, opresc pe sclavi de a lucra pentru stăpînii lor ».

În Peninsula Balcanică, erezia a fost în creştere pînă în secolul al XII-lea, cînd biserica ortodoxă deschide lupta împotriva ei. În anul 1111 Alexios Comnenul începe exterminarea bogomilismului din imperiul bizantin, arzînd pe rug, în hipodromul din Constantinopol, pe conducătorul sectei, medicul Vasile şi pe cei 12 apostoli ai săi.

Şi în Serbia, erezia, care pătrunsese de timpuriu şi se răspîndise mai ales printre nobili, sub numele de *babunska vjera*, a fost nimicită în secolul al XII-lea. Marele jupan Ştefan Nemania a dezlănţuit o groaznică prigoană împotriva bogomililor: a arestat toate căpeteniile lor, pe unii i-a ars de vii, altora le-a tăiat limba, pe mulţi i-a aruncat în exil, după ce le-a confiscat averea, împărţind-o, potrivit cu doctrina lor, săracilor.

Izgoniţi din Serbia, bogomilii s-au retras în Bosnia, unde au găsit un adăpost prielnic şi unde doctrina lor a devenit religie de stat, mai ales sub banul Kulin (1180—1224). Aci s-au menţinut pînă în veacul al XV-lea, cu o organizaţie monahală proprie şi cu un cler aparte, în fruntea căruia se afla djedul.

Către sfîrşitul secolului al XV-lea, papa, prin ajutorul cardinalului Ioan Torquemada, izbuteşte să convertească o parte din aceşti eretici la catolicism, pe cînd restul a trecut la mahomedanism.

O soartă mai norocoasă au avut-o bogomilii în Bulgaria. Aci se sprijineau pe masele populare, în faţa cărora apăreau ca nişte liberatori, căci îi vedem luptînd alături de cetele năvălitoare ale pecenegilor şi cumanilor, împotriva armatelor bizantine, pentru liberarea Bulgariei. Lăsaţi în pace sub Asăneşti, ei atrag la erezia lor aproape întregul ţarat.

Prigoniţi mai tîrziu de către ţarii Boril (1121) şi Alexandru (1350), ei s-au menţinut totuşi în Bulgaria vreme mai îndelungată, bucurîndu-se sub stăpînirea turcească de deplină libertate a cultului. O fîşie întinsă de 14 sate, înşirate între Nicopol şi Filipopol şi locuite de adepţi ai vechii erezii, izolaţi

de masa înconjurătoare a ortodocşilor, s-a menţinut pînă în secolul al XVII-lea. Documente din veacul al XVI-lea şi al XVII-lea dovedesc că în Ciprovăţ, în regiunea Vidinului şi a Nicopolului, se aflau încă bulgari pavlichieni, cari aveau biserici, dar refuzau crucea. În sec. al XVII-lea, misionari franciscani, veniţi din Bosnia, au atras la catolicism aceste resturi de bogomili. Cam în aceeaşi vreme au fost convertite la catolicism şi resturile bogomilice din jurul Filipopolului, care însă şi-au păstrat vechiul nume de pavlichieni. Din aceste ţinuturi au pornit şi emigranţii bulgari în ţările noastre, care, în unele sate — ca de pildă în Cioplea lîngă Bucureşti — se numesc încă pavlichieni.

Curentele de emigrare ale rămăşiţelor bogomilice din sec. al XVII-lea spre ţările noastre ne sunt bine cunoscute prin studiile lui Miletič, întemeiate în bună parte pe rapoartele oficiale ale episcopilor catolici către scaunul papal. Migraţiunea începe mai temeinic în anul 1688, cînd răscoala satului pavlichian Ciprovăţ împotriva turcilor este înăbuşită şi cînd o bună parte din populaţie, spre a scăpa de represiunea autorităţilor, este silită să fugă în Valahia. Emigrările se înteţesc însă după pacea de la Passarovitz, cînd austriecii iau în stăpînire Oltenia. În scopul de a coloniza Oltenia şi Banatul cu bulgari catolici, autorităţile austriece înlesnesc aceste emigrări, acordînd coloniştilor privilegii. Un însemnat contingent de colonişti este aşezat în regiunea Craiovei, a Rîmnicului şi în Brădiceni. Colonia aceasta trebuie să fi fost destul de numeroasă, fiindcă în 1725 un văr al lui Filip Stanislavov, Nicolae Stanislavov, numit episcop al catolicilor bulgari din Nicopole, nu s-a dus niciodată în această localitate, ci a administrat din Craiova. El a făcut o întinsă propagandă pentru emigrare prin preoţii bulgari catolici, rămaşi în Bulgaria. Bulgarii catolici, prigoniţi de turci carii îi bănuiau că stau în înţelegere cu austriecii, pleacă în mici grupe din satele Belianii, Orese, Trîncaviţa şi Peticlavenţi, aşezîn-

du-se în Oltenia și Muntenia. În 1737, cînd începe lupta dintre austrieci și turci, aceștia se strămută în Banat împreună cu episcopul lor, care-și stabilește reședința în Timișoara. În documentele misionarilor catolici către scaunul papal, sunt amintite și alte localități în care s-au așezat pavlichienii emigrați. Astfel, în Muntenia sunt pomenite satele Flămînda, Vișnovo, Slobozia și mai ales Cioplea, care aveau biserici și preot catolic. În această din urmă localitate, se retrage în timpul ciumei lui Caragea bătrînul episcop catolic din București, Fereri, pe care-l păștea moartea din urmă, fiindcă aci se bolnăvește de ciumă și în 2 zile moare, fiind înmormîntat în Cioplea, într-un cavou făcut de el însuși.

Este probabil că, precum în veacul al XVII-lea pavlichienii bulgari, spre a scăpa de prigoniri, căutau adăpost la Nordul Dunării, tot astfel și străbunii lor bogomili să-și fi căutat mîntuirea prin meleagurile noastre în vremurile de grea urgie ale regilor Ștefan Nemania, Boril și Alexandru din veacurile XII—XIV. Limanurile noastre puteau oferi atunci nu numai adăpost, dar și tărîm prielnic pentru propagandă, cu atît mai ușor cu cît nu aveau încă o organizație bisericească în stare să opună rezistență. Resturile bogomilice dăinuiesc în părțile ungurene pînă în secolul al XV-lea, cînd vin peste ele curentele de reformă [1].

BIBLIOGRAFIE

Izvoare contemporane: Eftimie Zigabinos: Πανοπλία Δογματική Αλεξίου Βασιλέως τοῦ Κομνηνοῦ περιέχουσα ἐν συνόψει τὰ τοῖς μακαρίοις καὶ θεοφόροις πατράσι συγγραφέντα εἰς τάξιν δὲ καὶ διεσκεμμένην ἁρμονίαν παρὰ Εὐθυμίο Μονάχου τοῦ Ζιγαβηνοῦ τεθέντα . . . Cartea s-a tipări

[1] Dr. Toth Szabo Pal, *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Budapesta, 1917, p. 153 (apud. N. Drăganu în *Dacoromania*, III, p. 912).

pentru întîiași dată, în textul grec, la Tîrgoviște, în 1710; de frica turcilor s-a înlăturat din publicație cap. 28, îndreptat împotriva sarazinilor. Într-o traducere latină, publicată mai înainte la Veneția, în 1555, se omiseseră capitolele 12 și 13, îndreptate împotriva latinilor. Textul grecesc întreg, avînd la bază ediția din Tîrgoviște, a fost republicat de Migne, în *Patrologiae cursus completus. Series graeca posterior*, tomul CXXX (Paris, 1865). Fragmentul privitor la bogomili a fost publicat într-o ediție nouă, după versiunea unui ms. din Biblioteca Universității din Utrecht, împreună cu o scrisoare inedită a patriarhului Germanos II contra bogomililor, de G. Ficker, *Die Phundagiagiten*, Leipzig, 1908.

Pentru domeniul slav, un prețios izvor contimporan este și presbiterul Cozma, care a lăsat 13 cuvîntări, îndreptate împotriva ereticilor, editate fragmentar, în mai multe rînduri, și complet de: M. G. Popruženko, *св. Козмы презвитера слово на еретики поученіе отъ божественныхъ книгъ*, Nr. CLXIII din *Памятники древней письменности и искусства, Изданіе Общества Любителей Русской Письменности*, S.Petersburg, 1907; *Sinodicul țarului Boril*, tradus din grecește în anul 1211, în urma distrugerii sectei, conține și adaose interesante, dintre care unele privesc erezia bogomilică. Sinodicul a fost publicat, în anul trecut, cu un studiu detaliat, într-o ediție critică, de M. G. Popruženko, *Синодикъ Царя Борила, Българската Академия на Науките* în colecția *Български старини. Книга* VIII, Sofia 1928; cîteva notițe sumare și la călugărul Hrabăr (sec. X) în *Защита на българската письменость*, editată și de Vondrák, *Kirchenslavische Chrestomatie*, 1910, pp. 107—110. Patriarhul Eftimie din secolul al XIV-lea, în biografia episcopului Ilarion din Moglena (o dioceză din Macedonia, unde erau numeroși bogomili), a inserat discuțiile episcopului cu ereticii. Biografia lui Ilarion a fost editată de E. Kalužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, Wien, 1901, pp. 27—58. Episcopul Ioan Torquemada, însărcinat de papa Sixt să convertească resturile bogomilice din Bosnia, a întocmit, în anul 1461, un « symbolum veritatum fidei romane ecclesie », în care se enumeră — pentru a se combate apoi — 15 puncte de adevăruri ale bisericii catolice, ce vin în contradicție cu rătăcirile « manicheilor ». Acest simbol a fost publicat de Fr. Rački în *Starine*, XIV (1882), Zagreb, p. 1 și urm.: *Dva nova priloga za poviest bosanskih Patarena, I.*

Studii. La noi: B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 252 și urm.; I. G. Sbiera, *Codicele Voronețean*, pp. 343 și urm.; Alexe Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922, pp. 65—68; Isidor Ieșan, *Secta Patarenă în Balcani și în Dacia Traiană*, București, 1912 (e considerată de prof. I. Ivanov în studiul citat mai jos — ca « fantezie goală » — « чиста фантазия » ; dr. M.

Gaster, *Ilchester Lectures on Greeko-Slavonic Literature*, London, 1887, pp. 17 şi urm.; D. Russo, *Studii bizantino-române. Textele eshatologice din Codex Sturdzanus*, Bucureşti, 1907 şi *Studii şi critice*, Bucureşti, 1910, pp. 17—23. Asupra bogomililor s-au scris în ţările slave o sumedenie de articole şi monografii. Cele mai recente, punînd la contribuţie lucrările anterioare, sunt: Prof. I. Ivanov, *Богомилски книги и легенди. Българска Академия на Науките (Cărţile şi legendele bogomilice*, Acad. bulgărească de Ştiinţe), Sofia, 1925, o foarte bună şi documentată lucrare; Iordan A. Ilič, *Die Bogomilen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Sr. Karlovci, 1923; dr. Dragutin Prohaska, *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina*, Zagreb, 1911, cap. III, pp. 18—55, cu o bogată bibliografie. Informaţii mai bogate despre bogomilii din Bosnia şi în studiul mai vechi al lui Rački, *Bogomili i Patareni*, în *Rad Jugoslavenske Akademije*, VII şi VIII (1869—1870). Despre chestiunea aceasta vezi însă acum şi dr. Vaso Glušac, *Средньовековна «Босанска црква»* în *Прилози за кньижевност, језик, историју и фолклор*, IV, Belgrad, 1925, pp. 1 — 55, care crede că s-a exagerat în privinţa bogomililor din Bosnia şi că prin *patareni* trebuieşte înţeles clerul ortodox, care susţinea că Fiul purcede numai de la Tatăl. Despre cărţi scrise de bogomili *(Evanghelie, Psalmi)* vezi dr. Dragutin Prochaska, *opera citată mai sus*, unde se dă bibliografia completă, pp. 37—55. Indicaţiuni utile pînă la un oarecare punct se pot găsi şi în studiile mai vechi: dr. M. Murko, *Geschichte der älteren südslawischen Literaturen* (în *Die Literaturen des Ostens*, V Band), Leipzig, 1908, pp. 82—95; Constantin Jireček, *Geschichte der Serben*, Gotha, 1911 (în colecţia Geschichte d. europ. Staaten), pp. 222—5; C. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, Wien, 1912, I, p. 59; C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, pp. 171—185, şi C. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, Wien, 1891, pp. 108—112. O expunere sumară, dar clară, în limba italiană a dat Arturo Cronia în *L'Europa Orientale*, VI (1926), Roma, pp. 605—630.

Pentru *cathari, albigensi*. Documentele descoperite în ultimul timp în arhivele municipale din Occident au izbutit să reînnoiască studiile mai vechi ale lui Ch. Schmidt, *Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois*, 2 vol., Paris, Genève, 1848 şi P. Lombard, *Pauliciens, Bulgares et Bonshommes en Orient et en Occident*, Genève et Bâle, 1879. Între lucrările noi ocupă un loc de frunte: Ign. v. Döllinger, *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*, 2 vol. (al doilea cuprinde documente), München, 1890 şi Jean Guiraud, *Cartulaire de Notre-Dame de Prouille, précédé d'une étude sur l'Albigéisme languedocien aux XII-e et XIII-e siècle*, 2 vol., Paris, 1907. Pornind de la aceeaşi concepţie dualistică a lumii ca şi bogomilii, catharii tindeau şi ei la suprimarea căsătoriei: « matrimonium est lupanar » iar pe de altă parte la o formă curioasă

de mîntuire a sufletului prin suprimarea voluntară a vieţii (sinucidere), cunoscută sub numele de *endura*. Un text cathar: L. Clédat, *Le Nouveau Testament traduit aux XIII-e siècle en langue provençale suivi d'un Rituel cathare* (ediţie în fototipie), Bibl. de la Fac. des lettres de Lyon, Paris, 1883.

Pentru *emigrarea bulgarilor pavlichieni la nordul Dunării*, vezi dr. L. Miletič, *Нашитѣ Павликяни* în *Сборнкъ за Народни Умотворения Наука и Книжнина, t. XIX (1903) pp. 1—369, Sofia; Нови документи по Миналото на нашитѣ павликяни* în *Сборникъ за Народни умотворения, XXI (1905), pp. 1—155; Заселението на католишкитѣ Българи въ Седмиградско и Банатъ* tot în *Сборникъ* (XIV), 1897, pp. 284 — 543. Despre istoria catolicismului în ţările noastre: N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I—II, Bucureşti, 1901 (p. XLVI se aminteşte Francisc Fereri şi urmaşii lui).

Despre episcopul Francisc Fereri vezi şi o notiţă de V. Papacostea în *Revista istorică*, 1925, pp. 289—297.

Pentru *manihei şi pavlichieni:* Fr. Cumont, *Recherches sur le manichéisme*, 2 br., Bruxelles, 1908, 1912; P. Alfaric, *Les écritures manichéennes*, Paris, 1918; Em. de Stoop, *Essai sur la diffusion du manichéisme dans l'Empire romain*, Gand, 1909; Karapet Ter-Mkrttschian, *Die Paulikianer im byzantinischen Kaiserreiche und verwandte ketzerische Erscheinungen in Armenien*, Leipzig, 1892.

LEGENDE POPULARE CU CARACTER BOGOMILIC

Călugărul bizantin Eftimie Zigabinos, izvorul principal asupra doctrinei bogomilice, în titlul XXVII al operei sale, *Panoplia Dogmatică* (ed. Migne, *Patrologia graeca*, CXXX, col. 1 298, § 7), ne transmite următoarea legendă bogomilică, privitoare la creaţiunea omului:

Satanail « după ce a plăsmuit trupul lui Adam din pămînt amestecat cu apă, l-a aşezat în sus, din care cauză s'a scurs în piciorul cel drept oarecare suc şi ieşind prin degetul cel mare s'a încolăcit pe pămînt şi a luat figura de şarpe. Satanail, adunîndu-şi însă puterile, a suflat viaţă în corpul umflat de el. Dar suflul lui, scurgîndu-se de asemenea în piciorul cel drept şi prin degetul cel mare, s'a închegat în picătură întortochiată, care îndată primind viaţă şi despărţindu-se de deget s-a făcut şarpe şi şerpuia... Cînd Satanail a văzut că munca lui este zadarnică, a trimis soli la Tatăl cel bun, ca să-l roage să trimeată spiritul lui şi să-i făgăduiască că omul va fi comun, dacă va primi viaţă, şi că din neamul aces-

tuia se vor umple în cer locurile din care fuseseră izgoniţi îngerii. Dumnezeu însă, cum este bun, a suflat duhul vieţii creaţiunii lui Satanail şi îndată s'a făcut omul, trăind cu suflet, care să glorifice trupul şi să-l împodobească cu multe virtuţi. »

Această legendă, culeasă acum 800 de ani din gura bogomililor de către călugărul bizantin, trăieşte pînă astăzi în ciclul de credinţe privitoare la creaţiune ale poporului nostru.

1. Iată una dintr-o serie de povestiri, care ne arată omul « zidit cu trupul de Necurat, iar cu sufletul dat de Dumnezeu »:

« Dracul, după ce văzu că prin înecare nu poate să scape de Dumnezeu, după ce văzu că pămîntul s'a lăţit în cele patru părţi încotro îl împinsese pe Dumnezeu, se apucă, de ciudă, să facă un om, poate cu credinţa că avînd un tovarăş prietenos şi supus mai curînd va izbuti în gîndurile sale. Luă dară tină şi făcu trupul omului. Apoi îi puse în gură o trestie şi începu să-i sufle din toate puterile lui, ca să-i dea suflet. Dar tot chinul i-a fost degeaba, căci duhul diavolului ieşea pe cealaltă parte a omului.

Văzînd într'acestea diavolul că nu are cum să dea viaţă omului, merse la Dumnezeu şi-l rugă să-i învie dînsul acel trup făcut din tină.

Dumnezeu suflă asupra omului duh sfînt şi omul prinse viaţă în sufletul lui. De aceea şi pînă în ziua de astăzi dracul stăpîneşte trupul omului, îl chinuie cît omul trăieşte în toate chipurile, îi trimite boli şi felurite feluri de bube şi beteşuguri, iar mai apoi îl dezlipeşte de suflet şi-l lasă pămîntului să putrezească şi viermilor să-l mănînce.

Sufletul însă, fiind fărîmă din duh dumnezeesc, îndată ce trupul păcătos se sfărîmă, el se ridică la Dumnezeu, de unde a purces. » [1]

2. În acelaşi capitol XXVII (§ 7, col. 1 298, ed. Migne) al operei sale, Zigabinos ne mai spune că bogomilii, interpretînd în chip cu totul naiv episodul biblic al amăgirii Evei, susţineau că: « Satanail, stăpînit de invidie (împotriva Tatălui ceresc) şi-a schimbat gîndul şi s-a hotărît să întindă curse propriei sale creaţiuni ». În acest scop, « a amăgit pe Eva şi a avut cu ea dragoste cu păcat ». « Eva, cuprinsă

---

[1] T. Pamfile, *Povestea lumii de demult*, p. 54.

de durerile facerii, a născut din păcatul cu Satanail pe Cain şi pe o soră asemenea lui, al cărui nume era Calomena ».

Această deformare naivă a legendei biblice o găsim dăinuind pînă azi în masele poporului nostru, într-o mulţime de variante. Iată una din Bucovina:

« Îndată ce Adam şi Eva au fost izgoniţi din raiul ceresc în iadul pămîntesc, ca să fie chinului, Diavolul s'a dat bine pe lîngă Eva; şi Eva, poale lungi şi minte scurtă, s'a dat în braţele Diavolului, şi din păcat s'a născut un copil cu şapte capete. » [1].

Alte variante adaugă că Adam, prinzînd de veste, se apucă să construiască din scînduri o corabie ca să treacă marea şi să scape de Satana. Acesta, iscodind prin ajutorul Evei gîndurile lui Adam, se preface în şarpele casei şi sfătuieşte pe Eva să nu se urce în corabie fără el. Pe mare, şarpele se lasă greu, ca să înece corabia şi să scape de Adam. Adam voieşte să omoare şarpele, dar acesta se preface în şoarece şi se apucă să roadă scîndurile corăbiei. Adam aruncă în şarpe cu mănuşa care, prefăcîndu-se în pisică, prinde şoarecele. Satana ieşi însă din pisică prin perii ei, în formă de scîntei.

În alte variante, legenda, amplificată astfel, este continuată cu tema potopului, iar în locul lui Adam şi al Evei apar pe scenă Noe şi soţia lui.

3. O altă legendă bogomilică privitoare la zapisul încheiat între Adam şi diavol pentru stăpînirea pămîntului îşi are sursa în literatura scrisă şi va fi studiată într-un capitol următor.

4. În afară de aceste legende al căror caracter bogomilic este atestat prin izvoare documentare, mai circulă în literatura noastră populară un alt ciclu de legende care au ca fundament o concepţie dualistă a lumii: antagonismul dintre Dumnezeu şi Satana. Acest ciclu de legende a fost urmărit într-un studiu interesant de d-l I. A. Candrea *(Iarba*

---

[1] E. Voronca, *Datinele şi credinţele poporului român*, Cernăuţi, 1903, p. 18.

Fiarelor. Studii de folclor pp. 59—67). Cea mai interesantă dintre ele privește creațiunea lumii și are, într-o versiune din Moldova, următoarea formă:

Înainte de creațiunea lumii, era un noian întins de apă peste care se plimba Dumnezeu și Satana. Cînd Dumnezeu s-a hotărît să facă pămîntul, a trimis pe Satana « în fundul mării ca să ia de acolo sămînța de pămînt în numele lui și să i-o aducă deasupra apei ». De două ori se cufundă Satana în fundul mării, dar în loc să ia sămînța de pămînt în numele lui Dumnezeu, după cum s-a spus, a luat-o numai în numele său. Cînd se ridică în sus, pînă să ajungă la suprafața apei, toată sămînța de pămînt i-a scăpat printre degete. Abia a treia oară, coborîndu-se în fundul apelor, a luat sămînța de pămînt în numele lui și al lui Dumnezeu. Cînd s-a ridicat deasupra, i-a rămas puțin pămînt sub unghii, adică atîta cît luase în numele Domnului, restul fusese spălat de ape printre degete. Cu pămîntul rămas sub unghiile diavolului, Dumnezeu a făcut o turtiță de pămînt pe care s-a așezat să ațipească. Satana, crezînd că Dumnezeu doarme, s-a gîndit să-l răstoarne în apă și să-l înece, ca să rămînă el stăpîn pe pămînt, dar în măsura în care-l rostogolea, pămîntul creștea și se întindea sub Dumnezeu. În chipul acesta, pămîntul a crescut atîta încît apa nu mai avea loc unde să încapă — și aci, pe tema primitivă a creării lumii, s-a altoit motivul secundar cu ariciul și albina, ca sfetnici și ajutători ai lui Dumnezeu.

Această legendă are o mulțime de variante: după unele, Dumnezeu și Satana erau frați [1]; după altele, nici nu se cunoșteau cînd s-au întîlnit pe nesfîrșitul apelor și s-au prins tovarăși [2]; în cîteva intervine în scenă și sfîntul Petru alături de Dumnezeu și « Nefîrtatul » și se prind cîte trei frați de cruce [3].

[1] A. Zanne, *Proverbele românilor*, VI, p. 556.
[2] E. Voronca, *Datine*, I, p. 5.
[3] T. Pamfile, *Povestea lumii de demult*, p. 7.

În toate variantele însă, miezul motivului îl formează zidirea pămîntului prin conlucrarea lui Dumnezeu cu Satana. Mitul acesta despre crearea lumii prin colaborarea a două puteri antagoniste, cu pămînt scos din fundul apelor, este răspîndit pînă în Rusia nordică și răsăriteană și se găsește consemnat în manuscrise sud-slave și rusești din secolul al XV-lea și al XVI-lea. Iordan Ivanov care, dezbrăcat de prejudecăți, a studiat cu multă competență literatura bogomilică, consideră această legendă cosmogonică ca fiind de origine bogomilică. Într-o versiune rusească apropiată de legendele noastre populare, versiune reprodusă de Iordan Ivanov, mitul are următorul subiect:

La început, pe cînd nu era nici cerul nici pămîntul, se întindea, fără margini, « marea Tiveriană ». Dumnezeu plutea în văzduh, cînd zări înotînd pe mare un rățoi crescut din spuma mării. Îndreptîndu-se spre el, îl întreabă:

— Cine ești tu?

Iar Satanail, căci el era, răspunse:

— Eu sunt Dumnezeu.

— Dar pe mine cum mă vei numi atunci? întrebă Dumnezeu.

— Dumnezeul Dumnezeilor și Stăpînul Stăpînilor, răspunse Satanail.

Lui Ivanov i-au scăpat din vedere cercetările lui Dähnhardt, care, studiind răspîndirea acestui tip de legende în Europa răsăriteană și în Asia și punîndu-le în legătură cu concepțiile religioase ale Asiei vechi și ale sectelor eretice, a arătat că ele sunt alcătuite din două motive deosebite: 1. motivul oceanic — urzirea pămîntului deasupra mării primare, fără margine; 2. motivul dualist: crearea lumii prin două puteri antagoniste — una reprezentînd binele; cealaltă, invidioasă, reprezentînd răul. Acest din urmă motiv este propriu cosmogoniei iranice, unde lumea este creată prin două divinități vrăjmașe: Ahuramazda (Ormuzd), zeul luminii și al binelui, Angra Mainyu (Ahriman), zeul întune-

riculului și al răului. Primul motiv, cel oceanic, este impropriu iranienilor, cari nu cunosc marea. El vine însă din India. Într-o veche legendă îndică se povestește că la începutul lumii Brahma plutea pe o floare de lotus deasupra oceanului nemărginit și, nevăzînd pe nimeni jur împrejur, credea că este singura ființă în univers, cînd, scoborînd de pe lotus, zărește pe Vișnu dormind. Îl deșteaptă, o ceartă se iscă între ei, și Vișnu, prefăcîndu-se în porc mistreț, se scoboară în fundul apelor și ridică pămîntul.

Motivul acesta oceanic din India a emigrat în Iran, unde s-a întrețesut cu motivul dualist. El a fost apoi în această formă împrumutat de sectele eretice ale creștinismului, cari furnicau pe pămîntul Asiei Mici în primele veacuri ale creștinismului (gnostici, mandei, manihei). Aceste secte au prelucrat legenda indo-iranică, dîndu-i forma creștină și au transmis-o mai departe bogomililor.

5. Antagonismul dintre Dumnezeu și Satana, pe care l-am văzut în legenda despre zidirea lumii, apare într-un ciclu întins de legende populare privitoare la crearea animalelor, a plantelor și chiar a uneltelor casnice. În genere, Satana se străduiește să imite pe Dumnezeu în crearea lumii, dar nu poate plăsmui decît materie, sufletul numai Dumnezeu îl poate dărui. Astfel, diavolul face pe lup, dar nu poate să-i dea suflet și cere ajutorul lui Dumnezeu. Dumnezeu suflă duh peste lup și-l învie. Satana, văzînd lupul viu în picioare, îi porunci:

« — Mănîncă pe Dumnezeu.

— Ba mănîncă, lupe, pe stăpîn-tău! a zis Dumnezeu supărat. »

Și diavolul, pentru a scăpa, s-a aruncat în apă. Această curioasă legendă, care amintește mitul bogomilic despre crearea omului, e destul de răspîndită și la bulgari și a fost studiată de Ivanov, în legătură cu legendele dualiste bulgare. Ea este însă răspîndită în tot răsăritul Europei, și Dähnhardt a notat paralele interesante din folclorul albanez, ucrainian, rus, polon, lituan, estonic și letic.

6. În același fel ca lupul, prin colaborarea Satanei cu Dumnezeu, este creat și racul. După o legendă ardeleană [1], diavolul a creat racul, dar neputîndu-l face să se miște — deși încercase să-l lege cu un lanț și să-l tîrască după el — se duse la Dumnezeu și făgădui să i-l dăruiască lui, numai să-i dea viață. Dumnezeu dărui suflet racului, care începu să se miște și să se îndrepte spre Dumnezeu. Satanei, părîndu-i rău că l-a dăruit, trase de lanț, care se rupse, și racul apucă înapoi spre Dumnezeu. De atunci racul merge înapoi, și tot de atunci se cunosc pe spinarea lui urmele lanțului și ale unghiilor Satanei.

Tot astfel și cu uneltele casnice. Diavolul face carul într-o magazie, dar nu-l poate scoate afară. Dumnezeu îl scoate descompunîndu-l în părțile lui alcătuitoare și-l dăruiește unui țăran. Dracul, la rîndul său, îi adaugă scîrțîitul.

În genere animalele, păsările, insectele și plantele folositoare au fost create de Dumnezeu, pe cînd cele vătămătoare sunt opera diavolului. Astfel pisica a ieșit din mănușa aruncată de Domnul ca să salveze corabia lui Noe. Calul, oaia, porumbelul, privighetoarea, rîndunica, albina, grîul, strugurele sunt creația lui Dumnezeu; liliacul, bufnița, viespea, scaiul... isprava Satanei.

Aceste legende dualiste, ca și cele despre creațiunea lumii, se găsesc însă răspîndite nu numai la bulgari ci și la toate popoarele slave din Răsărit, ba pînă și la popoarele mongole din Siberia.

Centrul de răspîndire al acestor legende a fost după toate probabilitățile Iranul, dar ele au putut pătrunde în Orientul Europei, precum a arătat Dähnhardt [2], și prin alți factori decît propaganda bogomilică, precum: stăpînirea mongolă din evul mediu, care se întindea peste toate popoarele, din Rusia pînă în Asia Nordică, marile căi de comerț

[1] *Tribuna*, Arad, an X (1906), nr. 155, p. 2.
[2] *Natursagen*, I, pp. 36—38.

care din timpuri vechi au legat podișul Asiei Centrale de ținuturile Mării Negre și în sfîrșit coloniile iranice, emigrate în diferite provincii ale Rusiei sudice.

BIBLIOGRAFIE

Oskar Dähnhardt, în *Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden*, Leipzig und Berlin, 1907, cu deosebire în tomul I *(Sagen zum Alten Testament)*, a urmărit legendele cu caracter dualist din Europa Orientală (bulgari, ucrainieni, ruși, poloni, letoni, fini, caucazieni) și nordul Asiei (Siberia, mongoli) în legătură cu folclorul Iranului, cu vechile cosmogonii orientale și sectele eretice din Asia Mică. În această publicație sunt utilizate și legendele noastre populare. O serie interesantă de legende populare bulgare, cu un caracter dualist, a publicat prof. I. Ivanov în a sa: *Богомилски книги и легенди*, Sofia, 1925 (v. mai sus p. 50), capitolul: *Дуалистични Български народни легенди*, pp. 327 și urm. Legende bogomilice bulgare în traducere franceză: Lidia Dragomanov, *Mélusine*, IV, (1888—89), col. 193 și urm.; 217 și urm.; 263 și urm.

În literatura noastră, legendele populare dualiste au fost studiate de I. A. Candrea, *Iarba fiarelor*, București, Cultura Națională, 1928, pp. 59—67. Un ciclu de asemenea legende se găsesc în Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, I, Cernăuți, 1903, p. 5 și urm., II (1912), p. 224 și urm.; T. Pamfile, *Povestea lumii de demult* (Academia Română. *Din viața sufletească a pop. rom.*, XVIII), București, 1913, pp. 5—155. Material prețios se găsește împrăștiat în diferite publicații și reviste. Astfel:

1. Motivul creațiunii omului: A. Zanne, *Proverbele românilor*, VI, p. 463; E. Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, pp. 8—9; S. F. Marian, *Înmormîntarea la români*, p. 51; T. Pamfile, *Povestea lumii de demult*, pp. 54—55.

Paralele bulgare la I. Ivanov, *Богомилски книги и легенди*, p. 336, nr. 5.

2. Legăturile Evei cu diavolul: E. Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, I, p. 18; *Șezătoarea*, XI, pp. 184—6; T. Pamfile, *Povestea lumii de demult*, pp. 103—4. **Soția lui Noe și diavolul:** E. Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, pp. 20—21 (combinat cu alte motive: de cînd sunt oamenii pleșuvi; toaca); *Șezătoarea*, II, pp. 3—4; III, p. 105; IX (1904), pp. 27—28; XI, 184; *Albina*, IV, 1270; V, p. 333 (pisica a ieșit din năframa aruncată de Maica Domnului); *Ion Creangă*, 15—17 (combinată cu motivele: originea toacăi, mîței, năpîrcii); Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 114.

Pentru paralele din folclorul rus, polon, ungar, iranian cf. Dähnhardt, [op. cit.], pp. 258—261. Legenda a pătruns și în textele apocrife rusești, *ibidem*, p. 258.

3. Crearea pămîntului: I. A. Candrea, *Iarba fiarelor* pp. 59—64; la p. 60 se dă bibliografia românească la care se mai poate adăuga: C. Rădulescu Codin, *Legende, tradiții și amintiri istorice, adunate din Oltenia și Muscel* (Academia Română, *Din viața sufletească a pop. rom.*, X), București, 1914, p. 3; C. Furtună, *Cuvinte scumpe* (Academia Română, *Din viața sufletească a pop. rom.*), București, 1914, p. 25; același, *Firicele de iarbă* (Bibl. pentru toți), p. 86; *Șezătoarea*, XXIII, pp. 35—38. Într-o legendă populară românească din Bucovina (Voronca, *Datine*, p. 6) Satana este la începutul creațiunii, ca și în legenda slavă *Marea Tiveriană*, în formă de rățoi.

Pentru variante *la bulgari:* Lidia Dragomanov, *Mélusine*, IV, (1888—9), col. 194—195, 217—220; I. Ivanov, *Богомилски книги и легенди*, pp. 329—336; L. Șișmanov (născută Dragomanov), *Légendes religieuses bulgares*, Paris, 1896, pp. 6—7. Alte paralele la bulgari, la țiganii din Ardeal și din Ungaria, la ruși, letoni și în sudul Siberiei, cf. I. A. Candrea, *Iarba fiarelor*, p. 63 și Dähnhardt, *Natursagen*, I, pp. 42—44.

4. Crearea lupului: E. Voronca, *Datine*, p. 7; *Șezătoarea*, V (1912), p. 158; revista *Ion Creangă*, III, p.147; IV, p. 139; *Albina*, IV (1901), p. 1393. Legenda a pătruns și în poveștile populare, cf.: C. Rădulescu Codin, *Îngerul românului* (Academia Română, *Din viața sufletească a poporului român*, XVII), București, 1913, pp. 61—66.

Paralele la bulgari: Lidia Dragomanov, *Mélusine*, IV, pp. 265—267, cu un studiu de M. Dragomanov; a se vedea și adausul lui Israël Lévi la p. 295; I. Ivanov, *Богомилски книги и легенди*, pp. 345—348, nr. 3 și 9—11.

Pentru alte paralele la ruși, poloni, letoni, lituani, estoni, ucrainieni, albanezi cf. Dähnhardt, [*op. cit.*], I, pp. 147—150. La greci, *Mélusine*, IV, p. 266.

LITERATURA BOGOMILICĂ

În epoca de înflorire a panslavismului, istoricii literaturilor slave, dintr-un sentiment ușor de explicat, atribuiau bogomililor un rol precumpănitor în răspîndirea, prelucrarea și chiar creația literaturii

apocrife. Această concepţie a dăinuit pînă în timpurile noastre, cînd reacţia a început să se ivească. Totuşi, susţinută multă vreme cu căldură de către toţi istoricii literaturilor slave, chiar şi în operele scrise în limbi străine, vechea teorie a prins rădăcini adînci. Pypin şi Spasovič, în opera preţioasă pentru vremea ei: *Histoire des littératures slaves, traduit du russe par Ernest Denis*, Paris, 1881, susţineau că influenţa bogomilică a imprimat urmele ei unei întregi categorii de opere: cărţile apocrife şi că « o parte din aceste cărţi sunt fără îndoială de *origine bulgară şi bogomilică* ». « *Les livres apocryphes* — spune el mai departe — nous l'avons déjà dit, *n'eurent pas d'apôtres plus pasionnés, des propagateurs plus actifs que les Bogomiles.* »*

În timpurile mai apropiate de noi [1], dr. M. Murko, acum profesor la universitatea din Praga, unul din bunii cunoscători ai literaturilor sud-slave, în a sa *Geschichte der älteren südslawischen Literaturen*, apărută la Leipzig, în 1908, deşi recunoaşte legăturile cu literatura bizantină, totuşi pune şi dînsul literatura apocrifă a slavilor sud-dunăreni în legătură cu mişcarea bogomilică. Vorbind, la p. 88, despre popa Ieremia Bogomil, adaugă:

« Dafür kennen wir heute aus Hanschriften, die von Kroaten (glagolitisch), Serben, Bulgaren und Russen stammen, genau eine ihm zugeschriebene (de către indice) Sammlung von Apokryphen, welche die Geschichte des Baumes, aus dem das Kreuz Christi gezimmert wurde, von Moses an behandelt und dabei auch Kapitel über Christus bringt: wie er als zehnjähriger Knabe das Haupt Adams fand und auf dem Wege nach Bethlehem mit dem Pfluge ackerte, wie ihn Probus, der Sohn des Kaisers Seleucus (?), des Nachfolgers des Augustus, als Gehilfen beim Steuereintreiben mitnahm, mit ihm badete und ihn Bruder nannte, wie Kaiser Abgar durch den Evangelisten Lukas ein Schreiben an ihn sandte

---

* <Cărţile apocrife... am mai spus-o deja, nu au avut apostoli mai pasionaţi, propagatori mai activi decît bogomilii.>

[1] Vezi şi Dr. Josef Karasek în opera sa de popularizare: *Slawiske Literaturgeschichte*, Göschen, Leipzig, 1906, I, pp. 27–28.

und sein in ein Tuch abgedrücktes Bild erhielt, wie et im Tempel von Jerusalem zum Priester bestellt wurde... » *

Iar ceva mai jos (p. 89), completează lista apocrifelor, care pot fi puse « din pricina cuprinsului lor, în raport cu bogomilii », cu următoarele texte: « o poveste despre părţile din care a fost făcut Adam, viziunea lui Isaia, lupta lui Solomon, care după Veselovski a servit ca prototip povestirii despre Solomon şi Kitovras (din grec. κένταυρος); apocalipsul sfîntului Paul; disputa lui Hristos cu diavolul; apocalipsul Maicii Domnului despre chinurile din iad; părţile cosmogonice ale disputării celor trei sfinţi (Vasile cel Mare, Ioan Hrisostomul, Grigore Teologul) ».

Această părere se găseşte încă şi astăzi în cărţile de istoria literaturii pentru şcolile secundare din Bulgaria, ca de ex. în manualele lui D. Mircev [1].

Acum o jumătate de veac, cînd Hasdeu studia cel mai vechi ciclu de legende religioase apocrife ale literaturii noastre, era deci în floare teoria că literatura apocrifă slavă este opera bogomililor. Adoptînd vederile istoricilor slavi, Hasdeu a împărţit legendele din *Codex Sturdzanus* în două secţiuni. Prima grupă, pe care o numeşte « texte măhăcene », copiate în satul Măhaciu, cuprinde: 1. *Legenda Duminicii*, 2. *Legenda sf. Vineri* şi 3. *Legenda lui*

---

* <Din manuscrisele provenite de la croaţi (în alfabet glagolitic), sîrbi, bulgari şi ruşi, cunoaştem azi cu precizie o colecţie de apocrife atribuită lui (de către indice) care tratează istoria copacului din care a fost cioplită crucea lui Hristos, începînd de la Moise şi inserînd şi capitole despre Hristos: cum a găsit acesta, copil fiind în vîrstă de zece ani, capul lui Adam şi cum ara el cu plugul în drum spre Bethleem, cum l-a luat cu el Probus, fiul împăratului Seleucus(?), urmaşul lui Augustus, ca ajutor la strînsul birurilor şi s-a scăldat cu el şi l-a numit frate, cum i-a trimis împăratul Abgar prin evanghelistul Luca o scrisoare şi cum a obţinut imaginea lui întipărită pe o năframă, cum a fost el uns preot în templul din Ierusalim...>

[1] *Учебник по литература за VI клас*, Plevna, 1922, pp. 166–172.

Avraam. Despre legenda lui Avraam, Hasdeu spune textual: « Istoria acestui patriarc ocupă cel mai mult loc în sbornic, no. 16—22, șapte bucăți egalmente apocrife, răspîndite printre slavii de peste Dunăre de către faimoasa sectă a bogomililor. » A doua grupă, pe care Hasdeu o numește « *texturi bogomilice* », cuprinde, după el: 1. *Rugăciunea pentru scoaterea dracului* (legenda sfîntului Sisinie); 2. *Călătoria Maicii Domnului la Iad*; 3. *Apocalipsul apostolului Paul* și 4. un text, pe care Hasdeu îl considera ca o creațiune originală românească a popei Grigore, însă cu caracter bogomilic: *Cugetări în ora morții*. Același punct de vedere îl reprezintă și Gaster în *Literatura poporană română*, precum și într-un studiu de popularizare, publicat în limba engleză: *Ilchester Lectures on Greecko-Slavonic literature*. « Proveniența bogomilică, zice el . . . este mai presus de îndoială pentru literatura slavică, prin urmare și pentru cea română » *(Lit. pop. rom.*, p. 366).

Părerea lui Gaster și Hasdeu a trecut apoi la toți istoricii noștri literari. În 1907, d-l. D. Russo, în *Studii bizantino-române. Textele eshatologice din Codex Sturdzanus*, a ridicat obiecțiuni împotriva textului *Cugetări în ora morții*, dovedind că acesta este o întrețesere de fragmente din scrierile sfinților părinți care, nu numai că nu au nimic comun cu bogomilismul, dar cuprind chiar idei contrare ereziei. Deși părerea d-lui D. Russo și-a făcut drum, totuși punctul de vedere al lui Hasdeu și Gaster dăinuiește pînă în timpul nostru, afirmîndu-se încă în studii, de altfel foarte prețioase, că « bogomilismul a lăsat urme adînci asupra scrisului românesc ». Ba în anii din urmă, ciclul legendelor bogomilice a fost sporit cu texte pe care nici Hasdeu, nici Gaster nu se gîndiseră să le considere ca atare: *Epistolia Domnului nostru Isus Hristos*. . . sau alte apocrife, mai mult sau mai puțin eretice și bogomile (cf. *Anuarul Institutului de istorie națională a Universității din Cluj*, I, 1922, p. 322).

De cîțiva ani însă, punctul acesta de vedere a început să fie părăsit chiar de către învățații slavi.

Luminile aduse în Apus asupra literaturilor creștine, precum și asupra originii, dezvoltării și raporturilor dintre sectele eretice, au împrăștiat negurile care învăluiau problema privitoare la originile și caracterul legendelor apocrife la slavi. S-a constatat anume că texte pe care indicele slave le atribuiau popii Ieremia Bogomil circulau în literaturile creștine, cu mult înainte de apariția sectei; iar altele, ca de ex. *legenda lui Avgar*, a fost introdusă în cultul ortodox tocmai în sec. al X-lea, cînd Patriarhia din Constantinopol era pe pragul de a deschide lupta contra bogomililor. Istoricii literaturii ruse — și în primul rînd Speranski — se arată mai rezervați în ceea ce privește rolul bogomililor în răspîndirea și producția literaturii apocrife.

De asemeni și Pavle Popović, profesor la Universitatea din Belgrad, în opera sa *Преглед српско књижевности* (ed. II, Belgrad, 1913), vorbește de literatura apocrifă a *Vechiului* și *Noului Testament*, fără să pomenească nimic de bogomili.

Mai categoric însă, dr. Dragutin Prohaska în interesantul său studiu *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina*, ocupîndu-se de literatura bogomililor, ridică obiecțiuni, bine întemeiate, împotriva vechii teorii care atribuia bogomililor răspîndirea și, în parte, zămislirea literaturii apocrife. Întregul spirit al sectei, observă el cu dreptate, nu se potrivește cu producția literaturii apocrife. Toți dușmanii patarenilor din Apus și Răsărit sunt de acord în a ne înfățișa pe bogomili ca pe niște asceți sobri, dușmani ai vorbăriei, cari nu admiteau *Vechiul Testament*, nu credeau în minunile *Noului Testament* — pe care le luau în sens simbolic — și nici în taina euharistiei, prin care pîinea și vinul se prefac în corpul și sîngele Mîntuitorului. Și cînd aceasta era mentalitatea lor, puteau ei să fie creatorii și răspînditorii unei literaturi legendare?

« În sfîrșit — încheie judicios Prohaska — toate literaturile popoarelor pravoslavonice sunt bogate în monumente apocrife, și numai în Bosnia — și

aci am putea adăuga și în celelalte țări slave — trebuia să li se piardă urma? »[1]

---

[1] Iată propriile cuvinte ale lui Prohaska: « Bei völligem Mangel an positiven Anhaltspunkten für eine bogumilische Betätigung an den Fabeln griff man auch nach der Volkspoesie und deutete die apokryphen Spuren darin als bogumilische Blüte. Gegen diese Annahme wehrt sich aber der gesamte Geist dieser Sekte. Alle Gegner der westlichen und östlichen Patarener stimmen darin überein, dass die Bogumilen Feinde der Wortmacherei seien. Sie werden uns als nüchterne Asketen und Arbeiter geschildert. Die Bogumilen glaubten nicht einmal an die Wunder des Neuen Testamentes und nicht an die heilige Kommunion, sie war ihnen nicht der Leib Christi, sondern blosses „Mehl". Und solche radikale Feinde der Unvernunft, des Wunderbaren, sollen die Schöpfer und Träger legendenhafter Poesien sein? Die Bogumilen, welche das Alte Testament verwarfen, sollen es in Form von so vielen apokryphen Umdichtungen verbreitet haben?... Die apokryphen Phantasien entspringen ganz anderen Köpfen, jenen Tausenden vom müssigen *Mönchen* in den griechischen und slavisch-orthodoxen Klöstern, die ihren Geist mit einer wunderfabelnden religiösen Lektüre nährten und damit das Volk „erbauten". Alle Literaturen *„derrechtgläubigem"* Völker sind reich an apokryphen Denkmälern und nur aus Bosnien sollen alle verschwunden sein?

Man wird also die Charakteristik der Bogumilen ändern müssen. Nicht sie waren die fabelnden Phantasten, sondern ihre orthodoxen Gegner! » (p. 48).

<În condițiile lipsei absolute de puncte de reper pozitive asupra participării bogomilice la legende, s-a apelat la poezia populară, iar urmele apocrife din aceasta au fost explicate prin influența bogomilică. Împotriva unei atare explicații se ridică însă întregul spirit al acestei secte. Toți dușmanii patarenilor apuseni și răsăriteni sînt de acord că bogomilii erau adversarii cuvintelor goale. Ei ne sînt reprezentați ca asceți lucizi și muncitori. Bogomilii nu credeau nici în minunile *Noului Testament*, nici în sfînta împărtășanie, aceasta nu reprezenta pentru ei trupul lui Hristos, ci pur și simplu « făină ». Și cum ar putea acești adversari radicali ai neraționalului și miraculosului să fie creatorii și purtătorii unor poezii legendare? Bogomilii, care respingeau *Vechiul Testament*, să-l fi răspîndit sub forma atîtor repovestiri apocrife? Fanteziile apocrife provin din cu totul alte capete, ale acelor mii de călugări de rînd din mănăstirile grecești și slavo-ortodoxe, care își hrăneau spiritul cu lectura miraculoaselor legende religioase și « educau » cu acestea poporul. Toate literaturile popoarelor « drept credincioase » sînt bogate în monumente apo-

La aceste obiecțiuni, Prohaska ar mai fi putut adăoga încă una: în textele apocrife, atribuite bogomililor, se găsesc, după cum vom vedea la locul său, concepțiuni, care vin în contradicție evidentă cu dogmele fundamentale ale credințelor bogomilice.

Chiar și învățații bulgari au părăsit acum vechiul punct de vedere asupra literaturii apocrife. Unul din cei mai competenți istorici ai literaturii bulgare, d-l I. Ivanov, profesor la universitatea din Sofia, reluînd problema literaturii bogomilice, într-un studiu critic, bine documentat, ***Богомилски книги и легенди***, Sofia (1925), ajunge la concluzia că numai următoarele legende apocrife, care veneau în concordanță cu doctrina lor, au putut fi primite de bogomili: ***Видѣние Исаиево*** *(Vedenia lui Isaia)*; ***Енохъ*** *(Enoh)*, ***Откровение Варухово*** *(Apocalipsul lui Varuh)*; ***Адамъ и Ева*** *(Adam și Eva)*; ***Дѣтство Исусово*** *(Copilăria lui Isus)*; ***Прѣние на Христа съ дявола*** *(Disputa lui Hristos cu Diavolul)*; ***Български апокрифенъ лѣтописъ*** *(Cronica apocrifă bulgărească*, în care sunt introduse idei bogomilice); ***Тивериадското море*** (*Marea Tiveriană*, vezi mai sus la p. 55); ***Гръцка легенда за сътворението на свѣта*** *(Legenda grecească despre facerea lumii)*; ***Босненска легенда за сътворението на свѣта*** *(Legenda bosniacă despre facerea lumii)*; ***Разумникъ*** — serie de întrebări și răspunsuri în care se găsesc concepții bogomilice.

O altă legendă de proveniență bogomilică, numită de d-l Ivanov ***Тайната книга*** *(Cartea cea de taină)*, n-a fost găsită pînă acum în forma slavonă. Ea a fost descoperită într-o traducere latină care se încheia cu notița: « *Hoc est secretum haereticorum de Concorezio, portatum de Bulgaria Nazario suo episcopo, plenum erroribus* »*, în arhi-

---

crife, și numai cele din Bosnia să fi dispărut cu totul? Va trebui să schimbăm caracteristica bogomililor. Nu ei erau plăsmuitorii legendelor, ci dușmanii lor ortodocși. >

* <Aceasta este (învățătura) tainică a ereticilor din Concoreggio, adusă din Bulgaria de episcopul Nazarius, (învățătură) plină de credințe deșarte. >

vele inchiziţiei din Carcassone, de către Benoit, care a publicat-o în opera sa: *Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbets*, Paris, 1691 (pp. 283—296), sub titlul de *Faux évangile.* O altă traducere latină din secolul al XIV-lea se găseşte în biblioteca din Viena şi a fost publicată de Ign. v. Döllinger în *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*, München, 1890, II, pp. 85—92. Ambele versiuni au fost publicate în paralelă, de d-l I. Ivanov, în studiul amintit mai sus.

Din aceste legende, care au circulat printre bogomili, a trecut în literatura noastră din epoca influenţei slave — după cît ştim pînă acum — numai *legenda lui Adam şi Eva.*

Deşi această legendă ni s-a păstrat în copii tîrzii şi deşi nici ea nu este în întregul ei creaţia bogomililor, totuşi, fiindcă cuprinde cîteva elemente considerate ca bogomilice, ne ocupăm în paginile următoare de ea, înaintea altor legende româneşti păstrate în copii mai vechi.

ADAM ŞI EVA

Textul ni se păstrează în mai multe manuscripte (vezi mai jos bibliografia), dintre care cel mai vechi, datînd din primul pătrar al secolului al XVII-lea (1600—1625), a fost descris şi publicat fragmentar de Gaster în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie* (I, pp. 74—86). Manuscriptul, din sec. al XVII-lea, făcea parte din colecţiunea Academiei Române, unde era catalogat sub nr. 469, dar a fost trimis, în timpul războiului la Moscova, de unde nu ne-a mai venit pînă acum*.

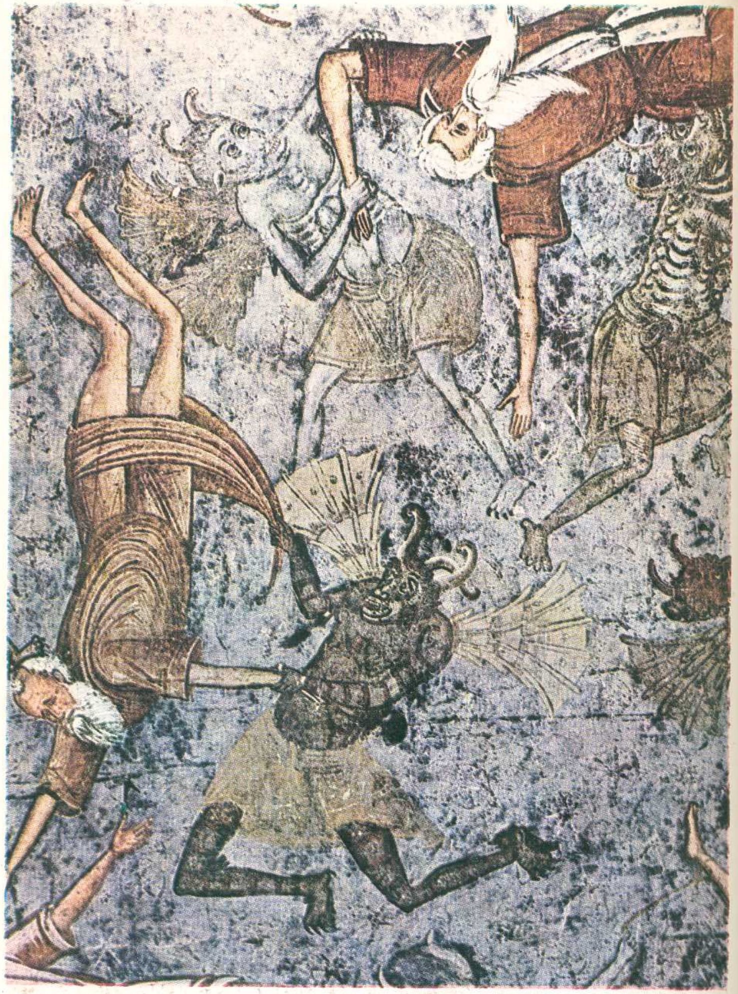
Textul românesc îşi are obîrşia în izvoare slave, care au fost, după cum vom vedea, publicate în

---

* V. nota de la p. 22.

1. Sfărîmarea zapisului lui Adam la botezul lui Hristos. Icoană pe lemn reprodusă după *Arta şi tehnica grafică* — 1938.

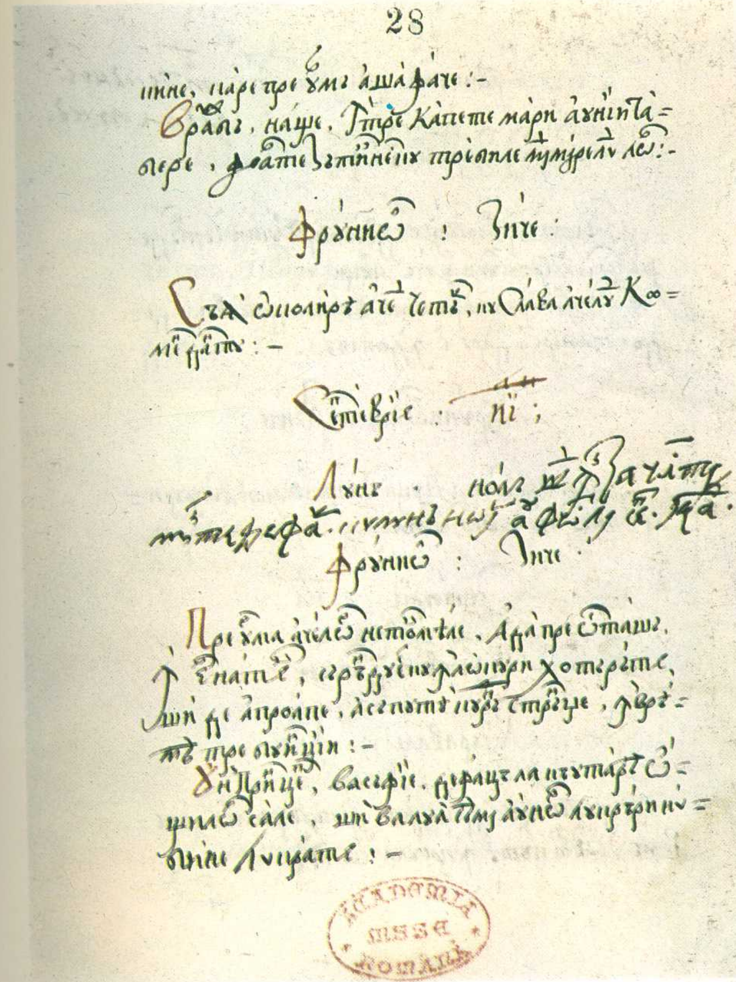
2. Judecata de apoi. Detaliu: dracii îi trag pe păcătoşi în infern.
Mănăstirea Suceviţa, faţada de nord.
Reproducere după volumul lui André Grabar — *Eglises peintes de Moldavie.*

3. Muncile iadului.
Icoană pe sticlă, colecţia Marcel Popa.

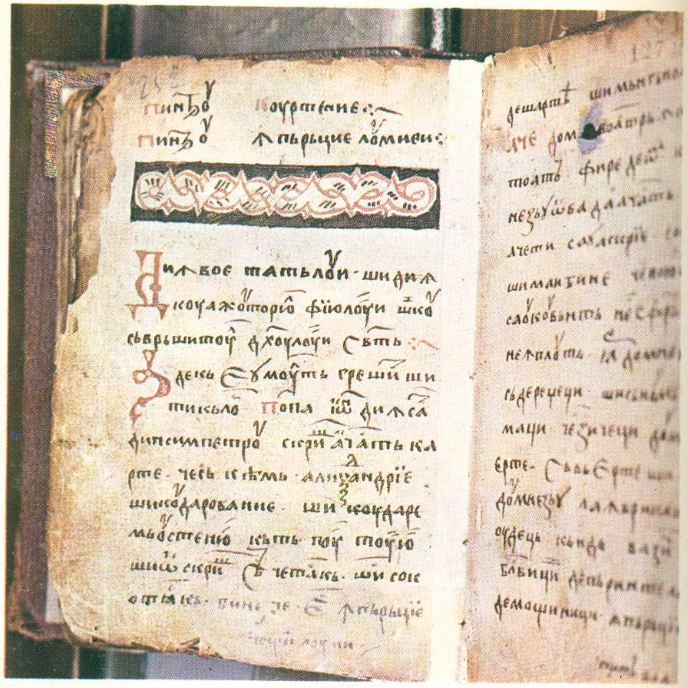

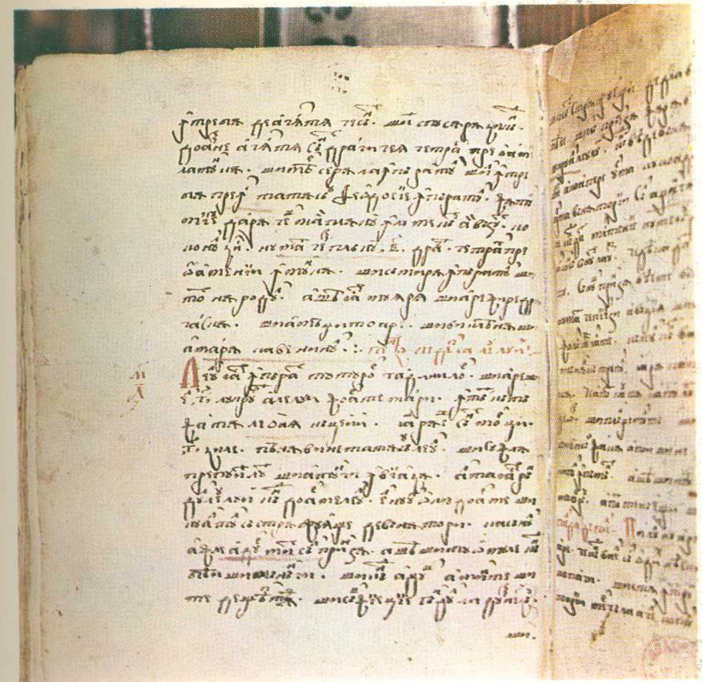
4. Sfîntul Mihail, Avestiţa şi sfîntul Sisoe,
Caiet de modele de meşter.
Bibl. Acad. Rom., ms. rom. nr. 5307.

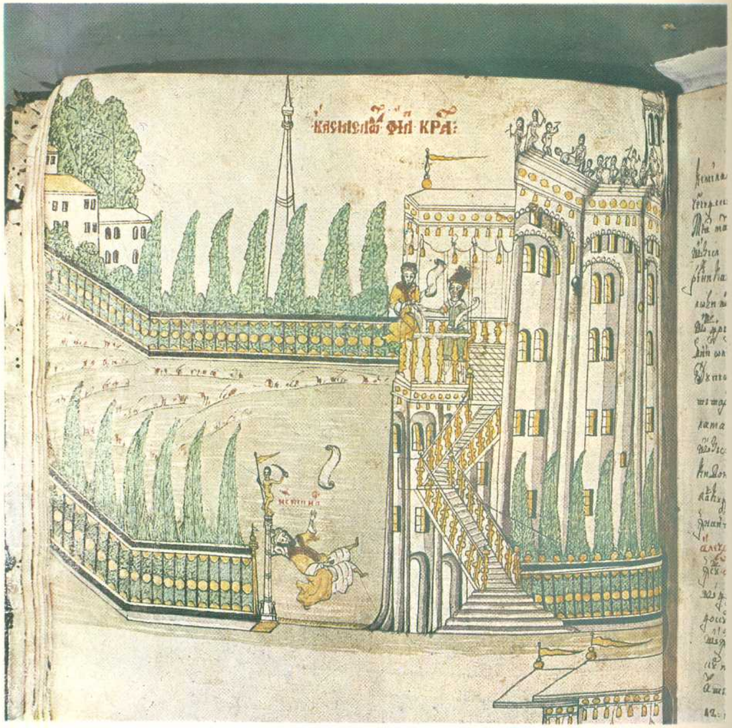
5. Calendarul astrologic al lui Constantin Brîncoveanu,
alcătuit de Ion Românul.
Bibl. Acad. Rom., ms. rom. nr. 3213.

6. *Codex Neagoeanus.*
Bibl. Acad. Rom., ms. nr. 3821, f. 126,
conținînd două rînduri din scara *Albinușei (Fiore di virtù)*
și nota copistului Popa Ion Românul.

7. Sfîrșitul textului *Fiore di virtù*
și începutul *Fiziologului*
în ms. rom. nr. 1436 din Bibl. Acad. Rom.,
copiat de Costea Dascălul.

8. Scenă din *Alexandria* — moartea lui Netinav —. Bibl. Acad. Rom., ms. rom. nr. 869, ilustrat de Năstase Negrule.

mai multe rînduri, în deosebite recenziuni şi studiate amănunţit, acum în urmă, de d-l I. Ivanov. Versiunile slave, la rîndul lor, descind din prototipe greceşti care stau, atît la baza traducerilor latine răspîndite în Occident, cît şi la baza unei traduceri armeneşti, printr-un intermediar siriac sau arab [1]. Prin traducerile latine, legenda a pătruns în literaturile romanice şi germanice şi a fost adesea intercalată în alte scrieri, prelucrată în versuri şi publicată încă din secolul al XV-lea [2].

Subiectul acestei legende este în linii generale rumătorul:

Adam şi Eva, izgoniţi din rai, au stat în preajma lui, unde Adam vede, în vis, că soţia sa va naşte pe Cain şi pe Avel şi că, după cîtăva vreme, primul va ucide pe fratele său. Sfătuit însă de îngerul Domnului, Adam nu destăinuie nimic din acestea Evei.

Adam a trăit în preajma raiului 900 de ani şi, împuţinîndu-i-se sufletul, « cade în boală grea ». Atunci, se adună în jurul lui « norod mult », ca la 1 000 de suflete de bărbaţi, şi, împinşi de curiozitate, cerură Evei să le comunice pentru ce boleşte tatăl lor.

Eva începe prin a povesti cum se aflau în raiul pe care Domnul li-l dăduse în seamă, Adam păzind Răsăritul, Eva, Miazăzi; cum diavolul, în chipul unui înger luminos, încercă zadarnic să-i facă a gusta din poama cunoştinţii binelui şi a răului, şi cum Satana, recurgînd la viclenia şarpelui, izbuti în cele din urmă să amăgească pe Eva şi să facă pe primii oameni a înfăptui păcatul.

---

[1] E. Kautzsch, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, II Band, Tübingen, 1900, pp. 507—510.

[2] Wilhelm Meyer, *Vita Adamae et Evae*, în *Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der Königl. Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, XIV Band, I. Abt., München, 1877.

Izgoniţi din rai, stătură 15 zile în Eden, înaintea porţilor raiului, căutînd hrană, dar peste tot pămîntul nu găseau decît scaieţi. « Împuţinîndu-li-se sufletul de foame », se întoarseră la rai şi Adam se rugă Domnului ca să le dea din lăcaşul său măcar o mireasmă care să le amintească de El. Dumnezeu le dete tămîie şi smirnă, cu care Adam înălţă o rugă către cer. Dumnezeu, înduioşat de nenorocirile primilor oameni, dete poruncă îngerului Ioil ca să scoată din rai toate dobitoacele, pe care le trecu astfel în stăpînirea primului om.

Adam, nevoit să-şi cîştige hrana cu sudoarea frunţii, începu să are, cu dobitoacele dăruite de Dumnezeu, pămîntul, dar tocmai cînd înjuga boii, îi ieşi înainte Satana, care nu-i îngădui să taie nici o brazdă pînă ce nu făcură împreună un zapis. Prin acest zapis, pe care Adam îl întări « tipărind palma sa pe piatră », el dăruia Satanei sufletele celor ce se vor naşte din el, iar Satana, la rîndul său, le ceda în schimb pămîntul.

Satana a luat zapisul şi l-a ascuns în fundul Iordanului, unde a stat, păzit de 100 de draci, pînă la venirea Mîntuitorului. Hristos, cu prilejul botezului său în apa Iordanului, aşezîndu-se pe zapis, l-a sfărîmat.

După iscălirea învoielii, Adam şi Eva, văzîndu-se din nou amăgiţi, hotărăsc să se pocăiască pentru a scăpa de diavol. În acest scop, Adam intră în apele Iordanului, Eva în apele Tigrului, şi stau acolo, cufundaţi pînă la gît, 35 de zile. Pe ţărmurile Iordanului se adună « toate fiarele şi păsările şi mulţime de îngeri » şi se roagă Domnului, împreună cu Adam. În acest răstimp, diavolul încearcă zadarnic, cînd sub chipul unui înger, cînd sub chipul lui Adam, să ispitească din nou pe Eva şi să o facă a ieşi din apă. Eva rămîne neturburată pînă cînd soseşte Adam, care, arătîndu-i semnul cu care se înţeleseseră, o scoate din apă.

Acolo, Eva a născut pe Cain şi pe Avel. Cain însă ucide pe Avel, şi Adam, prevăzînd cele ce s-au

petrecut, ia un asin şi se duce să îngroape pe fiul ucis. După moartea acestuia, Eva a născut pe Sit.

Aci se întrerupse povestirea Evei, după cererea lui Adam, care-şi simţea sufletul împuţinîndu-i-se. Sit, văzînd pe Adam zbătîndu-se în chinuri, se hotărî să se ducă în rai şi să se roage lui Dumnezeu ca să-i dăruiască o ramură din măslinul sfînt, după care tînjea sufletul tatălui său. Cu Sit pleacă la drum şi Eva, dar, abia ajunşi la poarta raiului, Eva zăreşte o fiară cumplită, « ce o chiamă gorgonia », gonind pe fiul său. Eva înspăimîntată ţipă: « O, fiară, nu-ţi aduci aminte cum te-am hrănitŭ cu mîinile mele, cum cutezi tu deschide gura ta spre omul ce iaste făcutŭ pre chipul lui Dumnezău! » « Atuncia, fiara răspunse către Eva şi zise: O, Evo, din tine s-au început. Cum cutezaşi tu deschide gura ta spre mîncare ce-ţi zise ţie Domnul să nu mănînci; dereptu aceia şi eu de voiu vré, şi pre fečorul tău voi mînca! »

Eva şi Sit, înspăimîntaţi, încep să ţipe. Îngerul Domnului li se arată şi-i întreabă: « Ce strigaţi? » « — Doamne, răspunde Sit, părintele mieu iaste bolnav şi doreşte de dulčaţa raiului şi pofteşte să vază din pomul măslinului, doară cumva i s-are mai potoli boala lui. » Iară îngerul zise: « O Site, părintele tău, Adam, nu are leacu, căce că s-au apropiiatu zilele lui cătră moarte şi săvîrşitul i-au venitŭ! » Îngerul frînse o ramură din pomul din care luase Adam şi Eva fructul oprit, şi o dete lui Sit să o ducă lui Adam. Adam luă ramura şi-şi făcu o cunună pe care o puse pe cap. În aceeaşi clipă văzu venind trei îngeri, care-i luară sufletul şi-l duseră în mîinile Domnului. Sit, după povaţa îngerului, duse pe Adam în *Gherosia plata*, îi făcu o groapă « şi-l astrucă » cu cununa pe cap. Eva se rugă Domnului să-i primească şi ei sufletul; şi a şasea zi după moartea lui Adam închise şi ea ochii. Din cununa cu care fusese înmormîntat Adam, crescu un pom.

Părerile istoricilor literari despre originea acestei legende sunt împărțite. E. Schürer crede că, în forma în care o avem, legenda este « opera unui autor creștin » sau cel puțin că a fost « redactată de o mînă creștină ». Admite însă că la baza ei se află ici și colo material iudaic. Nu exclude nici posibilitatea ca să se fi transmis din literatura iudaică o scriere despre viața lui Adam, dar, conchide el, « din materialul ce ne stă dinainte, nu se poate scoate cu siguranță o astfel de concluzie »[1]. Alți istorici literari, ca Harnack, Ginzberg, Kautzsch, James, întemeindu-se pe cuprinsul legendei, care vădește în unele locuri concepțiuni iudaice, pe forma povestirii, care are raporturi vizibile cu midrașim și în special cu *Testamentul celor 12 Patriarhi*, precum și pe unele particularități de limbă ale textului grecesc, susțin că originalul acestei legende a fost ebraic[2].

Prototipul ebraic, trecînd în literatura creștină, a fost sporit cu elemente noi și adaptat creștinismului.

În întregul ei, legenda este alcătuită din mai multe elemente de origine cu totul diferită.

Episodul cu ispășirea păcatului, prin rugăciuni, în apele Iordanului și ale Tigrului — episod care se găsește atît în versiunile grecești cît și în cele latinești — este de origină sabeică. Sabeii erau o sectă samariteană, care a apărut în epoca creștinismului, în părțile Iordanului și care pornea, în concepția ei, de la principiul că omul se poate renaște la o viață nouă, purificîndu-și sufletul de păcate, în apă. De aceea își implineau pocăința rugîndu-se în rîuri.

Episodul în care se povestește că Sit, în drumul spre rai, este atacat de o fiară, care, la imputarea Evei, îi răspunde: « O, Evo! din tine s-au început. Cum cutezași tu deschide gura ta spre mîncare, ce-ți zise ție Domnul să nu mănînci: dereptu aceia

[1] Emil Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes*, III, p. 396.

[2] E. Kautzsch, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, II (ed. 1900), pp. 510—512.

și eu, de voiu vré pre fečorul tău voiu mînca » — episodul acesta consună cu o veche legendă a mandeilor, o sectă din părțile Babilonului, ieșită din amestecul creștinismului cu gnosticismul și cu iudaismul, și care dăinuiește pînă azi[1].

În cărțile despre Adam ale acestei secte se povestește că, după ce Adam și Eva au fost amăgiți de diavol, animalele le-au devenit ostile. Adam s-a plîns atunci lui Dumnezeu, că fiarele vor să-i sfîșie și că, dacă se va întîmpla aceasta, neamul omenesc se va stinge de pe fața pămîntului. Dumnezeu, recunoscînd că are dreptate, a înfrînat zelul animalelor.

Pe aceste legende de origini disparate, s-a altoit, în prototipul redacțiunii din care derivă versiunea noastră, episodul de origine bogomilică, privitor la zapisul încheiat între Adam și Satana. Acest episod cadrează cu concepția dualistă a bogomililor, după care pămîntul este creațiunea Satanei, iar Adam și urmașii săi au fost sub stăpînirea diavolului, pînă la coborîrea Mîntuitorului pe pămînt.

Dintre toate elementele alcătuitoare ale acestui apocrif, motivul despre zapisul lui Adam cu Satana s-a resfrînt, în literatura populară, într-un ciclu bogat de legende. O poveste bucovineană spune că Adam, vroind să are pămîntul, a fost oprit de Satana, pe motivul că pămîntul tot este al lui, deoarece: « înainte de a fi cum este », el, Satana, « l-a scos din fundul apelor ». Adam, văzînd că nu este alt chip de scăpare, se învoi să cedeze diavolului sufletul său și al urmașilor săi. Dracul luă atunci cîțiva pumni de țărînă, o frămîntă bine, făcu din ea o cărămidă, și cărămida aceea i-o dete s-o iscălească. « Adam puse degetele pe cărămidă... și contractul fu iscălit ». Dracul luă cărămida, o arse bine în foc, pînă se făcu tare ca piatra, și o ascunse

[1] D. Albert Hauck, *Realencyklopädie für prot, Theologie und Kirche*, XII Band, Leipzig, 1903, pp. 155—183.

în fundul Iordanului, sub o stîncă. Cînd Mîntuitorul s-a botezat în apele Iordanului, zapisul a fost sfărîmat [1]. Această temă, culeasă din diferite ținuturi românești: Bucovina, Ardeal, Banat, Moldova, are o mulțime de variante [2]. În unele, clauza principală a contractului, pămîntul, a fost uitată și în locul ei fantezia creatoare a maselor populare a introdus în urzeala legendei altă motivare. Astfel, în unele localități, se povestește că pricina contractului dintre Adam și Satana a fost nu pămîntul, ci năzuința lui Adam de a dobîndi fericirea (Pamfile, *Povestea lumii de demult*, p. 100); în alte localități: străduința lui Adam de a rupe legăturile incestuoase dintre diavol și Eva *(ibidem*, p. 93).

Într-un alt ciclu de legende, nimicirea contractului se datorește nu Mîntuitorului, ci sfîntului Ilie, și pe această temă primitivă a mîntuirii omului din puterea lui Satana s-a altoit o legendă menită să explice de ce are omul talpa scobită. Pentru ca să poată distruge zapisul, Dumnezeu a trimis pe sfîntul Ilie ca să slujească diavolului. Sfîntul l-a slujit cu credință un an și, la capătul anului, a izbutit să smulgă din gura Satanei taina prin care lumea va fi răscumpărată: cînd se va naște fiu din fecioară. Sfîntul pornește spre cer, ca să comunice Domnului vestea. Satana, prinzînd de veste, se ia după sfînt, îl ajunge aproape de cer și îi smulge cu cangea o bucățică de carne din talpa piciorului; de atunci are omul talpa piciorului scobită [3].

După o altă versiune, cînd s-a împlinit un an de slujbă, dracul și sf. Ilie se duc să se scalde. Cum

---

[1] S. F. Marian, *Sărbătorile la români*, I, pp. 217–220.
[2] T. Pamfile, *Povestea lumii de demult*, pp. 95–98; Pop Reteganul, *Povești din popor*, Sibiu, 1895, p. 194; E. Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, I, pp. 17–18; S. F. Marian, *Sărbătorile la români*, I, pp. 217–220; S. F. Marian, *Legendele Maicii Domnului*, 1904, pp. 4–6 și P. Henry, *Bibliothèque de l'Institut Français des Hautes Études en Roumanie. Mélanges*, București, 1927, pp. 86–92.
[3] *Ion Creangă*, VIII, p. 14.

intră Satana în apă, suflă un vînt straşnic și îngheață repede apa. Diavolul, ca să poată scăpa, rupea gheața cu gura, dar unde rupea gheața, creștea îndată papura. Dracul începe să rupă și papura cu gura — de atunci are papura nod. Pe cînd Satana se zbătea să iasă din gheţuri, sfîntul fură zapisul și se înălță la cer [1].

Ceea ce a contribuit la răspîndirea și popularizarea acestui motiv, contaminat cu altele și prelucrat de imaginația populară în felurite chipuri, este succesul de care s-a bucurat episodul în chiar lumea cărturarilor noștri.

Încă din veacul al XVI-lea, tema zapisului dintre Adam și Satana se găsește reprezentată în pictura noastră bisericească. Într-un interesant studiu apărut de curînd [2], d-l P. Henry a identificat motivul printre frescele biblice care împodobesc zidurile exterioare ale vechilor mănăstiri bucovinene: Voronețul, Vatra Moldoviței și Sucevița. Scena zapisului — așezată în ciclul scenelor privitoare la geneză — este reprezentată în chipul următor: Adam stă pe un tron și, ținînd pe genunchi un rulou desfășurat, își scrie zapisul. În fața lui, stînd în picioare, Satana, făcut cu barbă și cu coadă, ține în mîna dreaptă, adus peste umăr, bastonul magic care simbolizează puterea lui, iar cu stînga întinsă dictează primului om condițiile pactului. Deasupra acestei scene, se află inscripția lămuritoare: **здє написа адамь ржкоп[и]санїє** (Aci a scris Adam zapisul). Detaliile cu care este reprezentată această scenă corespund într-adevăr cu legendele populare, dar cred, după cele spuse mai sus, spre deosebire de d-l Henry, că zugravul, care lucra foarte probabil după sfatul egumenului și a soborului de călugări, a zugrăvit scena nu atît după tradițiile populare, cît sub inspi-

---

[1] *Ion Creangă*, III, pp. 39–40.
[2] *Bibliothèque de l'Institut Français des Hautes Études en Roumanie. Mélanges*, 1927, pp. 86–92.

rația legendelor care circulau în lumea călugărilor și care își aveau sursa în tradiția literară scrisă.

Cît de mult a impresionat această temă lumea călugărilor și a preoților noștri de pe vremuri se vede și din faptul că ea a fost de timpuriu prelucrată într-o poemă care poartă în mase titlul de *Cîntecul lui Adam* sau, în variantele ardelene, *Verșul lui Adam*. Cîteva versiuni de la începutul secolului al XIX-lea au fost publicate de Gaster, dar poema este mai veche în literatura noastră, fiindcă în Biblioteca Academiei Române se găsește o versiune copiată în anul 1760 (vezi mai jos în bibliografie). Poema începe prin a povesti că, după ce Adam a fost izgonit din rai, a început să are pămîntul; dar atunci i-a ieșit înainte Satana, care l-a oprit, pînă ce Adam:

F. 28 r. «I-au făgăduitŭ să-i deĭa
Orice va vre elŭ să ceia.
Atunce Satana au răspunsŭ
Și către Adamŭ au zisu:
— Eu voĭu să ceru de la tine,
Fii ce să vorŭ naște din tine,
Să fie mie de ascultare
Fiindu aice eu împărat mare.
Atunce Adamŭ zisă lui,
Vrîndŭ să facă voe lui:
— Dați-voĭu a tăi să fie,
Precumŭ vrei așe să fie;
Numai să mă lașĭ în pace,
28 v. Să lucrezŭ precum îm place.
Iară Satana răspunsă
Și lui Adamŭ vesel zisă:
— Bine făcuși, fii în pace,
Și lucrează ori ce-ți place;
Însă dă-mi dară zapisŭ,
Fiindŭ de a ta mînă scris
Adam, răspunzîndu i-aŭ zisŭ
— Eu nu știu să-ți facŭ zapis.
Iară Satana răspunsă,
Și lui Adamŭ așe-i zisă:
— Vino încoace, după mine,
Ca să te învățŭ eu pre tine;
Și au căutatŭ niște lutŭ moale,
Ca olarii cîndŭ facŭ oale,
29 r. Și, făcîndŭ o cărămidă
Netedă, fromosŭ *(sic)* tocmită,
Zisă lui Adamŭ să o ĭa
Să apese palma pre ĭa;
Deci Adamŭ palma lui pusă
Și ca o pecete să scrisă.
Și așe Adamŭ pre fii lui,
Îi vîndu vrăjmașului,
Dîndu-i pre ei cu zapisŭ,
Singurŭ cu a lui mînă scris;
Iară Satana, luîndu-lŭ
Acelŭ zapisŭ și uscîndu-lŭ,
L-au arsŭ și l-au făcutŭ tare,
Ca un lucru scump și mare.
29 v. Și gîndie une-lŭ va pune,
Ca să-l ascunză mai bine.
Iară în Palestina este
O apă mare cu veste,
Iordanŭ numele avîndŭ,
Dinŭ niște munți mari eșind.
Deci acelŭ zapis îlŭ pusă
Și întru ace apă îlŭ ascunsă,
Suptŭ o piĭatră mare, lată,
De malŭ nu pre depărtată.
Și o sută de draci strînsă,
Păzitori, acolo-i pusă,
În chipŭ de balauri fiindŭ,
Pre nime acolo lăsîndŭ.»

Poema introduce apoi digresiuni din materialul biblic: despre potopul lui Noe, răutatea oamenilor, nașterea Mîntuitorului, pentru a încheia astfel tema zapisului:

« S'au născutŭ făr de sămînță
Hristos, Dumnezeu pre sfîntŭ,
Cu trupŭ aice pre pămînt,
Carele vrîndŭ să să boteze,
Ca lume să o lumineze,
Au venit la I<o>rdanŭ,
Despre ținutulŭ lui Danu;
Deci în apă elŭ intrîndŭ;
Ioanŭ să-lŭ boteze vrînd,
Stătu pre ace piĭatră mare,
Care o păzie dracii tare,
Suptŭ care piĭatră era pusŭ
Zapisulŭ Sătanii ascuns
Și vrîndŭ dinŭ apă să ĭasă,
Iară piĭatra să și întorsă.
Deci bălaurilorŭ
Zdrobi capetele lorŭ,
Iară acelŭ zapis eșindŭ,
Pre apă ca o frunză stînd,
Ilŭ luă Domnulŭ cu a sa mînă
Și-lŭ sfărmă totŭ făină;
Iară Sătana văzîndŭ
34 r. Atîta rău lui făcînd,
Să minuna cine este:
Om e au Dumnezeu este,
De vreme ce-lŭ vide tare,
Ca pre Dumnezeu cel mare »,

(Ms. 4278 B.A.R.)

după care urmează scena ispitirii Domnului de către Satana, în pustie, scenă povestită și în evangheliile canonice, cu deosebire la Matei, capitolul IV, versetul 1—12, și Luca, IV, 1—14 (cf. și Marcu, I, 11—12).

Tema izgonirii lui Adam din rai și jeluirea lui după fericirea pierdută se regăsește și în cîntecele de stea — cîntarea 18 din colecția lui A. Pann — precum și într-un ciclu de colinde din noaptea Crăciunului. Aceste cîntece religioase nu sunt însă numai rămășițe desprinse din vechea *poemă a lui Adam și Eva*, prelucrate de imaginația maselor populare; în urzeala lor s-au întrețesut motive și versuri și din alte texte religioase care circulau prin Ardealul secolului al XVII-lea — după cum vom arăta aceasta în alt loc.

Paralele slave la aceste cîntece despre Adam și Eva au fost semnalate, după Bezsonov, de către Gaster [1].

Numeroasele urme pe care le-a lăsat *legenda lui Adam și Eva* în literatura populară, precum și în

[1] *Literatura populară română*, p. 284.

vechea pictură religioasă, dovedesc că textul a fost destul de răspîndit și citit la noi. El a circulat printre călugării vechilor noastre mănăstiri, la început în limba slavonă; o asemenea versiune slavă, care făcuse parte din biblioteca mănăstirii Mihai-Vodă din București, a fost semnalată de Hasdeu. Este probabil că, încă din secolul al XVI-lea, legenda a pătruns în literatura noastră, dat fiind faptul că versiunea din manuscrisul nr. 469, pe care toți cei ce l-au avut în mînă îl datează de la începutul secolului al XVII-lea, este o copie de pe un text anterior.

O altă versiune, într-o limbă mai curgătoare, cu mici variante de amănunt, ceea ce ne-ar îndemna să admitem o nouă traducere, se păstrează în manuscriptul cu nr. 2183, din Biblioteca Academiei Române. Manuscriptul, fără nume de copist și localitate, datează din secolul al XVIII-lea și se găsește alături de alte texte, care au fost traduse din limba greacă.

BIBLIOGRAFIE

Texte românești: Fragmentul din ms. 469 al Academiei Române, publicat de dr. M. Gaster în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I (1883), pp. 78—80, reprodus și în *Chrestomatie română*, I, pp. 63—65, începe de la: « Încălecă Adamu și să duse și află pre Avel ğunghiat ». Manuscriptul a fost datat de dr. M. Gaster: « pe la începutul secolului XVII (cca 1600—1625) » în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I, p. 74; în *Chrestomatie*, la scară: 1600—1650; în text: 1600—1625; datarea este admisă de O. Densusianu în cursul de istoria literaturii române, ținut la Facultatea de litere în 1898 (redactat de Filip Drugescu), pp. 103—139; Ion Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești din Biblioteca Academiei Române*, pp. 202—3.

Versiuni inedite din Biblioteca Academiei: Ms. 3813 de la începutul secolului al XVIII-lea, f. 91—101. Titlul: *Începuiu de la Adamu*. Altă versiune în ms. 2158, f. 9—12: *Cuvînt pentru Adam și Eva*.

Pentru *cîntecul lui Adam:* Gaster, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I, pp. 80—83, după un text de pe la 1800, reprodus și în *Literatura populară română*, pp. 276 și urm., la care se adaugă o variantă după un ms. din posesiunea lui A. Densușianu « de pe la începutul secolului nostru ». Versiune *inedită* în Biblioteca Academiei Române, ms. 4278, f. 23 v.—35 r.: « *Verșul lui Adam de umilință* » din 1760 (data pe interiorul primei scoarțe). *Menționate:* N. Drăganu, *Dacoromania*, III, p. 246, nr. 18. Broșurica: *Zidirea lumei, Adam și Eva... după tradiții poporale și manuscrise vechi* de Ioan Pop Reteganul, Piatra-Neamț, 1921, pp. 1—13 cuprinde o refacere a expunerii lui Gaster.

Pentru colindul lui Adam « *versul lui Adam* » (nr. din colecția lui Anton Pann) cf. și Gaster, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II (1883), pp. 321—322: nr. XV; pp. 323—324: nr. XVI; III (1884), pp. 107—108: nr. XIX și XX; N. Drăganu în *Dacoromania*, V (1928), p. 505 etc. Colindul se regăsește și în multe alte msse. din Biblioteca Academiei Române, dar el nu stă atîta în legătură cu poema *Verșul lui Adam de umilință*, cît cu alte texte religioase.

Versiuni sud-slave: St. Novaković, *Примери Кньижевности и језика старога и српско-словенскога*, ed. III, Belgrad, 1904, pp. 489—494, redacție sîrbă din sec. XVII—XVIII; o versiune bulgărească din sec. XVI la I. Ivanov, *Богомилски книги и легенди*, Sofia, 1925, pp. 211—219. O versiune slavă nedeterminată, din sec. XVI—XVII, tradusă în limba germană: V. Jagić, *Slavische Beiträge zu den biblischen Apocryphen I. Die altkirchenslavischen Texte des Adambuches (Denkschriften des Kaiserl. Akad. der Wissensch. Philos.-Hist. Klasse)*, XLII, 1893; St. Novaković, *Споменик*, XXIX, Belgrad, p. 42 și urm., ms. sîrbesc din prima jumătate a sec. al XIV-lea, copiat după unul bulgăresc; A. Iațimirski, *Славянскія и русскія рукописи Румынскихъ библіотекъ*, pp. 843—844, descrie sbornicul bulgăresc în redacție moldovenească, menționat și de Hasdeu în *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 181—184. Vezi la Iațimirski p. 843) și studiile slave făcute asupra acestui ms.

Versiuni rusești: Tihonravov, *Памятники отреченной русской литературы*, t. I, St. Petersburg, 1863, pp. 6—15; I. Porfiriev, *Сборник отдѣленію русского языка и словености императорской Академии наукы*, XVII, 1, St. Petersburg, pp. 90—96 și 208—218; A. Pypin în *Памятники старинной русской литературы*, III, St. Petersburg, 1862, pp. 4—7. Dr. Iv. Franko, *Codex apocryphus e manuscriptis ukraino-russicis collectus* în *Monumenta linguae nenon litterarum ukraino-russicarum a collegio archaeographico Societatis Scientiarum Sevčenkianae edita*, Lvov, I, 1896, pp. 18—26. Pentru alte msse: A. I. Iațimirski, *Библіографическій обзоръ Апокрифовъ*, I, Petersburg, pp. 76—81.

Texte grecești: Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae, 1866, pp. 1—23, sub titlul: *Apocalypsis Mosis*, după patru manuscripte, dintre care unul vechi apar-

ține secolului al XI-lea; acesta a fost publicat în întregime de Ceriani în *Monumenta sacra et profana*, V (inaccesibilă mie); E. Kautzsch, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, Neudruck, 1921, II Band, Tübingen, 1900, pp. 512—528, în traducere germană, pentru care a utilizat încă două manuscripte grecești din secolul al XV-lea. Msse. grecești din Muntele Athos au fost semnalate de Spyr. P. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, I, 1895, nr. 450 și 2 788.

Se cunosc și versiuni *etiopiene*, *siriace*, *arabe*, *latine*, *armenești* și *copte*, pentru care cf.: E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, Leipzig, III, 1909, pp. 397—98.

Studii: Gaster, *Literatura populară română*, pp. 266—284; Fabricius, *Codex pseudepigraphus Veteri Testamenti*, I, pp. 1—94, II, p. 143; Migne, *Dictionnaire des apocriphes*, I, 1856, col. 290—392; Dillmann în *Herzogs Real-Encyklopädie*, 2, Aufl., XII, p. 366 și urm.; Lévi în *Revue des études juives*, XVIII, 1889, pp. 86—89; C. Fuchs în E. Kautzsch, *Die apocryphen des Alten Testaments*, Tübingen, 1900, pp. 506—512. Pentru bibliografie cf. și E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes*, IV, Aufl., III Band, pp. 396—399; prof. I. Ivanov, *Богомилски книги и легенди* (publ. de Academia Bulgară), Sofia, 1925, pp. 207—227 unde se citează și *bibliografia slavă* a chestiunii.

LITERATURA APOCALIPTICĂ

În marile zbuciumări petrecute pe pămîntul românesc, cu numeroase invazii de oştiri ungare şi polone, turceşti şi tărăreşti, cu lupte interne între pretendenţii domneşti, cu atîtea vechi mănăstiri şi cetăţi de scaun arse din temelie şi reconstruite apoi, prin munca şi energia naţională, multe din monumentele culturale ale trecutului au pierit.

Împreună cu forma primă a traducerilor din cărţile sfinte, împreună cu manuscriptele autografe ale cronicilor, s-au pierdut şi prototipele româneşti ale legendelor apocrife. De aceea nu este uşor să străbatem cu gîndul peste atîtea veacuri înapoi şi, din puţinul material ce ne-a ajuns, să înfăţişăm într-o icoană clară şi veridică începuturile şi evoluţia acestui gen de literatură.

Se pare că în epoca de înviorare a vieţii religioase, în care s-a făcut transpunerea cărţilor sfinte în limba română, şi tot în părţile Maramureşului, s-a început şi traducerea legendelor religioase apocrife. Îndemnul, pornit din Maramureş, s-a întins şi în alte centre de veche cultură religioasă, şi în tot cursul veacului al XVI-lea şi al XVII-lea numărul legendelor apocrife sporeşte.

În ciclul primelor legende traduse în limba noastră se găsesc cîteva care vădesc destul de clar preocuparea de a întări în sufletul poporului sentimentul religios, îndreptîndu-i gîndul creştinesc dincolo de această trecătoare viaţă pămîntească. Sunt legendele apocaliptice, în care pretinşii autori — de obicei un patriarh, un profet sau un apostol — descoperă tainele lumii de dincolo de moarte, pe care le-au aflat prin miracolul unei viziuni cereşti. Scrise într-un stil bogat în simboluri, menite a spori

impresia de mister, dar cu accente pline de energie, cu sfaturi mîngîietoare și cu strașnice amenințări, apocalipsele descriu necruțătoarea judecată din urmă, chinurile îngrozitoare pe care le îndură în lumea cealaltă, în rîurile de foc și de smoală înfierbîntată ale infernului, cei ce și-au trăit viața în păcat, precum și veșnica odihnă și fericire care așteaptă, în grădinile înfloritoare ale raiului, pe cei ce, în lumea pămîntească, și-au trăit toată viața în cinste și dreptate. Prin natura cuprinsului aceste « memento mori », pline de colorit, au zguduit adînc sufletul popular și au lăsat urme care dăinuiesc pînă astăzi.

În *Codicele Sturdzan* se găsesc trei asemenea texte: *Apocalipsul apostolului Pavel*, *Călătoria Maicii Domnului la iad* și *Moartea lui Avraam*. Dintre acestea, primele două sunt mai vechi și fac parte din manuscriptul care, copiat în părțile de S.E. ale Ardealului pe la jumătatea secolului al XVI-lea, fusese achiziționat de popa Grigore din satul Măhaciu; ultimul text — *Moartea lui Avraam* — a fost copiat de către popa Grigore însuși. Cam din aceeași epocă datează un al patrulea apocalips — al *sfîntului Ioan Bogoslovul*, aflat într-un codice copiat în Ardeal. Alături de aceste texte se poate așeza, prin identitatea tendințelor și înrudirea de cuprins, *Epistolia Domnului nostru Isus Hristos* sau *Legenda Duminicei*.

APOCALIPSUL APOSTOLULUI PAVEL

Apocalipsul apostolului Pavel a fost plăsmuit în secolul al IV-lea, spre a lumina pasajul obscur din scrisoarea către corintieni (II, 12), în care apostolul, făcînd aluzie la celebra viziune din valea Damascului, care l-a convertit dintr-o dată către creștinism, spune textual că: « a fost răpit la al treilea cer și că a auzit și văzut lucruri pe care nici un om nu le-a auzit și văzut ». Apocalipsul, pretinzînd că vine de la apostolul Pavel, vrea să ne dezvăluie tainele

pe care apostolul le-ar fi văzut în călătoria lui peste hotarele acestei lumi. Scopul este însă să moralizeze, descriind în culori vii contrastul dintre cele două tărîmuri între care se zbate sufletul omenesc după moarte: raiul cu grădinile lui idilice și cetatea de pietre scumpe, mai strălucitoare decît aurul și argintul, de o parte, de alta iadul cu veșnicul întuneric și rîurile de foc și de smoală.

După cercetările istoricilor literaturii creștine, apocriful a fost plăsmuit în secolul al IV-lea. Chiar în cuprinsul textului, găsim puncte de sprijin pentru datarea și localizarea lui. În introducerea celor mai vechi recenziuni ni se spune că apocalipsul era închis într-o capsă de marmură, îngropată în preajma casei din Tarsus, în care, după cum se știe, locuise odinioară apostolul. El a fost găsit și dezgropat după arătările unui înger, pe vremea împăratului Theodosiu; prin mijlocirea arhontelui, a fost trimes în Constantinopol, împăratului Theodosiu, care la rîndul său l-a trimis în cetatea cea sfîntă a Ierusalimului. Din aceste date inițiale, pe care ni le dă plăsmuitorul apocrifului, se poate întrezări că localitatea din care textul a fost pus în circulație este Ierusalimul și că epoca în care a fost pus în circulație este domnia lui Theodosie (379—395), sau, în orice caz, o epocă în care amintirea împăratului era încă vie în sufletul poporului.

În scrierile patristice apare menționat pentru întîiași dată în secolul al V-lea. Sf. Augustin, într-o omilie din anul 416, îl pomenește în următorul pasaj: « Un șarlatan a fabricat într-o înaltă nebunească semeție un apocalips al lui Paul, care nu este recunoscut de către bisericile cumpătate și este plin de nu știu cîte fabule ». În aceeași epocă era foarte răspîndit în Asia Mică. Sezomenus ne spune (la anul 440) că era cetit în Asia de mulți preoți, pe cînd cel canonic, al lui Ioan, era necunoscut.

Apocalipsul apostolului Pavel a fost unul din apocrifele cele mai răspîndite la toate popoarele și ni s-a transmis în o mulțime de redacțiuni siriace, coptice, arabe, slave și latine. În special în evul

6—319

mediu occidental a fost mult răspîndit și gustat, fiind tradus și prelucrat în toate limbile romanice și germanice. El a fost, după cercetătorii lui Dante, una din sursele *Divinei Comedii*. Autorul *Apocalipsului* a dovedit într-adevăr, după cum o afirmă și Bardenhewer, unul din cei mai buni cunoscători ai literaturii creștine, « o fecundă imaginație și un însemnat dar de creație », dar redacțiunea românească este în așa fel mutilată, încît din ea nu se poate înțelege nimic din sensul acestei creații apocrife. Pentru înțelegerea textului trebuie să ne referim la prototipul grecesc.

În redacțiunea greacă, după episodul introductiv, în care se povestește chipul miraculos în care a fost descoperit apocalipsul, și care episod este redactat astfel încît să lase impresia că a fost adăugat ulterior de către cei ce l-au găsit, urmează partea presupusă că a fost scrisă de către apostolul însuși, cu cuvintele: « *S-a auzit glasul Domnului, zicînd către mine* ». Apostolul, luînd astfel cuvîntul, începe prin a povesti cum glasul divin îl sfătuiește să îndemne omenirea la pocăință, căci soarele și luna, stelele și marea, îngrozite de răutățile oamenilor, cer răzbunare. De aceea apostolul îndeamnă pe oameni să se întoarcă spre Domnul, care nu se îndură încă să prăpădească lumea. Ei sunt datori să preamărească necontenit pe Dumnezeu, dar mai ales în asfințitul soarelui, cînd îngerii, voioși sau întristați, aduc înaintea Tatălui ceresc faptele săvîrșite de sufletele ce le-au fost încredințate spre pază.

După acest prolog — în care se vădesc intențiile moralizatoare ale autorului — urmează revelațiunea apocaliptică a apostolului asupra peripețiilor sufletului omenesc după moarte, pînă la locașurile de veșnică odihnă sau osîndă. Apostolul povestește mai departe cum i s-a arătat un înger, cerîndu-i să-l urmeze ca să vadă locurile unde sălășluiesc sufletele celor drepți. În drum însă, prin imensitatea cuprinsurilor cerești, apostolul zărește într-un loc niște puteri (ἐξουσίαι) mari și înspăimîntătoare, pline

de mînie, din gura cărora picurau flăcări de foc — erau duhurile care vor fi trimise în ziua judecății din urmă ca să ridice sufletele celor păcătoși. Într-o altă parte a văzduhului se aflau îngerii ce vor fi trimeși în ziua de apoi ca să ridice sufletele celor drepți, cu fețele strălucitoare ca soarele, încinși cu brîie de aur, purtînd în mîini cununi. Impresionat de aceste vedenii, apostolul dorește să afle dacă omul își cunoaște ceasul morții și, mai ales, în ce chip sufletul părăsește lumea. Atunci, îngerul îi îndreaptă privirile spre pămînt, unde sf. Pavel are prilejul să vadă cum se despart de trup sufletele celor cari au făcut pe lume numai fapte bune, precum și ale celor cari au trăit numai în păcate.

După aceste incidente, apostolul, călăuzit de înger, ajunge la niște porți de aur, prin care intră în locașul în care sălășluiau sufletele fericiților. La intrare, întîlnește pe Enoh, plîngînd că oamenii nu împlinesc voia Domnului, pentru a se bucura de bunătățile hărăzite lor pe lumea cealaltă; din țara fericiților, trecînd peste un rîu, ajunge în țara plină de lumină a celor blajini și de acolo la țărmurile aheronice, de unde se zărea o cetate mai strălucitoare decît aurul și argintul. Era cetatea Domnului. La intrarea în cetate, sub pomi înalți, fără fructe, se odihneau, mîndri, asceții. În prima parte a cetății, întîlnește pe profeți, care-l salută cu cuvintele: « Bucură-te, Paule, iubitul lui Dumnezeu »; în a doua întîlnește pe copiii uciși de Irod, în numele Domnului; într-alt loc pe Avraam, Isac și Iacov; într-altă parte, pe țărmuri cu măslini, cîntau fericiți cei ce și-au închinat viața Domnului. În mijlocul cetății se înălța un altar mare, lîngă care David, strălucitor ca soarele, cu citera și psaltirea în mînă, cînta psalmi de răsuna întreaga cetate.

De la cetatea Domnului, apostolul, trecînd peste țărmurile aheronice, peste țara binelui (τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς), peste oceanul care sprijinea firmamentul cerului, este călăuzit spre locurile unde-și făceau osînda veșnică cei păcătoși. Aci, Pavel vede

mulți oameni și femei, cufundați într-un rîu de foc înfierbîntat, după greutatea păcatelor: unii pînă la genunchi, alții pînă la mijloc, alții pînă la creștet. Într-un al doilea foc sunt osîndiți hoții, calomniatorii și falșii acuzatori. Într-un al treilea, se zbat, mîncați de viermi, preoții, episcopii și diaconii cari nu și-au împlinit misiunea față de Dumnezeu. Mai departe se chinuiau, spînzurați de limbă pe un zid înroșit în foc, cei ce au clevetit biserica. Și, treptat cu înaintarea apostolului în cuprinsul întunericului celui veșnic, urmează descrierea muncilor la care sunt osîndite diferitele grupe de păcătoși. Cei ce au pălăvrit în biserică trebuie să-și sfărîme ei înșiși dinții; cămătarii sunt mîncați de viermi; fetele cari nu și-au ascultat părinții sunt spînzurate; într-un puț, pecetluit cu șapte peceți, din care se-mprăștie o duhoare înăbușitoare, se muncesc cei ce nu au venerat pe Sfînta Fecioară și nu au crezut că pîinea și vinul euharistiei sunt trupul și sîngele Domnului. La vederea apostolului, cei chinuiți se roagă cu toții de iertare. Dumnezeu, înduplecat de rugămintea lui Pavel și a îngerilor, îngăduie celor păcătoși, ca timp de odihnă, ziua învierii Domnului.

Această revelație apocaliptică a apostolului Pavel este dar o adevărată dramă eshatologică, care, în prototipul grecesc, este alcătuită din trei mari acte: primul, în care apostolul, călătorind spre locurile de veșnică odihnă, este martor pe această lume la ieșirea din trup a sufletelor celor drepți și a celor păcătoși, al doilea, în care apostolul cercetează, în tovărășia îngerului, locul de răsplată al celor drepți, și al treilea, scoborîrea în infern, unde se văd muncile la care sunt chinuite sufletele celor păcătoși.

În ce raporturi se află versiunea românească față de prototipul grecesc?

Versiunea din *Codicele Sturdzanus* este incompletă, căci după pagina 24 este o lacună. Redacțiunea din *Codicele Sturdzanus* s-a mai păstrat însă în alte

două texte: unul, într-un codice de pe la sfîrșitul sec. al XVI-lea sau începutul celui de al XVII-lea, *Codicele Marțianus;* altul, în *Codicele Todorescu*, de pe la jumătatea sec. al XVII-lea.

Cu ajutorul acestor două recenzii se poate completa lacuna din *Codicele Sturdzan*, care este mai mare decît credea Hasdeu: Hasdeu credea că lipsește o foaie; în realitate, s-au pierdut mai bine de șase foi.

Alăturarea redacțiunii românești din *Codicele Sturdzanus*, întregită în lacunele sale, prin versiunea din *Codicele Marțian*, *(Cod. Todorescu* este o copie fidelă de pe *Cod. Marțian)*, scoate la lumină o sumă de lacune, omisiuni și dislocări de text.

În general, redacțiunea românească nu se caracterizează, cum simplificaseră lucrurile Hasdeu și Gaster, prin înfățișarea primului act din această dramă eshatologică. Ea face impresia unei versiuni adînc alterate în structura ei. Din redacțiunea românească lipsește partea introductivă, în care ni se destăinuie împrejurările în care a fost descoperit, într-o capsă de marmură, apocalipsul; lipsește de asemenea partea în care apostolul povestește cum natura întreagă se plînge Domnului de răutatea oamenilor.

Textul din *Codex Sturdzanus* începe cu sfatul către frații creștini de a blagoslovi pe Dumnezeu, căci în toate zilele, la apusul soarelui, îngerii oamenilor aduc înaintea Domnului, faptele acestora. Duhul Sfînt iese înaintea lor și, mirîndu-se de sarcinile ușoare pe care le aduc îngerii cari vin de la cei ce s-au lepădat de bunătățile lumii și trăiesc retrași în pustiuri, ori de la cei ce sunt uciși pentru credința lor, îi îndeamnă să stea mai departe, în toate ceasurile, lîngă drept credincioși, fiindcă pentru ei este gătit, în viața cea veșnică, loc de veselie. După îngerii ce vin de la oamenii cei drepți, sosesc, ponosiți și încovoiați de povară, îngerii celor ce trăiesc numai în strîmbătăți, pe care însă Duhul Sfînt îi trimite

să slujească și ei mai departe sufletele ce le-au fost încredințate, pînă ce acestea se vor întoarce la calea cea dreaptă.

După acest cadru epic, povestirea se întrerupe prin intervenția directă a apostolului:

« Vedeți fii oaminilor că tot omul ce lucră pre pămîntu, ei aducu îngerii în ceru înaintea lui Hs. la scaunulŭ tatălui... toate faptele și toate ascunsurile, au bune, au rĕle... Căci iată eu Pavelŭ întru duhulŭ svîntu așea vădzuĭu. Iară elu-mi grăi îngerulŭ cela ce mă purta: pasă după mine, Pavele, să-ți aratŭ loculu svințiloru. »

Dar despre acest locaș al sfinților, care în prototipul grecesc este descris în strălucitoare culori idilice, redacția slavonă — și după ea cea românească — ne spune numai că a văzut acolo « sadurile raiului și pométele raiului și că era acolo viiața céia ce ochi de om nu vădu și inimă de om nu poate gîndi cu gîndulŭ; ce găteadză Dumnedzeu celuia ce iubéște pre elú și înblă pre porunca lui ».

După aceasta urmează pogorîrea sub pămînt, unde este întunericul și iadul; dar și descrierea infernului este redusă cu totul în redacțiunea românească. Se amintește numai chinurile celor osîndiți să fie mîncați de viermi neadormiți, cu cîte două capete, și de muncile impuse fetelor care nu au ascultat sfaturile părinților.

Fiindcă apostolul, mișcat de cele văzute, plînge chinurile « rodului » omenesc, îngerul îl poartă pe « suptŭ ceriu », unde văzu « pe Satan cu puterile lui, lupte și răscoale, dracii sufletelor pizmașe, clevetitoare, mînioase și viclene ». Deasupra, în cer, se vedeau îngerii oamenilor drepți, cu fețele luminate ca soarele, încinși cu brîie de aur.

Apostolul, dorind să afle în ce chip ies din această lume sufletele oamenilor, îngerul îi îndreaptă privirea spre pămînt, unde tocmai se vedea cum își dă sufletul un om drept. Îngerii Domnului și trimeșii Satanei cercetau cu grije toate faptele săvîrșite de el, care fapte stăteau la acel ceas adunate în jurul lui. Îngerii

păzesc sufletul pînă iese din trup; apoi, luîndu-l binișor, îi grăiesc de trei ori: « Suflete cunoaște-ți trupul tău de unde ai eșit... ». Și luînd sufletul din trup, îngerii îl sărută și îl duc spre cer, unde îi iese întru întîmpinare Duhul Sfînt. Dracii, cari stăteau de o parte la cercetarea faptelor, tînguindu-se că pierd un suflet, grăiesc: « O, cu cîtă slavă te-ai împodobit suflete, cu adevăr că fugiai de noi »; pe cînd sufletul, intrînd pe poarta cerului, le răspunde: « De ocarele voastre fugii și cu puterea lui Hristos mă îngrădii ».

Aci se întrerupe din nou povestirea:

« Așa mă purtă îngerul și-mi arătă de să știți toți că nu lasă Dumnezeu șerbii și slugile sale în ponosul necuraților ». Și cu sfatul apostolului către « frații mei prea iubiți » ca să pună în inimile lor frica lui Dumnezeu se mîntuie versiunea românească.

În rezumat, redacțiunea românească se caracterizează prin următoarele note distinctive:

1. Episodul călătoriei apostolului la rai și acela al scoborîrii în infern, care alcătuiesc miezul apocalipsului în redacția bizantină, au fost, în redacțiunea românească, nu suprimate, ci dislocate și reduse. 2. Singura parte care s-a conservat mai bine în redacțiunea românească este prima: călătoria apostolului prin cuprinsurile cerești, pînă la porțile de aur ale raiului — dar și această parte a suferit transformări însemnate: partea introductivă, cu arătarea împrejurărilor în care s-a descoperit apocalipsul, lipsește, și tot astfel lipsește și ultimul episod al călătoriei spre rai: părăsirea trupului de către sufletul celui păcătos. Această primă parte, păstrată lacunar în redacțiunea românească, a fost apoi tăiată în două pentru a se intercala, în mod cu totul arbitrar și nelogic, la mijloc, cîteva cuvinte despre călătoria la rai și scoborîrea în iad.

Această comparațiune de texte, făcută mai sus, ne înlesnește să fixăm locul versiunii românești în cadrul textelor slave.

Polivka, care a studiat raporturile dintre textele slave [1], le clasează în două grupe: una, care înfățișează versiunea completă a *Apocalipsului*, așa cum este reprezentată printr-un manuscript rusesc din secolul al XV-lea, publicat de Tihonravov; o a doua, care înfățișează o versiune prescurtată și care este reprezentată prin manuscripte sud-slave: unul sîrbesc din secolul al XV-lea, un altul, tot sîrbesc, imprimat în 1520 la Veneția, și un al treilea, bulgăresc.

Manuscriptele sud-slave consună însă cu textul rusesc din veacul al XV-lea și impun ipoteza că toate au la baza lor un original sud-slav pierdut, din care derivă, de o parte versiunea rusească dezvoltată, de altă parte versiunile sîrbești și bulgărești prescurtate. Prototipul pierdut, judecînd după unele particularități de limbă ale versiunii rusești, trebuie să fi fost destul de vechi.

Textul românesc din *Codex Sturdzanus* derivă din versiunea sîrbească prescurtată și urmează de aproape textul publicat de tipograful Božidar Vuković în Veneția, la 1520. Acest text a fost adăugat de Hasdeu, în paralelă, la versiunea românească din *Codex Sturdzanus*.

Apocalipsul apostolului Pavel nu poate fi pus însă, după cum se crede în genere la noi, de la Hasdeu și Gaster, în legătură cu mișcarea bogomilică. Întinsa lui circulație în toate literaturile Orientului, precum și în cele romanice și germanice, cît și numeroasele prelucrări în versuri din Occidentul medieval, dovedesc că el a fost transmis prin mîini ortodoxe sau catolice, care nu aveau nimic comun cu ereziile. De altfel, în cuprinsul apocalipsului se găsesc idei care vin în contradicție evidentă cu dogmele fundamentale ale bogomilismului. Astfel, am văzut în capitolul III — și lucrul e precis stabilit prin izvoare documentare (Zigabinos, în Migne, *Patrologia graeca*,

[1] *Archiv für slavische Philologie.* XVI (1894), pp. 611—617.

CXXX, col. 1318, § 22; Torquemada, XLIV v.) — că bogomilii, ca și albigensii, nu admiteau învierea trupului, pe care-l considerau ca opera Satanei. În *Apocalipsul apostolului Pavel* este însă un pasaj în care, după ce se povestește cum îngerii au luat sufletul omului drept din trup, urmează textual: « de trei ori grăiră lui: suflete, cunoaște-ți trupul tău de unde ai eșit, destoinicu ești și ĭară *te veri întoarce în trupul tău la dziua de înviere*, de să primești ce ți-e gătitŭ cu toții direpții ». Bogomilii disprețuiau, după cum s-a arătat în capitolul III, *crucea* (cf. Zigabinos, Migne, *Patr. gr.*, CXXX, col. 1311, § 15; Torquemada, XXII v.), pe care o considerau ca o unealtă cu care Satanail a chinuit pe Mîntuitorul. În *Apocalips* se găsește un pasaj în care se vede sentimentul de venerație pentru cruce. Îngerii, cari aduc păcatele înaintea Sfîntului Duh, lămuresc că « sufletele » ce le-au fost încredințate « *calcă porunca ta... și cruce* o ținŭ în mîinile sale, ĭară din rostul loru grăeștia diavolul ».

Punctele de contact între *Apocalipsul apostolului Pavel* și folclorul nostru sunt puține. Credința că fiecare suflet este încredințat pe lumea aceasta în paza unui înger a fost notată și de culegătorii noștri de material popular [1].

Apocalipsul apostolului Pavel a fost mai puțin răspîndit în literatura noastră veche decît alte legende similare. Aceasta se datorează, în parte, formei mutilate, lipsită de claritate, cu care textul a intrat în literatura noastră; în parte însă și faptului că destăinuirile despre limanurile de dincolo de moarte se găsesc și în alte viziuni apocaliptice. Din ciclul acestor viziuni, cea mai interesantă, dintre cele care descriu în culori vii și impresionante muncile din infern, este: *Călătoria Maicii Domnului la iad.*

[1] Vezi materialul adunat de Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, I. (Academia Română, *Din viața sufletească a pop. rom.*, XIX), pp. 29 și urm.

BIBLIOGRAFIE

Texte româneşti: Editate: 1. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 415—425, textul copiat de popa Grigore din Măhaciu, cu versiunea slavă a lui Novaković în josul paginei (titlul: *Cuvîntul sfîntului Pavel apostol dé eșirea sufletelor*). 2. N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, pp. 208—212: слово стаго апл҃ѡ павла ѡ҃ исходѣ дш҃евнѣмь — *Cuvîntul svîntului Pavelŭ apostol de eșiré sufletelorŭ* din *Codicele Todorescu.*

Menţionate: 1. Un ms. de pe la 1750 « care se apropie oareşcum mai mult de redacţiunea slavonă cea lungă şi de cea siriacă, dar cu toate acestea nu se poate tăgădui că şi de acele se deosebeşte în mod foarte caracteristic », în Gaster, *Literatura populară română*, pp. 360—361; 2. Eufrosina Simionescu, *Monumente literare vechi. Codicele de la Cohalm 1592*, Iaşi, 1925, p. 17. Titlul: *Învăţătura şi arătarea sfîntului şi marelui apostol Pavel dintru eşitul sufletului.* Nemenţionat: ms. 4928, Biblioteca Academiei Române, f. 222 v. — 225, sec. al XVII-lea.

Texte slavoneşti. *Sud-slave:* St. Novaković, *Примери кньижевности и језика старога и српско-словенскога*, pp. 440—443, după codicele tipărit la Veneţia, în 1520, de Božidar Vuković; acelaşi text reprodus şi de Hasdeu în *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 415—425, în paralelă cu versiunea românească din *Codex Sturdzanus;* G. Polivka, *Starine*, XXI (1899), pp. 218—220 după un ms. sîrbesc din sec. al XVII-lea.

St. Novaković, *Starine*, VI (1873), pp. 39—45, fragment după un ms. bulgăresc din « veacurile trecute »; Jagić, *Starine*, IX (1877), pp. 151 şi urm., după un text bulgăresc din întîia jumătate a sec. al XVII-lea.

Ruseşti: N. Tihonravov, *Памятники отреченной русской литературы*, St. Petersburg, 1863, II, pp. 40—58, după un ms. rusesc din sec. al XV-lea, păstrat în catedrala Sfintei Sofii, din Novgorod; Pypin, *Ложныя и отреченныя книги русской старины*, St. Petersburg, 1882, III, pp. 129—131, 132—133.

Texte greceşti: C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae, 1866, pp. 34—69, după două ms.: unul din sec. al XIII-lea, altul din sec. al XV-lea. *Text latinesc:* Montague Rhodes James, *Apocrypha anecdota*, Cambridge, 1893 (în colecţia, *Texts and Studies*, edited by J. A. Robinson, vol. 2, n. 3, pp. 1—42), după un ms. din sec. al VIII-lea, foarte preţios pentru reconstruirea prototipului. Textul se încheie cu o nouă călătorie a apostolului la rai.

Pentru versiuni siriace, armeneşti, copte şi arabe, vezi: Otto Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, I, pp. 619—620.

Studii: H. Brandes, *Visio S. Pauli*, Hale, 1885. Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament*, Oxford: 1926, pp. 525—555. Pentru clasarea materialului slav, G. Polívka în *Archiv für slawische Philologie*, XVI (1894), pp. 611—617.

Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 405—614; dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, pp. 357—361.

APOCALIPSUL MAICII DOMNULUI

Legenda a fost copiată pe la 1580 şi poartă, în *Codex Sturdzanus*, titlul: *Cuvîntu de înblare pre la munci: sfânta Maria voia să vadză cum se muncescu rodulŭ creștinescu. Otče, blagoslóvi...* (= Părinte, binecuvintează). Prototipul românesc al acestui text s-a pierdut, dar el fusese tradus din limba slavă, cum de altfel o dovedeşte chiar titlul: *Înblare pre la munci* = Хождєнїє по мѫкамъ.

În linii mari, subiectul este acesta:

Maica Domnului, voind să vadă muncile la care este chinuit pre lumea cealaltă neamul omenesc, se urcă pe « măgura Eleonului » (Muntele Măslinilor) şi se rugă fiului său să-i trimeată spre călăuză pe arhanghelul Mihail. Fiul îi ascultă rugămintea şi într-acel ceas se scobori din cer arhanghelul cu 400 de îngeri, cari conduseră pe Maica Precista şi-i deschiseră iadul despre apus.

Aci, ca şi în infernul lui Dante, răzbăteau din adîncimi vaiete şi plîngeri, dar Prea Curata nu putea zări nimic din pricina întunerecului gros care învăluia muncile. Îngerul, care străjuia partea aceea a iadului, lămureşte că, după « legea Tatălui nevăzut », păcătoşii nu trebuie să vază lumina pînă la judecata de veci. Sfînta fecioară, ridicînd ochii către cer, se rugă Tatălui, Fiului şi Sfîntului Duh să-i îngăduie a vedea munca; şi atunci, împrăştiindu-se întunerecul, văzu Maica Domnului grămădit norod mult şi auzi plîngere mare. Înduioşată de zbuciumul celor ce se chinuiau, lăcrămă Prea Sfînta şi-i întrebă:

«O, mişeilor, ce aţi lucrat?». Dar ei nu distingeau bine glasul şi nu puteau privi în sus, căci se munceau de veacuri şi fierbea smoala peste ei. Apostolul lămureşte că acolo, în rîurile de smoală, se chinuiesc cei ce n-au crezut în Sfînta Troiţă, nici că dintr-însa s-a născut Mîntuitorul. Maria, îndurerată de cele văzute, porunceşte să cadă întunerecul peste cei păcătoşi şi porni mai departe.

Arhanghelul Mihail cu cei 400 de îngeri conduc pe sfînta Maria spre «amiază zi», unde era «un rîu de foc şi era într-însul mult norod, bărbaţi şi muieri», unii ardeau pînă în brîu, alţii ardeau pînă în piept, alţii erau acoperiţi pînă în creştet. Scufundările în adîncimile rîului de foc corespund diferitelor grade de păcate: pînă la brîu ard cei ce n-au ascultat de părinţi şi au fost blestemaţi, cei destrăbălaţi se mistuiesc în flăcări pînă la piept, pînă la creştet ard femeile şi fetele care şi-au omorît copiii.

Munci grozave se aflau însă în partea de apus a iadului. Aci Maica Domnului vede, pe un nor de flăcări, întinse paturi în pară de foc, pe care se chinuiau cei ce nu s-au sculat de dimineaţă să se ducă în sfînta duminică la biserică; mai departe, pe nişte scaune de foc, se munceau cei ce nu s-au sculat înaintea preotului cînd vine de la biserica Domnului; într-alt loc se zbuciumau, spînzuraţi de unghii, cu limba legată în pară de foc, cei ce au hulit pe slujitorii altarului.

Locuri rezervate în această parte a infernului au preoţii şi călugării: preoţii «cei ce n-au păzit cînd au zdrobit trupul şi sîngele Domnului şi au lăsat să le cază jos, printre degete, fărîme ca stelele luminate» sau «cei ce au învăţat pe alţii porunca lui Dumnezeu, dar ei n-au păzit-o». Alături de aceştia, într-un compartiment vecin, se chinuiau călugării şi călugăriţele care au purtat pe pămînt chip îngeresc, dar au trăit în destrăbălare. Mai greu decît toţi însă — spînzurate de unghii, mistuite de foc, mîncate de fiare — se munceau preotesele care s-au căsătorit după moartea preoţilor. Muncile cele mai grozave

erau însă în stînga. Acolo, într-un rîu de foc, în smoală clocotindă, ce sfîrîia ca marea înfuriată, mîncaţi de viermi neadormiţi, se zbăteau ovreii, cari au răstignit pe Domnul Hristos, cei ce s-au lepădat de sfînta cruce, precum şi cei ce au trăit în desfrînare.

Îngrozită de chinurile văzute, Maica Domnului, luînd cu sine pe arhanghelul Mihail şi pe îngeri, se urcă spre cer, cad la picioarele Mîntuitorului şi, cu multe rugăciuni, izbutesc să capete o rază de îndurare pentru cei păcătoşi: din Vinerea Mare a Paştelui pînă în Duminica tuturor sfinţilor vor locui în rai, după aceea vor merge iarăşi în munci.

Acest apocrif a fost plăsmuit probabil în secolul al X-lea, cînd s-a statornicit în biserica ortodoxă cultul Sfintei Fecioare. Tema — scoborîrea unei divinităţi sau a unui erou în infern — era o temă cunoscută literaturilor vechi (călătoria lui Ulise în infern, din *Odiseea*, cîntul X, al lui Eneea, din *Eneida)* şi în special celei ebraice (ascensiunea lui Isaia, a lui Enoh); dar autorul *Călătoriei Maicii Domnului la iad* a avut dinainte ca model *Apocalipsul apostolului Pavel*. În partea finală a acestui apocalips se găseşte, în linii mari, tot materialul din care a fost construită *Călătoria Maicii Domnului*. Astfel, precum în *Apocalipsul lui Pavel*, apostolul este condus în întunericul cel veşnic de către un înger, tot astfel, în *Călătorie*, Maica Domnului este călăuzită de arhanghelul Mihail. Zugrăvirea infernului înfăţişează, în ambele apocalipse, cîteva surprinzătoare detalii comune de munci şi grupe de păcătoşi, precum: rîul de foc în care sunt cufundaţi bărbaţi şi femei, unii pînă la genunchi, alţii pînă la mijloc, alţii pînă la creştet, diferitele adîncimi ale cufundării corespunzînd diferitelor grade de pedepsire a celor vitioşi; sau chipul cum sînt pedepsiţi diaconii, preoţii şi episcopii cari nu şi-au împlinit misiunea: mîncaţi de viermi şi mistuiţi de flăcări; ori fetele care nu şi-au ascultat părinţii şi au păcătuit. În sfîrşit, în partea finală a ambelor apocalipse, păcătoşii cer îndurare pentru păcatele lor. Înduioşaţi, apostolul Pavel într-o parte, Maica

Domnului în cealaltă, se roagă Domnului cu apostolii și îngerii. Dumnezeu, înduplecat, îngăduie păcătoșilor, ca timp de odihnă, ziua Învierii Domnului (în *Călătorie* răstimpul de la Vinerea Mare a Paștelui pînă la Duminica tuturor sfinților).

Ideile fundamentale ale *Călătoriei Maicii Domnului la iad* vin în contradicție evidentă cu ideile principale ale doctrinei bogomilice, așa după cum le putem reconstitui din concordanța tuturor izvoarelor (Eftimie Zigabinos, Torquemada [1].)

Astfel, bogomilii respingeau, după cum am văzut, *Vechiul Testament*, pe care-l considerau ca operă a Satanei [2], pe cînd în *Călătoria Maicii Domnului la iad* este destul de clar exprimată ideia ortodoxă care pune în legătură *Vechiul Testament* cu *Evanghelia*. În partea finală a legendei, Mîntuitorul însuși răspunde Maicii sale, care se ruga pentru păcătoși: « *N-au înblatu pre legea lui Moisi prorocii* și pre evanghelia mea».

Bogomilii credeau că trupul omului este creațiunea lui Satanail și că numai sufletul i-a fost hărăzit de Dumnezeu [3]. În *Călătorie* apare concepția biblică despre creațiune: « *că feciu Adam în chipul meu* și nu putuiŭ răbda *faptul mâinilor* mele să-l muncască diavolul ». Bogomilii disprețuiau crucea pe care a fost chinuit Mîntuitorul [4]; în *Călătorie* crucea este amintită ca un obiect de venerație, și cei ce au nesocotit-o sunt chinuiți într-un rîu de foc în care clocotește smoala. Bogomilii respingeau împărtășania cu pîine și vin, pe care o considerau, după cum ne încredințează Zigabinos, ca « un sacrificiu adus demonilor cari locuiesc în temple » [5]. În *Călătorie* este un pasagiu în care misterul euharistiei este

[1] Vezi, pentru titlul complet al izvoarelor și edițiilor, mai sus, pagina 48.
[2] Migne, *Patr. gr.*, CXXX, col. 1291, § 1; Torquemada, *Symbolum*. . ., VII.
[3] Migne, *Patr. gr.*, CXXX, col. 1298, § 7.
[4] Migne, *Patr. gr.*, col. 1310—11, § 14; Torquemada, XXII, *Veritas*.
[5] Migne, *Patr. gr.*, col. 1314, § 17; Torquemada, XXXVI.

învăluit în aureola divină. În partea de apus a infernului, unde se află muncile cele mai grozave, se chinuiesc, spînzurați de unghii și mistuiți de flăcări, popii. . . cari « cându *zdrobesc trupul lui Hristos* și cinstitul *sîngele lui*. . . n-au pădzitu, ce-u cădzut fărîme ĝosu ca stelele luminate; și de frica acea cerîul să înalță suptu pičoarele lui Hristos și să cutremură, iară ei n-au înțelesu; dereptu acea să muncescu așa ». Bogomilii propovăduiau dogma celibatului [1]. În *Călătorie*, nu numai că nu este combătută căsătoria, dar ea este îngăduită chiar preoților, deoarece sunt chinuite « preotesele celé ce după morte popilor, îale s-au căsătorit ».

Călătoria Maicii Domnului la iad a pornit din cercurile ortodoxe și a fost probabil plăsmuită de către un cleric, cu intenția de a moraliza. Ceea ce ne îndreptățește în această părere sunt numeroasele pasagii în care autorul se străduiește să inspire respectul maselor față de preot și biserică. Astfel, în această sumbră descriere a iadului, cei ce nu s-au sculat dinaintea preotului, cînd vine la biserică, sunt chinuiți a sta pe scaune de foc; cei ce au hulit pe slujitorii bisericii sunt spînzurați de limbă și mistuiți în flăcări. Nu lipsește nici grija de a reaminti preoteselor care se recăsătoresc după moartea preotului, chinurile ce le așteaptă pe lumea cealaltă. În sfîrșit, tot numai un cleric, preocupat de îndatoriri profesionale, se putea gîndi la muncile ce trebuiesc impuse, în veșnicul întuneric, preoților cari n-au păzit sfințenia euharistiei (ci au lăsat să cadă « fărîme ĝos »), cînd zdrobesc trupul lui Hristos și cinstit sîngele lui, precum și la necesitatea de a reaminti cinului călugăresc, episcopilor și vlădicilor, datoriile lor pe lumea aceasta.

De altfel *Apocalipsul* este foarte răspîndit nu numai la slavii sud-dunăreni, ci și la greci, unde se

[1] Migne, *Patr. gr.*, col. 1326, § 39: Βεβαιοῦντες δὲ τὸ δόγμα τῆς ἀγαμίας; Torquemada, XL, *Veritas*.

tipărește și azi ca o carte poporană. În literatura noastră a pătruns de mai multe ori.

În afară de traducerea din secolul al XVI-lea, păstrată în *Codex Sturdzanus*, s-a mai făcut o alta după o redacție diferită, probabil grecească. În colecția din Biblioteca Academiei Române se află o serie destul de numeroasă de manuscripte (a se vedea mai jos bibliografia), care descind dintr-un prototip ce nu se urcă mai sus de secolul al XVII-lea. Toate textele din această grupă înfățișează o versiune mai dezvoltată în partea finală, unde, după călătoria în iad, este adăugată o călătorie la rai. Acest ultim episod este însă povestit mai sumar astfel:

După ce Maica Domnului a obținut de la Mîntuitor îngăduința ca păcătoșii să petreacă în rai, de la Paște pînă la Înălțare, se auzi glas din cer, zicînd: « Luați pre maica mea și o duceți în rai ». Îngeri luară atunci pre Precista și o duseră în rai, unde văzu « Prea Cinstita bucurie și răpaos », locul hărăzit celor cărora « le-au fost urîte bucatele nedrépte și vrăjbile și toate lăcomiile și care nu ș-au învățat gura lor a grăi pe altul de rău ». Acest ultim episod se găsește și în textul grecesc, publicat în traducere românească de Erbiceanu, în *Biserica ortodoxă* XXVIII (1904—5), pp. 767—777.

Pornit din lumea clerului, cu tendința de a înălța moralul poporului și de a inspira respectul pentru preot și biserică, această viziune a muncilor iadului a avut o întinsă răspîndire și stă în corelație cu pictura religioasă. În pridvorul multor mănăstiri și biserici — la m-rea Horez, în bisericile Sf. Gheorghe și Șubești din Cîmpulung, în bisericile din satele Doicești, Pietroșița (din jud. Dîmbovița) etc. — se găsește zugrăvită scena muncilor din infern cu elemente care amintesc călătoria Maicii Domnului, rîul de foc, cămătarii. Într-o asemenea scenă, zugrăvită în pridvorul bisericii din Pietroșița (jud. Dîmbovița), s-au furișat, după cum vom vedea la locul cuvenit, și reminiscențe din *Alexandrie*.

Viziunea muncilor din iad, descrisă în *Călătoria Maicii Domnului* și evocată prin picturile din pridvorurile bisericilor, a zguduit adînc masele populare și a lăsat urme trainice nu numai în tradițiile populare, unde se pomenește de « întunerecul de nedescris », de « focul în care ard cei păcătoși », de « cei mîncați de viermi », de « smoala clocotitoare », de cei cărora « li se străpung limbile cu niște ace înfierbîntate » [1]; dar chiar în colinde, precum: cîntarea 20 — nu 40, cum indică greșit Gaster [2] — din colecția lui Anton Pann. Deși unele amănunte ale acestui colind (balaurul cu gura căscată, vărsînd foc, care se întinde ca « un rîu întins în flacără și nestins », dovedesc dependența colindului de pictura bisericească [3], totuși alte amănunte ca:

> « Ce văzui mă spăimîntai!
> Văzui *popi* mulți eretici
> *Cu dascăli și grămatici,*
> Aruncați cu capu'n jos
> În focul cel flăcăros
> ....
> Văzui iar mueri în munci,
> Cari-și leapăd'ai lor prunci,
> Sau fără milă și dor
> În pîntece îi omor [4] »;

---

[1] S. F. Marian, *Înmormîntarea la români*, p. 458.

[2] M. Gaster, *Lit. pop. rom.*, p. 366.

[3] Vezi tratatele de *Erminie*, ca de exemplu: *Iconografia... Manuscris cu o precuvîntare, descris și adnotat de* Ghenadie al Rîmnicului, București, 1891, pp. 87—89, capitolul: *Învățătură cum să faci focul cel vecinic și păcătoșii muncindusă.* «... Începe a zugrăvi de sus, de sub picioarele lui Hristos, focul nestins, făcîndu-l ca o mare de foc, trăgîndu-l pînă în *gura balaurului* celui a tot mîncătoriu, în colțul despre ameazăzi, și apoi zugrăvește pre ticăloșii păcătoși, amestecați prin para focului și arzînd vecinic. Pune împărații tirani, cari au muncit pre sfinții; pune pre judecătorii, cei ce iau mită...; pune muerile fermecătoare și care își omoară copii în pîntece...; pune pre ereticii...; pune arhiereii, preoți, călugări, dascăli. » Cf. și icoana reprodusă de Gaster în *Ateneul român. Conferințe publice* 1883—84, București, 1884, pp. 264—5.

[4] Anton Pann, *Cîntece de stea*, ed. 1848: cîntarea 19; pp. 29 și urm.

7—320

sau elementele din alt colind popular: că la iad, deşi « focul arde », totuşi « sunt numai nori »,

> « De-ntuneric te-nfiori [1] »;

precum şi munca impusă celor « răi »:

> « Pînă'n brîu în foc băgaţi,
> Fripţi de sete, morţi de foame »,

toate aceste amănunte, pe lîngă fondul general al ideilor, stabilesc puncte de contact şi cu *Apocalipsul Maicii Domnului*.

În acest *Apocalips*, Maica Domnului este înfăţişată cu cele mai accentuate trăsături de compătimire pentru păcătoşii cari se zbat în chinurile cele veşnice. La vederea muncilor, ochii ei lăcrămează, iar după ce s-a mîntuit călătoria, Maica Precista, îngrozită de chinurile văzute, se urcă la cer, stăruieşte pe lîngă Fiul său şi nu se linişteşte pînă ce nu izbuteşte să obţină o rază de îndurare divină pentru cei păcătoşi. Această trăsătură de bunătate nu putea scăpa sufletului popular. În toate credinţele şi creaţiile populare, sf. Maria apare ca protectoare a celor ce sunt chinuiţi pe lumea cealaltă pentru păcatele săvîrşite. « În cer stă îngenunchiată la picioarele lui Dumnezeu şi se roagă necontenit, ziua şi noaptea, pentru păcatele şi fărădelegile oamenilor ». După o credinţă răspîndită mai ales în Moldova şi Bucovina, de unde a fost culeasă de mulţi folclorişti [2], ea va veni în ajutorul celor ce se muncesc în chinurile iadului, chiar în ziua judecăţii din urmă. De aceea în ziua Bobotezii, cînd preoţii umblă cu crucea din casă în casă, femeile atîrnă de crucea preotului cîte un fuior de cînepă curat. Din aceste fuioare şi din cele ce se vor mai strînge pînă la sfîrşitul

[1] S. F. Marian, *Înmormîntarea*, p. 467.
[2] S. F. Marian, *Sărbătorile la români*, I, p. 173; El. N. Voronca, *Datine şi credinţe*, I, pp. 257; S. F. Marian, *Legendele Maicii Domnului*, p. 314; Const. D. Gheorghiu, *Calendarul femeilor superstiţioase*, P. Neamţ, 1892, p. 23; A. Gorovei, *Credinţe şi superstiţii*, pp. 314—315, nr. 3653.

lumii, Maica Precista va face o mreajă cu ajutorul căreia, la judecata din urmă, va pescui din iad sufletele păcătoşilor, cîte se vor prinde în mreajă.

Acestea sunt motivele pentru care la bocete, în ceasul morţii, gîndul celor cari pleacă din lumea aceasta se îndreaptă către divina ocrotitoare. Într-un bocet din Secadate (Ardeal), o tînără fecioară se roagă de neamurile adunate la căpătîiul ei:

> « Cu toţi să vă adunaţi
> Pentru mine vă rugaţi,
> Să rugaţi pe Dumnezeu
> Pentru sufleţelul meu,
> Că eu încă m'oiu ruga
> *La Măicuţa Precista* [1] ».

Un alt element care a impresionat puternic imaginaţia naivă a maselor populare este finalul legendei. În legătură cu episodul în care se povesteşte că, în urma rugămintelor repetate ale Maicii Domnului, ale apostolilor şi ale îngerilor, Mîntuitorul s-a îndurat de cei păcătoşi şi le-a îngăduit ca soroc de odihnă în rai, de la Înviere pînă la Duminica cea Mare, stă şi credinţa populară, răspîndită pretutindeni, după care cei ce mor în săptămîna luminată sau, după cum cred năsăudenii, de la Paşti pînă la Duminica cea Mare (Rusalii), merg de-a dreptul în rai, fiindcă în acest răstimp « porţile raiului sunt continuu deschise pentru toţi creştinii » [2].

Călătoria Maicii Domnului la iad are şi astăzi o întinsă circulaţie. În diferite centre ale ţării, chiar şi la sate (Muşeteşti-Argeş — o ediţie din 1902 în Biblioteca Academiei Române), cîteva case de editură şi-au luat sarcina de a aproviziona lumea tîrgurilor şi a satelor cu acest apocrif. Numai librăria Steinberg din Bucureşti tipăreşte şi trimite anual, prin negustori ambulanţi, în toată ţara, cîte 10 000 de broşurele. Toate tipăriturile sunt însă identice şi descind din versiunea publicată pentru întîiaşi

[1] S. F. Marian, *Înmormîntarea*, p. 170.
[2] S. F. Marian, *Înmormîntarea*, p. 43.

dată în Transilvania, la 1862 [1]. În toate edițiile, *Călătoria* este contopită cu *Epistolia Domnului nostru Isus Hristos* și cu *Visul Maicii Domnului*, textele fiind așezate unul după altul, fără nici o separație, nici chiar de titlu; dar pe cînd primele două texte sunt publicate în întregime, *Călătoria* este adăugată la sfîrșit și a suferit transformări importante. Pe lîngă prescurtarea lungului șir de salutări, prin care arhanghelul întîmpina pe Maica Domnului: « Bucură-te cinstita lumei! bucură-te, viața Fiului... bucură-te tăria cerului... », prescurtare notată și de Hasdeu, textul *Călătoriei*, în edițiile tipărite, se încheie brusc. Partea finală, cuprinzînd o parte din munci (rîul cu smoală, viermii neadormiți, iezerul de foc) precum și episodul în care Maica Sfîntă intervine pe lîngă Fiul său pentru iertarea păcătoșilor, a fost complet înlăturată. Probabil că manuscriptul care a servit de bază primei tipărituri era defectuos, dacă nu va fi intervenit cumva considerațiuni de ordin material. *Călătoria Maicii Domnului*, tipărită astfel laolaltă cu celelalte două, *Epistolia* și *Visul*, sub titlul: *Epistolia a Domnului nostru Isus Christos, ce a trimis-o Dumnezeu din cer*, este mult căutată, fiind socotită ca un fel de talisman care are darul de a îndepărta relele din calea celui ce o cetește sau o poartă la sine. Părintele Vasile Herman, profesor de religie la liceul « Mihail Eminescu » din Satu-Mare, mă încredințează că, în timpul marelui război, cătanele noastre din Ardeal, care porneau pe front, purtau cu sine, în credința că se vor întoarce cu viață, *Epistolia Domnului nostru*. D-l Tudor Avram, funcționar la Biblioteca Academiei, mă informează că, pe timpul copilăriei sale, petrecută în județul Hunedoara, se cetea adeseori *Epistolia* la căpătîiul celor bolnavi, cu nădejdea că însănătoșirea nu va întîrzia să se ivească. O condiție pentru succes era ca *Epistolia* să fie cetită de la început pînă la sfîrșit, fără întrerupere. Chiar numai purtatul cărții poate

[1] Cf. și Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, p. 307.

aduce noroc; de aceea țăranii — cari nu știu ceti — o poartă în șerparul de la brîu. Credința în puterea magică a textului este înrădăcinată pînă și în păturile culte.

Încercarea episcopului Petru Pavel Aaron de a împiedica, prin a sa *Păstoricească datorie*, răspîndirea acestor « *epistolii* sau povești a *Sfintei Marii* » — care, spune el, « sunt basme și diavolesci înșelăciuni, că nici de un sfînt săbor sau de sfinți părinți nu sunt întărite » — n-a avut nici un rezultat [1]. Ele și-au continuat mai departe drumul — chiar prin ajutorul clerului, care le răspîndea prin copii, — influențînd imaginația populară și chiar cultă. Heliade Rădulescu însuși mărturisește într-un loc impresia puternică pe care a făcut-o asupra copilăriei sale lectura *Pogorîrii Maicii Domnului la iad*, aflată la niște păstori, pripășiți, cu stînele, în hotarele satului său, Gîrbovenii din Ialomița [2].

BIBLIOGRAFIE

Texte românești publicate: Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 312—367; reproduce textul din *Codicele Sturdzan*, « copiat pe la 1580, după un original mai vechi de pe la 1550 sau și mai înainte », în paralelă cu un text rusesc din sec. XII și unul bizantin, la care adaugă în josul paginei ediția modernă de la 1862, punîndu-se în paralelă redacția neogreacă a lui Politis; N. Drăganu, *Două manuscripte vechi*, pp. 200—208; *Dacorom.* V, p. 502; *Ion Creangă*, pp. 225—229 (se încheie cu o călătorie la rai a sf. Marii). Pentru ediții moderne v. mai jos p. 136.

Manuscripte inedite din Biblioteca Academiei Române: nr. 3806, f. 88—103, copiat de Petru Șindea din Roșcani (vărmeghiia Hunedoarei), la 1748; nr. 4458, f. 41—50, scris de « logofătul Iacov, care șade mai sus de Vișoi, în luncă, lîngă dîrste diaconului Gheorghe », la anul 1784

[1] Dr. Augustin Bunea, *Episcopii Pentru Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 387.

[2] Introducere la *Infernul lui Dante* (1880), p. 235. Cf. și G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne, Întiii poeți munteni*, Cluj, 1923, pp. 40—41.

(f. 41 v.); nr. 473, f. 28 v., scris de Stoian de la Antim, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea (a se vedea descrierea manuscrisului în I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, II, pp. 206—208); nr. 44, f. 109 (cu o ilustraţiune pe f. 110 v.), copiat în secolul al XVIII-lea (a se vedea descrierea în I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, I, pp. 104—107); nr. 2351, f. 31—47 v., copiat de Petru sin Ioan Cojocariu din Braşov, la 2 iunie 1796 (f. 47 v.); nr. 2897, f. 56—63 v. (fără început şi sfîrşit), copiată la 1803 de Iftimie sin Gheorghe Şfedul căpit(an); pe f. 69—81 aceeaşi versiune copiată de altă mînă; nr. 4232, f. 7—18, copiat de Georgie Ţăranu, grănicer din Caransebeş, în 1825; nr. 2339, f. 33 v.—38 r., scrisă de «Stan ipodidascălu de la şcoala domnească ot sfîntul Gheorghie vechiu, la anii de la Hs. 1827 febr.» (f. 45 v); nr. 2376 în 8°, dăruit de d-l N. Iorga, copiat la 1839, mai 27, f. 1—8 (manuscrisul mai cuprinde cele două tipuri de *Epistolii* şi *Visul Maicii Domnului)*; nr. 3824, f. 5 v.—12, copiată la anul 1843 febr. 16 (f. 12); nr. 1619, f. 22—27, sec. al XIX-lea; nr. 4768, in 8⁰, f. 19—24, copiată de Ioan Gheorghiu, sept. 18, fără indicaţie de an, sec. al XIX-lea. Mai toate se încheie cu călătoria la rai.

Texte slave: Tihonravov, *Памятники отреченной русской литературы*, II, pp. 30—39, după un ms. sîrbesc din sec. XV; V. Jagić, *Arkiv za pov.*, pp. 110—118, după un ms. croat, glagolitic din sec. al XV-lea; St. Novaković, *Starine*, XVI, pp. 91—92, fragmente dintr-un ms. sîrbesc din sec. al XVI-lea; Polivka, *Starine*, XXII, pp. 203—204, ms. sîrbesc din sec. al XVII-lea; J. Sreznjevski, *Извѣстія Императорской Академии Наукъ*, tom. X. *(Древніе памятники русского языка)*, col. 551—578, după un ms. din sec. al XII-lea, în paralelă cu un text grecesc, retipărite de Hasdeu în paralelă cu textul românesc din *Codex Sturdzanus* în *Cuvente den bătrîni*, II. Acelaşi ms. retipărit de Tihonravov în *Памятники*, II, pp. 23—30, şi de Anghelov şi Ghenov în *Стара Българска литература* (IX—XVIII B), Sofia, 1922, pp. 214—223; Pypin, *Памятники старинной русской литературы*, pp. 118—124, după un sbornic rusesc din anul 1602; dr. Ivan Franko, *Codex apocryphus e manuscriptis ukrainorussicis collectus*, IV, Lvov, 1904, pp. 124—172.

Texte greceşti: C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, fragmente, pp. XXVII — XXX; A. Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, Moscova, 1893, pp. 124—134; Montague Rhodes James, *Apocrypha anecdota*, Cambridge, vol. II, 1893, pp. 109—126; H. Pernot, *Descente de la Vierge aux Enfers*, Paris; C. Erbiceanu, *Biserica ortodoxă*, XXVIII (1904—5), pp. 767—777, în traducere românească. O versiune modernă în Politis, Νεοελληνική Μυθολογία, t. 2, Atena, 1874, p. 374, a fost reprodusă de Hasdeu în *Cuvente*, II, pp. 312—367. Pentru msse. din Muntele Athos cf. Spyr. P. Lambros, *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos*: nr. 359, 2; 360, 3; 1146, 5; 1998, 4; 3309, 1; 3695, 4; 4503, 41; 4809, 4; 4875, 9; 4887, 9; 5026, 10; 5773, 2; 6079, 2; 6296, 15. Msse. greceşti în Biblioteca Academiei Române: C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti* (ed. Acad. Rom.), Bucureşti, 1909, p. 154, nr. 302, 3 (cuprinde şi călătoria la rai, ca în mai toate mss.-ele rom. ale Bibliotecii Academiei Române).

Studii: Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 301—311; Gaster, *Literatura pop. rom.*, pp. 362—366; Elena N. Voronca, *Studii în folclor*, Cernăuţi, II, 1912, pp. 208—309 (cu interpretări subiective); C. Gidel, *Nouvelles études sur la littérature grecque moderne*, Paris, 1878, pp. 313—330; Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament*, Oxford, 1924, pp. 563—564.

MOARTEA LUI AVRAAM

O a treia legendă din *Codex Sturdzanus*, cu caracter în parte apocaliptic, este *Moartea lui Avraam*.

Textul a fost copiat în preajma anului 1600 şi a fost editat de Hasdeu, în paralelă cu un text slavic, descoperit de el în Arhivele Statului. În limba slavă, textul a pătruns din literatura greacă şi este cunoscut în istoria literaturilor creştine sub numele de *Testamentul lui Abraham*.

Deşi prin cuprinsul său legenda se leagă de materia *Vechiului Testament*, totuşi nu există nici un temei hotărîtor pentru a i se atribui o origine iudaică. În «plăsmuirea unor astfel de legende — zice Schürer — era foarte productivă şi epoca creştină» [1].

Subiectul este în linii generale următorul: Avraam avea pururea ca lege să nu se aşeze la masă fără oaspe. Dar vrăjmaşul firii omeneşti, Satana, închise toate căile, şi cinci zile nu pică nici un oaspe la casa lui Avraam. După cinci zile de aşteptare zadarnică, Avraam, «cu sufletul împuţinat», ieşi cu fiul său Isac la drum, doară vor afla undeva vreun călător

---

[1] E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, ed. 4-a, tom. III, Leipzig, 1909, p. 338.

pe care să-l aducă în casa lor. Tocmai atunci, arhanghelul Mihail, trimes de Dumnezeu să ia sufletul lui Avraam, « deştinsese sub codru », în chipul unui călător. Avraam, întîlnindu-l, îl pofti la masa lui şi, fiindcă străinul era obosit — venea de departe, din sus — şi era grăbit la drum, «că avea mare treabă », Avraam vru să trimeată pe Isac, ca să aducă calul pentru oaspe. Străinul însă îl opri: « Nu usteni feciorul, ce blămu (aidem) cătiliru ». Pe drum, un arbore se plecă pînă la pămînt şi strigă: « sfîntu, sfîntu, sfîntu ». Avraam, nebănuind cine e străinul, crezu că lui i se închină lemnul. Dar în curînd un nou semn avea să-i dezvăluie taina.

Ajungînd acasă, Avraam spuse Sarei, să aducă « lăutoriul » şi să spele picioarele drumeţului — acesta era un vechi obicei la evrei, pe care-l întîlnim şi în *Noul Testament* — că este ostenit. Cu acest prilej, Sara observă că străinul nu este om ca toţi oamenii, căci « nu are pieliţă pe picioare », ci este un sol al lui Dumnezeu, la fel cu cei trei îngeri cari au pierdut Sodoma şi Gomora. După ce cinară din berbecul pregătit de Isac, se culcară cu toţii, dar peste noapte Dumnezeu trimise lui Isac un vis care-i tălmăci tot rostul misterios pentru care a venit în casa lor îngerul.

Cu sufletul obidit de durere, Isac se sculă în miezul nopţii şi bătu la uşa tatălui său: « Părinte! părinte! deşchide... că de acumu nice dirioară nu te voĭu vedé ». Sara deschise uşa şi Isac alergă la tatăl său, îl luă în braţe, îl sărută şi plînse. Isac povesti că visase pe Avraam avînd pe cap o cunună strălucitoare ca soarele, dar oaspele îi luă cununa din cap şi se înălţă spre ceruri, ducînd cu el sufletul tatălui său. Pe toţi îi podidiră plînsul; îngerul însuşi plîngea, dar lăcrămile lui se prefăceau în pietre nestemate. Într-un tîrziu, Avraam rupse tăcerea şi întrebă pe oaspe: « Spune-mi cine eşti tu? » Îngerul răspunse: « Sunt arhanghelul Mihail şi sunt trimes de Dumnezeu, să iau sufletul tău ». Avraam se rugă să fie dus la Domnul cu trupul. Îngerul îi împlini

dorinţa, cu voia lui Dumnezeu, şi îl duse la pristolul heruvimilor.

Domnul spuse îngerului să ducă pe iubitorul său Avraam să vadă toată făptura. Şi purcezînd împreună, văzură un om stînd pe un scaun înalt, întru « blăîndzirea raiului », care într-un ceas se bucura şi într-altul plîngea cu amar. Îngerul îi lămuri că acela este Adam, care, de cîte ori vede trecînd spre rai sufletele celor drepţi, se bucură, iar cînd vede trecînd spre muncile iadului sufletele celor greşiţi, plînge. Varianta din *Codex Sturdzanus* se mîntuie cu o frază neterminată. Şi zise: « feţii miei cum v-aţi săblîznitu ».

În afară de această redacţiune din secolul al XVI-lea, se mai cunoaşte o alta, păstrată în manuscripte moderne, care prezintă un interes deosebit, fiindcă, în afară de cîteva deosebiri de redacţie, înfăţişează o *continuare* a legendei. Această versiune a fost editată de Gaster (în *Transactions of the Society of Biblical Archaeology*, IX, 1887), după trei manuscripte din biblioteca sa, dintre care cel mai vechi este din 1750. În această versiune mai nouă, legenda continuă astfel:

Pe cînd Avraam grăia în poarta raiului cu îngerul, se aduc două suflete: unul este bătut cu biciul şi îndreptat pe calea cea largă, pe cînd un altul, ţinut de mînă de îngeri, este condus pe calea cea strîmtă.

În mijlocul uşii era scaunul de judecată. Aci, la o masă de pietre scumpe şi mărgăritare, Avel, fiul lui Adam, era rînduit să judece sufletele ce intrau în viaţa cea veşnică, pînă la venirea Mîntuitorului, în vremea de apoi. În dreapta lui, un înger, luminat ca soarele, scria faptele bune, pe cînd în stînga, un altul, învăluit într-o stană de foc, însemna păcatele. În capul mesei, un alt înger ţinea în mînă o cumpănă cu care cumpănea faptele săvîrşite.

În acest răstimp, arhanghelul, vestit de Dumnezeu să se înapoieze cu Avraam din cer, pentru ca patriarhul să-şi tocmească toate ale lui, căci i se

apropie afîrșitul vieții, întoarse carul cu nori pe pămînt și duse pe Avraam la casa lui. Aci îi întîmpinară, cu lăcrămile în ochi de bucurie, Sara, Isaac, roabele și robii. Arhanghelul sfătuiește pe Avraam « să facă tocmală » feciorilor și fetelor sale, fiindcă a sosit vremea să se despartă trupul de suflet. Avraam răspunse scurt: « nu vroi să mă pristăvesc ». Arhanghelul se urcă la cer și comunică Domnului dorința lui Avraam. Dumnezeu, înduioșîndu-se de Avraam, « că atîtea bunătăți făcuse, cît nu este om pre pămînt să-i stea de potrivă » chemă Moartea și-i porunci să lase fața ei cea groaznică și, cu o față cuvioasă, plină de blîndețe, frumusețe și lumină, să se ducă la « prietnicul său », Avraam, ca să-i primească sufletul. Moartea se înfățișă înaintea lui Avraam, care, văzînd-o, se căzni să o gonească. Neputînd, se urcă în pat să se odihnească. Moartea se luă după el și se așeză la picioarele lui. Avraam, văzînd că nu scapă de ea, ceru să i se înfățișeze în chipul ei cel groaznic. Ea luă atunci o înfățișare spăimîntătoare, în 14 fețe: « de foc, de leu groaznic și de aspide iuți, de zmeu și de vultur. . . », încît de groaza ei, 6 000 de copii muriră. Legenda are și aci prilejul să scoată în relief latura de bunătate sufletească a patriarhului. Avraam, trezindu-se din fiorul morții și văzînd prăpădul pe care l-a săvîrșit Moartea, stărui de ea și împreună se rugară lui Dumnezeu, care trimise duhul vieții spre cei morți și-i învie. După aceasta, Moartea amăgi pe Avraam: îi dete mîna să o sărute și-i întinse paharul să bea. Avraam, intrînd în agonie, sosi arhanghelul Mihail cu îngerii, carii luară sufletul patriarhului într-un cearșaf curat, muiat în miresme, și-l duseră înaintea lui Dumnezeu.

Sara, Isac și robii plînseră pe Avraam și-i îngropară trupul cu cinste, în « *Diea cea neagră* ».

Intermediarul slav. Gaster, în *Literatura pop. rom.*, expune ambele redacțiuni românești și indică, alături de ele, o paralelă din literaturile slavice.

Cercetările întreprinse de la Gaster încoace, atît în domeniul slavic, cît și în cel bizantin, ne îngăduie să așezăm mai precis această legendă românească în cadrul bizantino-slav, din care s-a desprins.

Materialul slav a fost studiat de Polivka și se poate grupa în două mari clase: prima grupă este reprezentată prin manuscripte slave sud-dunărene și ne înfățișează o versiune trunchiată, asemănătoare cu redacțiunea românească, păstrată în *Codicele Sturdzan;* a doua grupă e reprezentată prin redacțiunile rusești, care ne înfățișează versiunea completă.

Redacțiunea din *Codicele Sturdzan* trebuiește dar studiată în legătură cu redacțiunile slave sud-dunărene. Hasdeu o considera ca derivînd dintr-o redacțiune bulgărească, asemănătoare cu aceea descoperită de el în Arhivele Statului și publicată față în față cu textul românesc, dar Veselosvki a arătat că textul bulgăresc, publicat de Hasdeu, nu poate fi socotit ca prototip al redacțiunii românești. Întradevăr, redacțiunea bulgărească se îndepărtează de redacțiunea românească tocmai în punctele în care aceasta din urmă se apropie de redacțiunile sîrbești [1].

---

[1] *Red. bulgară*	*Red. sîrbească și românească*
Introducerea: Avraam trăia în casa lui și dorea să vadă cele ce se petrec în lume.	Lipsește.
Cînd Isaac, în urma visului revelator, cere tatălui său să-i deschidă, vine Sara, Rebeca și se adună lume multă, care este martoră la scenele ce urmează.	Vine numai Sara.
Avraam roagă pe Dumnezeu să nu-i ia sufletul acum, ci să-i îngăduie a vedea cele ce Dumnezeu a făcut în cer și pe pămînt.	Avraam roagă pe înger să fie dus cu trupul la Domnul.
Lipsește.	Îngerul duce pe Avraam în cer. Avraam merge la pristolul heruvimilor; toate

Redacțiunea dezvoltă și originalul grec. Redacțiunea completă românească, care este reprezentată prin manuscriptele lui Gaster din 1750, 1777, și 1813, precum și prin cinci msse. din Biblioteca Academiei Române, se apropie de textele rusești din sec. al XIII-lea și al XIV-lea. Totuși, nici acestea nu pot fi socotite ca prototipul redacțiunii românești, căci între textul românesc și cele rusești — care sunt aproape identice între ele — sunt o mulțime de deosebiri: omisiuni, intervertiri de text, prefaceri. Redacțiunea românească se pare că derivă dintr-un original asemănător cu redacțiunea greacă, publicată de Vasiliev [1] după un ms. din Biblioteca Vienei, căci tocmai în punctele în care redacțiunea românească completă se îndepărtează de versiunile rusești, tocmai în acele puncte se apropie de textul grecesc [2].

(continuare din p. 109)

	puterile cerului se miră de Avraam. Dumnezeu spune îngerului să-i arate lui Avraam toate fapturile, și orice va dori Avraam să se împlinească.
Îngerul și Avraam întîlnesc pe Adam în al *patrulea* cer.	Îngerul pleacă cu Avraam și văd, șezînd pe un scaun înalt, pe Adam.

[1] Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, Moscova, 1893, p. 292 și urm.

[2]

Redacțiunile rusești	*Red. rom. și greacă*
Isac se deșteaptă în ceasul al 6-lea sau al 7-lea.	Isac se deșteaptă la 3 ceasuri.
Avraam pedepsește pe păcătoși din înălțimea cerului, *după* ce a ajuns la scaunul de judecată al lui Abel.	Avraam pedepsește pe păcătoși la judecată.
Lîngă Abel stă Enoh, care citește păcatele, dintr-o carte.	Lîngă Abel stau doi îngeri, carii arată: cel din dreapta faptele bune, cel din stînga pe cele rele. Alături de ei, un al treilea înger cîntărește faptele.
Lipsește.	Avraam sărută mîna Morții și primește de la ea un pahar cu otravă care-i ridică viața.

În afară de detaliile de redacție, care o îndepărtează de textele rusești, versiunea românească mai conține o greșeală caracteristică, care dă pe față un original grec, aflător la baza ei. Redacțiunea românească ne spune că: Isaac, Sara și toți ai lor « au îngropat pe Avraam în *Diea cea neagră* ». Pasajul corespunde grecescului Δρῦς τῆς Μαμβρῆ, care traduce, precum a arătat Gaster, pe ebraicul *Elone Mamre.* Elone Mamre este numele localității, pomenită adesea în Biblie, unde Domnul s-a arătat lui Avraam și a încheiat legămîntul cu el. Primul cuvînt *elone* însemnează în ebraică « stejar », și a fost tradus corect în grecește prin δρῦς. *Elone Mamre* (= Δρῦς τῆς Μαμβρῆ) însemna deci: stejarii lui Mamre. Numai printr-o confundare a numelui propriu Μαμβρῆ cu adjectivul grecesc μαύρη (negru) și printr-o corupere a numelui comun δρῦς în Δύα, care a devenit astfel nume propriu, a ieșit în traducerea românească: « *Diea cea neagră* ».

Această nouă versiune, tradusă din grecește, nu a putut intra în literatura noastră decît în epoca influenței grecești, adică către sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea (dat fiind faptul că avem còpii făcute pe la 1750). Întrucît vechea versiune, tradusă din sîrbește, era necompletă, ea a fost scoasă din circulație și înlocuită cu noua traducere, care cuprindea versiunea întreagă a legendei. Într-adevăr, redacțiunea românească din secolul al XVI-lea ne este cunoscută numai din textul păstrat în *Codex Sturdzanus*, pe cînd redacțiunea a doua ne este cunoscută din cel puțin opt manuscripte pînă acum, căci nu pot vorbi de alte mențiuni ale legendei, care nu dau însă nici un detaliu privitor la redacție. Este însă de observat că nici versiunea românească dezvoltată nu reprezintă o redacție desăvîrșită.

(continuare din pag. 110)

Imediat după scoborîrea lui Avraam din cer, Sara moare și este îngropată de Avraam.	Isac înmormîntează pe Avraam cu Sara; deci Sara moare după Avraam.

Montague Rhodes James, care a studiat legenda şi a dat o ediţie critică, a împărţit redacţiile textului în şase grupe mari. Redacţia românească se apropie de recenzia notată de el: CE, adică tocmai de recenzia care se caracterizează prin abrevieri. Îndeosebi episodul mîniei lui Avraam împotriva păcătoşilor şi acela al morţii lui au suferit omisiuni însemnate. În arborele genealogic al textului, şi versiunea românească dezvoltată descinde dintr-o ramură mai îndepărtată de prototip.

În afară de versiunea prescurtată din secolul al XVI-lea şi de versiunea dezvoltată, menţionată mai sus, a mai circulat în literatura veche românească o a treia versiune, tradusă din greceşte, nesemnalată pînă acum, dar destul de interesantă prin cuprinsul ei. Această versiune — păstrată în ms. nr. 2158, din Biblioteca Academiei Române — se deosebeşte fundamental de versiunea publicată de Gaster, prin modificările introduse în partea finală a legendei. Episodul în care se povesteşte încercarea îngerului de a lua sufletul lui Avraam şi lupta îndărătnică a patriarhului, care nu voieşte să se pristăvească, cu Moartea, care se zbate să-i ia sufletul şi izbuteşte în cele din urmă să-l amăgească, oferindu-i să bea din paharul ei — episod descris în versiunea Gaster cu multe amănunte, — este în textul ms. 2158 din B. A. R. complet suprimat. Pe cînd, apoi, în versiunea Gaster, moartea lui Avraam urmează imediat după ascensiunea lui în cer, în textul ms. 2158 aceste două evenimente sunt distanţate printr-un răstimp de 30 de ani. « Iar cînd au vrut să moară Avraam », continuă textul, « atunci s-au pogorît Domnul cu chip frumos, precum era cînd au venit ospeţ şi au dat lui Avraam un măr şi un porumbu foarte frumos. Şi tinzîndu-să Avraam să le ia, aşa ş-au dat duhul în mîna lui Dumnezău, în luna lui martie, în 25 de zile. »

Şi în prima parte a legendei — ascensiunea la cer — ms. 2158 din B.A.R. înfăţişează variante interesante faţă de versiunea Gaster sau de cea din

Codex Neagoeanus. Astfel, în ms. 2158, primul semn, prin care Dumnezeu vrea să atragă atenţia lui Avraam asupra soliei divine, este *copaciul lui Mamvri* (tradiţia textului grec s-a păstrat aci corect). Cînd Avraam trece cu îngerul prin dreptul copacului lui *Mamvri*, frunzele lui strigară: « Sfînt iaste, sfînt iaste ».

În ms. 2158, cerul are două porţi: una strîmtă, în dreapta, prin care se intră în rai, alta largă, în stînga, prin care se intră în iad. În faţa porţilor stau: un bătrîn, Enoh, şi un tînăr, Avel, care scriu păcatele. Avraam zăreşte aci « o muiere », care nu intra pe nici una din cele două porţi; îngerul lămureşte că femeia aceea « făcuse mult bine sufletului său », dar că nu voise « să ispoveduiască duhovnicului » său un singur, dar mare păcat: că trăise cu ginerele său. Textul introduce aci o notă de umor. Avraam, privind cele două porţi, zise îngerului: « Doamne, eu am trup gros şi nu voi putea să întru pre acea poartă », la care arhanghelul răspunse: « Avraam, îţi va fi poarta largă ».

Se pare că această legendă a avut răsunet şi în literatura orală a poporului.

Gaster găsea într-un bocet din Moldova, cules de Burada, aluzie la cele două drumuri despre care se spune în *Moartea lui Avraam* că duc în viaţa cea veşnică:

> « Tu te duci în ceia lume,
> Unde nu cunoşti pe nime,
> Dar ia sema tare bine
> Şi m'ascultă şi pe mine,
> *Că sunt două drumurele:*
> Unu-i tot cu floricele,
> Flori negrite şi de jele;
> Celălalt cu busuioc,
> Par'că-i un pârâu de foc... »

însă amănuntele cu care sunt descrise aci cele două drumuri, precum şi aluziile prea îndepărtate, nu ne îngăduie să stabilim un raport de împrumut direct de la bocete la legendă. Ceva mai clar apare legătura

între episodu cu paharul morții din *legenda lui Avraam* și următorul bocet:

> « Aseară o săptămînă,
> Umbla moartea prin grădină
> *Cu-n pahar de vin în mînă.*
> La (cutare) ea că-l închină;
> Iar (cutare), cînd a gustat,
> Limba'n gură s'o legat. » [1]

Despre acest pahar al morții, tradițiile culese din popor ne povestesc: « Cînd se arată omului, Moartea-l poftește să bea dintr-un pahar, o băutură amară, cum e focul. De gustă omul, zilele i s-au sfîrșit. De nu gustă cu voie, îl face de nevoie să guste din pahar. Atunci sufletul se deslipește de trup » [2]. Într-o povestire moldovenească, un boier, înviat de Mîntuitorul, se roagă să fie lăsat a se odihni unde se află, « pentru că tare se îngrozește că trebuie să mai bea odată paharul morții ».

BIBLIOGRAFIE

Texte românești. Editate: 1. Versiunea prescurtată, Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 189—194, textul românesc scris de popa Grigore din Măhaciu, cu o versiune slavă bulgărească din sec. al XVI-lea în paralelă; 2. Versiunea dezvoltată: Gaster în *The Transactions of the Society of Biblical Archaeology*, IX (1887), pp. 195—226. Textul românesc este publicat (p. 200), cu traducerea engleză, după un ms. din 1750, aflat în posesiunea sa, și cu variante după alte două ms.: unul din 1777 și altul din 1818. Acest text a fost folosit și de Montague Rhodes James în ediția sa critică, pentru care vezi mai jos: texte grecești.

Manuscripte inedite din Biblioteca Academiei Române: Versiunea dezvoltată (tip Gaster): nr. 2339 miscelaneu in 4⁰. *Viiața și petrecerea părintelui nostru Avraam*, f. 1—10: « ispisah az ego (= am scris eu) Stan ipodidascălu

[1] *Șezătoarea*, XXX, nr. 1, p. 18. Cf. și Bobulescu, *Biserica ortodoxă rom.*, seria II, an. 40 (1922), p. 596; *Șezătoarea*, XI, 120; *ibid*, anul XXX, vol. XVIII (1922), p. 55.

[2] T. Pamfile, *Mitologia poporului român*, I, București, 1916, p. 348.

de la școala domnească ot *Sfîntul Gheorghe*, leat 1826 » (f. 10 și 19, redacțiunea completă). Nr. 2629, miscelaneu, f. 87—98: *Pentru patriarhul Avraam* (titlu adăugat de altă mînă). N-are indicație de localitate și dată. Ms. cumpărat de Academie de la preotul Emilian Micu din *Kécsa (Banat)*, în 1903. Sec. XIX. Hîrtia are filigrama imprimată cu data: 1825. Nr. 3013, f. 190—199; *Viiața dreptului Avraam priimitorului de streini cît ani au fost viiața lui și cum i-au fost mutare lui din viiața aćasta.* Pe hîrtie, imprimată filigrama cu data 1824. Nr. 4278 ms. în 8⁰ miscelaneu, f. 2—22 v. *Traiul și vieața patriarhului Avraam.* Pentru nr. 44 din sec. XVIII, cf. I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor rom.*, I, p. 105 (cu o ilustrație). Versiune deosebită în ms. nr. 2158, f. 15 v.—17, sec. al XVIII-lea.

Texte slavonești: *Sud-slave:* Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 189—194: ms. din secolul al XVI-lea, găsit în Arhivele Statului, unde venise de la mănăstirea Mihai-Vodă din București; Jagić, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, Kniga IX, Zagreb, 1868, pp. 83—91: *a*) text sîrbesc fragmentar din anul 1520; *b*) text croat în glagolitică, din anul 1468; ms. rus din sec. XIII—XIV, păstrat în Muzeul Rumeanțev din Moscova, pomenit de Polivka în *Archiv für slav. Phil.*, XVIII (1896), pp. 118—125; Tihonravov în *Памятники отреченной русской литературы*, I, 79—90. Toate acestea au fost studiate și clasate de G. Polivka în *Archiv für slavische Philologie*, XVIII (1896), pp. 118—125. Alte texte: Milan Rešetar, *Зборникъ за Историју, језик и кньижевност српског народа. Прво одельне Кньига*, XV, Belgrad, 1926, p. 57 după ms. Kukuljevič din 1520 (același publicat de Jagić); N. Nacev, *Сборникъ за народни умотворения наука и книжнина*, Sofia, vol. VIII, (1892), pp. 411—413, text bulgăresc din sec. al XVI-lea, reprodus și de B. Anghelov și M. Ghenov în *История на Българската Литература*, II, pp. 194—196; dr. Ivan Franko, *Codex Apocryphus*, IV, Lvov, 1904, pp. 104—109. Pentru alte msse. semnalate în diferite publicații, cf. A. I. Iațimirski, *Библіографическіи обзоръ апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности*, I, Petrograd, 1921, pp. 95—99. Despre un text slav într-un sbornic din 1557 al mănăstirii Neamțului, cf. I. Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de ist. rom.*, p. 88.

Texte grecești: *Biserica ortodoxă*, XXIX (1905—6), pp. 76—82, dă în traducere, făcută de C. Erbiceanu, versiunea unui text grecesc, scris pe la 1600, și care text aparținuse lui Porfirie, mitropolitul Niceei, președintele Sinodului din Iași la 1642; Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, Moscova, 1893, pp. 292 și 308. O bună ediție critică a publicat: Montague James Rhodes, *The testament of Abraham, the Greek text now first edited with an introduction and notes. With an Appendix contraining extracts from the Arabic version of the*

8—320

testaments of Abraham, Isaac and Iacob by Barnes (în *Texts an Studies, contributions to biblical and patristic Literature ed. by Robinson*, vol. II, nr. 2), Cambridge, 1892. James publică ambele versiuni: cea dezvoltată, după şase msse. (trei din Paris, unul din Viena, unul Bodleian, unul din Ierusalim), dintre care cel mai vechi, din 1315, a fost luat de bază; cea scurtă, după 3 msse. (două din Paris, unul din Viena). Pe lîngă aceasta a mai utilizat parţial: o versiune arabă, una etiopiană, una slavă şi versiunea românească publicată de Gaster. Pentru un ms. din Muntele Athos cf. Spyr. P. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, I, 1905, nr. 37. Pentru « *Diea cea neagră* » în care e înmormîntat Avraam, cf. şi notiţa regretatului V. Bogrea în *Dacoromania*, I, p. 459 (« Diea cea neagră » e infernul, împărăţia lui Pluton) — *Dis* cf. *divites insulae*... gr. Δυά (de la Zevs) în msse. apare însă şi *Dria* (din δρῦς).

Studii: Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 181—188; Gaster, *Literatura populară română*, pp. 311—317. *The Transactions of the Society of Biblical Archaeology*, IX (1887), pp. 195—199. Pentru originalul slav al versiunii româneşti: Veselovski, *Разысканія* (VI), 1883, p. 18 şi urm. Pentru clasarea materialului slav: G. Polivka, *Archiv für slavische Philologie*, XVIII, (1896), pp. 118—125. Pentru locul versiunii româneşti în familia textului Montague James Rhodes, *The Testament of Abraham* (citat mai sus); E. Schürer, *Theologische Literaturzeitung*, 1893, pp. 279—281.

APOCALIPSUL LUI IOAN

Apocalipsele studiate mai sus au ca temă viaţa sufletului după moarte şi descriu în culori bogate suferinţele pe care le îndură cei ce au păcătuit în viaţa pămîntească sau fericirea pe care o duc în rai sufletele celor drepţi.

Apocalipsul apocrif al apostolului Ioan are o temă deosebită, căci ne transportă spre vremurile de agonie ale vieţii pămînteşti şi ne dezvăluie tainele care acoperă sfîrşitul lumii şi judecata din urmă.

Circulaţia textului în literatura noastră veche a fost bănuită de Hasdeu, în *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 445—447. În 1913, d-l N. Drăganu a publicat un fragment, aflat de d-sa în *Codicele Marţian* şi copiat « cam între 1580—1643 ». Alte versiuni

complete se păstrează în Biblioteca Academiei Române (a se vedea mai jos bibliografia).

Apocalipsul începe prin a povesti cum, după înălţarea Domnului la cer, sfîntul Ioan Bogoslovul s-a urcat în muntele Tavorului, unde, văzînd strălucind « slava Domnului » şi ne mai putînd privi spre ea, a căzut cu faţa la pămînt. Ridicîndu-se apoi, s-a urcat mai sus şi, înălţîndu-şi mîinile şi privirile spre cer, s-a rugat Domnului să-l învrednicească a auzi dreptăţile lui şi a-i destăinui cum va fi « întru acea vreme, cînd va veni să judece viii şi morţii şi cum va fi pămîntul şi soarele şi luna şi stelele şi toată podoaba ». După ce se rugă trei zile şi trei nopţi, fu răpit de un nor luminos, care l-a dus înaintea Domnului. Aci, apostolul aude glasul ceresc grăindu-i: « Caută robul meu, Ioane, dreaptă slugă, caută şi vezi şi înţelege ». Apostolul, privind înaintea sa, văzu cerul deschis, din care venea o mireazmă aromitoare şi văzu acolo o lumină mare, mai puternică decît a soarelui.

De aci înainte urmează destăinuirile asupra celor ce vor fi la sfîrşitul lumii. Apostolul, curios de a şti cele viitoare, întrebă pe Mîntuitor. Mîntuitorul, îndemnîndu-l să privească lucrurile simbolice din jurul său, îi lămureşte rostul lor şi îi dezvăluie tainele.

Apostolul vede mai întîi o carte mare — « cît largul şi lungul ei nu poate a o socoate omul »; în versiunea *Marţian:* « cît şapte munţi ». Cartea era pecetluită cu şapte peceţi, şi Mîntuitorul lămureşte că în ea se găsesc scrise: « toate lucrurile omeneşti şi toate judecăţile şi dreptăţile ». Apostolul, dorind să afle ce va fi la vremea de apoi, Mîntuitorul îi destăinuie că va fi belşug mult: « snopul va da o măsură de grîu, iar viţa de vie da-va o sută de struguri, iar strugurul da-va o măsură de vin ». Epoca de belşug va fi urmată de o epocă de secetă, cînd « nu se va afla o găleată de grîu, nice o cupă de vin prespre toată lumia ». După aceste semne prevestitoare, se va ivi Antihrist, care, prin minuni, va căuta să amăgească lumea. Împărăţia lui va dura trei ani,

dar « trei ani vor fi cît o lună; iar trei luni voru ţinea cît trei săptămîni; ĭară trei săptămîni cîtu trei dzile; iară trei dzile cîtu trei časure; trei časure cîtu trei cîrte ». Domnul va încerca să smulgă omenirea din mrejele lui Antihrist şi în acest scop va trimite pe pămînt pe Ilie şi Enoh, dar solii săi vor fi junghiaţi de către Antihrist pe altar — aceasta spre a se împlini vechile profeţii.

După biruinţa lui Antihrist, îngerii vor ridica de pe pămînt « sventele cărţi şi crucile şi toate vasele beserecilor » şi le vor « înălţa în nour », în timp ce toate duhurile rele de la Apus şi Răsărit vor ieşi din « beznă » spe a se alătura lui Antihrist. Dar această Împărăţie a păcatului nu va dura mult, fiindcă Domnul va trimete îngerii, carii vor aprinde pămîntul din toate părţile, şi în uriaşul pîrjol se vor mistui toate cele trecătoare.

Vînturile din cele patru părţi ale lumii, descuiate, vor spulbera cenuşa de pe faţa pămîntului, încît pămîntul va rămîne alb şi curat « ca o masă » şi îmbălsămat de « o dulce mirodenie ». Arhanghelii Mihail şi Gavril, trimeşi de Domnul, vor trîmbiţa în bucine ferecate spre Apus şi Răsărit, şi atunci, auzind glasul buciumului, vor învia morţii din morminte. Ei vor fi « toţi într-un chip şi într-un stat, ca la treizeci de ani », « întocmai cum sunt albinele, de nu este una mai mare decît alta, sau una într-alt chip ». Toate gîndurile omeneşti vor pieri şi nimeni nu-şi va mai cunoaşte lucrurile care-i aparţinuse în viaţa pămîntească.

Domnul va « deştinde » apoi din cer, « împreună cu sfînta cruce », cu arhanghelii, cu heruvimii şi cu îngerii, şi înaintea scaunului de judecată vor veni atunci Antihrist, cu cetele lui blestemate şi cu toţi cei păcătoşi, carii vor fi trimeşi în muncile iadului, în timp ce toţi cei drepţi, cari au urmat pe pămînt cuvîntul Domnului, vor fi trimişi în rai.

D-l Drăganu, publicînd fragmentul din *Pseudo-apocalipsul lui Ioan*, încheie studiul introductiv cu următoarele cuvinte ale lui Hasdeu:

« La bogomili acest apocrif era atît de poporan, încît anume din Bulgaria, nu de aiuri, l-au căpătat albigensii din Occident. Redacţiunea latină manuscrisă din arhivul inchiziţiunii de la Carcassone poartă notiţa: *„Hoc est secretum haereticorum de Concorezio, portatum de Bulgaria Nazario suo Episcopo, plenum erroribus“*. »

Concoreggio a fost într-adevăr, după cum se ştie, un însemnat centru al ereziei, în forma ei apusană, iar despre Nazarius, care ar fi adus cartea din Bulgaria, găsim menţiune la un scriitor din secolul al XIII-lea: Rainerus Sacchoni din Piacenza. Rainerus, după ce făcuse parte 17 ani din secta ereticilor, s-a întors la catolicism, a îmbrăcat rasa de călugăr dominican şi a intrat în serviciul inchiziţiunii din Lombardia.

Pe la 1250, a publicat o carte împotriva ereticilor, în care dezvăluie rătăcirile sectei, şi aci vorbeşte, în cap. VI, şi despre Nazarius: « Quidam vero episcopus eorum et antiquissimus Nazarius coram me Rainhero, et multis aliis dixit pluries, quod Beata Virgo fuerit angelus et quod Christus non assumsit humanam naturam sed angelicam sive corpus coeleste; et dixit quod habuerit hanc errorem ab episcopo et filio majore ecclesiae Bulgariae, jam fere elapsis annis LX. » *

După cele mai sus expuse, s-ar părea că originea sau cel puţin caracterul bogomilic al acestui apocalips este în afară de orice îndoială. Punctul de plecare este însă greşit; textul descoperit în analele inchiziţiei din Carcassone cu notiţa « Hoc est secretum hereticorum... », nu este *Pseudo-apocalipsul lui Ioan*, ci o legendă cu totul deosebită, care, după cum am arătat mai sus, nu s-a descoperit

* <Nazarius, un episcop foarte vechi al lor, a spus în prezenţa mea, Rainerus, şi a multor altora, de mai multe ori, că Preafericita Fecioară ar fi fost înger şi că Hristos nu a avut un trup uman ci corp îngeresc sau ceresc; şi a mai spus că ar deţine această credinţă deşartă de la episcopul şi fiul mai mare al bisericii Bulgariei, cu aproximativ 60 de ani înainte. >

pînă acum în limba slavă. Acest text, care în versiunea vieneză, publicată de Döllinger [1], poartă titlul: *Joannis et Apostoli et Evanghelistae Interrogatio in coena sancta regni coelorum de ordinatione mundi, et de Principe et de Adam*, este alcătuit din două părți: întîia, în care se povestește răzvrătirea Satanei; a doua, în care se descrie sfîrșitul lumii. Numai a doua parte înfățișează asemănări cu *Pseudo-apocalipsul lui Ioan*, de care, prin unele amănunte, nu pare a fi străină; dar această parte este în textul latinesc expusă cu totul sumar: este lipsită de toate amănuntele, pline de coloare, ale apocalipsului, și nu cuprinde nici o idee cu caracter dualist. Dimpotrivă, partea cea mai importantă și cea mai dezvoltată în textul latinesc este întîia. Ea ne dă o întreagă cosmogonie, cu totul deosebită de cea biblică.

La început, povestește legenda latinească, lumea era alcătuită din următoarele elemente suprapuse: deasupra, cele șapte ceruri, peste care stătea Dumnezeu; sub ceruri, văzduhul; sub văzduh, pămîntul, plutind peste ape și susținut de doi pești uriași; dedesubtul pămîntului, se întindeau apele; iar sub ape, o genune de foc. Fiecare din aceste stihii ale lumii primitive erau conduse de către un înger. Satan, ca ziditor al lui Dumnezeu, scoborîndu-se din slava cerului pînă în infernul focului, cuprins de invidie, a dorit să-și înalțe scaunul deasupra norilor și să fie asemenea cu Domnul. În această năzuință s-a înțeles cu îngerii cari străjuiau apele și văzduhul, ca să treacă de partea lui, să creeze universul și să domnească împreună. În această conspirație atrăsese și pe îngerii celor cinci ceruri, cînd deodată se auzi glasul Domnului tunînd din înălțime: « Ce faci tăgăduitorul Tatălui, amăgind îngerii?... » Și îndată Satana a fost prăbușit în abis, împreună cu ceata de îngeri răzvrătiți. Rugîndu-se Tatălui, Satana a izbutit să obție îngăduința de a crea lumea. Ajutat de îngerul văzduhului și de cel al apelor, a înălțat

[1] *Sektengeschichte*, II, pp. 85—92.

pămîntul deasupra apei și a creat uscatul, a prefăcut o parte din ape în nori; restul a strîns-o în mări și oceane. Apoi, din coroana de pietre nestemate a îngerului care străjuise apele, a creat soarele, luna și stelele, a poruncit pămîntului să producă vietuitoarele, arborii și plantele, iar mărilor să zămislească peștii și păsările cerului. În cele din urmă a creat pe om din lut, după chipul lui, și a poruncit îngerului din cerul al treilea să intre în trupul de lut; apoi a creat trupul Evei, pe care a însuflețit-o cu sufletul îngerului din cerul al doilea. Cînd opera creațiunii a fost încheiată, a introdus pe primii oameni, cari nu cunoșteau păcatul, în grădina raiului, făcută într-adins pentru ei; a sedus apoi pe Eva (după textul din Carcassone: în chipul unui tînăr frumos; după textul vienez: în chipul șarpelui) și a amăgit și pe Adam spre păcat. După ce a populat lumea creată, Satana s-a gîndit s-o cîrmuiască, și în acest scop a ridicat pe Enoh în ceruri; i-a dat 67 de cărți să le aducă pe pămînt, prin care a învățat pe oameni să-i aducă sacrificii în temple. Apoi a trimes pe Moise, care a condus pe evrei, prin Marea Roșie, în Țara Făgăduinții și care le-a dat legile, inspirate de Satana. Cînd Dumnezeu s-a hotărît să mîntuiască lumea de la pieire, a trimis mai întîi pe pămînt, pe îngerul său, Maria, ca să primească pe fiul său. Isus, coborîndu-se din cer, a intrat printr-o ureche a Mariei și a ieșit prin cealaltă, în formă de om. Satana, văzînd că începe să se clatine domnia lui pe pămînt, a trimis în lume pe proorocul său, Ilie, care s-a numit Ioan Botezătorul și care a început să boteze poporul cu apă.

Această dualistă cosmogonie conține, după cum se vede, toate elementele doctrinei bogomilice: lumea actuală este creațiunea lui Satanail; *Vechiul Testament* este opera lui; serviciul divin și biserica la fel; Isus a avut numai natură divină; botezul cu apă este opera Satanei (conf. mai sus, cap. IV, pp. 26—27).

Nimic din toate aceste idei nu se găsește însă în *Pseudo-apocalipsul lui Ioan*. Din contra, în acesta

se găsesc idei care lipsesc din textul latinesc şi care vin în contradicţie cu doctrina bogomilică. Astfel, în chiar textul publicat de d-l Drăganu, se află un pasaj din care reiese destul de clar venerarea bisericilor şi a crucii: la venirea lui Antihrist pe pămînt, Domnul va ridica « toate vasele biserecilorụ şi înălţa-le-vorụ în nourụ şi după acĭa înălţa-voĭu svânta cruci, cĭaĭa ce pre ĭa mi-au tinsụ mănule méle şi toate *cĭatele îngereşti închina-se-vorụ ei* ». După ce domnia lui Antihrist va pieri, şi cînd Mîntuitorul se va pogorî pe pămînt, la judecata din urmă, atunci « deştinge-va din ceriu curata cruce şi vorụ deştinge după ea îngerii ». Bogomilii, după cum s-a văzut în paginile precedente [1], şi împreună cu ei şi confraţii lor albigensi, detestau crucea.

Într-un alt pasaj se spune că la judecata din urmă oamenii vor învia cu trupurile lor: « vor fi ca de 30 de ani », « şi vor fi toţi într-un chipu şi întru obrazu vor învia; acolo nu e plăvoşi, nice mai negri nice mai văroşi... », pe cînd bogomilii, după cum s-a arătat mai sus, la capitolul II, credeau, dimpotrivă, că trupul, opera Satanei, după moarte se preface în pulbere şi cenuşe şi nu va mai învia niciodată.

Albigensii considerau pe profeţi ca pe trimişii Satanei. În *Pseudo-apocalipsul lui Ioan*, Mîntuitorul se referă adesea la spusele profeţilor: «... precum au zis proorocul David: drepţii vor moşteni pămîntul... precum zice proorocul David: întoarcă-să păcătoşii la iad... ». În textul latinesc secret al dualiştilor occidentali, Enoh şi Ilie sunt, după cum s-a văzut din rezumatul dat mai sus, trimişii Satanei, cari au amăgit omenirea. În *Apocalipsul apocrif al sfîntului Ioan*, sunt, dimpotrivă, trimişii Domnului. Ei, la sfîrşitul lumii, se vor strădui să scape omenirea din mrejele Satanei, pentru care pricină vor fi junghiaţi de Duhul cel Rău pe altar.

[1] Cf. mai sus pag. 44.

Textul din *Codicele Marţian* este incomplet şi defectuos: lipseşte începutul şi sfîrşitul, foile sunt deplasate (foaia 148 r. şi v. trebuieşte aşezată după foaia 142 v.), iar unele pasagii omise — dacă nu cumva s-au pierdut cîteva foi — între altele: episoadele luptei lui Ilie şi Enoh cu Antihrist şi al buciumării arhanghelului Mihail în ziua judecăţii din urmă.

Manuscriptele păstrate în Biblioteca Academiei Române înfăţişează un text mai complet şi mai apropiat de originalul grecesc publicat de Tischendorf: episoadele omise din textul Marţian se regăsesc în manuscriptele Academiei ca şi în redacţiunea grecească [1]. În unele manuscripte ale Academiei, textul poartă titlul: *Pentru sfîrşitul lumii şi pentru a doua venire a Domnului nostru Is. Hs.*; în altele: *Vedeniĭa care o au văzutu sf<î>ntul Ioan Bogoslovul în muntele Tavorului, pentru sfîrşitul veacului şi pentru Antihrist*. Între ambele grupe sunt oarecari divergenţe.

În fondul de tradiţii şi credinţe ale poporului nostru privitoare la vremea de apoi, găsim o sumedenie de elemente comune cu *Apocalipsul sfîntului Ioan Bogoslovul*. Astfel sunt: credinţa că vremea din urmă va fi prevestită printr-o secetă straşnică; că atunci se va ivi Antihrist, care va amăgi lumea de partea lui, că domnia lui va dura trei ani [2], că atunci:

« O fi anul ca luna
luna
ca săptămîna
săptămîna
ca ziua
şi ziua ca ceasul scurt
iar ceasul ca un minut [3] »

[1] Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae, 1866, pp. 73, 76.

[2] Tudor Pamfile, *Sfîrşitul lumii după credinţele poporului român. Biblioteca revistei Ion Creangă*, nr. 1.

[3] G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, Bucureşti, 1885, p. 422.

episodul — pătruns şi în *Alexandrie* — al luptei lui Enoh şi sf. Ilie cu Antihrist [1]; credinţa că după aceasta focul va mistui pămîntul pînă la o adîncime de şapte coţi, că după aceasta Dumnezeu va trimite un vînt groaznic, care va spulbera cenuşa pămîntului şi o va duce în fundul mărilor, astfel încît faţa pămîntului va rămîne netedă ca masa şi curată ca « o franzolă » [2].

BIBLIOGRAFIE

Texte româneşti publicate. N. Drăganu, *Două manuscripte vechi, Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*. Ed. Acad. Rom., pp. 229—231: fragment din *Pseudo-apocalipsul lui Ioan, Codicele Marţian.*

Versiuni inedite în Biblioteca Academiei: Ms. nr. 2629, sec. XVIII, f. 79—84. *Vedeniia caré o au văzut sfîntul Ioan Bogoslovul în muntele Tavorului pentru sfîrşitul veacului şi pentru Antihrist* ; nr. 3013, sec. XVIII, f. 161v.—165 v., *Videnie sfîntului Ioan Bogoslov, care au văzut în Muntele Thavorului*; ms. nr. 473, sec. XVIII, descris de I. Bianu şi R. Caracaş în *Catalogul manuscriptelor româneşti* (Acad. Rom.), II, p. 206, nr. 2. *Pentru sfîrşitul lumii şi pentru a doua venire a Domnului Is. Hs.* (f. 9—28), copiat de Stoian de la Antim, este tot o versiune din *Pseudo-apocalipsul lui Ioan.* Un ms. din sec. XVIII semnalat în *Dacoromania,* III, p. 245, nr. 9.

Versiuni slave. *Sud-slave:* Jagić în *Starine*, V, pp. 74—79 după un ms. medio-bulgar din Berlin; I. Sreznjevski, *Древнiе славянскiе памят. юсоваго письма,* S. Petersburg, pp. 406—416, după un ms. medio-bulgar, sec. al XIV-lea; A. Popov, *Описание рукописей библиотеки А.И. Хлудова,* Moscova, 1872, pp. 339—344, după un ms. sîrbesc, sec. al XIV-lea; St. Novaković, *Прнмери књижевности и језика старога и српско-словенскога,* Belgrad, (ed. III-a 1901), pp. 505—509. B. Anghelov şi M. Ghenov, *История на Българската Литература,* II, pp. 239—249.

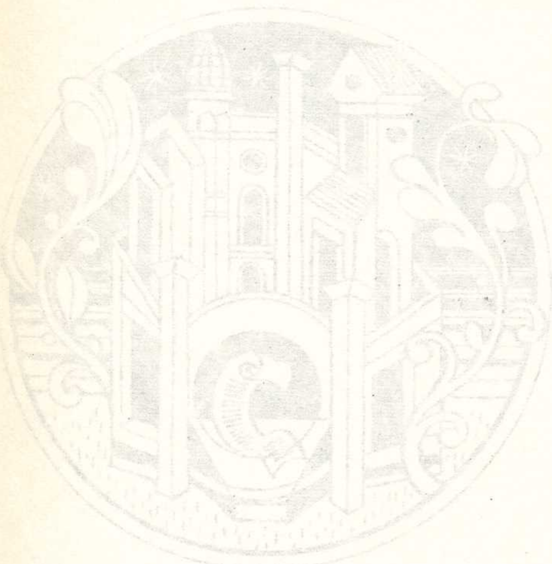
Ruseşti: N. Tihonravov, *Памятники русской отреченной литературы,* II, pp. 174—181 şi 182—192.

[1] Tudor Pamfile, *op. cit.*, pp. 58—59.
[2] *Ibidem*, p. 53.

Texte greceşti: C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae,* Lipsiae, 1866, pp. 70—94, după 5 codice (3 din Veneţia-Marciana, 2 din Paris) din sec. XV—XVI.

Textul: *Joannis et Apostoli et Evanghelistae Interrogatio in coena sancta regni coelorum de ordinatione mundi, et de Principe et de Adam* a fost publicat de Benoist, *Histoire des Albigeois et de Vaudois ou Barbets,* Paris 1691, I, pp. 283—296, după un text din arhivele inchiziţiei din Carcassone, şi de Ign. v. Döllinger, *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters,* München, II, 1890, pp. 85—92. Ambele texte au fost reproduse în paralelă şi studiate de Prof. I. Ivanov, *Богомилски книги и легенди,* Sofia, 1925, pp. 73—87. Cf. şi Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament,* Oxford, 1926, pp. 187—193.

EPISTOLE APOCRIFE. LEGENDA DUMINICEI

(EPISTOLA DOMNULUI NOSTRU ISUS HRISTOS)

În timpurile de formaţie ale creştinismului, apostolii, carii colindau mările şi ţările pentru a împrăştia sămînţa Evangheliei, au simţit nevoia de a se pune în legătură cu comunităţile formate de ei prin scrisori, fie pentru a lămuri o chestiune de dogmă, fie pentru a întări şi susţine zelul neofiţilor. Îndeosebi, apostolul Pavel, care era un om foarte cult pentru vremea lui, ne-a lăsat cele mai numeroase scrisori, în care poezia mistică a creştinismului se îmbină cu fineţea dialecticei.

Alături însă de aceste scrisori ale apostolilor, încep să se pună în circulaţie în centrele creştine, poate fără intenţii răutăcioase, scrisori privitoare la diferite probleme care frămîntau creştinătatea şi pe care plăsmuitorii lor, pentru a le da mai multă autoritate, le treceau pe numele apostolilor, mai ales pe seama apostolului Paul, ca de ex. corespondenţa lui cu Seneca.

Din ciclul acestui gen de corespondenţă apocrifă face parte şi *Epistola Domnului nostru Isus Hristos*, care apare în literatura noastră încă din secolul al XVI-lea.

Ea pare să fi luat naştere din preocupările creştinilor din primele veacuri de a institui duminica ca zi de sărbătoare, în locul sîmbetei, statornicită în vechea lege mozaică. Se ştie că încă din epoca apostolilor, duminica — Dies Domini — ziua în care inviase Mîntuitorul, căpătase în viaţa comunităţilor creştine o importanţă deosebită, fiindcă în această zi creştinii se adunau laolaltă, înainte de a se face ziuă, pentru a cînta imnuri de slavă lui Hristos, pentru a se lega prin taina euharistiei de a nu face rău şi pentru a încheia această frăţească reuniune printr-o

agapă comună. Cum însă, în primele veacuri, creștinii erau în minoritate față de păgîni și cum ei erau în genere oameni umili și săraci, sărbătorirea duminicei nu putea fi însoțită și de suspendarea lucrului. Abia sub Constantin cel Mare, cînd creștinismul a fost recunoscut ca religie de stat, s-a decretat oficial ziua duminicii ca zi de sărbătoare, dar și după această epocă erau încă mulți creștini cari nu țineau duminica. Un sinod din anul 585 menționează că: « sunt creștini cari consideră duminica ca și sîmbăta și lunea; că n-o cinstesc și că lucrează duminica, din dragostea pentru arginți, săvîrșind astfel un păcat ». Pentru a face pe creștini să cinstească, după cuviință, ziua Domnului, un cleric fanatic a plăsmuit această ciudată *epistolă*, pe care a atribuit-o, pentru a-i da autoritatea necesară, Mîntuitorului. *Epistola* apare, într-adevăr, pentru întîiaș dată, pe la sfîrșitul sec. al VI-lea. La anul 584, episcopul Cartaginei, Licinianus, dojenește pe colegul său Vincentius, episcopul insulei Ebositana, că a putut crede că « acum ni se pot trimite nouă scrisori de către Crist ». Identitatea scrisorii ne este precis stabilită, în următorul pasaj:

« In principio ipsius epistolae legimus, ut dies Dominicus colatur... Et si forte ipsum nomen novum te delectavit quia ipsa epistola, sicut simulator scripsit, de coelo discendit super altare Christi, in memoria S. Petri Apostoli, scito diaboli esse figmentum. » *

Două veacuri și jumătate mai tîrziu, scrisoarea reapare la consiliul bisericii latine, întrunit la Latran, de Papa Zaharia, în 745. Înaintea acestui consiliu este învinovățit de erezie preotul Adalbert, care răspîndea o scrisoare a Domnului nostru Isus Hristos, căzută din cer la Ierusalim. Această scrisoare, transmisă din localitate în localitate și de la preot la preot, ar fi fost adusă de arhanghelul Mihail, la Roma, pe mormîntul sf. apostol Petru, « ubi claves regni coelorum constitutae sunt. Et 12 papati qui sunt in Romana civitate, triduans fecerunt vigilias in ieiuniis, in orationibus, per diebus et noctibus » *. Cînd scrisoarea preotului a fost cetită în consiliu, papa, surprins de atîta naivitate, se adresează episcopilor cu aceste cuvinte: « Fraților, Adalbert ăsta e un nebun ».

Cu toată condamnarea consiliului din Latran, epistola și-a continuat însă drumul și, deși i se pierde urma, totuși la diferite răspîntii ale istoriei ea apare din nou la lumină.

Hyppolyte Delehaye presupune, cu dreptate, că în epoca cruciadelor, scrisoarea, pe care o colporta Paul Eremitul ca fiind căzută din cer și care se încheia cu un îndemn la cruciadă, era o adaptare a *Epistolei Domnului* privitoare la duminică.

În secolul al XIII-lea, un abate din Normandia o cetia în Anglia, la predicele sale, iar în veacul următor îi dau o circulație mai întinsă flagelanții — o sectă de călugări fanatici, cari, pentru expierea păcatelor, se biciuiau în public pînă la sînge. Un cronicar german, Albert Argentinensis, povestind sosirea flagelanților în Bavaria, în anul 1349, menționează că ei cetiau poporului o scrisoare care ar fi căzut din cer pe altarul sf. Petru și în care Mîntuitorul, dojenind omenirea pentru răutățile ei, recomanda sărbătorirea duminicii, sub amenințarea unor strașnice pedepse.

În ce privește localitatea de unde a fost pus în circulație apocriful, părerile sunt împărțite: Delehaye, întemeindu-se pe faptul că cele mai vechi versiuni sunt latine, crede că legenda a fost plăsmuită în Africa latină a primelor veacuri. Bittner, înteme-

* <La începutul scrisorii citim că ziua de duminică să se sărbătorească... Și dacă cumva numele nou însuși te-a desfătat, fiindcă scrisoarea, așa cum a scris acel impostor, s-a pogorît din cer deasupra altarului lui Hristos, la mormîntul sfîntului apostol Petru, să știi că este o plăsmuire a diavolului. >

* <Unde au fost puse cheile împărăției cerurilor. Și 12 părinți care se află în cetatea Romei au făcut veghe de cîte trei zile în post și rugăciuni, ziua și noaptea. >

indu-se pe critica internă a textelor, crede că prototipul a fost scris în limba greacă [1].

Scrisoarea a fost de altfel foarte răspîndită în Germania, — o versiune a fost inserată în cronica orașului Strasburg, scrisă de Fritsche Closener; o alta a fost imprimată în Colonia, la 1604.

Povestea duminicii, în redacțunea copiată de popa Grigorie, ca și în alte redacțiuni posterioare, are cam următorul cuprins:

La cetatea Ierusalimului, în scaunul cel sfînt, a căzut o piatră din cer, mică la vedere, dar așa de grea, încît nimeni n-o putea ridica. S-au adunat atunci în jurul ei patriarhii, călugării și preoții și, după ce petrecură în veghe și rugăciune, trei zile și trei nopți, se auzi glas din cer grăind: « luați piatra ». Și luînd patriarhul piatra, a desfăcut-o și a aflat într-însa cartea Mîntuitorului. În această carte Domnul amintește că de trei ori pînă acum a sfătuit omenirea să se întoarcă pe calea cea bună, dar totul a fost zadarnic. Acum, pentru cea din urmă dată, îi prevestește *să păzească sfînta duminică*, fiindcă în această zi Dumnezeu a creat pe Adam, în această zi îngerul Gavril a prevestit pe Preacurata Fecioară de nașterea Mîntuitorului, și în această zi Dumnezeu va judeca viii și morții. Cine nu va lăsa lucrul său sîmbăta, dintr-al noulea ceas, pînă luni, la răsăritul soarelui, și nu va merge cu « toată fomeia (familia) sa » la biserică și la liturghie să se roage cu frică, va fi blestemat. Și urmează apoi înșirarea celor mai strașnice pedepse ce vor fi trimise asupra omenirii neascultătoare: « fieri iuți » și « șerpi cu două capete și cu gurile de foc, de vor suge trupurile oamenilor »; deschiderea cerului, care va lăsa să cadă pre pămînt o ploaie de foc în « luna lui Priere » (aprilie), de va arde tot rodul pămîntului; ridicarea

[1] Delehaye în *Académie royale de Belgique. Bulletins de la classe des lettres*, 1899, pp. 211 și urm.; Bittner, *Denkschriften der kais. Akad. d. Wissensch. in Wien, Philos.-hist. Klasse*, 51 (1906).

luminii soarelui; secarea rîurilor și mărilor cu toate apele, « de se vor întoarce către cer »; trimiterea pe pămînt a unor păsări cu capetele ca de bou, care vor suge sîngele din trupul celor păcătoși.

În toate versiunile, legenda, după ce amenință cu blestemul pe cei ce vor zice că *epistolia* nu este de Dumnezeu « faptă », ci de mînă de om, se încheie cu o exortație, care, în *Codicele Sturdzan*, are următoarea formă:

> « Și ačastă carte să o cetească, săva preutŭ, săva diacŭ, între oameînri, și să învéțe și să o tremeață de la uînrii alalți și pre la cetăți și pre la domni, fără frică și fără grije; și să o tremeață în toată lumia. Rutesu vo aceĭa ce voru asculta și voru priimi cĭasta carte de o voru învăța, eu le voiu da dulceața raiului în vecie de veacŭ... Oare cărtolarĭu va fi, oare va fi vlădică, oare va fi preutu, oare diacŭ, cela ce nu va povésti și nu va spoînre tutindire, acela să fie blestemat de Domnul nostru diîn cerĭu și de 318 de oții (părinți) de întru Necheiu; iară cela ce va spîînre și cela ce va créde de va priimi la siînre, buînrătate va fi de la tatălŭ și de la fiĭulŭ Is. Hs. întru vecie de veacŭ cu dedevărŭ. »

Deși textul, în forma în care a pătruns în literatura noastră, este lipsit de compoziție (repetiții, lipsă de tranziție) totuși, din cauza blestemului și a exortației finale, a fost, în lumea naivă a clerului și poporului nostru, apocriful cel mai răspîndit. În Biblioteca Academiei Române se păstrează o sumedenie de manuscrise din diferite vremuri și ținuturi. Încă din secolul al XVI-lea mai circula o versiune slavo-română, care a fost descoperită în anii trecuți, cu prilejul unei expoziții de la Ieud, în Maramureș. O altă versiune, în care se spune că piatra ar fi căzut în țara Bethaniei, în Munții Măslinilor, de unde, prin eroare de transmisiune și copiere, s-a ajuns la Țara Bătrînilor, se păstrează în manuscrise din secolul al XVIII-lea. Alte versiuni, în sfîrșit, au un adaos ca din partea lui Ioanichie, patriarhul Ierusalimului, prin care se recomandă cumpărarea și cetirea textului. Ea circulă și azi în masele populare, unde este cetită cu sete și căutată — de cele mai multe ori purtată chiar de cei ce nu știu carte — ca un talis-

9*—319

man; şi, în diferite centre ale ţării, unele case editoare şi-au creat o sursă frumoasă de venit din tipărirea cărţuliei.

Această lungă vitalitate şi întinsă circulaţie nu putea să nu rămîie fără urme în sufletul popular. Documente folclorice, culese din toate colţurile pămîntului românesc, vădesc, generalizată pretutindeni, interdicţia de a munci duminica.

Iată cîteva exemple:

« Înspre duminică nu e bine să faci scăldușcă sau cumetrie.

Dacă te lai duminica, faci mătreaţă şi pecingine.

Să nu munceşti duminica, fiindcă ia foc; dacă înjugi boii, faci a lup.

Dacă cioplești duminica, pe lumea cealaltă îţi arde aşchile pe piept.

Nu e bine să împleteşti duminica, fiindcă te tai cu ce lucrezi. »

(Revista *Ion Creangă*, anul III (1910), p. 338; A. Gorovei, *Credinţe şi superstiţii*, p. 109.)

Pe-alocurea imaginaţia populară, îngrijorată de aceste interdicţii şi ameninţări, a personificat duminica într-o sfîntă care cutreieră lumea, pedepsind pe cei ce nu-i cinstesc ziua. Astfel, într-o legendă din Dorohoi, culeasă de părintele D. Furtună [1], se povesteşte că o femeie aprinsese cuptorul, într-o duminică dis-de-dimineaţă, ca să facă pîine, însă nu avea spor de loc, fiindcă aluatul rămînea tot moale. Deodată vede « venind dispre Prut trei femei cu cîte o făclie aprinsă în mînă. Erau cele trei sfinte zile: sf. Duminică, sf. Miercuri şi sf. Vineri. » Sfintele ajutară femeii să frămînte, să facă şi să aşeze pîinea în cuptor. Pe cînd pîinea creştea în cuptor, sfintele puse pe femeie să se laie; apoi o gătiră frumos; o întinseră pe laiţă — « şi ea a adormit de veci, moartă ca toţi morţii ». Abia după un an putură megieşii s-o urnească de pe laiţă, ca s-o ducă la groapă, dar şi atunci trebuiră să taie stîlpii de la laiţă. Pe cînd tăiau

[1] Dumitru Furtună, *Vremuri înţelepte*, Academia Română. *Din viaţa poporului român. Culegeri şi studii*, p. 86—87.

cu ferestrăul, ţişnea sînge din stîlpi, căci « aşa arăta Dumnezeu semne înainte vreme ».

Ideea cinstirii duminicii, sub ameninţarea celor mai groaznice pedepse — idee răspîndită prin acest apocrif — a preocupat aşa de mult sufletul popular, încît s-a resfrînt pînă şi în colinde. Într-un colind din Ardeal, după un prolog în care se povesteşte că la poarta raiului e sobor mare « de săteni, de poporeni şi de negri călugăraşi », cari se întreabă în ce margini de pămînt este Domnul sfînt « de judecă sufletele, cele bune, cele rele », urmează mai departe:

« Vai de ei, de nepostelnici,	Ferice de cei postelnici,
Care nu-şi postesc posturile,	Care-mi postesc posturile,
Nu-şi ajună ajunurile,	Şi-mi d'ajună ajunurile
Nu mi-şi ţin duminecile.	*Şi mi-şi ţin duminecile!*
Ei mîhniţi că vor merge	Ei voioşi că mi s'or duce
Dinainte Sfîntului,	Înaintea Sfîntului,
Ca pleava păringului,	Ca grăunţul grîului. » [1]
Înaintea vîntului!	

Duminica apare, precum a arătat şi Gaster, de asemeni în basme, ca o protectoare a eroului Făt-Frumos, precum şi în descîntece, alături de Maica Precista, dar este greu de dovedit în aceste cazuri legătura cu epistola apocrifă.

BIBLIOGRAFIE

Texte româneşti editate: Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 43—55, versiunea din *Codex Sturdzanus* în chirilică şi transcriere latină, cu versiunea modernă tipărită în josul paginei. Un fragment din aceeaşi versiune publicat de M. Gaster în *Chrestomatie română*, I, pp. 8—9. Altă versiune din secolul al XVI-lea în I. Bianu, *Texte de limbă din secolul al XVI-lea reproduse în facsimile*, III, *Manuscript de la Ieud*... Academia Română, secţ. lit.,

[1] Alexiu Viciu, *Colinde din Ardeal*, Academia Română. *Din viaţa poporului român. Culegeri şi studii*, XX, 1914, p. 107, colind CLII: *Mare-i vorbă şi adunare*, din Agrişteu, v. 13—26 cf. şi nr. 3, p. 107.

Bucureşti, 1925, pp. 1—28; *Ion Creangă*, IV, pp. 309—310, după un ms. copiat în 1848 de Neculai Borcilă la mănăstirea Secul (tipul *Ţara Bethaniei)*; *Ion Creangă*, IV, p. 226, după un ms. din 1838, copiat în Moldova (tipul Ţara Bătrînilor).

Menţionate: N. Drăganu, *Dacoromania*, IV (1926), p. 1097, « o variantă scurtă într-un manuscris al liceului „Gh. Coşbuc" din Năsăud, cu o notă slavonă la sfîrşit, scrisă de popa Simion din satul Selcea, nu departe de Cluj, în anul 1715, 4 maiu »; dr. Iacob Radu, *Manuscriptele bibliotecii episcopiei greco-catolice din Oradea-Mare* (Acad. Rom., mem. secţ. ist., seria III, tom. I, mem. 6), p. 27, nr. 147: *Epistolie de ìuvăţătură ce au trimes Domnul Dumnezeu din ceriu şi au căzut pre pămînt în cetatea Ierusalimului*, in 8⁰ de 32 foi, scrisă de « diacul din varmeghea Crasnii, locuitorìu în Pecei », la 1733.

Tipărituri moderne: *Epistoliile Domnului* privitoare la duminică se publică pentru popor şi azi în broşurele mici în 16⁰ sau în 8⁰: « *Epistolie a Domnului nostru Isus Christos ce a trimis-o Dumnezeu din cer*. Broşurile cuprind ambele scrisori: 1. *tip Ierusalim*, cu titlul de mai sus (al copertei); 2. *tip Ţara Bătrînilor*, cu titlul *Epistolia Maicii Domnului*. După această ultimă scrisoare urmează, fără titlu şi fără nimic despărţitor, *Visul Maicii Domnului* şi *Călătoria la iad*. În Biblioteca Academiei Române se găsesc multe asemenea broşurele, dintre care cea mai veche a fost tipărită la Bucureşti, în 1863, în tipografia Rassidescu. Cele mai multe sunt publicate în Bucureşti; cîteva la Craiova, Slatina— unele chiar la sat: Muşeteşti, Argeş, 1902. Cîteva din ele n-au indicaţie de dată şi localitate. O ediţie tipărită în Bucureşti, tîrziu, în 1887 (Tipografia Laboratorilor români), este încă cu litere chirilice.

Inedite în biblioteca Academiei Române: *a) Tipul Ierusalim:* Ms. nr. 4182 f. 526 v. — 530 din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, fără dată şi nume de copist, dar scris de acelaşi popa Ursu din Cotigleatiu, care a mai copiat mss. 4151 şi 4641, pe la 1676 (cf. facsimil în I. Bianu şi N. Cartojan, *Album de Paleografie românească*, Bucureşti, 1926, pl. V.); ms. 701, copiat de Ioan, lăcuitorìu în Cefa Muncacianul, la 1732, sept. 23 (descris în I. Bianu, Bibl. Acad. Române, *Catalogul manscriptelor româneşti*, II, p. 451); ms. 3806 în 8 ⁰ (f. 88 v.—103), copiat de « Petru Şindé, nemiş în Varmegiìa Hinedorii şi diìac lăcuitorìu în Roşcani » (f. 18 v.), la anul 1748 (f. 87v.); ms. 3561 f. 1—16 copiat de « Marco Romanescul, dascălul din Breb (Gorjul de Sus), pentru părintele Mihaiu din Călinic, 1773 iulie 10 »; ms. 2897, f. 56—63 (lipseşte începutul, copiat de Iftimiĭ sin Gheorghiĭ Şfedul căpitan, în anul 1803); ms. nr. 709, *Tremeatera Domnului*, începutul sec. al XVIII-lea (descris în I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, II, p. 461); ms. 476, sec. al XVIII-lea (descris în I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, I, p. 209); ms. nr. 2351, conţine ambele tipuri: *Ierusalimul*, f. 17—32; *Ţara Bătrînilor*, f. 3—16; ms. nr. 2225, copiat de Vasile sin Dimi ot Purcari, Gorj, la 1815; nr. 4833, f. 86—92, copiat la 1826, de Gheorghe Dimitriu Pappa, Colţea, aug. 2 (f. 95); nr. 4232, copiat de Georgie Ţăranu, grănicer în Caransebeş, la 1825; nr. 2527 f. 2, scris la 1823 de Ioan Berar, din Banat, poate din Lipova, fiindcă pe f. 1 v. se găseşte nota posesorului: « Ioan Skelegia preparand, 1827 » din Lipova; nr. 2900, f. 1—8, copiat de M. Brăescu, la 1835; nr. 2194, f. 1—14, copiat la 1836, « de robul lui Dumnezeu Constandin »; nr. 4724, copiat la 1838, iunie 20 (fără nume de copist); nr. 2376, f. 12 v., copiat la 1839, mai 27. b) *Tipul Ţara Bătrînilor:* Ms. 2226, f. 4 v.—9 v., scris de « Crăciun sin Costo (sic) ot Tetiuvo » iunie 28, 1805, la un loc cu *Visul Maicii Domnului*, f. 9 v.; nr. 3824, copiat la anul 1843 februarie 26 (începutul pe ultima foaie a ms.); nr. 2376, f. 10, copiat la anul 1839, mai 27; nr. 2225, copiat de « Vasile sin Dimi ot Purcari, Gorj », la 1815.

Texte slavoneşti: Pypin, *Памятники старинной русской литературы (Ложныя и отреченныя книги русск. старины)*, III, pp. 150—153; N. Tihonravov, *Памятники русской отреченной литературы*, II, pp. 324—338, după un ms. din secolul al XVI-lea; Dragomanov, *Малорусскія народныя преданія*, Kiev, 1876, pp. 144—145 (după Hasdeu, *Cuvente*, II, p. 29 şi nota 17—mie inaccesibilă); dr. Ivan Franko, *Codex apocryphus e manuscriptis ukraino-russicis collectus*, vol. IV, mai multe variante, pp. 49—79.

Texte greceşti: A. Fabricius, *Codex apocryphus Novi Testamenti*, III, p. 511—512, numai începutul după un ms. din Bibl. Bodl.; Migne, *Dictionnaire des apocryphes*, II, p. 367; A. Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, Moscova, 1893, pp. 23—32, două variante (*a. tipul Roma*, după un ms. din 1497; *b. tipul Ierusalim-Bethleem*, după un ms. din sec. al XVI-lea); Maximilian Bittner, *Der vom Himmel gefallene Brief Christi in seinen morgenländischen Versionen und Rezensionen* în *Denkschriften der kaiserlichen Akademie d. Wissensch. in Wien, Phylosoph. — hist. Kl.*, 51 (1906), toate tipurile, la care adaugă şi versiunile orientale. Despre versiunea etiopiană cf. şi René Basset, *Les apocryphes éthiopiens* în *La Haute Science* I, 1893, pp. 449—465, unde se citează şi versiunile publicate anterior de Ewald şi Praetorius.

Studii: Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 21—42; Gaster, *Literatura populară română*, pp. 371—381; E. Voronca, *Studii în folclor*, II, Cernăuţi, 1912, pp. 312—317 (cu interpretări subiective); N. Drăganu, despre raporturile dintre versiunea Ieud şi despre copistul versiunei Marţian, pe care-l crede « identic cu sasul care a copiat *Catechismul*

luteran» în *Dacoromania*, IV (1926), pp. 1096–1098; cf. și o notiță a lui V. Bogrea în *Anuarul Institutului de Istorie națională* din Cluj, I (1891–92), p. 322, nota 3, unde se semnalează o versiune greacă cu imprecații contra bogomililor; Fabricius, *Codex apocryphus Novi Testamenti*, III, Hamburg, 1719, pp. 308 și urm.; Veselovski, *Журналь министь. народ. прос.*, vol. 184, pp. 50–115; Hippolyte Delehaye, *La lettre tombée du ciel* în *Académie royale de Belgique, Bulletin de la classe de lettres*, 1899, pp. 211 și urm. Pentru versiunile orientale: Trumpp, *Zum Briefbush* în *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, XXXIV (1880), p. 241, și mai ales Maximilian Bittner, studiul citat în *Denkschriften der kaiserlichen Akademie d. Wissensch. in Wien, Philosoph.–hist. Klasse*, 51 (1906), unde se studiază textele grecești, armenești, siriace, etiopiene, carșune, arabe, în filiația lor; toate descind din grecește.

LEGENDELE BIBLICE

PALEEA

Literatura apocaliptică are, după cum am văzut din paginile precedente, tendința de a aminti credincioșilor că, dincolo de această viață pămîntească, începe o viață veșnică în care fiecare va găsi, pe pajiștele raiului sau în focurile iadului, răsplata faptelor sale de pe pămînt. Ea formează primul ciclu de elemente apocrife și este reprezentată prin cele mai vechi manuscripte din cîte au ajuns pînă la noi. Al doilea ciclu, reprezentat prin manuscrise din prima jumătate a secolului al XVII-lea, este alcătuit din legende privitoare la materia *Vechiului Testament* și la legăturile lui cu *Noul Testament*.

Legendele privitoare la *Vechiul Testament* își au originea în literatura iudaică. Imaginația pioasă a poporului evreu nu se putea mărgini, în cursul veacurilor, la materialul legendar al *Bibliei*, care aci înfățișa o povestire prea sumară pentru a satisface curiozitatea, aci dădea naștere la contradicții. De aceea legendele biblice au fost amplificate.

În prelucrarea textului biblic au jucat un rol important chiar rabinii, carii au combinat și întrețesut datele scripturilor canonice, fie pentru a înlătura contradicțiile, fie pentru a mulțumi curiozitatea populară, fie pentru a pune, în cursul timpului, legendele biblice în acord cu noile concepții etice și dogmatice, fiindcă, după cum se știe, cugetarea religioasă a poporului evreu a suferit treptat influențe babilonice, persane și grecești. La dezvoltările rabinice ale textului biblic, s-a adăugat, cu timpul, elaborarea imaginației colective a poporului, și în felul acesta s-a ajuns ca, în jurul marilor drame și al personalităților de seamă ale *Bibliei*, să se urzească o serie întreagă de legende apocrife. Crea-

țiunea lumii, viața primilor oameni după izgonirea din rai, strămoșul neamului lui Israel, Avraam, și marele legiuitor Moise, au fost punctul central la o sumă de prelucrări și legende. Din literatura iudaică, aceste legende au trecut, adaptîndu-se și dezvoltîndu-se, mai departe, în literaturile creștine.

În Bizanț, aceste legende apocrife au pătruns în hronografe, acele vaste repertorii de istorie universală cari duc povestirea evenimentelor de la creația lumii pînă în vremea scriitorului. Începînd cu opera scriitorului bizantin, de origină siriacă, Malalas, materialul apocrif a trecut de la hronograf la hronograf, pînă la compilațiile lui Cigala și ale lui Dorotei de Monembasia, care au intrat în literatura noastră din limba greacă, pe la jumătatea secolului al XVII-lea.

Materialul legendar apocrif al *Vechiului Testament* ni s-a mai transmis însă și printr-o altă compilație interesantă, cunoscută sub numele de *Paleea historica*. *Paleea historica* este o expunere în formă de cronică a textului biblic, amplificat și îmbogățit cu legende apocrife și populare.

În literaturile slavice a pătruns de timpuriu, tradusă după o versiune greacă, care, după cum au arătat A. Popov și Vasiliev, nu se urcă mai sus de secolul al IX-lea, fiindcă dintre toți autorii citați (Iosef Flavius, Grigore Teologul, Ioan Hrisostomul, Andrei Cretanul) cel mai nou este Teodor Studitul, care a murit în anul 826.

Paralel cu *Paleea istorică*, literatura rusească mai cunoaște o altă *Paleea*, interpretată *(Tolkovaia Paleia)*, care se deosebește de cea dintîi prin faptul că materialul legendar este aci întrețesut cu comentarii dogmatice și considerațiuni polemice, îndreptate mai ales împotriva iudeilor și mahomedanilor. Raporturile dintre aceste două tipuri de *Palii* n-au fost încă precis stabilite.

Chestiunea originii *Paleei interpretate* a format subiectul unor lungi discuțiuni în literatura rusească. Unii, ca Șahmatov, pretind că ea aparține primelor

monumente ale scrisului cirilic, că este opera lui Metodiu sau a unuia dintre școlarii săi și că a pătruns în Rusia cel mai tîrziu pe la sfîrșitul secolului al XI-lea. Alții, ca Istrin și Mihailov [1], susțin, dimpotrivă, că *Tolkovaia Paleia* a fost alcătuită în cuprinsul literaturii rusești cu puțin timp înainte de secolul al XIII-lea.

În literatura noastră se cunoaște pînă acum numai *Paleea istorică*. Un fragment din această *Palee*, « începînd de la zidirea lumii și pînă la judecători inclusiv », a fost găsit de Gaster în ms. 469 al Academiei Române. Despre el, Gaster ne dă următoarele sumare lămuriri:

> « Adeseaori s'a păstrat textul biblic verbal, uneori însă cuprinde interpolațiuni legendare... Manuscriptul întreg este tradus din limba slavică, și această parte a lui pare a fi mai mult sau mai puțin identică cu „Palia" foarte vestită în literatura rusească ».

Titlurile capitolelor, așa sumar cum ni le dă *Catalogul manuscriptelor românești* de I. Bianu și R. Caracaș (II, pp. 202—203), corespund în linii mari cu titlurile capitolelor din textul *Paleei* grecești, publicat, după articolul lui Gaster, în 1893, de către Vasiliev. Din tot acest text al *Paleei* nu mai avem la îndemînă, pentru studiul nostru, decît notițele sumare publicate de Gaster și citate mai sus, precum și fragmentul despre Melhisedec, publicat de el în *Chrestomatie*, I, pp. 65—68.

MELHISEDEC

În *Biblie* se pomenește de un personaj misterios, care apare într-un moment hotărîtor din viața lui Avraam: Melhisedec. În *Cartea Facerii* (XIV, 14),

[1] A. Mihailov, *Zur Entstehungsgeschichte der « Tolkovaja Paleja »* în *Zeitschrift für slav. Phil.*, Leipzig, 1927, pp. 115—131.

povestindu-se întoarcerea lui Avraam, după lupta cu împăratul Elamului, pentru dezrobirea lui Lot, se spune textual că « Melhisedec, împăratul Salimului, i-a adus pîine și vin; și era el preot lui Dumnezeu celui prea înalt; și l-a binecuvîntat ». Cine era acest Melhisedec, cum de-a ajuns el preot al lui « Dumnezeu celui prea înalt », cînd făcea parte din lumea păgînă — sunt chestiuni la care *Biblia* nu dă nici un răspuns.

Apostolul Pavel, în *Scrisoarea către evrei* (cap. V și VII), dezbătînd tema că Hristos este în veci arhiereul nostru desăvîrșit, revine asupra lui Melhisedec într-o formă menită a spori misterul care învăluia personalitatea lui și a ațîța curiozitatea creștinilor:

« Fără tată, fără mamă, fără spiță de neam, neavînd început zilelor, nici sfîrșit al vieții, și făcut fiind asemenea Fiului lui Dumnezeu, el rămîne preot pururea ».

Acest « fără tată, fără mamă, fără spiță de neam » dă loc la nedumerire, cu atît mai mare, cu cît mai jos, la versetul 13, apostolul adaugă despre Melhisedec că își are « obîrșia din altă seminție, de unde nimeni n-a slujit altarului ».

Pentru explicarea acestei aparente contradicții s-au plăsmuit mai multe răspunsuri, care au fost punctul de plecare al legendelor despre Melhisedec.

O tradiție păstrată de cronicarii bizantini, începînd cu Cedrenus, Simeon Logothetul, M. Glycas, ne spune că Melhisedec ar fi fiul lui Sit, împăratul Egiptului, că părinții lui erau oameni răi și se închinau la idoli, pe cînd el singur s-a reîntors la cunoștința lui Dumnezeu. De aceea părinții lui nu se socotesc în numărul celor drepți și nici nu se pomenesc, încît el se poate numi, cu drept cuvînt « fără tată, fără mamă ». Aceste tradițiuni au pătruns în literatura noastră mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, prin traducerile și prelucrările de pe hronografele grecești ale lui Pătrașcu Danovici

(tip Cigala) și Grigore dascălul (tip Dorotei de Monembasia).

O altă tradiție, necunoscută pînă acum în literatura noastră, lămurește că Melhisedec era fiul lui Nir, fratele lui Noe și că a fost răpit de arhanghelul Mihail în rai, unde a fost ținut pînă s-au retras apele potopului.

O a treia legendă și cea mai frumoasă, atribuită sfîntului Atanasie, a pătruns în literatura noastră încă din secolul al XVI-lea, sau începutul celui de al XVII-lea. Ea se păstrează în manuscrisul cu nr. 469, fost în depozitul Academiei Române *, precum și în altele mai noi, pentru care vezi <mai> jos bibliografia.

Subiectul este:

Avraam a auzit într-o zi glasul Domnului îndemnîndu-l să puie șeaua pe asinul său, să ia cu el pîine, încălțăminte și îmbrăcăminte, să se suie în măgura Tamariei și acolo să strige de trei ori: « omul lui Dumnezeu cel prea înalt ».

Înaintea lui se va ivi atunci un om însălbătăcit, de care să nu se sperie, ci pe care să-l ospăteze, să-l curețe și să-l îmbrace. Avraam pornește la drum și împlinește porunca Domnului. Povestea se întrerupe aci, pentru a lămuri cine este misteriosul personaj care trăia pe munte, în adîncul codrilor.

Melhisedec, care înseamnă în ebraică « regele dreptății », se numea în copilărie numai Melhi (rege). El era fiul unui rege păgîn, Osedec, și al soției acestuia, Salima. Mai avea un alt frate, cu numele Sedec. Osedec, fiind păgîn și dorind să aducă jertfe idolilor săi, trimite pe Melhi în Galileea, unde își avea turmele, ca să aducă niște viței. Melhi pleacă pe înserate, dar, continuă textul, « într-acea noapte era luna foarte luminată și stelele străluceau foarte ». Acestea dacă văzu Melhi, se miră și gîndi întru sine, zicînd: « Oh, pre ce lucruri frumoase odihnește Dumnezeu, făcătorul a toate! Duce-mă-voiu de

---

* V. nota de la p. 22.

voiu spune părintelui meu: mai bine acestuia să înălțăm jertfă, decît bozilor celor muți și surzi. » Și astfel, complet transformat în sufletul său, Melhi se întoarce acasă și împărtășește tatălui gîndurile sale. Osedec, habotnic în idolatria lui, se mînie pe fiul său și-l amenință că-l va jertfi în locul viţeilor. Melhi izbutește cu greu să potolească furia tatălui și pornește din nou spre Galileea, ca să aducă viţeii. În acest răstimp, Osedec comunică soției sale că s-a hotărît să aducă jertfă idolului pe unul din fiii lor. Salima, care ținea mai mult la Melhi și care înțelegea de unde vine hotărîrea lui Osedec, îl convinge să facă alegerea prin sorți, în speranța că-l va putea mîntui pe Melhi. Zarurile cad însă tocmai asupra acestuia. Salima trimite atunci pe Sedec să iasă în drumul fratelui său și să-l sfătuiască, din partea mamei sale, să nu se mai întoarcă acasă. Melhisedec se retrage în « muntele *Eleon*, ce se cheamă milă », și-și duce viața în pustnicie. Orașul Salim se năruie însă, cufundîndu-se în pămînt, în urma unui cutremur. Șapte ani trăiește Melhisedec în pustietatea muntelui, hrănindu-se cu mugurii copacilor și cu miere sălbatică, rugîndu-se necontenit Domnului, pînă cînd sosește la el Avraam. Patriarhul îi aduce hrană și îmbrăcăminte și, după ce-l tunde și-l îmbracă, îl conduce la casa sa și îi dă dijmă din toate.

Această legendă, în forma de mai sus, este tradusă din limba slavă, unde se găsește încorporată în textul *Paliei*.

În limba slavă legenda a intrat din literatura bizantină, unde se găsește publicată între operele atribuite sfîntului Atanasie din Alexandria. Gaster a indicat, în *Literatura populară română*, p. 303, că versiunea slavă « se potrivește întocmai cu textul grecesc, publicat de Fabricius (pp. 311—320), numai ici-colea a mai scurtat sau a mai adaus cîte ceva traducătorul slav ». Mai apropiată este însă versiunea slavă, și împreună cu ea și cea românească, de textul cuprins în *Paleea* grecească, publicată de A. Vasiliev

în *Anecdota graeco-byzantina* (pp. 206—211). Textul grecesc al lui Vasiliev concordă cu textul românesc în toate amănuntele în care acesta se deosebește de versiunea românească modernă, de care ne vom ocupa îndată. Numele sunt și ele identice; numai tatăl lui Melhisedec se numește în redacțiunea greacă 'Ιωσεδεκ (de unde în versiunea românească Osedec). În versiunea românească s-a strecurat prin intermediarul slav un cuvînt care însă n-a fost înțeles de traducători. Anume: se spune în textul românesc că Melhisedec s-a retras în « muntele *Eleon* ce se cheamă *milă*», ceea ce corespunde următorului pasaj din redacțiunea greacă a lui Vasiliev: ἐν τῷ ὄρει τῷ νῦν καλουμενῳ 'Ελαιῶν (= în muntele numit acum al *Măslinilor)*. Această greșeală de traducere purcede dintr-o confuzie ortografică: ἐλαία (ἡ) înseamnă în grecește măslin; ἔλεος (τὸ) = milă. Greșeala ortografică probabil a tras după sine confuzia de sens.

Pe lîngă vechea traducere românească din secolul al XVI-lea se mai cunoaște o alta, modernă, făcută din grecește în anul 1812, de către un oarecare Anastasie, al cărui nume este dat în criptografie chirilică. Textul, dedicat mitropolitului Veniamin, s-a tipărit în același an, la Iași,

> « Spre a se împărți în daru de la mine
> La bine credincioșii frați, fără de plată »,

după cum încredințează traducătorul însuși, în versurile prin care însoțește dedicația sa. Titlul complet al legendei în această traducere este: « *Pentru Melhisedec istorie și tîlcuire foarte minunată și frumoasă. Tropariu 13 din a treaia pésnă a marelui canon, care canon s-au tîlcuit de arhiepiscopul al Myralichiei Ioanu din ostrovul Lind.*

Această « minunată » versiune, tradusă din grecește, se deosebește, după cum a arătat și Gaster, de vechea versiune tradusă din slavonește, prin faptul că versiunea tradusă din grecește începe de-a dreptul cu biografia lui Melhisedec. Fratele lui Melhi-

sedec se numește aci Melhi (nu Sedec); și asupra lui cad sorții care-l menesc a fi jertfit idolilor. Cînd Melhisedec sosește cu viței, în ziua orînduită praznicului, găsește pe mama sa plîngînd și pe fratele său gătit pentru jertfă. În același timp, după pilda împăratului, și alți părinți își gătiseră copiii pentru jertfă, iar în capiștea idolilor se strînsese norod mult din satele învecinate. Melhisedec, neputînd suferi atîta cruzime, s-a retras în muntele Tavorului și, plecîndu-și genunchii, s-a rugat lui Dumnezeu ca să trimită urgia sa asupra celor adunați la praznic. Într-acel ceas pămîntul s-a deschis, scufundîndu-se, și a înghițit cetatea din care n-a mai rămas nimic. Versiunea modernă corespunde de aci înainte cu cea veche din secolul al XVI-lea, povestind cum Avraam, călăuzit de glasul Domnului, a găsit pe Melhisedec în muntele Tavorului.

BIBLIOGRAFIE

Texte românești editate: Ms. nr. 469 din Biblioteca Academiei Române, trimis în timpul războiului la Moscova *, este descris de dr. M. Gaster în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, I, pp. 74—78, și I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești*, II, pp. 202—203. Din textul *Paliei* a publicat Gaster fragmentul privitor la Melhisedec, în *Chrestomatie*, pp. 65—68.

Redacțiune deosebită: *Pentru Melhisedec istorie și tîlcuire foarte minunată și frumoasă. Tropariu 13 din a treaia pésnă a marelui canon, care canon s-a tîlcuit de Arhiepiscopul al Myralichiei Ioanu din ostrovul Lind*, Iași, 1812, ediția a 2-a retipărită în 1848 la mănăstirea Neamțu; a 3-a, « cu cheltuiala părintelui arhimandrit Ioil, iconomu sfintei Mitropolii », București, 1863. O versiune încrucîtva deosebită de acestea (dar din aceeași familie) a publicat C. N. Mateescu în revista *Șezătoarea*, XIII (1913), pp. 107—110, după un « manuscript anterior anului 1792 ».

Versiuni slave: Pentru *Paleea istorică*: A. Popov, *Чтенія въ императорскомъ Московскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ*, vol. I, *(Книга бытія небеси и земли палея историческая)*, Moscova, 1881; o nouă ediție, în Moscova, 1892; o dare de seamă despre I-a ediție: V. Jagić, *Zur Apokryphen Literatur* în *Archiv für slavische Philologie*, V (1881), pp. 676—680.

Paleea interpretată (Tolkovaia Paleia) a fost editată de elevii lui Tihonravov: *Палея Толковая по списку, сдѣланному въ г. Коломнѣ въ* 1406 *г. Трудъ учениковъ Н.С. Тихонравова*, Moscova, 1896.

Pentru *Melhisedec:* I. Porfiriev, *Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ*, S. Petersburg 1877, I, 131—5; Pypin, *Памятники русской старинной литературы*, III, pp. 20—23; dr. I. Franko, *Codex apocryphus e manuscriptis ukraino-russicis*, I, pp. 92—102; cf. și A. Iațimirski, *Библіографическій обзоръ Апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности*, Petrograd, 1921, I, pp. 100—111.

Versiuni grecești: Textul *Paleei* a fost publicat de A. Vasiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, Moscova, 1893, pp. 188—292: Ἱστορία παλαιοῦ περιέχων ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ. Pentru *Melhisedec*, pp. 206—210. Manuscripte în Muntele Athos, Spyr. P. Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts on the Mount Athos*, I (ed. 1895): nr. 3758 (45), cu un extras la pag. 371, și nr. 3797 (17) (nr. 8).

Pentru *Melhisedec:* Fabricius, *Codex apocryphus Veteri Testamenti*, I, pp. 311—320; Migne, *Dictionnaire des apocryphes*, II, 583.

Studii: Gaster, *Literatura populară română*, p. 260 (despre *Paleea)*, pp. 301—306 (despre *Melhisedec*); Gaster, *Ilchester Lectures on Greeko-Slavonic Literature*, pp. 147—208 (despre *Paleea istorică* în legătură cu hronografele bizantine și cu *Biblia Scholastică*, *Biblia historiale*, *Speculum historiale*, a lui Vicentius de Beauvais, *Biblia Pauperum* și alte paralele occidentale). Pentru discuțiile privitoare la textul *Tolkovaia Paleia*, vezi studiul recent al lui A. Mihailov, *Zur Entstehungsgeschichte der « Tolkovaia Paleia »* în *Zeitschrift für slavische Philologie* al lui Max Vasmer, Leipzig, IV (1927), pp. 115—131, unde se rezumă și lucrările anterioare.

* V. nota de la p. 22.

PROROCIREA SIVILEI

Se știe că sibilele erau, în lumea antică, prorocițe cărora credințele populare le atribuiau o viață îndelungată ce trecea peste cîteva veacuri și uneori o origine quasi-divină — sibila Herofila din Erytheria era fiica unui cioban și a unei nimfe. Cele

mai renumite erau: sibila de la Cumae, sibila Sava, la Iudei, și sibila din templul lui Apolo de la Delfi.

În Asia Mică și în Grecia, oracole sibiline, fixate în versuri concise, erau în circulație publică și se păstrau în case particulare; în Roma însă au fost adunate de timpuriu, păstrate cu cinste și puse sub autoritatea statului. Tradiția spunea că le adusese Tarquinius Superbul de la Cumae. Cînd Capitoliul a fost distrus prin foc, în anul 83 a. Chr., Senatul a trimis o delegație în Asia, care a adus din Erytheia și din alte locuri, o nouă colecție de oracole versificate, care au fost depuse din nou în Capitoliu, unde au fost păstrate pînă la 404—408 d. Chr., cînd au fost arse de către Stilicon. În zilele de grea cumpănă pentru cetate, cărțile sibiline erau cercetate de către preoți, și răspunsul lor era hotărîtor pentru acțiunea cetății.

Prin natura cuprinsului său profetic și enigmatic, genul literaturii sibilice, asemănător cu acela din profeții și apocalipse, putea fi utilizat cu succes în scopul unei propagande religioase. Cu deosebire, pe vremea cînd stăpînirea romană cuprinsese toate țările din jurul Mediteranei, iudeii din Egipt, îmbibați de cultură elenistică, dar stăpîniți de zelul de a face prozeliți, pun în circulație un ciclu de asemenea cărți sibiline, în care, sub mască păgînă, se străduiesc să facă, în lumea politeistă, propagandă pentru iudaismul monoteist. În epoca creștină, fondul legendar de oracole păgîne a fost interpolat, preformat și sporit cu elemente noi, pentru a fi adaptat la nevoile creștinismului. Astfel ni s-a păstrat un ciclu de vreo 14 cărți de oracole, în care sibilele prezic istoria omenirii, cu aluzii la nașterea Mîntuitorului și cu amenințări și sfaturi către popoarele păgîne de a părăsi calea rătăcirii și a se reîntoarce prin pocăință la calea adevăratei credințe.

Elemente din aceste oracole sibiline au pătruns în hronografele bizantine, începînd cu Georgios Monahos (supranumit Hamartolos, ἁμάρτολος = păcătosul) din sec. al IX-lea. Acesta, întemeindu-se pe tradițiuni mai vechi, vorbește despre sibile și pune într-o lumină mai vie pe regina Saba din *Biblie* [1], care, venind la Ierusalim în fruntea unei numeroase caravane ca să încerce prin întrebări enigmatice înțelepciunea lui Solomon, ar fi prezis venirea Mîntuitorului. Din prelucrarea acestor tradițiuni bizantine s-a alcătuit legenda care a circulat în literaturile sud-slave și care a pătruns la noi prin două versiuni deosebite.

Textul începe prin a povesti în chip naiv împrejurările miraculoase în care fiica lui Solomon, Sibila, s-a născut dintr-un ou de gîscă. Împăratul David, aflînd de nașterea ei, porunci să o ascundă în țara « Ugorescului » (Ungariei). Fata crescu mare, învăță carte multă și, prin înțelepciunea ei, dobîndi țara « Ugorescului și a Gorului » și ajunse împărăteasă la Râm.

Într-o zi veniră uimiți la curte cei 100 de « boieri » ai săi, care visaseră toți același vis: 9 sori răsărind fiecare într-altfel. « Soarele dintîiu curat și lin răsăria și foarte cu drag noi îl așteptam și-l socoteam. Al doilea soare de trei ori întuneca și lumina își ascundeá... ». Nedumiriți asupra celor visate, boierii cerură reginei lor să le tîlmăcească sensul misteriosului vis; și regina li-l tîlmăcește astfel: « Cel soare dîntîiu iaste rodul *bulgarilor* buni și biruitori. Al doilea soare sînt grecii... ». Și astfel Sibila, continuînd tîlmăcirea, lămurește că: al treilea soare sunt « frîncii »; al patrulea arcadeii; al cincilea sărăcinenii; al șaselea sirienii; al șaptelea jidovii, și aci Sibila are prilejul să proorocească nașterea Mîntuitorului, răstignirea și învierea lui; al optulea soare

---

[1] Despre alcătuirea legendei privitoare la descendența dinastiei domnitoare din Abisinia din această legendară regină și din împăratul Solomon, vezi Joseph Halévy, *La légende de la reine de Saba*, în *École pratique des Hautes Études. Section des sciences hist. et philologiques*. Annuaire, 1905, Paris, 1904, pp. 5—24.

sunt iverii; iar ultimul soare: « aceia sunt tătarii ce varsă sînge pe pămînt; și nimeni înaintea lor nu va sta; și vor mînca toate țările. Și ei vor pierí de niște oameni de la apus; și se vor chema muscalii ».

Legenda a circulat la noi mai întîi în limba slavă și o asemenea versiune, datînd, după Hasdeu și Miletič, de pe la începutul secolului al XVI-lea, după Syrku, de pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea sau începutul celui de al XVII-lea, a fost descoperită de Hasdeu, în același sbornic al mănăstirii Mihai-Vodă care cuprinde și legenda românească a morții lui Avraam. Sbornicul, trimis la Iași, cu puțin timp înainte de căderea Bucureștilor sub germani, s-a expediat împreună cu tezaurul statului la Moscova, de unde nu s-a mai întors *. Textul legendei din acest sbornic fusese însă publicat de Miletič în sbornicul de la Sofia, în paralelă cu textul românesc — plin de greșeli, după cum de altfel a observat și Gaster — al ms. cu nr. 469 din Biblioteca Academiei Române.

Părerile învățaților slavi asupra originei acestei legende sunt împărțite. Miletič pretinde că textul este o creație originală, plăsmuită în cuprinsul literaturii bulgare, probabil în întîia jumătate a secolului al XIV-lea. În părerea sa, Miletič se întemeiază pe faptul că în cuprinsul legendei sunt introduși și bulgarii, înfățișați în culorile cele mai simpatice, pe cînd vrăjmașii acestora, grecii, sunt descriși în culorile cele mai antipatice. Primul soare pe care l-au văzut în vis boierii sunt bulgarii: « Cel soare dintîiu — tîlmăcește Sivila — ĭaste rodul bulgarilor, bunĭ și biruitorĭ la oaspețĭ și credincioșĭ; și ce direaptă credință creștinească a lui Dumnezău au închinat »; pe cînd al doilea soare sunt grecii: « ei de trei ori au lepădat credința; și cu toate

* Astăzi în fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei R. S. România. V. și p. 111 din volumul al II-lea al ediției de față.

limbile se amestecă; și sînt ĭubitorĭ de argint și luotori de adăman (cămată) ».

Cadrul legendei însă (9 sori reprezentînd 9 popoare) îngăduie ușor unui copist să introducă — după preferințe etnice — schimbări în ordinea de succesiune și în numirile popoarelor, după cum de altfel vom vedea îndată. Cred că este mai aproape de adevăr P. Syrku, care, întemeindu-se pe unele construcțiuni și forme grecești din textul slav, admite un original grecesc.

Această legendă a Sivilei în redacție medio-bulgară, care circula în mănăstirile noastre, a fost tradusă, în veacul al XVI-lea, în limba română, probabil în Ardeal după cum indică unele ungurisme (*enaș* = argat; *adăman* = cămată) [1]. Prototipul acestei traduceri s-a pierdut, dar copii de pe el se păstrează în versiunea manuscriptului cu nr. 469 din Biblioteca Academiei Române, publicat de Miletič și de T. Pamfile, precum și în versiunea publicată de d-șoara Eufrosina Simionescu, după *Codicele din Cohalm*.

O a doua versiune românească, tradusă în secolul al XVII-lea după o redacțiune slavă ce venea din Serbia, se păstrează în manuscriptul cu nr. 1436 din Biblioteca Academiei Române, ms. copiat, în anul 1701, de Costea dascălul din biserica Șcheilor din Brașov. Versiunea a fost studiată și publicată în paralelă cu precedenta de d-nul Dan Simonescu. Deși s-au pierdut primele pagini — textul începe cu descrierea sorilor visați de boieri — totuși, din fragmentul păstrat, se vede clar că este o traducere care are la baza ei o redacțiune sîrbească.

Primul soare, visat de boierii Sivilei, nu mai este împărăția bulgarilor, ci împărăția *sîrbilor*, despre care se spune că vor fi « oameni smeriți și liubovnici și iubitori de ospeți și vor împărăți bine și frumos

[1] Cf. Dan Simonescu, *Sibilele în literatura românească*, în *Contribuții la istoria literaturii române*. Seminarul de istoria literaturii române (epoca veche) al Universității din București.

pre častă lume, multă vreme». Al doilea soare sunt ivirii, înfățișați într-o lumină simpatică, după care vin grecii, prezentați în aceleași culori antipatice ca și în redacțiunea bulgărească.

Pe zidurile vechilor mănăstiri bucovinene Voroneț, Vatra Moldoviței și Sucevița se găsește zugrăvită și sibila, alături de filozofii păgîni. Picturile acestor mănăstiri aparțin însă unui curent de artă occidentală italiană (cf. N. Iorga și G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 130). Reprezentarea lor se leagă deci de tradițiile de artă ale Renașterii italiene. Reprezentările iconografice din unele biserici oltene și muntene (Paraclisul episcopiei din Rîmnicu Vîlcea, Biserica din Cîineni-Argeș, Biserica cu sfinți din București) stau în legătură cu tipicul obișnuit în biserica bizantină și transmis prin vestitele tratate de pictură religioasă, cunoscute sub numele de *Erminii*.

BIBLIOGRAFIE

Texte românești: Textul Sivilei din ms. Academiei Romîne cu nr. 469, trimis în timpul războiului la Moscova, a fost publicat întîiași dată, cu greșeli, de Miletič în *Сборникъ за Народни Умотворения Наука и Книжнина*, Sofia, vol. IX (1893), pp. 161—210, în paralelă cu textul slav; a fost reeditat de T. Pamfile în revista *Ion Creangă*, IX (1916), și în extras: *Sibile și filozofi în literatura și iconografia românească*, Bîrlad, 1916. Textul din *Codicele de la Cohalm* a fost publicat de Eufr. Simionescu, *Codicele de la Cohalm*, Iași, 1921, pp. 47—49. Textul din ms. nr. 1436 al Academiei Române a fost publicat de Dan Simonescu, *Sibilele în literatura românească* (în *Contribuțiuni privitoare la istoria literaturii române: Epoca veche)*, București, 1929.

Texte slave: Miletič, *Сборникъ за Народни Умотворения Наука и Книжнина*, IX (1893), pp. 177—180; dr. Ivan Franko, *Codex apocryphus e manuscriptis ukraino-russicis*, I, pp.277—278, după un sbornic din sec. al XVIII-lea (tip: primul soare — bulgarii). Altele semnalate de Conev, *Опись на ръкописитѣ и старопечатнитѣ книги Народна Библиотека*, Sofia, pp. 316 și 444. Cf. A. Iațimirski, *Библіографическій обзоръ Апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности*, I (1921), pp. 179—180 (i-a scăpat din vedere textul publicat de Miletič).

Studii: asupra motivelor în literatura noastră: dr. M. Gaster în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I (1883), p. 77; același, în *Literatura populară română*, pp. 337—339 și în Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 2, Strassburg, 1896, p. 397; Ov. Densusianu în *Cursul de istoria literaturii române*, ținut la Facultatea de litere din București în 1898 și redactat de Filip Drugescu; T. Pamfile, *Sibile și filozofi*, în revista *Ion Creangă*, IX (1916), pp. 129 și urm., 158 și urm.; Eufr. Simionescu, *Codicele de la Cohalm*, pp. 49—55, cf. însă și N. Drăganu, *Anuarul Institutului de istoria națională*, Cluj, pp. 363—378; Dan Simonescu, studiul citat mai sus.

Pentru studiul lui N. Milescu cf. P.P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu* (1636—1708), Paris, 1925, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, I-ère partie, pp. 75 și urm. Pentru Dosoftei: Șt. Ciobanu, *Dosofteiu Mitropolitul Moldovei*, trad. din rusește de Șt. Berechet, Iași, 1918, pp. 180—181. Pentru *Erminii*, în legătură cu filozofii păgîni și cu sibilele: V. Grecu, *Darstellungen altheidnischer Denker und Schriftsteller in der Kirchenmalerei des Morgenlandes*, București, 1924 (extras din *Bulletin de la section historique, Acad. Roum.* Tome IX, *Congrès de bizanth.*) pag. 7 și urm.

Pentru domeniul slav în legătură cu cel românesc: Miletič, studiul amintit mai sus, în *Сборникъ*, IX (1893), pp. 173 și urm., consideră legenda ca un produs al literaturii bulgare; P. Syrku, *Zur mittelalterlichen Erzählungsliteratur aus dem Bulgarischen*, în *Archiv für slavische Literatur*, VII (1883), pp. 78—98, considera, din contră, legenda ca un produs bizantin; cf. și Veselovski în *Журналъ Министерства нарндного Просвѣщенія*, 1867, februarie, pp. 241—288.

Pentru cărțile sibiline în literatura creștină, vezi bibliografia dată de E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, IV Aufl., III Band, Leipzig, 1909, pp. 584—592. Cf. și Jeanne Lucien Herr, *La reine de Sabba et le bois de la croix* în *Revue archéologique*, XXIII (1914), pp. 1—31; Samuel Kraus, *Die Königin von Saba in den byzantinischen Chroniken* în *Byzantinische Zeitschrift*, XI (1902), pp. 120—131.

LEMNUL CRUCII

Manuscrisul nr. 469 al Academiei Române, aflat acum la Moscova*, care cuprinde textele analizate mai sus, se încheie cu o poveste apocrifă în care se vede, mai clar decît în *legenda Sivilei*, intenția de a pune în legătură materia *Vechiului* cu a *Noului*

---

* V. nota de la p. 22.

Testament. Este povestea despre lemnul din care s-a cioplit crucea pe care a fost răstignit Mîntuitorul. Legenda tinde să dovedească că lemnul acesta n-a fost un lemn ca oricare altul, ci că el este vechi de cînd lumea, fiindcă își are originea de la creațiune. El a crescut din arborele raiului din care Adam și Eva au gustat fructul oprit, și a fost menit să devină, printr-o serie de peripeții pe care ni le dezvăluie legenda, lemnul mîntuirii, chiar de la obîrșia păcatului primitiv. Printr-un proces de interpretare simbolică, legenda își propune să mai arate împrejurările în care crucea Domnului a fost ridicată deasupra locului în care zăcea căpățîna lui Adam, astfel încît sîngele Mîntuitorului, revărsîndu-se peste ea, a răscumpărat-o din păcate.

Legenda a fost plăsmuită din îmbinarea unor elemente care veneau din tradiția scrisă și din folclorul iudaic *(Apocalipsul lui Moise)*, cu elemente din literatura apocrifă creștină, în special din *Evanghelia lui Nicodim.*

Ea a fost adusă în Occidentul medieval, probabil prin cruciați, căci se găsește în manuscripte latine începînd numai din veacul al XII-lea. Din limba latină a pătruns în toate literaturile romanice și germanice și în curs de două veacuri a ajuns la o bogată înflorire. A fost încorporată de Petru Comestor (sec. XII) în *Historia ecclesiastica*, de Jacopo da Voragine (sec. XIII) în *Legenda aurea*, a fost utilizată de scriitorii și de predicatorii medievali (Brunetto Latini și Franco Sacchetti, sec. XIV); și a fost dramatizată în literatura spaniolă de Calderon în *Auto el arbol del major fruto.*

Forma cea mai dezvoltată a legendei se găsește însă în literatura slavă și română. În literatura noastră, legenda este reprezentată, în afară de ms. nr. 469, aflat acum la Moscova*, și prin ms. nr. 3813 din Biblioteca Academiei Române. Este de regretat că versiunea manuscriptului 469 n-a fost

* V. nota de la p. 22.

publicată de Gaster. Neavînd-o acum la îndemînă, nu putem preciza raporturile dintre aceste două texte.

Din rezumatul sumar pe care ni-l dă Gaster în *Literatura pop. rom.* (pp. 285—290), reiese că divergențe mari între ms. 469 și ms. 3813 nu sunt. Totuși, Gaster spune că versiunea ms. 469 se compune din *două* variante; pe cînd versiunea ms. nr. 3813 este alcătuită din *trei* părți bine distincte. În ms. 3813 textul este continuat cu *o altă* legendă, în strînsă legătură cu precedentele, privitoare la *originea celor doi tîlhari*, între cari a fost răstignit Mîntuitorul. Aceste note distinctive, care caracterizează versiunea manuscriptului 3813, se regăsesc și în manuscrisele slavone care circulau printre clericii noștri din veacurile trecute. Astfel, ea se găsește în codicele, descoperit de regretatul I. Bogdan în clubul bulgăresc din Tulcea, codice despre care a fost vorba mai sus (cap. I), și care cuprinde, alături de *letopisețul de la Bistrița*, și cîteva apocrife. Versiunea manuscriptului slavon privitoare la lemnul crucii din *Codicele de la Tulcea* se suprapune, în ceea ce privește titlul și părțile componente, peste versiunea textului din ms. nr. 3813 al Bibliotecii Academiei Române [1].

Iată subiectul, după ms. 3813, care, după cum se va vedea, prezintă și el lacune:

[1] Dăm aci, în paralelă titlul și subtitlurile ambelor texte, folosindu-ne, pentru textul slav, de traducerea lui I. Bogdan: *Cronice inedite*, p. 8—9:

Codicele de la Tulcea	*Ms. 3813*
Слово григориа богослова ѿ крѣстѣ	
чстно га нашего іѵ ха и, ѿ разбои-ничъскыхъ крѣстѡхь, како зачѧ-хѫ сѧ:	
Cuvîntul lui Grigore teologul despre crucea cea curată a Domnului nostru Isus Christos și despre crucile tîlharilor, cum s-au zămislit.	Cuvînt pentru sfînta cruce, ales de Grigorie Bogoslóv și de cele două cruci ale celor doi tîlhari (f. 81 v.).

În *legenda lui Adam și Eva* se pomenește că în clipele de agonie ale lui Adam, Sit, spre a ușura chinurile tatălui său, s-a dus la rai, de unde a primit, printr-un înger, o ramură de măslin. Din această ramură, Sit și Eva fac o cunună pe care o așază pe capul lui Adam. După ce Adam a fost îngropat cu cununa pe cap, din cunună a crescut un pom înalt și minunat, care, din tulpină, s-a despărțit în trei crăci mari. Acestea s-au împreunat, pentru a se despărți și a se împreuna iarăși din nou, și aceasta pînă în șapte rînduri. Din acest pom s-a făcut crucea pe care a fost răstignit Mîntuitorul.

Crucea pe care a fost răstignit tîlharul care a crezut în Mîntuitorul a fost cioplită și ea dintr-un

---

continuare din p. 157)

оукаꙁь ѿ вторѣмѣ дрѣвѣ нанем же распꙗт сѧ праведный раꙁбѡинникь. Arătare despre al doilea lemn, pe care a fost răstignit tîlharul cel drept.	De celălalt lemn pe care s-au răstignit tîlhariul care au crezut (f. 82 v.).
оукаꙁь ѿ третме дрѣвѣ нанем же распꙗтꙗ сє невѣрны раꙁбоиник. Arătare despre al treilea lemn, pe care a fost răstignit tîlharul cel necredincios.	De al treilea lemn pre care s-au răstignit tîlhariul necredincios (f. 83 r.).
Повѣсть како събравшѫ сѧ чтнаа дрѣва иероусалимѣ. Poveste cum s-au adunat lemnele sfinte în Ierusalim.	Cum s-au împreunat iară lémnele în Ierusalim (84 v.).
Слово ѿ главѣ адамова. Cuvînt despre capul lui Adam.	« Capul lui Adam » (f. 88r.).
Слово ѿ два раꙁбоинникха, како зачѫхѧ и како распѧхѫ на прѣчстѣмь съ ѡбѣ странь га. Cuvînt despre cei doi tîlhari, cum s-au zămislit și cum s-au răstignit pe lemnul preacurat, de amîndouă părțile Domnului.	« Poveste pentru cei doi tîlhari » (89 v.).

lemn scos din rai de apele Tigrului. Cînd Sit a vrut să facă pomană tatălui său, îngerul Domnului i-a arătat pomul adus din rai. După sfatul îngerului, Sit, spre amintirea tatălui său, a aprins cu acel copac un foc mare, care arde și acum și va rămîne nestins pînă în veci. Focul este străjuit acolo, ca să nu se apropie nimenea de el, de fiare sălbatece. Cînd Lot a păcătuit cu fiicele lui, cuprins de remușcări, s-a dus la Avraam ca să i se spovedească. Avraam, « turburat » de cele aflate, l-a trimes « pe Lot să piae », cerîndu-i să aducă din focul nestins al lui Sit. Lot a plecat spre țărmurile Eloisului și, aflînd fiarele adormite, a apucat trei tăciuni și i-a adus lui Avraam. Avraam, cunoscînd tăciunii că sunt din focul cel veșnic al lui Sit, s-a minunat că i-a putut aduce și povățuiește pe Lot să îngroape tăciunii în pămînt și să-i ude cu apă din rîul Iordanului: cînd tăciunii vor da lăstari, atunci păcatul va fi iertat. Lot și-a împlinit cu resemnare osînda; « apa era departe », « cît numai de trei ori aducea într-o zi de-i uda », și totuși minunea s-a săvîrșit: tăciunii au dat lăstari din cari a crescut un pom minunat. Din pomul astfel răsădit s-a făcut crucea primului tîlhar.

Crucea celui de al doilea tîlhar, care n-a crezut în Mîntuitorul, își are și ea legenda ei. A fost cioplită dintr-un lemn pe care-l scoseseră din rai apele potopului. Cînd apele au secat, lemnul a rămas pe prundul apei ce să chiamă Merra, și, fiind lîngă ape, a înflorit. Cînd Moise a scos pe israeliteni din Egipt, aceștia nu aveau apă de băut, fiindcă pretutindeni în drumul lor apa era amară. Rugîndu-se lui Dumnezeu, un înger i-a arătat lui Moise pomul care înflorise lîngă apele Merrei. Moise a luat lemnul, l-a așezat cruciș în apă și îndată apa s-a îndulcit. Din acel lemn a crescut, cu vremea, un copac frumos și minunat, din care s-a făcut apoi crucea celui de al doilea tîlhar.

A doua parte a legendei tinde să explice mărimea și frumusețea neobișnuită a lemnelor din care se

făcuseră crucile celor doi tîlhari, atribuindu-le o origine miraculoasă. Ei sunt pomii sădiţi pe furiş de Satanail în rai, în chipul următor:

La început, cînd Dumnezeu vroia să semene în rai seminţele pomilor, nu era decît el şi Satanail. Satanail, furînd de la Dumnezeu trei seminţe, le aruncă în mijlocul raiului şi ceru Domnului să blagoslovească ceea ce a sădit el. Dar Dumnezeu, cunoscînd fapta lui Satanail, a răspuns: « Acolo sunt Eu în mijlocul raiului ». Cînd Satanail s-a dus să vază pomii răsădiţi din sămînţa lui, aceştia l-au luat la goană, şi de atunci Satanail s-a înnegrit şi s-a făcut drac. Din sămînţa aruncată de Satanail, a crescut un pom în « trei stîlpi »: unul al lui Adam, altul al Evei şi al treilea al lui Dumnezeu, în mijloc. Cînd Adam a greşit, pomul lui a căzut în apa Tigrului; al Evei a rămas în rai, pînă cînd a fost scos de apele potopului. Cînd apele au secat, pomul Evei a rămas împotmolit lîngă apa Merra.

A treia parte a legendei este menită să răspundă la întrebarea: cum se face că aceşti trei copaci, răsădiţi în ţinuturi diferite, se găseau, pe vremea răstignirii Mîntuitorului, în Ierusalim?

Cînd a vrut Dumnezeu să se facă casa sa, Sfîntul Sion, a dăruit lui Solomon un inel care avea puterea de a supune dracii sub ascultarea lui. Cu ajutorul diavolilor, Solomon a înălţat templul pînă la acoperiş. Pentru învelirea templului era nevoie de un lemn mare şi trainic, care însă nu se putea găsi nicăiri. Solomon, adunînd diavolii, aceştia îşi dau cu părerea că poate copacul crescut din lemnul pus de Moise în apele Merrei să se potrivească la bolta templului. Diavolii se duc, după porunca lui Solomon, într-acolo; taie copacul şi-l ridică, înjugînd la el 80 de bivoli. Cînd ajung însă la rîul Iordanului, lemnul se înnămoleşte pe ţărm; o ceaţă mare se răspîndeşte şi trimişii împăratului, zbătîndu-se să scoată lemnul pe ţărm, îl scapă în apele Iordanului şi nu-l mai pot găsi. Solomon este nevoit să caute atunci alt lemn. Într-un loc se afla un copac, de mii de ani, crescut din

tăciunii aduşi de Lot, şi la care se închina norod mult, în credinţa, moştenită din părinţi, că <din> acel copac se va face crucea pe care va fi răstignit Mîntuitorul. Solomon trimite să-l taie. Norodul nu-l lasă: « O, Solomone, nu te vom lăsa să tai lemnul acesta al vieţii, că unde au văzut cineva trei tăciuni să crească şi să facă minuni mari; şi mulţi pentru el am aflat mîntuire, pentru că Hristos pre el se va răstigni »[1]. Solomon, rănind însă pe mulţi din cei ce se împotriveau, a tăiat şi a ridicat lemnul cu sila.

Sivila, auzind de acel lemn miraculos, a venit în Ierusalim să-l vadă şi, aşezîndu-se pe el, a simţit o arsură puternică, care i-a smuls strigătul: « O, proclete lemn! »; la care oamenii toţi adunaţi împrejur au strigat: « O, lemn, de trei ori fericit! pre care să va răstigni împăratul Hristos ».

Solomon, ridicînd lemnul şi măsurîndu-l la bolta templului, a văzut că nici acesta nu se potrivea.

Într-acel timp, un om, anume Esei, lucrînd pe ţărmul Iordanului, şi-a scăpat securea în apă. Căutînd-o, a găsit-o înfiptă în lemnul care se dusese la fundul apei. Solomon, înştiinţat despre aceasta, a trimes oameni cari să scoată lemnul din apă şi să-l aducă în Ierusalim.

Cînd lemnul a fost adus şi măsurat pentru acoperiş, s-a văzut că nici el nu se potrivea. « Mare minune — a exclamat Solomon — de aceste lemne, cît sunt de minunate, înalte şi frumoase şi nu s-a prins nici unul ».

Văzînd că nici al doilea lemn n-a fost potrivit, Solomon a întrebat din nou « dimonii » şi a aflat de la ei că mai este un al treilea lemn mare şi frumos, adus din Eden, de care le este şi frică să vorbească. « Vă leg — zise Solomon — cu puterea Domnului

[1] Este de observat că această parte a legendei vine în contradicţie cu prima parte, care ne spune că lemnul pe care a fost răstignit Mîntuitorul este acela care a crescut din cununa aşezată pe capul lui Adam. Importanţa deosebită acordată lemnului crescut din tăciunii udaţi de Lot nu cadrează deci cu totalul legendei.

din cer, care mi-au dat mie, duceţi-vă de-l aduceţi». Demonii se duc; apucă copacul de vîrf; îl smulg din rădăcină, prinzînd în firele rădăcinilor şi capul lui Adam. Cînd lemnul a fost adus în Ierusalim, s-a constatat că nici el nu era menit pentru acoperişul templului.

CAPUL LUI ADAM

Solomon, văzînd capul lui Adam, a poruncit să se strîngă tot norodul şi să facă după cum va face el. Împăratul, luînd apoi o piatră, a închinat-o către cap, zicînd: « Mă închin ţie, ca făpturii lui Dumnezeu celei dintîiu », şi a zvîrlit cu piatra în căpăţînă, adăugînd: « Te ucidem pre tine ca pre un călcător şi neascultător de Domnul ». Şi tot norodul a aruncat cu piatra, făcînd, spune textul: « Lythostroton, ce să cheamă pardosit cu pietre, *jidoveşte* ». Astfel s-a format movila pe care a fost răstignit Mîntuitorul.

Într-o versiune diferită, păstrată în ms. 3813, se povesteşte că era aşa de mare căpăţîna lui Adam, încît s-a putut adăposti în ea, ca într-o adevărată peşteră de os, un ostaş al lui Solomon, surprins de ploaie.

CEI DOI TÎLHARI

Cînd Irod căuta pe Domnul nostru Isus Hristos, Iosif şi cu Iacov, fratele Domnului, au luat pe Maria şi pe copil şi au fugit spre Eghipet. Pe drum, trecură printr-un munte în cotlaurii căruia locuiau doi tîlhari cu muierile şi pruncii lor. Soţia unuia din tîlhari avea numai o ţîţă şi de abia putea să-şi alăpteze copilul ei; cealaltă era bolnavă greu de-o săptămînă, şi nu mai era în stare să-şi hrănească pruncul, care, de foame, se zbătea între viaţă şi moarte. Tocmai în acest timp, tîlharii prind caravana de fugari. Tîlharul a cărui soţie era bolnavă a zis tovaraşului său: « Să nu facem rău acestor oameni, nici acestei muieri, ce să-mi apleace pruncul, că sunt 7 zile de cînd n-au supt nimic ». Învoindu-se între ei, tîlharii duc pe drumeţi la coliba lor şi aci Precista a alăptat « coconul tîlharului » 7 zile, pînă ce s-a însănătoşit maică-sa. De bucurie că a mîntuit copilul de la moarte, tîlharii petrec cu cinste familia sfîntă şi « au dăruit-o cu mari daruri ». Copiii, făcîndu-se mari, au apucat pe drumurile părinţilor şi s-au făcut şi ei tîlhari. Fiind prinşi, au fost aduşi înaintea lui Pilat, care i-a osîndit să fie răstigniţi alături de Hristos. Tîlharul care, în copilărie, « fusese doicit de Maica Domnului », răstignit de-a dreapta Mîntuitorului, s-a rugat lui, zicînd: « Pomeneşte-mă, Doamne, întru împărăţia Ta »; « iar celălalt — încheie textul — nu au grăit nimic şi au pierit ».

Legături cu literatura populară. *Legenda despre lemnele crucilor* — aşa cum a fost expusă mai sus — a crescut din elemente folclorice.

Episodul iniţial, al focului veşnic aprins de Sit şi păzit de fiare sălbatice, îşi găseşte paralele şi în basmele noastre, de pildă în basmul ardelean *Spîn fără de moarte* [1], în care se povesteşte cum fiul împăratului Roşu, ducîndu-se să caute tăciuni aprinşi, ajunge la un foc păzit de 99 de uriaşi, dintre cari unul cu trei ochi.

Motivul principal din legenda privitoare la crucea primului tîlhar: răsădirea unui pom din tăciuni udaţi cu apă de un om apăsat de păcat, este o temă foarte răspîndită în folclorul tuturor popoarelor.

Gaster a adus o paralelă ardeleană din fraţii Schott [2], în care se povesteşte cum nişte tîlhari, aflînd printr-un copil, de la diavol, taina prin care îşi pot ispăşi păcatele, împlîntă în pămînt toiagul

---

[1] Botea, *Basme*, apud. Şăineanu, *Basmele românilor*, p. 345.

[2] Schott, *Walachische Märchen*, Stuttgart, 1845, nr. 15, pp. 165 şi urm.

11—319

cu ajutorul căruia săvîrşiseră primul omor şi-l udă cu apă adusă în gură. După cîteva zile, toiagul înfloreşte şi se preface în măr. Scuturînd mărul, din fiecare rod iese cîte un porumbel, care se înalţă la cer. Se cunoaşte *legenda lui Grui-Sînger* versificată de Alecsandri: un tîlhar, omorînd într-o noapte întunecoasă, fără să ştie, pe tatăl său, este blestemat să ude buturuga pe care zăcea bătrînul, cu apă adusă în gură, pînă va da lăstari şi flori. Cuprins de remuşcări, Grui-Sînger îşi începe munca şi o duce ani de zile, pînă cînd, odată, întîlnind pe cale o păsărică aproape moartă, o udă cu apa adusă în gură şi o înviorează. Din acea clipă, buturuga înverzeşte. Alecsandri a împrumutat tema din popor. D-l Densusianu [1] a adus la aceasta o serie de paralele din folclorul nostru şi cel străin. Astfel, tema lui Grui-Sînger se regăseşte, aproape identică, în *legenda lui Manea tîlharul* [2]. Manea ucide şi el pe tatăl său. Codrul se preface în juru-i într-un pustiu întins, în care nu se zăreşte decît un baston de fier înfipt în pămînt. Ca şi Grui-Sînger, e osîndit să ude bastonul cu apă, adusă în gură, pînă ce acela, prinzînd rădăcină, înverzeşte, se preface în măr şi dă roade. Cînd pomul era plin de mere frumoase, vine la el Avraam, care scutură mărul. Toate fructele pică, afară de 3, care — lămureşte Avraam — sunt păcatele lui Manea. Avraam pleacă, în timp ce Manea îşi dă sufletul.

Paralelele se pot înmulţi. Părintele D. Furtună [3] notează o legendă în care se pomeneşte de un om nelegiuit care omorîse pe tatăl şi pe mama sa. Cuprins apoi de remuşcări, se spovedeşte. Preotul îi spune că numai atunci va fi iertat cînd cele 2 măciuci prin care făptuise paricidul, puse în pămînt şi udate cu apă adusă în gura lui, vor înverzi şi vor da rod. Ucigaşul, ca să-şi ispăşească păcatul, se

[1] Ov. Densusianu, *cursul citat*, pp. 123 şi urm.
[2] *Revista Transilvaniei*, 1897, pp. 159 şi urm.
[3] *Cuvinte scumpe*, p. 53.

pune pe muncă; şi minunea se împlineşte. Într-o altă legendă populară, *Păcate mari, uitate*, motivul se întreţese cu tema lui Edip. Un copil, plecat de mic de la părinţi, întorcîndu-se tîrziu, spre casă, omoară, fără să ştie, pe tatăl său şi se căsătoreşte cu maică-sa. Ca să-şi ispăşească păcatele, băiatul paşte doi miei negri, pînă ce devin albi; iar maică-sa udă cu lăcrămi o rădăcină uscată, pînă ce se preface în pom cu flori şi fructe [1].

Motivul acesta este foarte răspîndit şi în folclorul altor popoare: la bulgari [2], la francezi [3], în legendele medievale germane — *legenda lui Tannhäuser*, dramatizată de Wagner, — în vechiul folclor biblic (bastonul lui Aron care înfloreşte într-o noapte).

O altă paralelă interesantă din tradiţiile noastre populare împleteşte însă tema răsădirii unui pom dintr-un toiag uscat cu tema celor doi tîlhari între cari a fost răstignit Mîntuitorul [4].

Un copil, anume Mediaş, răsfăţat de părinţi, rupe, la 7 ani, dintr-un măr un ciomag şi-l ascunde în podul casei. Cînd s-a făcut mare, fiindcă părinţii îl tot certau că nu lucrează, s-a urcat în pod, a luat ciomagul şi i-a omorît. După aceea, luîndu-şi măciuca la spinare, a apucat calea codrului şi s-a făcut tîlhar.

Pe cînd ţinea drumul trecătorilor, a găsit o femeie pe care şi-a făcut-o soţie şi cu care a avut doi copii gemeni.

[1] D. Furtună, *Vremuri înţelepte*, pp. 82—85.
[2] Lidia Şişmanov, *Légendes religieuses bulgares*, pp. 227—230. Care este cel mai mare păcat în lume? A nu lăsa doi iubiţi să se căsătorească. Tăciunii tîlharului înfloresc atunci cînd ucide pe unul care vroia să spargă o nuntă.
[3] Lusel, *Légendes chrétiennes de la Basse-Bretagne*, I, pp. 204—209; le brigand sauvé avant l'ermite. O versiune mai în strînsă legătură cu *lemnul crucii*, la Sauvé, *Le folklore des Hautes-Vosges*, Paris, 1889, pp. 298—299. (Cf. şi Ov. Densusianu, *cursul citat*, pp. 121—129).
[4] El. N. Voronca, *Datinele şi credinţele poporului român*, pp. 325—326, reprodusă şi de Sim. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului* (Ed. Acad. Rom.), Bucureşti, 1904, pp. 91—92.

În acest răstimp, Maica Domnului, care de abia născuse pe Mîntuitor, trecînd pe acolo, poposeşte la coliba tîlharului ca să se odihnească peste noapte. Femeia tîlharului, văzînd-o, s-a speriat şi a îndemnat-o să plece, fiindcă are un bărbat rău, care o va omorî.

Eu nu mă tem — i-a răspuns Maica Domnului — că mă va omorî; şi a rămas acolo.

Pînă atunci nu se obişnuia să se spele copiii. Sfînta Fecioară, cum a răsuflat puţin, a cerut o albiuţă şi şi-a scăldat copilul. Femeia tîlharului, văzînd aceasta, şi-a scăldat şi ea, după Domnul Hristos, pe cei doi copii ai săi, cari erau tot trupul numai rană. Cînd i-a scos însă din albie, copiii se vindecaseră de răni şi rămăseseră curaţi şi sănătoşi.

Pînă aci tradiţia populară se apropie de legenda celor doi tîlhari; încheierea însă o deosebeşte. Tradiţia populară povesteşte că Domnul Hristos a făcut din copilul cel mai mare un apostol, care însă la Cina cea de taină, primind de la El trei arginţi ca să cumpere pîine şi cheltuindu-i pe băutură, a vîndut pe Domnul, jidovilor, pentru trei arginţi.

După acest episod accesoriu, tradiţia populară, întorcîndu-se la tema primordială, încheie povestea lui Mediaş bătrînul astfel:

« Mediaş bătrînul a ucis mulţi ani oameni. Odată a prins un preot şi a vrut să-l omoare, dar preotul i-a spus că mai bine să se lase să-l spoveduească şi să-i dea canon pentru iertarea păcatelor, căci e bătrîn şi-i vine vremea să moară.

Mediaş de spovedanie şi de celea ce-i spunea preotul nu ştia, l-a ascultat şi s-a spovedit.

Preotul îi spuse că băţul acela de măr, cu care a ucis, să-l înfigă în pămînt şi să care apă cu gura, pe coate şi pe genunchi; să-l ude pînă va înfrunzi şi va face mere.

Mediaş l-a ascultat. Mărul a slobozit frunze şi a făcut mere.

La un timp, trece preotul acela cu trăsura pe aproape şi-i vine mirosul de la mere. Trimite pe vizitiu să vadă de sunt undeva în adevăr.

Acu Mediaş era bătrîn tare, cămeşă nu mai avea pe trup, şi păr crescuse pe el.

Vizitiul, văzîndu-l, s-a spăriat şi a mers de a spus stăpînului său.

Preotul şi-a adus aminte şi, văzîndu-l, l-a cunoscut. I-a zis să se scoale, dar nu putea.

Scutură dar, cum poţi, mărul!

El a scuturat.

Toate merele au picat, numai două nu.

Toate păcatele îi erau iertate, pe cîţi oameni i-a fost omorît, numai pentru tată şi mamă n-a fost iertat.

L-a mai spovedit odată şi i-a zis să mai scuture. Au picat şi acelea. Acuma era deplin iertat, şi îndată s-a răsipit ca colbul înaintea preotului. »

Dintre cele două teme cari s-au contaminat în această legendă bucovineană: prefacerea unui ciomag într-un pom înflorit care dă roade şi povestea celor doi tîlhari între carii a fost răstignit Mîntuitorul — aceasta din urmă a suferit alterări în partea sa finală. După legenda bucovineană, fiul tîlharului a devenit apostolul Domnului şi a fost identificat cu Iuda.

Motivul apocrif al celor doi tîlhari s-a resfrînt de altfel în literatura populară, în mai multe variante.

O legendă culeasă de Marian [1] glăsuieşte că după ce Irod a dat poruncă să se taie toţi pruncii de la doi ani în sus, Maica Domnului, prinzînd de veste, şi-a luat copilul în braţe şi, părăsind pe Crăciun, a luat-o la fugă. Pe drum întîlneşte, fugind de frica lui Irod, pe « Lisaveta », mama lui Ioan Botezătorul, şi pe o a treia femeie, care urca din greu dealul din calea lor, fiindcă purta în braţe, nu unul, ci doi copii gemeni.

« Fugind ele tustrele pînă la mijlocul măgurii şi neputînd mai departe fugi, de obosite ce erau, s-au oprit locului şi, punîndu-se jos ca să se odihnească, au început a vorbi... Şi din vorbă în vorbă, zise Maica Domnului către femeia cea cu doi copii:

— Greu trebuie să-ţi fie dumitale a duce doi copii în braţe. Dar şi mai greu încă trebuie să-ţi fie a-i apleca pe amîndoi!

— Greu, greu de tot! dar... ce e de făcut?... Vrînd, nevrînd, trebuie să mă împac cu ceea ce mi-a fost şi-mi este de la Dumnezeu împărţit! răspunse femeia. »

---

[1] Sim. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului* (Edit. Acad. Rom.), Bucureşti, 1904, pp. 83—84.

Maica Domnului, prinzînd milă de ea, a cerut să-i mai dea și ei să alăpteze un copil. Femeia nu s-a împotrivit, și copilul care a supt de la sînul Precistei a fost tîlharul răstignit de-a dreapta Mîntuitorului și a căpătat, prin credința lui, mîntuirea, pe cînd fratele său a fost tîlharul răstignit de-a stînga Mîntuitorului.

O altă legendă, culeasă de Voronca [1], se apropie în partea inițială mai mult de motivul apocrif. Ea povestește cum Maica Domnului, fugind de frica lui Irod cu Domnul Hristos, a nemerit într-o pădure, la casa unor tîlhari, și cum aci a întîlnit o femeie, soția unui tîlhar, care avea doi copii: unul plin de bube. Motivul alăptării este înlocuit aci cu motivul îmbăierii. Copilul bolnav, fiind scăldat în aceeași albie în care a fost scăldat Domnul, s-a vindecat pe deplin. Prin această substituire a motivului îmbăierii, legenda populară românească se apropie în chip surprinzător de o legendă culeasă în insula Malta [2]. Cum se explică această asemănare? Printr-un îndepărtat izvor literar comun, *Evanghelia copilăriei* [3], care povestește că în timpul pribegiei familiei sfinte prin pustiu, o fetiță care suferea de lepră a fost vindecată prin apa în care a fost scăldat Mîntuitorul.

Și episodul întîlnirii cu tîlharii pe timpul fugii în Egipt își are izvorul în *Evanghelia copilăriei*. În capitolul XXIII [4], se povestește că, pe cînd familia sfîntă călătorea prin pustiu, în timpul nopții, s-a întîlnit cu o ceată de tîlhari carii dormeau. Doi dintre ei pîndeau însă calea: Titus și Dumahus. Titus s-a rugat de tovarășul său să lase drumul liber familiei sfinte; și fiindcă tovarășul său se îndărătnicea, i-a

[1] El. N. Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, I, pp. 39–40.

[2] Dähnhardt, *Natursagen*, II, p. 28.

[3] Vezi de ex. textul publicat în traducerea franceză de Paul Peters, *Évangiles apocryphes*, II, Paris, 1914, cap. XVII, pp. 18–19.

[4] *Ibidem*, pp. 26–28.

dat cingătoarea sa și 40 de drahme. Pe drum, Mîntuitorul lămurește mamei sale că peste 30 de ani va fi răstignit în Ierusalim, între acești doi tîlhari, și că Titus va fi răstignit la dreapta lui și va intra cu el în rai.

Legenda despre capul lui Adam s-a resfrînt și ea în literatura populară, unde s-a contaminat cu elemente din *Alexandria*, din *Apocalipsul lui Avraam*, (paharul morții), într-un prețios document folcloric, cules în județul Vîlcea de Teodor Bălășel [1].

« Moș Adam a fost omul cel mai mare din lume. El avea un cap grozav de mare și nu putrezise nici pînă a venit Domnul Hristos pe pămînt.

Mergînd odată Domnul Hristos cu sfeti Petre pe o poiană, vede căpățîna lui Adam, răsturnată pe cîmp; merge la ea și, lovind-o cu bastonul, o întrebă: ,,Moș Adame, de cînd ai murit îți mai aduci aminte de paharul morții?"

— Nici pînă acum nu mi-a ieșit amărăciunea din măsele! răspunse căpățîna...

Peste căpățîna lui Moș Adam a dat și Alexandru Machedon, cînd umbla cu oastea să cuprinză lumea. El, ca să nu se înfricoșeze oastea de năpraznica căpățînă, a pus o mie de ostași de a coperit-o cu pietre. Ea era așa de mare, încît o mie de ostași abia au putut-o coperi în trei zile. »

AFLAREA SFINTEI CRUCI

Nu putem încheia ciclul legendelor privitoare la *lemnul crucii* fără a aminti aci și *legenda despre aflarea lemnului crucii*, care se găsește cuprinsă în viața împăratului Constantin și intercalată în *Învățăturile lui Neagoe* (ed. N. Iorga, pp. 72—76). Viața împăratului însuși cuprinde o serie de miracole, obișnuite, precum s-a văzut mai sus, în literatura hagiografică. Astfel, legenda povestește că împăratul suferea de lepră și că, pentru a-l vindeca, doctorii puseră la cale să-l scalde într-o baie de sînge proaspăt, adunat de la copiii mici, dar că împăratul a respins acest sîngeros leac: « Mai bine pătimesc

[1] Revista *Șezătoarea*, XI (1910), pp. 182–183.

eu tot așa rău cu această boală, decît să moară atîția coconi și să se topească mamele lor de jale și de dor și să fiu eu vinovat la atîta moarte ». Atunci i s-au arătat în vis apostolii Petre și Pavel, carii l-au sfătuit să cheme pe Silvestru, papa, ca să-i dea « botezul mîntuirii ». Cînd a primit botezul, într-același ceas s-a și tămăduit de lepră. Tot aci se găsește și episodul care narează cum i s-a arătat pe cer crucea cu slovele: « Cu acest semn vei pierde pe toți vrăjmașii tăi ».

După această legendă, aflarea lemnului pe care a fost răstignit Mîntuitorul s-a întîmplat în următoarele împrejurări: patriarhul Macarie, în cel dintîi sobor, a sfătuit pe împărat să se ducă la Ierusalim, pe Golgota, și să caute lemnul pe care a fost răstignit Mîntuitorul. Împăratul hotărî să meargă mama lui, Elena. Peste puțin timp, sfînta Elena văzu în vis o lumină strălucitoare, care-i spuse să meargă în Ierusalim și să caute « făcătoarea de viață cruce și mormîntul și locurile sfinte, care le-au ascuns și le-au îngropat jidovii, de pizmă ».

Pe locul unde fusese înmormîntat Mîntuitorul, împăratul Adrian făcuse « o capiște mare și frumoasă », închinată zeiței Afrodita. Elena împreună cu patriarhul Macarie porunciră să se sfărîme templul și, săpînd adînc sub temelia lui, se ivi « sfîntul mormînt și locul căpățînei, și lîngă acestea, aproape, spre răsărit puținel, aflară și trei cruci îngropate ». Nici un semn nu indica prin nimic care din cele trei cruci a fost a Mîntuitorului.

Pe cînd toți erau cuprinși de nedumirire și grijă, se afla în cetate « o jupînească mare și de neam vestit », care se zbătea între viață și moarte. După sfatul patriarhului, crucile sunt aduse pe rînd una cîte una, la patul bolnavei. Îndată ce se puse crucea pe care fusese răstignit Mîntuitorul, într-aceeași clipă bolnava se însănătoși, ridicîndu-se « ca din morți ». Vestea se răspîndește repede și de pretutindeni se adună norod mult ca să vadă crucea. Împărăteasa luă o parte din cruce pe care o trimise

împăratului, iar restul o lăsă patriarhului ca să o arate noroadelor. Pe locul unde s-a găsit crucea și în toate părțile de care era legată amintirea Mîntuitorului, împărăteasa ridică biserici.

Această legendă face parte din viața sfîntului Constantin și se citește și azi în bisericile noastre în ziua de 21 mai. Ea se leagă însă și de literatura hagiografică, de care ne vom ocupa în capitolul următor.

SCRISOAREA LUI PILAT CĂTRE CHESARUL DIN ROMA

Legenda despre lemnul crucii este continuată în ms. nr. 469 din B. A. R., pe care nu-l mai avem acum la îndemînă *, cu o *scrisoare apocrifă a lui Pilat către Chesarul din Roma*. În această scrisoare, Pilat aduce la cunoștința împăratului roman minunile săvîrșite de Mîntuitor, condamnarea lui și zguduirile care s-au produs în clipa răstignirii: întunecarea soarelui, cutremurul. Chesar, aflînd acestea și văzînd că din pricina lui Pilat s-au întîmplat acele mari zguduiri ale lumii, l-a chemat la Roma și l-a osîndit.

BIBLIOGRAFIE

Texte românești semnalate: Gaster, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I, (1883), pp. 76—77.

Versiuni inedite în Biblioteca Academiei Române: Ms. nr. 3813 din sec. al XVIII-lea, f. 81 v. — 89 r.: *Cuvînt pentru sfînta cruce*. Ms. 2158, sec. al XVII-lea, f. 12 r. — 13 r.: *Cuvînt pentru cinstita cruce și pentru cele două cruci ale celor doi tîlhari*.

Versiuni slave: Jagić, *Starine*, V, f. 83 — 95, versiune mediobulgară din secolul al XIII-lea; A. Popov, *Первое прибавленіе къ описанію*, Moscova, 1879—1881, pp. 31—44 (inaccesibilă mie).

---

* V. nota de la pag. 22.

N. Tihonravov, *Памятники старинной русской литературы*, I, pp. 308 şi urm., după un ms. sîrbesc din sec. al XV-lea; Stoianović, *Glasnik*, vol. LXIII, după un ms. sîrbesc din secolul al XVII-lea; Polivka, *Starine*, după un ms. sîrbesc din sec. al XVII-lea.

[Versiuni] ruseşti: N. Tihonravov, *Памятники русской отреченной литературы*, I, 305—308, după un ms. rusesc din sec. al XVI-lea; Pypin, *Памятники старинной русской литературы*, III, pp. 81—82, după un sbornic din sec. XV—XVI; A. Popov, *Первое прибавленіе къ описанію* (inacc. mie), pp. 63—66, după un ms. din sec. XVI; A. Pypin, *Памятники старинной русской литературы*, III, pp. 84—85, după un ms. din sec. XV—XVI.

Versiuni greceşti: Fabricius, *Codex pseudepigraphicus Veteri Testamenti*, I, pp. 428—443.

Studii: Gaster, *Literatură populară română*, pp. 284—290; Ov. Densusianu, *Curs de istoria literaturii române* (epoca veche) ţinut la Facultatea de litere din Bucureşti, în anul 1898, litografiat de Filip Drugescu, pp. 117 şi urm.; Mussafia, *Sulla leggenda del legno della Croce* în *Sitzungsberichte der phil. — hist. Klasse der k.k. Akad. der Wissenschaften*, Wien, 63 Band (1870), pp. 165—216; pentru versiunile occidentale: Pr. Campers, *Mittelalterliche Sagen vom Paradiese und vom Holze des Kreuzes Christi*, Köln, 1897; W. Meyer, *Die Geschichte des Kreuzholzes von Christus* în *Abhandlungen der philosophisch-philologischen Klasse der k. Bayerischen Akad. der Wissenschaften*, München, 1882, pp. 103—165; E. Nestle, *Die Kreuzauffindungslegende* în *Byzantinische Zeitschrift*, IV (1895), pp. 319-345 (cu text).

LEGENDE HAGIOGRAFICE

În literatura românească apar de timpuriu, încă din sec. al XVI-lea, alături de cărţile fundamentale ale bisericii, alături de textele biblice apocrife, şi legende hagiografice. Deşi acest gen literar se leagă prin multe şi trainice fire de literatura religioasă canonică şi făcea odată parte integrantă din cultul ortodox, totuşi nu putem omite din cercetarea noastră cel puţin acele legende cari s-au desfăcut din colecţiile vieţilor de sfinţi, ca individualităţi de sine stătătoare, au circulat intens în masele adînci ale cetitorilor de pe vremuri şi au lăsat urme cari dăinuiesc pînă azi în sufletul popular.

Înainte de a urmări aceste legende în cadrul epocilor în care îşi fac apariţia, este necesar, pentru a înlătura unele confuzii cari se pot face, să determinăm caracteristicile distinctive ale acestui gen literar şi să arătăm prin ce se leagă de literatura populară.

Materia care face obiectul acestor legende hagiografice se poate grupa în două mari grupe: vieţi de martiri şi vieţi de asceţi.

Prima este reprezentată prin marii iluminaţi, carii, în vremurile de prigonire, au preferat să îndure chinurile morţii, decît să abjure credinţa. Eusebiu din Caesarea (260—340), care a trăit aproape de epoca lor, ne-a descris avîntul mistic prin care au îndurat chinurile cele mai groaznice cei ce primeau cununa de martiri: spînzuraţi, arşi pe rug, aruncaţi în arena fiarelor, sfîşiaţi cu cochilii şi unghii de fier. În timpurile acelea, cînd creştinismul, la începuturile sale, era în luptă cu păgînismul, sprijinit de toată autoritatea statului roman, nu era cu putinţă ca societatea creştină să nu înţeleagă ce admirabile

pilde, ce înviorătoare mîngîieri, în prigoniri, putea oferi forța morală a acestor eroice jertfiri de viață pentru noua credință. Iată, de pildă, comunitatea creștină din Smirna, transmițînd celei din Philomelium o relațiune, scrisă prin pana «fratelui Marcian», despre martirul episcopului Policarp, încheie cu rugămintea de a trimite «această scrisoare și fraților mai îndepărtați, pentru ca și ei să glorifice pe Domnul». Cînd furia persecuțiunilor s-a întețit însă, și creștinii piereau cu miile, n-a mai fost posibil să se consemneze în scris martiriul fiecăruia. Pentru pătimirea unor martiri s-a mai putut găsi material de informație în arhivele proconsulare; patimile celor mai mulți s-au păstrat însă pe cale orală.

După ce Constantin cel Mare impune creștinismul ca religie de stat în toate granițele imperiului roman, epoca martirilor se încheie și atenția bisericii este îndreptată spre o altă formă a eroismului vieții religioase: ascetismul. Sfîntul vremurilor noi este acum ascetul; acesta, retras departe de zvonurile lumii, în singurătățile pustiului, ducea lupta împotriva deșertăciunilor lumii, pentru dezrobirea sufletului de patimile trupului și de toate ispitele amăgitoare, pe care le întinde Duhul întunericului, spre a primejdui mîntuirea.

În năzuința de a expia prin pocăință păcatele lor și ale semenilor, își impuneau asperități de viață și chinuri trupești.

Astfel, unii refuzau orice adăpost și stăteau fără nici un acoperiș sub arșița soarelui vara, iar iarna în vifor, vînturi și ploi, pînă ce corpul li se umplea de răni.

Alții au imaginat o curioasă formă a asceziei, pentru a scăpa de privirile curioșilor și a se izola și mai mult. Începînd cu sfîntul Simion Stilitul, într-un avînt de eroică extravaganță, pun să se construiască o coloană înaltă de cîte 20—30 de metri, cînd nu găseau în apropiere o rămășiță de templu sau alte monumente vechi, și, urcîndu-se cu scările sus, stăteau acolo, ani de zile, pînă la sfîrșitul vieții.

Forma particulară a penitenței lor era *imobilitatea*. Stăteau acolo sus, în picioare, nemișcați, în rugăciune și post, învingînd somnul și îndurînd toate intemperiile vremii. Hrana depindea mai mult de ajutoarele pe care creștinii pioși din vecinătate se însărcinau spontan să le-o procure. Cîteodată, în jurul coloanei se adunau o sumă de discipoli, cari cu timpul se uneau între ei și fundau o mică mănăstire în preajma sfîntului.

Biserica și creștinătatea a privit întotdeauna cu admirație pioasă pe acești asceți, carii, în năzuința spre desăvîrșirea sufletului, își mortificau trupul. Ei erau socotiți ca oameni inspirați de Dumnezeu, și sprijinul lor era cerut în împrejurări grele. În vremurile de cumpănă ale Imperiului bizantin, amenințat în însăși existența lui, împăratul Isaac Angelos, după cum ne spune cronicarul Nicetas Honiates, convoacă în palatul său pe «călugării cari umblă cu picioarele goale, pe cei ce se culcă pe pămîntul gol, și pe cei ce trăiesc deasupra pămîntului, pe coloane» și le cere să se roage lui Dumnezeu ca să îndepărteze primejdiile care amenințau imperiul. Dacă împărații bizantini arătau atîta considerație pentru acești solitari mistici, ne putem închipui cu cîtă venerație îi priveau masele naive și credule ale poporului care se adunau în jurul lor pentru a le cere ajutorul în boale și nenorociri. Trupul lor era socotit ca făcător de minuni și după moarte; și nu odată s-au văzut cetățile luptîndu-se pentru moaștele unui ascet, socotit ca sfînt. Ei formează, dar, a doua grupă importantă în legendele hagiografice.

Exceptînd cîteva — foarte puține — vieți de sfinți, care fac impresia unei mărturii contimporane, marea majoritate a legendelor hagiografice a fost plăsmuită în veacul al VI-lea. În vremurile acelea, cultul sfinților luase un avînt pe care cu greu ni l-am putea închipui. Localitățile în care se păstrau moaștele lor deveniseră centre de pelerinaj pentru toată creștinătatea. În zile de comemorare, drumurile cari duceau spre aceste centre — drumuri

desemnate adesea în documentele timpului cu numele de *strata publica peregrinorum* — erau împînzite de convoiuri nesfîrșite de pelerini. Mulțimea aceasta care venea din adînci depărtări pe drumuri prăfuite, stăpînită de o evlavie mistică, dar și de dorința de a căpăta îndurarea și ajutorul sfîntului, era avidă să cunoască viața și, mai ales, minunile lui. Pentru a satisface curiozitatea pioasă a pelerinilor și în același timp pentru a răspunde la trebuințele cultului în ziua sortită comemorării, s-au alcătuit legendele hagiografice.

În plăsmuirea lor se vădesc două influențe deosebite. Una, reprezentată prin curentul tradițiilor populare, își are originea îndepărtată în povestirile martorilor contimporani cu sfîntul, dar care, transmise din generație în generație și de la o comunitate creștină la alta, fuseseră în mod inconștient prelucrate de imaginația maselor.

Prefăcută în felul acesta, în curs de mai multe veacuri, personalitatea istorică a sfîntului a pierdut trăsăturile ei distinctive, cadrul istoric și geografic în care s-a desfășurat viața lui s-a șters treptat; în locul acestora fantasia colectivă a maselor populare, înclinată spre simplificare și miraculos, a creat, din amintiri vagi și din fondul străvechi al legendelor populare, tipul generic al sfîntului, în care mai ales latura miraculoasă a vieții lui a fost accentuată.

Culegînd din gura poporului aceste legende, cînd n-a plăsmuit totul din imaginația lui sau n-a avut materiale anterioare, hagiograful a fost înclinat să sublinieze elementul miraculos, cu atît mai mult cu cît în modelele literare ce-i stăteau dinainte, literatura apocrifă a *Vechiului* și *Noului Testament* — care exercita o mare atracție asupra maselor populare — supranaturalul alcătuiește miezul povestirilor.

În sfîrșit, în prelucrarea materialului popular concepția hagiografului despre natura și rolul sfîntului a mai putut fi influențată, în afară de tradiția literară a apocrifelor și de curentele filozofice ale

timpului și în special de mistica neoplatoniciană, care pretind că omul, în extazul religios, se poate lepăda de materialitatea trupului, se poate desface de tot ceea ce îl leagă cu pămîntul și că, pătruns de divinitate, poate sta mai presus de legile fizice ale naturii. Oricît de departe ar fi fost chilia călugărului hagiograf de zvonurile lumii, totuși ceva din cultura profană a pătruns și în vechile mănăstiri, mai ales dacă ținem seamă că oameni cu o vastă cultură a timpului lor au renunțat la bunurile lumii pentru a-și petrece viața în liniștea mănăstirilor. Ideile misticii neoplatoniciene au influențat — după Günther[1] — concepția pe care creștinătatea veacului al V-lea și al VI-lea și-a format-o despre sfinți. Pentru hagiograf, sfîntul, martir sau ascet, este campionul lui Dumnezeu pe pămînt, menit să ducă lupta împotriva păgînismului și împotriva ispitelor acestei lumi trecătoare. Dar acești iluminați, cari se confundau cu sufletul lor în Mîntuitorul și duceau lupta în numele lui, nu puteau fi părăsiți în clipele hotărîtoare. Fiul Domnului radia în jurul lor nimbul sfințeniei care destrăma influența legilor fizice ale materiei și înălța sufletul celui prigonit peste puterile naturii. Această concepție despre caracterul divin al sfîntului explică introducerea elementului miraculos în legenda hagiografică. De îndată ce intră martirul în arenă și este supus la chinuri, se simte puterea divină a Mîntuitorului, care-l sprijină împotriva prigonitorilor săi. Torturile cele mai groaznice la care sunt supuși nu-și pot produce efectul, deoarece, ocrotiți de harul divin, trupul lor este imun: fiarele nu-i sfîșie, săgețile nu-i străpung, flăcările nu-i mistuie, otrava nu-i distruge.

Sfinții Mamas și Iulian sunt osîndiți să fie sfîșiați de fiare sălbatice. Aduși în amfiteatru, la ziua hotărîtă, se dă drumul fiarelor înflămînzite, dar, spre marea mirare a judecătorilor și a poporului, fiarele,

[1] *Legendenstudien*, Köln, 1906.

12—318

ajungînd în fața sfinților, își domolesc furia și le ling picioarele. Sfîntul Tirs, sărbătorit la 14 decembrie, este vîrît într-un sac cu scorpii și vipere și aruncat în mare, la 30 de stadii depărtate; prin ajutorul îngerilor, sacul se sfîșie și sfîntul se întoarce la liman, călcînd pe valuri cum ar călca pe uscat. Sfîntului Roman, sărbătorit la 18 noiembrie, i se taie limba, și totuși după aceasta grăiește, proslăvind pe Mîntuitorul mai tare și mai clar decît înainte. Sfînta Glycheria este sfîșiată cu unghii de fier, și totuși striga călăilor săi: « Nelegiuiților, chinurile voastre nu-mi fac nici un rău, Mîntuitorul meu, Isus Hristos, mă ocrotește ». Pentru a scoate și mai bine în relief caracterul divin al sfîntului, hagiograful acumulează chiar, asupra lui, o serie nesfîrșită de asemenea chinuri într-o gradație crescîndă; tipic este în această privință cazul sfîntului Gheorghe.

Elementul miraculos intervine adesea și la moartea martirilor. Cînd sfîntul Ioan cel Nou este ucis de șeicul din Cetatea Albă, se zărește în puterea nopții un stîlp de foc înconjurat de candele și trei bătrîni în veșminte albe, cîntînd psalmi de laudă mucenicului. Un evreu țintind arcul spre bătrîni rămîne cu mîna înțepenită pe arc pînă ce mărturisește vedenia.

Tot prin minuni se vădește și caracterul divin al sfinților asceți. Sfînta Tecla, urmărită de niște tineri destrăbălați, se roagă lui Dumnezeu, și stînca muntelui se despică în două, pentru a o primi. Cînd sfîntul Alexe moare, necunoscut de nimeni în casa tatălui său, clopotele din Roma, sunînd misterios, vestesc moartea lui. Sf. Marian n-are nevoie de candelă ca să vadă noaptea spre a scrie; degetele lui răspîndesc, în miezul nopții, lumina necesară. La moartea sfîntului Lazăr Stîlpnicul, coloana pe care trăise el strălucește în tăria nopții așa de puternic, încît o zăresc din mari depărtări ucenicii sfîntului, cari se adună în jurul lui.

Am putea înmulți aceste exemple, dar vom avea prilejul să revenim în mai multe rînduri în cursul

studiului nostru asupra acestei laturi caracteristice a legendei hagiografice. Deocamdată ne mărginim să arătăm că, în afară de motive caracteristice naturii însăși a genului hagiografic — imunitatea martirilor în torturile cele mai groaznice — se găsesc în legendele hagiografice, adesea, o sumă de elemente miraculoase de interes folcloric. Episoade miraculoase, care alcătuiesc țesătura basmelor populare, au fost încorporate în legendele hagiografice. Lupta voinicului cu balaurul pe țărmul unei ape pentru mîntuirea unei fecioare, temă care apare în vechiul mit al lui *Perseu și Andromeda*, în legenda celtică a lui *Tristan și Iseult* și într-o mulțime de basme populare, a fost încorporată și în redacțiile mai noi ale vieții sf. Gheorghe. Deși introdus în viața sfîntului după sec. XII, motivul a dobîndit o vitalitate așa de puternică, încît a influențat puternic iconografia: mai toate icoanele noastre înfățișează pe sfîntul Gheorghe în luptă cu balaurul. În *Manualul de iconografie* al înaltului regent p.s.s. patriarh, dr. Miron Cristea — publicat acum 20 de ani — se află reprodus, la p. 4, o icoană « ciudată »: sfîntul Christofor din biserica de la Răstoșnea, zugrăvit cu cap de cîine. Icoana este însă în conformitate cu legenda sfîntului, așa cum se citește în *Viețile sfinților* și chiar în *Mineile* din vremurile noastre, la ziua de 9 mai: « Sfîntul mucenic Christofor era căpcîn din țara celor ce mănîncă pe oameni... și nu putea să grăiască omenește » [1]. Căpcînii, monștri cu capul de cîine, care latră în loc de a vorbi, sunt un vechi element din folclorul popoarelor mediteraneene. În tradițiile neamului nostru, căpcînii, după cum vom vedea mai jos, au fost identificați cu tătarii din Buceag.

Multe alte asemenea motive din folclor se găsesc din belșug întrețesute în structura legendelor hagiografice; de ex. motivul inelului miraculos, care,

---

[1] *Mineiul pe luna mai, tipărit cu aprob. Sf. Sinod*, Buc. 1894.

sfărîmîndu-se, prevestește moartea eroului; al copilului care vorbește înainte de naștere; al cerbului miraculos care călăuzește pe calea mîntuirii.

Cele mai frumoase legende hagiografice sunt tocmai acelea care s-au adăpat mai mult din izvoarele de veșnică tinerețe ale povestirilor populare. Acest element miraculos din folclor a fost și pricina pentru care unele legende hagiografice au fost traduse mai de timpuriu în literatura noastră ori au fost extrase mai tîrziu din colecțiile vieților de sfinți, copiate la un loc cu textele poporale și răspîndite în păturile largi ale neamului, pînă în vremurile noastre.

În formarea sufletului românesc din trecut, literatura hagiografică, cu atmosfera ei de misticism și supranatural, a adus și ea partea ei de contribuție. Misionarul catolic Marcus Bandinus, în relația călătoriei sale prin Moldova anului 1646, ne descrie cultul consacrat sfinților medici fără de argint Cosma și Damian, în satul Filipi, de lîngă Trotuș: pelerinajul bolnavilor din Moldova și Ardeal către acest miraculos liman de însănătoșire, legendele fantastice care circulau în jurul bisericuței de pe vîrful muntelui, procesiuni nocturne cu făclii, melodii de glasuri îngerești ș.a. Însuși cronicarul moldovean Grigore Ureche, narînd lupta lui Ștefan cel Mare cu Țepeluș, la Rîmnic, adaugă, după tradiția populară, cum « să se fie arătat lui Ștefan Vodă, sfîntul mucenic Procopie, îmblînd deasupra războiului călare și intrarmat, ca un viteaz, fiind într-ajutoriu lui Ștefan Vodă și dînd vîlhvă oștii lui » și încheie cu adorabila lui naivitate pioasă: « ci este de a și credere acest cuvînt, că dacă s-au întors Ștefan Vodă cu toată oastea sa,... la scaunul său la Suceava, au zidit biserică pre numele sfîntului mucenic Procopie la sat la Badeuți, unde trăiește și pînă astăzi » [1].

[1] Cf. C. Giurescu, *Letopisețul Țării Moldovei, pînă la Aron-Vodă (1359—1595), întocmit după Grigorie Ureche Vornicul, Istratie Logofătul și alții de Simion Dascălul*, p.

Corpul complet al *Vieților de sfinți* a fost tradus, pentru întîiași dată la noi de Mitropolitul Dosoftei și tipărit la Iași în 1682 [1]. Legende hagiografice cu caracter întrucîtva popular pătrund în literatura noastră încă din secolul al XVI-lea. În cel mai vechi manuscript de texte poporane, în *Codicele Sturdzan*, se găsesc două asemenea legende hagiografice: una avînd un caracter apocrif, *sfîntul Sisinie;* cealaltă desprinsă din colecția *Vieților de sfinți: sf. Vineri.* În *Codicele de la Cohalm* apar o serie de legende hagiografice, dintre care una a devenit populară: *Viața sfîntului Alexie.* Chiar și *Învățăturile lui Neagoe* au cuprins între alte materiale și o legendă hagiografică: *Viața sfîntului Constantin* [2].

BIBLIOGRAFIE

Hagiografia noastră își are sursele ei — prin literatura slavă — în hagiografia bizantină. Despre hagiografia bizantină, Ehrhard și Gelzer, prelucrînd *Geschichte der byzantinischen Literatur* a lui Krumbacher, ed. II (1897), spun (p. 176): « Kein Gebiet der byzantinischen Literatur liegt noch sodunkel und so verworren vor den Augen des Foreschers wie das hagiographische. Es gleicht einem dichten Urwalde, der sich endlos und lichtlos ins Ungemessene ausdehnt und in dessen Inneres kein Pfad führt. Auf Schritt und Tritt läuft man Gefahr, sich in dem Dickicht zu verlieren, während schon die Schatten der Nacht am Horizonte heraufziehen » * (la p. 182 bibliogr.). De atunci s-au făcut progrese însemnate în domeniul hagiografiei. O prețioasă revistă, *Analecta Bollan-*

65. Ediția Kogălniceanu, 1872, p. 166. Cf. și lupta din codrii Cosminului: « *Zic unii să se fie arătat lui Ștefan Vodă la acel răsboiu sfîntul mucenic Dimitrie* », ed. Giurescu, p. 81.

[1] Înaintea lui Dosoftei se găsesc elemente hagiografice în *Cazania* lui Coresi și în aceea a mitropolitului Varlaam.

[2] Com. de d-l D. Russo.

* <Nici un domeniu al literaturii bizantine nu este atît de obscur și de încurcat înaintea ochilor cercetătorului decît cel hagiografic. Se aseamănă cu o pădure virgină care se întinde la nesfîrșit, fără vreo lumină, și în interiorul căreia nu duce nici o cărare. La fiecare pas există pericolul să te rătăcești în hățiș, în timp ce umbra nopții se ridică la orizont.>

diana, care apare din 1882 şi a ajuns acum la vol. XLVI, este consacrată exclusiv studiilor de hagiografie (indice general la vol. I—XX publicat în apendice la t. XXII şi XXIII).

Pentru orientarea generală se pot consulta cu mult folos următoarele studii: dr. H. Günter, *Legenden-Studien*, Köln, 1906; R. Reitzenstein, *Hellenistische Wundererzählungen*, Leipzig, 1906; precum şi documentatele lucrări ale bolandistului Hippolyte Delehaye: *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles, 1905; *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles, 1912; *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles, 1921; *Les légendes grecques des saints militaires*, Bruxelles, 1909 ; *Les saints stylites*, Bruxelles, 1923.

LEGENDA SFÎNTULUI SISINIE

Este o legendă fantastică, plină de naivităţi, care — după cum vom vedea — îşi are originea în lumea superstiţiilor păgîne şi care, deşi oprită de biserică, s-a strecurat totuşi pînă în vremurile noastre. Ea are şi azi o întinsă circulaţie în masele populare, unde a exercitat o puternică influenţă asupra ciclului de credinţe şi superstiţii privitoare la naştere şi primii ani ai copilăriei. Subiectul este următorul:

Sisinie a fost un mare viteaz care, după ce a biruit multe oşti, s-a întors spre « Ravia » (Arabia), unde i se arătă în vis îngerul Domnului, sfătuindu-l să se ducă la sora sa, Melintia, căreia Satana îi răpise cinci copii şi căreia se pregătea să-i răpească acum pe al şaselea.

În acest răstimp, Melintia îşi zidise un stîlp de marmură şi se închisese înăuntru. Ajungînd Sisinie la stîlp, pe vreme de viscol, ceru surorii sale să-i deschidă. Diavolul, prefăcîndu-se într-un grăunte de mei, se furişă înăuntru sub copita calului sf. Sisinie, răpi copilul şi fugi cu el către mare. Sfîntul Sisinie se luă după diavol şi, întîlnind pe drum o salcie, o întrebă dacă nu cumva a văzut pe diavol fugind cu un copil în braţe. Salcia, deşi-l văzuse, răspunse totuşi că nu l-a văzut; şi sfîntul o blestemă: să înflorească, dar poame să nu facă. Mai departe

întîlneşte un rug, care şi el răspunse că nu l-a văzut. Sfîntul blestemă şi pe rug ca: unde-i este rădăcina, să-i fie şi vîrful; şi cine va trece pe lîngă el, să se împiedice în crengile lui şi să-l blesteme. Abia lîngă mare, un măslin răspunse sfîntului drept: că a văzut pe dracul cu un copil, afundîndu-se în mare. Sisinie blagoslovi măslinul: să fie pom sfinţit, la toate bisericile de lumină şi oamenilor de spăşenie (din el să se facă untdelemnul pentru candele şi mirul pentru miruit). Ajungînd pe ţărmul mării, sfîntul aruncă undiţa în mare, scoase diavolul pe uscat şi începu a-l bate cu 82 buzdugane de fier, pînă cînd Satana, neavînd încotro, restitui copiii. Sisinie nu lăsă pe diavol să-i scape din mînă pînă ce acesta nu se jură că nu se va apropia de locul « *iuo* (= unde) ruga aceasta grăi-să-va şi numele tău pomeni-se-va ».

Rugăciunea, despre care se vorbeşte aci, se află şi ea copiată pe cele două foi adăugate la sfîrşitul volumului, şi scrise de « ierei popa Simeon », însă în *limba slavonă*.

În această rugăciune, locul sfîntului Sisinie îl ia arhanghelul Mihail, care povesteşte cum, scoborîndu-se din muntele Eleonului, s-a întîlnit cu « Veştiţa » şi a bătut-o pînă cînd aceasta şi-a spus toate numele şi s-a legat să nu se apropie de casa unde se găseşte rugăciunea.

Alături de vechea redacţiune a legendei sfîntului din veacul al XVI-lea, Hasdeu a publicat şi o redacţiune cu totul nouă, care, pe la 1860, s-a imprimat pentru întîiaşi dată la Iaşi şi care, după aceasta, s-a republicat în nenumărate rînduri, la Bucureşti. Textul acestei noi redacţiuni circula cu mult înainte în literatura noastră, şi forma cea mai veche a ei o găsim într-un manuscript din 1760, păstrat în Biblioteca Academiei Române. Redacţiunea modernă se deosebeşte de cea veche prin modificări de detaliu şi prin introducerea unor incidente noi. Sfîntul Sisinie se află cu fraţii săi Sines şi Sinodor însoţind pe împăratul lor la vînătoare. Dumnezeu dezlănţuie

o furtună și-i risipește; Sisinie nemerește, după voia Domnului, la chilia surorii sale. În sfîrșit, în incidentul întîlnirii sfîntului cu arborii, în redacțiunea modernă este introdus și paltinul, care răspunde sfîntului adevărul și este blagoslovit: « să stea înaintea bisericii cu păcătoșii la pocăință și cu drepții la spăsenie ». Se pare că această versiune modernă nu trece dincolo de secolul al XVII-lea și derivă dintr-un original grecesc, apropiat de cel publicat de Sathas în *Bibliotheca graeca medii aevi* (V, p. 573).

Redacțiunea modernă este și ea însoțită de *rugăciune*, tradusă însă în *limba română*. Aceasta prezintă și ea la rîndul ei dezvoltări; între altele: Satana, luat de scurt de sfîntul arhanghel Mihail, mărturisește că se duce la sf. Fecioară Maria să o muncească, fiindcă a auzit că va naște pe Mîntuitorul.

Hasdeu, în interesantul studiu care însoțește publicația textelor, considera această legendă ca o concepție personală a popei Ieremia Bogomil, întemeietorul sectei. Pornind de la constatarea că valea Dunării, din cauza numeroaselor bălți pe care fluviul le formează de-a lungul celor două maluri în România și Bulgaria, este un teren prielnic pentru răspîndirea frigurilor palustre, ajungea la încheierea: « că marele reformator bulgar din secolul al X-lea, popa Bogomil, s-a socotit dator a înzestra el însuși pe sectarii săi cu o rugăciune specială contra acestui puternic demon și că această rugăciune, prefăcută și reprefăcută, a ajuns la noi în forma pe care ne-o dă *Codicele Sturdzanus* ».

Hasdeu își întemeia această părere pe următorul pasaj dintr-un indice de scrieri eretice, publicat la Moscova în 1644:

« Sînt fabule ale blăstematului Ieremia, popă bulgăresc, care spune cum ședea sîntul Sisinie pe muntele Sinaia și menționează și pe îngerul Mihail, ca să înșele mai bine mulțimea și bîrfește că frigurile sunt șeapte fiice ale lui Irod ».

O variantă rusească a *legendei sf. Sisinie* conține, într-adevăr, toate elementele menționate în indice.

În concordanță cu notița din acest indice, Hasdeu mai aduce încă următoarea mărturie a patriarhului de Constantinopol, Sisinie, din veacul al XIV-lea: « Să nu credeți că eu aș fi *Sisinie* cel mincinos, descris de nebunul *popă Ieremia*, spre amăgirea oamenilor ».

S-ar părea că aceste argumente ale lui Hasdeu, primite și de Gaster, sunt decisive și că legenda a fost într-adevăr plăsmuită de către întemeietorul ereziei bogomilice. Și totuși, Hasdeu se înșela în deducțiile sale, fiindcă s-au găsit o sumă de variante ale legendei în literaturile Orientului, care n-au venit nicicînd în contact cu literatura bulgărească, și în forme dintre care unele sunt anterioare apariției bogomilismului. Astfel, în 1883, Gaster publica cîteva paralele interesante din literatura *ebraică* al căror prototip îl data în secolul al IX-lea. Șase ani după aceasta, la congresul orientaliștilor din 1889, Fries comunica o redacțiune *arabă;* iar în 1894, René Basset publica o versiune păstrată în sinaxarul *abisinian*, însoțită de rugăciunea magică, care, ca și versiunea română și slavă, servește de talisman lehuzelor.

În prețiosul studiu, care însoțește textele, Basset conchide că:

« prezența acestei legende în literatura arabă și abisiniană pe de o parte, iar pe de alta în literatura slavă și română, stabilește în chip incontestabil că ea este împrumutată dintr-un original comun, care nu poate fi decît *grec* ».

Părerea lui Basset este îndreptățită; numai că originalul grecesc fusese publicat cu vreo 18 ani mai înainte, de N. Sathas, în *Biblioteca graeca medii aevi* (tom V, p. 573). După Sathas, Reitzenstein și Pradel au dat la lumină un ciclu de versiuni grecești dintre care unele, scrise pe papirus, ne vin din vechiul mediu elenistic al Egiptului. Avem însă dovezi — din domeniul iconografic — că, încă din secolul al V-lea, legenda era cunoscută în Egiptul elenistic. În iarna anului 1901—1902, arheologul francez Jean Clédat a dezgropat, în Egiptul de jos,

lîngă Ahmune (în Hermopolis magna), la Bauît, ruinele unei mănăstiri zidite pe la anul 400. Între frescele care se găsesc acum la muzeul din Cairo se află una care înfăţişează pe un sfînt călare pe un cal negru şi îmbrăcat în costum part, cu o tunică albă, ţinînd în mîna stîngă un scut, în dreapta o suliţă cu care străpunge sînul unui demon, căzut la picioarele calului. La dreapta, se află însemnat numele sfîntului: Ο ΑΓΙΟΣ ΣΙΣΙΝΝΙΟΣ

În fresca mănăstirii de la Bauît, demonul feminin se numeşte ΑΛΑΒΑΣΔΡΙΑ. Numele demonului diferă însă de la versiune la versiune: în legenda din sinaxarul abisinian se numeşte « Uerzelia »; în redacţiunea greacă « Γυλλοῦ »; în cea ebraică « Lilith »; în cele slave « Avestiţa ». Lăsînd la o parte aceste deosebiri de nume, divergenţele de amănunte, prefacerile şi adaptările pe care le-a suferit legenda în trecerea ei dintr-o literatură într-alta, în cuprinsul tuturor versiunilor amintite mai sus se găsesc însă cîteva trăsături caracteristice comune, care dovedesc în chip neîndoielnic strînsa interdependenţă a acestor versiuni, şi anume:

1. În toate versiunile sfîntul mîntuitor face parte din grupa sfinţilor (călăreţi) militari şi se numeşte Sisinie.
2. În toate versiunile sfîntul duce lupta împotriva unui demon feminin care răpeşte copiii mici şi provoacă moartea lor.
3. Sfîntul, învingînd demonul, îl sileşte să-şi spună formele în care se preface şi numirile pe care le poartă sub fiecare din aceste forme; aceste numiri, scrise alături de ale sfîntului, au darul de a împiedica influenţa nefastă pe care o exercită demonul asupra lehuzelor şi copiilor mici. De aceea, conjuraţia scrisă este purtată ca amulet de femeile lehuze şi de copiii născuţi de curînd.

Aceste caracteristice apropie legenda de sfera credinţelor şi concepţiilor populare privitoare la influenţa nefastă a demonilor şi de întregul ciclu al exorcismelor. Într-adevăr, în masele populare

rurale vieţuieşte pînă azi, sub învelişul creştinismului, paralel cu credinţa în demoni care pot lua felurite forme de animale, superstiţia, îndestul de răspîndită la toate popoarele, că cel ce cunoaşte numele demonului îl poate ţine sub ascultarea sa. În *legenda sfîntului Sisinie*, duhul rău, Avestiţa sau Samca, se poate metamorfoza în 12 ipostaze; şi în fiecare din aceste ipostaze poartă un nume deosebit. De aceea legenda înşiră toate aceste nume, căci, dacă ar lipsi o singură numire, descîntecul şi-ar pierde valoarea: demonul s-ar putea strecura sub înfăţişarea şi numele care n-a fost pomenit. Numirile corespund cu forma în care se poate preface demonul, sau cu una din trăsăturile esenţiale ale firii sale. Astfel, în redacţiunea grecească — unde se vede mai clar aceasta — el se numeşte μυῖα (muscă), pentru că se poate preface în muscă, spre a pătrunde în casa lehuzelor; πετομένη (înaripată), pentru că are aripi; πελαγία (care se afundă în mare), pentru că se cufundă în mare spre a scăpa de Sisinie; παιδονίκτρια, care înăbuşe copiii; ὄτριγκλα, care îi strînge de gît; αἱματοπίνουσα, care le suge vinele [1] etc.

După toate probabilităţile, această parte a legendei alcătuieşte sîmburele ei primitiv: *o veche formulă de exorcism*, din lumea păgînă, împotriva demonilor cari primejduiau naşterea şi viaţa copiilor mici. Ea a supravieţuit şi după răspîndirea creştinismului, dar s-a adaptat noilor împrejurări, prefăcîndu-se în *legendă hagiografică*. Totuşi, alături de legendă, s-a păstrat şi vechea formulă magică, care, copiată alături de cea dintîi sau chiar singură, păstrează puterea profilactică.

Din care parte a lumii păgîne a pătruns însă, în creştinism, această formulă de exorcism?

Reitzenstein, publicînd cîteva variante greceşti ale *legendei sf. Sisinie*, descoperite printre vechi

[1] Paul Perdrizet, *Negotium perambulans in tenebris*, Strassbourg, 1922 (Publications de la Faculté des lettres) pp. 22—24.

papirusuri egiptene, spune textual că vrea să dea prin ele o idee « de trecerea acestui soi de literatură, din lumea păgînă în *iudaism, şi de aci în creştinism* » [1]. Se cunoaşte într-adevăr rolul pe care l-au avut evreii în răspîndirea exorcismelor. Chiar în *Faptele apostolului Pavel* cetim că apostolul a întîlnit, în Efes, fii de preot evreu cari se foloseau de numele Mîntuitorului în exorcisme, şi că a ars acolo cărţi în valoare de 30 000 de drahme. Irinaeus ne spune că evreii erau cunoscuţi, în timpul său, prin meşteşugul de a scoate dracii din om, cu descîntece în care invocau numele Domnului. Hipollytus adaugă că aceşti descîntători internaţionali, cari forfoteau în primele veacuri, utilizau formule magice în care cuvinte ebraice se încrucişau cu cuvinte greceşti; şi într-adevăr, aserţiunea lui a fost confirmată, în timpurile noastre, prin descoperirea de papirusuri cu asemenea formule magice bilingve. Acest fel de exorcisme se aflau scrise în cărţi; şi pînă tîrziu, în evul mediu, se pomeneşte, la curtea lui Manuel Comnenul, de un evreu, Aaron, care, cu ajutorul unei astfel de cărţi, putea să gonească legiuni întregi de draci [2]. Astfel stînd lucrurile, nu ar fi exclus ca şi exorcismul prin care se înlătură apropierea duhului necurat de casa lehuzelor să fi fost împrumutat, în primele veacuri, de greci de la evrei — aceasta cu atît mai mult cu cît se cunosc şi o serie de paralele ebraice. Dar avem indicaţii că superstiţia despre Γελλώ sau Γυλλῦ, duhul necurat care omoară copiii mici, era cunoscută în lumea greacă cu mult înainte de creştinism. Un fragment din Sapho — poeta din sec. VII—VI a. Chr. — aminteşte pe Γελλοῦς παιδοφιλλωτέρα; iar paremiologii şi lexicografii greci, comentînd acest cuvînt, ne spun că Γυλλοῦ era, după credinţa lesbienilor, numele unei fecioare care murise înainte de vreme şi a cărei

[1] Reitzenstein, *Poimandres*, Leipzig, 1904, p. 299.
[2] E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes*, Leipzig, 1909, pp. 407—414.

fantomă înspăimîntă copiii mici şi le pricinuieşte moartea.

Orientaliştii au mers mai departe şi au întrezărit drumuri noi, care duc spre originea acestei superstiţii populare. Astfel, C. Franck, în *Zeitschrift für Assyrologie* (XXIX, pp. 161 şi urm.), întemeindu-se pe aserţiunea lui Mihail Psellos, care spune că termenul Γυλλώ este vechi în limba greacă şi vine din ebraică, pune în legătură acest cuvînt cu babilonicul *gallu*, un demon răufăcător, care, prefăcîndu-se în panteră, fură copiii mici.

De altă parte, *Lilit*, demonul din versiunea ebraică, care corespunde grecescului Γυλλώ, îşi are şi el originea în credinţele mitice ale asirienilor. Lilit este pomenit de Isaia, în profeţiile sale, ca crăiasă a duhurilor nopţii şi, după o veche legendă, a fost creată o dată cu Adam, ca să omoare copiii noi născuţi. Orientaliştii o pun în legătură cu demonul babilonian *lilla*, *lill*, invocat în exorcismele cuneiforme. De altfel, în aceste exorcisme se vorbeşte adesea de « demonii carii se furişează ca şerpii, pe sub uşi, şi răpesc copilul de pe genunchi omului ».

Dacă aceste date ale orientaliştilor sunt bine stabilite, atunci tocmai din ciclul credinţelor şi ritualelor religioase ale asiro-babilonienilor a pornit acest exorcism, împreună cu superstiţia de care e legat; s-a răspîndit la popoarele Orientului şi a pătruns în creştinism, prefăcîndu-se, poate în Egipt, în legendă hagiografică. Ea trebuie să fi fost, în primele veacuri, destul de împrăştiată în lumea creştină; dar biserica a recunoscut caracterul ei păgîn şi contrar dogmelor creştine, căci sinodul al V-lea ecumenic a hotărît înlăturarea filacteriilor şi pedepsirea strejuitorilor, adică — explică *Pidalionul* — a celor ce « fac baiere legîndu-le cu mătase, scriind într-însele *chemări de draci* » [1]. Nota, care

[1] *Pidalion sau Cîrma corăbiei... a bisericii ortodoxe*, tradusă din greceşte în româneşte de mitropolitul Veniamin, Neamţ, 1844, f. 168.

însoţeşte textul *Pidalionului*, lămureşte şi mai precis intenţia sinodului faţă de *legenda* şi de *rugăciunea sf. Sisinie* prin cuvintele: « se cuvine a se caterisi şi preoţii acei ce cetesc la bolnavi hîrtia ce se numeşte a Ghélei (textul grecesc: Γυλλώ), precum în limba noastră *samcă* ».

Dar cu toate repetatele opuneri ale bisericii, legenda a circulat totuşi pretutindeni; şi este într-adevăr surprinzătoare vitalitatea cu care această elucubraţie, răzbătînd peste mii de ani, trăieşte încă în sufletul poporului nostru. Sfîntul Sisinie este considerat şi azi ca un sfînt protector al lehuzelor şi copiilor, iar icoana lui se păstrează în multe case de ţară. Legenda — tipărită de diferite case de editură a cărţilor poporane — circulă şi azi în satele noastre, servind ca amulet. Dintre numirile pe care le poartă diavolul în această legendă, două au pătruns adînc în ciclul superstiţiilor populare: Samca şi Avestiţa, aripa Satanei.

După datele pe care ni le dă Marian, « Samca este cel mai viclean şi mai periculos dintre toate spiritele necurate ». Se arată lehuzelor sub diferite forme de animale — afară de porumbiţă, viţel şi miel, simbolurile nevinovăţiei — « şi nu numai că le înspăimîntă », dar « le frămîntă, le tortureazā şi le sminteşte, aşa că cele mai multe mor înainte de naştere ».

Puterile acestui duh necurat se întind şi asupra pruncilor, cari dacă au scăpat cu viaţă în pîntecele mamelor, cînd acestea au fost chinuite, sunt urmăriţi după naştere. « Copiii, cuprinşi de acest spirit, capătă un fel de cîrcei de stomac, care-i frămîntă prin lăuntru şi-i zgîrcesc aşa de tare că-i fac ghem şi le duc picioarele la gură ». Alţii, iarăşi, se întind din toate încheieturile, « înholbă ochii, fac spumă la gură », alţii, în sfîrşit, sunt schimonosiţi: « li se sucesc mîinile sau picioarele, se încrucişează, li se strîmbă fălcile... şi dacă nu mor în scurt timp, rămîn astfel pentru toată viaţa » [1].

[1] *Amicul Familiei*, Gherla, IV (1880), p. 70.

Pentru a scăpa de urmările Samcei, femeile lehuze poartă ca amulet legenda cu formula de conjuraţie a Avestiţei. În multe localităţi din Bucovina, poporul scrie numirile Samcei pe pereţii casei, cu credinţa că prin aceasta îndepărtează duhul necurat de locuinţa lor. La copiii mici, amuletul se vîră într-un săculeţ şi se poartă la gît; într-alte părţi se pune în perna pe care doarme copilul sau în albia care-i serveşte de leagăn. Interesantă este superstiţia că tinerii trebuie să se păzească de a scrie *cartea de samcă*, căci în acest caz Samca se leagă de ei; numai moşnegii o pot scrie, căci asupra lor Samca nu are altă putere decît a-i face să crisce (scrîşnească) din dinţi în timpul somnului.

În lipsa cărţilor de samcă, se recurge la aşa-numitele « descîntece de Samcă sau Avestiţă » [1] în care Samca este înfăţişată în chipurile cele mai fioroase. Într-un descîntec de apucate, cules în Moldova, se pomeneşte chiar salcia şi rugul din legenda scrisă:

« Am plecat la salcie;
— Bună dimineaţa, salcie.
— Şezi, dacă ai venit.
— N'am venit să şez,
Ci am venit să te întreb
D'un strigoi roşu...
....
Şi m'am dus la rug;
— Bună ziua, rugule.
— Şezi.
— Nu şez,
Că n'am venit să şez,
Ci am venit să te întreb
D'un strigoi roşu
.... » [2].

Pentru tămăduirea boalei se întrebuinţează, alături de descîntece, care sunt însoţite de anume practice magice, şi nişte plante speciale, care cresc pe sub păduri şi care se fierb şi se beau cu zahăr sau

[1] Gh. Dem. Teodorescu, *Poesia populară română*, pp. 390, 392.
[2] Gr. Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, I, 1, p. 568.

se pun în scăldătoarea copiilor mici [1]. Sunt cunoscute în popor sub numele *samcă*, *sancă*, *săncuță*, *sîmcă*, *sîmcoi*.

Curios este însă că în lumea cărturarilor mărunți, *viața sf. Sisinie* continuă încă a fi prelucrată. Într-o naivă refacere, care pretinde a fi « poveste populară culeasă » [2], elementele de legendă: salcia, măslinul, rugul, au fost înlocuite cu elemente din basme (Foamete Împărat) și din cercul superstițiilor populare (vrăjitoare, drăcărie). De altă parte, în lumea satelor, elementele din viața sfîntului, mai apropiate de literatura poetică a poporului, s-au desprins din cadrul superstițios și circulă ca legende de sine stătătoare: legenda măslinului și a rugului de mure [3].

De altfel, intervenția arborilor ca ajutători sau vrăjmași ai unui sfînt este o temă obișnuită în folclor. Ea apare și în ciclul de legende privitoare la fuga familiei sfinte prin Egipt (plopul, vița de vie, mărul, părul, bradul, rugul) [4]. Dähnhardt [5], care a urmărit această temă în domeniul folclorului, a găsit o sumă de paralele interesante pînă în India răsăriteană.

BIBLIOGRAFIE

Texte românești editate: Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 284—291, versiunea copiată de popa Grigore din Măhaciu, cu textul slavonesc în paralelă și cu o redacțiune modernă, tipărită la București în 1878, în josul

[1] Artur Gorovei și M. Lupescu, *Botanica populară*, Fălticeni, 1915, p. 119.

[2] *Dracul în capcană... poveste populară culeasă de* Moș Ion Popescu, edit. R.O. David și M. Șaraga, fără dată și localitate.

[3] *Șezătoarea*, anul XXX, vol. XVIII, 1922, p. 29.

[4] Marian, *Legendele Maicii Domnului*, pp. 59—72; Al. Rosetti, *Colindele religioase la români*, Analele Acad. Rom., tom. XI, mem. secț. lit., București, 1920, pp. 33—34.

[5] *Natursagen*, II, 40—49 și 54—66.

paginii. Aceeași versiune, republicată de Gaster în *Chrestomatie*, I, pp. 6—7 ; o alta, din 1779, *ibidem; Ion Creangă*, IV (1911): *Patru variante ale cărții poporane « Avestița aripa Satanei »*, formulele de conjurație și anume: *a)* « Eu Pavăl Săjinit... », copiată de dascălul Grigore, tipograful mitropoliei, în 1752, pp. 38—39; *b)* tipul: « Sisonie-Mihail », copiată în 1783, pp. 39—40; tipul « Sisin-Mihail », din întîia jumătate a sec. al XVIII-lea, pp. 70—71; tipul « Sisinie-Avestița », pp. 97—98, din anul 1809; *Ion Creangă*, VIII, pp. 194—197; legenda sfîntului Sisinie, ms. din 1803; *Arhiva*, Iași, 1889, p. 247, formulă de conjurație tip « Sisinie-Mihail », din 1800; Marian, *Nașterea la români*, p. 29, ms. din mănăstirea Dragomirna, fără indicație de dată și copist; *ibidem*, p. 30, o altă variantă (tip « îngerul Mihail »), după un text publicat la Sibiu în 1863; *Șezătoarea*, V (1899, p. 156); Pamfile, *Mitologia poporului român*, I, *Dușmani și prieteni ai omului*, București, pp. 237—239, după un ms. din 1809; pp. 239—241, după un ms. copiat de popa Sandu ot Vîsănești.

Menționate: Gaster, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1884, p. 339; *Molifta sfîntului Sison de coconi cei omorîți dă diavolu*, dintr-un ms. din 1790—1800, din Moldova.

Textul se tipărește necontenit și astăzi de diferite case de editură. În Biblioteca Academiei Române se găsesc însă numai cîteva exemplare. Cel mai vechi datează din 1869 și are titlul: *Minunile lui sfîntul Sisoe sau hotărîrea lui Pilat din Pont asupra lui Isus Hristos, cu un tablou, aflate și date la lumină de Gheorghe Popovici*, București, Tip. Theodor Mihaescu și Vaidescu. Deși titlul este tipărit cu litere latine, cuprinsul are litere chirilice. Broșura este alcătuită din următoarele elemente: 1. formula magică: « Eu, robul lui Dumnezeu, sfîntul Sisoe, pogorîndu-mă din muntele Sionului, adică din măgura Eleonului, văzui pre Arhanghelul Mihail, voievod îngeresc, întîmpinînd pe Avestiți, aripa Satanei »; 2. *Legenda sf. Sisinie*, în redacțiunea dezvoltată publicată de Hasdeu f. 2; 3. *Visul Maicii Domnului*, f. 6; 4. *Tălmăcire după copia din limba grecească a hotărîrii făcută la al șaptesprezecelea an al oblăduirii împăratului romanilor Tiberie Chesaru din Pontie Pilat* « găsită la anul 1509 de la Hristos în orașul Cula din Italia, într-o piatră foarte frumoasă » (f. 7—10); 5. *Închinăciune* către Prea Sfînta Născătoare de Dumnezeu (f. 10—12); 6. *Cugetare dureroasă din inimă, pentru multa mulțime a patimilor Mîntuitorului nostru Hs. Dumnezeu, prin Înger de Dumnezeu arătată: Celui dintru sfinți părintelui nostru Dimitrie mitropolitul Rostovului, al Iaroslavului și al Rusiei, făcătorul de minuni.* Celelalte 4 ediții ale Academiei (cea mai nouă din 1913) reproduc exact același text, la care o ediție, (fără dată), a adăogat următoarele rînduri — ca o dovadă de cum se amăgesc și azi masele naive și superstițioase: « Această carte a fost trimisă din cer poporului de Domnul Isus Christos, și în zilele noastre s-a găsit tipărită în mănăsti-

13—320

rea Muntelui Athos, de un călugăr bătrîn. Această carte trebuie să o aibă tot creştinul, pentru a nu se atinge de casa sa Necuratul şi pentru ajutorarea copiilor şi femeilor însărcinate ».

Manuscripte inedite în Biblioteca Academiei Române. Descrise de I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, II, p. 206: ms. nr. 473, sec. al XVIII-lea, copiat de « Stoian de la Anthim », nr. 4, legenda în aceeaşi versiune ca cea din *Cod. Sturdzanus;* p. 209, ms. nr. 476, sec. al XVIII-lea, a aparţinut « popei lui Bucur », f.187: *Povestea lui sveti Sisoe* (textul însă s-a pierdut). *Nedescrise încă:* ms. nr. 3820, f. 235—243, copiat « de erei Gheorghe şi de un copil al mieu Rodion, la anul 1775, mai 21, cînd lăcuiam la oraşul Prejmir », f. 235—243: *Povestea sfîntului Sison*, legenda, în redacţia mai nouă, al cărei tip a fost publicat de Hasdeu după textul tipărit în 1862, ca paralelă la redacţia din *Cod. Sturdzanus.* Ms. nr. 2226, copiat pe la 1805, f. 32 v.— 39 v: « Ačastă carte ĭaste pentru ca să nu să apropie diĭavolu de acea casă unde să vor afla aceste scrise în numele Tatălui şi a Fiiului şi al Sfîntului Duh, amin »; este formula magică tip: arhanghelul Mihail învingînd pe Satana, care munceşte pe Preacurata Fecioară Maria; f. 34 r. — 39 v: « Ačastă molitvă este a lui sfeti Sison pentru coconii cei mici ce au furat diiavolul din leagănul sori-si; ačasta să puie în leagănul copilului să nu să apropie diavolul »; este legenda sfîntului în redacţia mai nouă. Ms. 2621, sec. XVIII—XIX, f. 11 v. şi urm., conţine legeda sfîntului în redacţia mai nouă, cu acelaşi titlu şi indicaţie ca ms. 2226. Ms. nr. 2897, copiat în 1824, de Ioan Neculau Cerne, (f. 44 r.), f. 41—44 r. cuprinde formula magică, tip arhanghelul Mihail. Ms. 4767, sec. al XVIII-lea, f. 19 v. — 20 v. (sfîrşitul s-a pierdut; conţine legenda sfîntului în versiunea mai nouă).

Texte slavoneşti: Tihonravov, *Памятники русской отреченной литературы*, II, pp. 351—353.

Texte greceşti: C. N. Sathas, *Bibliotheca graeca medii aevi*, V, pp. 570—579; Reitzenstein, *Poimandres, Studien zur griechisch-ägyptischen und frühchristlichen Literatur*, Leipzig, 1904, p. 299.

Studii: Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 263—283; Gaster, *Literatura pop. rom.*, pp. 393—400; Gaster, *Anuar pentru israeliţi*, an. IV, pp. 73—79 (Lilith şi cei trei îngeri); Gaster, *Beiträge zur vergleichenden Sagenforschung*, Leipzig, 1884; Gaster, *Ilchester Lectures on the Greeko-Slavonic Literature*, pp. 80—85; Veselovski, *Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія*, S. Petersburg, 1894; R. Basset, *Les apochryphes éthiopiennes*, IV, în *La Haute Science*, I, p. 193, 271 şi 344;

Paul Perdrizet, *Negotium perampulans in tenebris (Publications de la Faculté des lettres de l'Université de Strassbourg)*, Strasburg, 1922.

LEGENDA SFINTEI VINERI

Este o legendă din ciclul martirilor, în care au intrat elemente de basm (zmeii), lucru de altfel obişnuit în domeniul hagiografiei, după cum s-a arătat în capitolul precedent. A fost copiată de popa Grigore din Măhaciu, înainte de 1600, după un original pierdut, şi se păstrează în *Codex Sturdzanus* (pp. 180—185). A fost studiată şi publicată de Hasdeu în *Cuvente den bătrîni.* Prototipul pierdut al copiei din *Codex Sturdzanus* fusese tradus din limba slavă, după cum se poate vedea din titlu: ст҃а петка.

În limba slavă legenda fusese tradusă din *Mineiele* greceşti, unde poartă titlul de: ἡἁγία Παρασκεβή.

Legenda, nu numai că nu are nimic comun cu bogomilismul, după cum se crede încă la noi — ea cuprinde, de altfel, elemente cu totul contrare bogomilismului: *venerarea crucii* — dar nu este nici măcar apocrifă. Ea face parte integrantă din cultul ortodox, şi în ziua de 26 iulie (ziua martirului ei) biserica noastră serbează, alături de sfîntul martir Ermolae, şi pe sfînta Vineri sau Paraschiva (cu numele grec). Cu acest prilej se ceteşte în sinaxar viaţa sfintei şi se cîntă imnuri de laudă în amintirea ei, după cum se poate vedea în *Mineiul pe luna iulie*, tipărit cu *aprobarea sfîntului sinod* (cf. ed. din Bucureşti, 1894, p. 297)[1].

[1] Motivele care se întreţes în *legenda sfintei Vineri* se regăsesc şi în alte legende hagiografice. Motivul de basm cu balaurul se regăseşte bunăoară în *Viaţa sfîntului Mil* (10 noiembrie) şi a *sfîntului Marcian* (2 noiembrie). Ca şi sfînta Vineri, sfîntul Mil face semnul crucii peste balaur şi acesta moare; la fel sfîntul Marcian însemnă cu degetul semnul crucii şi suflă peste un zmeu uriaş « ieşit din megieşitul pustiu », şi balaurul « se sfărîmă » în bucăţi. Chinul fierberii într-un cuptor se regăseşte şi el în *Viaţa sfîntului Victor*, sărbătorit la 10 noiembrie ş.a.m.d.

În versiunea din *Codex Sturdzanus*, legenda are următorul subiect:

Într-o cetate îndepărtată, locuiau doi creştini curaţi la suflet: Agaton şi Polfia (în redacţiile moderne, Polithia; în cele greceşti, Πολιθεία), care ajunseseră la adînci bătrîneţi, fără să fi dobîndit nici un copil. Şi rugîndu-se ei necontenit Mîntuitorului ca să-şi întoarcă mila spre ei şi să le dăruiască un copil, li se arătă în vis îngerul Domnului, care le spuse că Dumnezeu a auzit rugăciunea lor şi le va dărui o copilă, pe care s-o boteze cu numele *Vineria*, întrucît se va naşte într-o *Vineri*. Copila se născu în luna lui Brumariu (octombrie), 15 zile; şi părinţii, ca să împlinească făgăduinţa dată Domnului, o închinară bisericii. La vîrsta de cinci ani, copila, luminată de Dumnezeu, părăsi casa părintească şi plecă în lume să propovăduiască legea cea nouă a Mîntuitorului.

Nemeri mai întîi în cetatea Antiohiei, la un împărat mare, anume Antioh (în redacţiunile moderne, Antoniu; în cele greceşti; 'Ανθώνιος). La predica ei, mulţi primiră creştinismul, dar evreii se plînseră împăratului că « a venit o boierească în cetatea lor de propovăduieşte şi spune de fiul Mariei, cela ce au răstignit părinţii noştri în cruce ». Împăratul, mîniat, porunci să fie adusă înaintea sa. Sfînta se înfăţişă, şi împăratul, răpit de frumuseţea ei, îi ceru să i se închine şi « îi va fi doamnă şi împărăteasă spre toate casele lui ». Sfînta îl blestemă, şi împăratul, cuprins de urgie, porunci să fie răstignită pe cruce. Sfînta se rugă lui Dumnezeu să n-o părăsească; şi într-acel ceas se ivi un nor pe cer şi se dezlănţui un vifor mare încît rostogolea pietrele uriaşe ca pe nişte frunze. Un înger se arătă sfintei şi-i rupse legăturile care o încătuşau. Ostaşii, văzînd minunea cerească, căzură la pămînt şi strigară toţi şi se rugară sfintei să-i facă şi pe ei creştini. Sfînta se ridică şi-i boteză, dar împăratul, prinzînd de veste, porunci să o prindă din nou, să o lege şi să o arunce într-o căldare, în care vor fi fiert mai întîi,

şapte zile şi şapte nopţi, plumb şi smoală şi « piatră zmicurată ». Slugile împliniră porunca împăratului. Şi a şaptea zi, venind împăratul şi cerînd să se deschidă cazanul, văzu pe sfînta Vineri stînd în picioare. Împăratul, vroind să se apropie de cazan ca să se încredinţeze mai deaproape, sfînta luă cu mîna apă clocotindă din căldare şi aruncă în obrazul împăratului, care orbi. Împăratul se rugă de ea să-i redea vederile, că se face creştin. Sfînta, înduioşată, căzu cu faţa la pămînt şi plînse pînă ce « baltă se făcu din lăcrămile ei ». Sculîndu-se, sfînta luă cu mîna dreaptă din lăcrămile ei, unse ochii împăratului în numele Tatălui, Fiului şi Sf. Duh; şi într-acea clipă împăratul văzu mai bine şi mai limpede decît înainte. Împăratul şi toţi ai lui se botezară, iar sfînta plecă înainte, la alt împărat, Atizma (în redacţiunile moderne « Asclipie, ighemonul cetăţii »; în cele greceşti: 'Ασκληπιός). Acesta ceru şi el zadarnic sfintei să se închine Dumnezeului lui, « că va fi doamnă şi împărăteasă tuturor palatelor sale ». Împăratul, mîniat de refuzul fetei, porunci să fie dusă înaintea zmeului din cetate, căci într-acea cetate locuia un zmeu în care intrase diavolul cu duhurile sale necurate.

Sfînta, ajungînd înaintea zmeului, făcu asupra lui semnul crucii; diavolul fugi, iar ea, punînd piciorul pe fălcile zmeului, se plimbă prin măruntaiele lui şi ieşi afară nevătămată. Împăratul, văzînd această minune, se creştină împreună cu toate slugile lui şi cu toţi oamenii lui.

Sfînta plecă apoi spre Aclit împărat (în redacţiunile moderne Tarasie « ighemonul cetăţii »; grec.: Ταράσιος); dar şi acesta, îndîrjit că sfînta nu vroieşte să se închine Dumnezeului la care se închină el şi « să-i fie doamnă şi împărăteasă », porunci să fie aruncată într-o căldare de smoală, plumb şi piatră, trei zile şi trei nopţi; dar sfînta scăpă neatinsă, în timp ce o pară de foc, întinzîndu-se de la căldare, înconjură pe slujbaşi şi îi arse. Împăratul, sfătuindu-se cu sfetnicii lui, porunci să i se taie numaidecît

capul. Sfînta ceru să i se îngăduie a-și face rugăciunea. Și sfînta se rugă astfel:

« Doamne, ascultă-mă, șarba ta... rogu-te să faci meseréré ta și să dai măriîa ta celora ce vor face poménă mie și prinosul, și liturghie, și lumînare, și vor cinsti această zi, blagoslovește, Doamne, casele lor, și ficiorii lor, și holdele lor și dobitoacelor lor toate, și fugă de ei toate duhurile rele și fărmăcătoarele, și sufletele lor să fie luminate; *e* (și) cela ce nu o va cinsti această zi, *Veneré mare*, cu milostenie și cu rugăciune la beserécă; iară cela ce va lucra într-însa, acela să fie blăstemat; *e* cela ce o va cinsti și o va posti șapte zile, să fie lui sănătate și ertăciunea păcatelor, și cine nu va cinsti sfînta Vineri, ce o va spurca de voie cu carne sau cu brînză, fără de harți...; acela să nu biruiască, că sfînta Veneri răstignitu-s-au Hs. de voie în cruce, cu oțet și cu fiere adapară-l... ».

Și după aceea sfînta zise « muncitorilor » săi: « Faceți cum v-au zis Domnul vostru ». Și i se tăiă capul în ziua de 26 Cuptoriu *(iulie)*.

Exortația finală a legendei lipsește din miniele grecești, precum și din miniele noastre de astăzi. Ea a fost fără îndoială intercalată ulterior.

Acest final al legendei a contribuit mult la răspîndirea în lumea satelor a cultului sfintei Vineri, care trebuiește cinstită, prin suspendarea muncii, în fiecare vineri a săptămînii. Materialele folclorice adunate din diferite ținuturi de diferiți culegători învederează destul de limpede și răspîndirea acestui obicei pe întinsul țării, și rădăcinile lui trainice.

Iată, spre pildă, cîteva din aceste documente:

«Vinerea nu se face leșie, nici se toarce, nici se coasă, nici cămeși se spală, că e rău de pățănii.

Femeile nu cos vinerea, ca să nu rămîie oarbe.

Cînd tai unghiile miercurea și vinerea îi păcat.

Să nu-ți tai unghiile... vinerea, că uiți unde pui ceva; nu mai ții minte. »

(*Șezătoarea*, anul VI, p. 60.)

« Dintre zilele săptămînii, vinerea trebuie mai cu deosebire păzită. În această zi nu se țese, căci se crede că întocmai cum bați cu vătalele, tot astfel va bate și grindina; nu se coase, căci cum spargi pînza cu acul, așa vor fi sparte și sămănăturile de către grindină; nu se zolește, adică nu se

spală rufe, căci cum clocotește uncropul în zolniță, așa va clocoti și piatra peste semănături. »

(R. Codin și Mihalache, *Sărbătorile*, p. 61.)

« *Transilvania*. Vineria sau sfînta vineri este o zi în care femeile se abțin de la multe lucruri precum: pieptănatul, măturatul în casă, facere de leșie, căci cred că lucrînd vreun lucru de acesta, ,,li s-arată'', adică femeia, care lucră, pătește ceva: o cuprinde vreo boală, îi coace vreun deget, i se aruncă o bubă.

Vineria nu se coase, nu se spală haine, nici se coace pită, pentru că vine Vineria (Sabolciu).

Bucovina. Se crede că fetele care postesc vinerile, se vor mărita mai curînd. »

(A. Gorovei, *Credințe și superstiții ale pop. rom.* V. *F. rom.*, XXVII, p. 355—356.)

Cultul sfintei Vineri este vechi la poporul nostru și se pare că în veacurile trecute era și mai accentuat decît azi. Marcus Bandinus, misionarul catolic care în 1646-8 a vizitat Moldova, spune, în raportul său către scaunul papal, despre poporul nostru, că:

« ziua de *vineri din fiece săptămînă* o serbează în onoarea *sfintei Vineri*, pre care și-o închipuiesc a fi *sfîntă și că (ea) cu genunchii plecați la tronul lui Dumnezeu se roagă pentru ei*. De aceea orbește cred că e mai rău a *ofensa pre sfînta Vineri decît pre Dumnezeu*. În numele sfintei Vineri, calicii capătă milostenii multe. » [1]

Ca și legenda sfintei Duminici, imaginația populară, impresionată de interdicția muncii în ziua de sf. Vineri și de amenințarea blestemului — « iară cela ce va lucra într-însa acela *să fie blestemat* », — a creat un ciclu întreg de povești, în care ni se spune cum o femeie spăla rufe (sau făcea altă muncă) în ziua de vineri, cînd se pomenește pe înserate cu o babă înaintea ei, îndemnînd-o să se odihneacă o leacă, că îi va sfîrși ea lucrul. Femeia, cuprinsă de frică, se strecoară pe ușa din fundul tindei la cumătră-sa, care-i deschide capul că bătrîna este sfînta Vineri și o învață ce să facă. Întorcîndu-se acasă, femeia strigă cît poate:

---

[1] V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, în Anal. Acad. Rom. seria II, tom. XVI(1894), p. 152.

— Vai, cum ard munții unde șade sfînta Vineri, că le-au dat foc zmeii paraleii.

Baba se face nevăzută; femeia aprinde opaițul, întoarce lucrurile din casă pe dos și se culcă. Într-un tîrziu, se pomenește cu baba bătînd la ușe și chemînd pe rînd toate lucrurile din casă să-i deschidă:

— Nu pot, răspunde fiecare, că sunt întors.

Numai opaițul, pe care femeia îl uitase neîntors, alergă și descuie ușa. Cînd baba se ivi pe prag, cocoșul tocmai vestea miezul nopții. Sfînta Vineri, neavînd încotro, plecă spunînd femeii:

— Află, muiere ahotnică de lucru și necinstitoare de zile sfinte, că eu sunt *sf. Vineri*, ce venisem să te fierb în ciubărul cu cămeși, pentru că de multă vreme îmi feștelești ziua cu leșie și zoi [1].

În cuprinsul acestei legende au pătruns multe elemente din cercul superstițiilor populare, de origine păgînă (zmeii, lucrurile întoarse pe dos), încît sfînta Vineri a pierdut caracterul ei creștin și aureola divină, devenind o bătrînă răzbunătoare și răufăcătoare, care, ca și duhurile necurate, dispare îndată ce aude cîntecul cocoșului. Această întrețesere laolaltă de elemente atît de disparate, constituie însă una din trăsăturile caracteristice ale psihologiei populare.

În cîteva versuri populare inedite, culese în Cîmpul Pînei (jud. Hunedoara), de la o femeie de 73 de ani, pe care ni le comunică d-l Tudor Avram, funcționar la Biblioteca Academiei Române, sfînta Vineri apare în cadrul ei firesc de elemente creștine și într-o formă care dovedește strînsa dependență de exortația finală a legendei. În aceste versuri se pomenește, ca și în formulele de descîntec, de « un ficor de domnișor », care « cu ochii lăcrăma, cu inima sînșe (sînge) mesteca » și pe care « nimeni nu-l vedea », fără numai « surorile lui Lazăr, Magdalena ». Acestea, care, « adunau flori de miere », pe « cîmpii lu Rusalim », deteră cu mîna într-un « skine » (spin):

« Nu fu skine;
Fu albine.
Din albină se făcu ceară;
Din ceară se făcu lumine (luminare).
Lumine s'aprinsă;
Poarta iadului să închisă;
Ș'a raiului să deschisă;
Și ieși *sfînta Vinere* din rai,
Și n'i zisă,
Și n'i rîsă:
Cine poate spune povestea sfintei Vineri,
S'o zîcă:
Joi sara de două ori,
Vineri dimineața de trii ori,
Că l-oiu scoate din lăcuri,
Din păcuri;
Și l-oiu duce,
Une-o h'i mesă'ntinsă,
Făclii aprinsă,
Izvoarăle răci și fîntîni curate;
Și l-oiu scăpa de păcate. »

Din contextul acestor versuri: « Cine poate spune poveste sfintei Vineri s-o zică... că l-oi scoate din lăcuri... », se vede legătura cu partea finală a legendei, în care se recomandă cinstirea sf. Vineri, făgăduindu-se sprijin în nevoi. Dar pasajul ne mai învederează că într-o vreme legenda, sau poate chiar numai formula de mai sus, era considerată ca un talisman care avea puterea miraculoasă de a înlătura din calea celui ce o cunoștea și spunea de trei ori, duhurile necurate, cu tot șirul de nenorociri care-l pîndesc.

Că *legenda sfintei Vineri* a trebuit să fie, în timpurile vechi, foarte răspîndită în popor, se vede și din faptul că ea a împrumutat material pînă și pentru colindele populare. În ciclul colindelor din noaptea Ajunului, se află unul intitulat: *Colindul sfintei Vineri*, în care se pomenește chiar episodul cu munca sfintei în cazan. Colindul începe prin a povesti că la scaunul de judecată al Domnului,

[1] Tudor Pamfile, *Mitologie românească. I. Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, pp. 117—125.

sfînta Vineri, « genunchiată », se roagă Domnului, amintind că atunci cînd a fost trimeasă « să boteze pămîntul », numai cetatea Iordanului « nu s-a dat botezului »:

« Ci pe mine prinsu m'a;
Prinsu-m'a
Legatu-m'a;
Cu cuţit tăiatu-m'a;
În cazan băgatu-m'a;
Şi trei zile fiertu-m'a
Numa'n ceară şi'n reşină [1]».

În legătura cu datina de a cinsti sfînta Vineri prin post, stau şi cîteva proverbe populare: « *A mînca joia post şi vinerea carne* », adică a face lucrurile pe dos — a fi prost; « *Parcă-i sfînta Vineri* », despre un om prăpădit de slab (ca unul care a dus-o numai cu postul); « *Nu e totdeauna Vinerea mare* », adică nu e totdeauna sărbătoare de odihnă; « *A nemerit ca ţiganul vinerea la stînă* ». [2]

Trebuie să adaug însă că tradiţia de a cinsti prin rugăciune şi post ziua de vineri — în care, după biserică, a fost răstignit Mîntuitorul — face parte din orînduielile bisericii ortodoxe şi este recomandată chiar de pravile. Astfel, *Pravila de la Govora*, la glava 381, spune textual:

« (Zonara) Dumnezeeştii Apostoli vor şi poruncesc cum postim sfintele şi marile parésimi, tocma să postim miercurile şi *vinerile* a tot anul... »

« Că zice canonul 68 al sfinţilor apostoli şi poruncéşte: ori fiecare episcop, au preot, sau diacon, sau ipodiacon, sau citeţ, sau cîntăreţ, ce nu va posti sfintele parésimi şi toate miercurile şi vinerile a tot anul: *aceluia să i se ia darul*... iară *de va fi mirean, să se afurisească*, fără numai de va fi cineva bolnav. » [3]

De aceea înclinăm a vedea în adaosul final, privitor la cinstirea sf. Vineri prin rugăciuni şi post,

---

[1] G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, pp. 32—33.
[2] I. A. Zanne, *Proverbele românilor*, VII, pp. 118, 186, 216; VI, 390.
[3] Cf. textul şi în Ioan M. Bujoreanu, *Colecţiune de legiuirile României vechi şi cele noi*, III, Bucureşti, 1885, p. 296.

adaos pe care-l întîlnim, după prototipul slavonesc, în cea mai veche versiune românească a acestei legende hagiografice, mîna abilă a unui cleric, rîvnitor de a-şi aduce pe această cale poporenii la ascultarea canoanelor.

BIBLIOGRAFIE

Texte româneşti: Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 145—156 după textul copiat de popa Grigore din Măhaciu. Còpii derivînd din acelaşi prototip românesc din care derivă şi versiunea din *Codex Sturdzanus*, în: N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XIII (1906), pp. 53—54, fragment descoperit în scoarţele unei *Psaltiri* coresiene; Ms. nr. 4182, f. 530 v., copiat de popa Ursu din Cotigleatiu, jud. Bihor, pe la 1676 (cf. mai sus pag. 136).

Cîte trele versiunile au adaosul privitor la sărbătorirea zilei de vineri, şi în toate martiriul sfintei este pus în luna « Brumari ».

Versiune deosebită în *Mineele* slavo-române (cîntările în slavoneşte; vieţile sfinţilor în româneşte), traduse de Radu Greceanu, după cum mărturiseşte însuşi: « după synaxarul grecesc ». Martiriul sfintei este aşezat aci în luna iulie; adaosul final despre sărbătorirea zilei de vineri lipseşte. Aceeaşi versiune şi în *Mineiul* de la Rîmnic, tradus de Filaret (1780), în care însă s-au transpus în româneşte şi cîntările. Această versiune se resfrînge în toate mineiele ulterioare, pînă la cele din zilele noastre. Cf. de ex. *Mineiul pe luna iulie* din 1894, « tipărit cu *aprobarea sfîntului sinod* ».

Originalul legendei în *Vieţile sfinţilor* şi în mineiele greceşti. Cf. de ex. Βίοι ἁγίων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γλώττης ἤτοι ἐκ τῶν συναξαρίων μεταφρασθεῖτες παρὰ Μαξίμου Ταπεινοῦ Ἐπισκόπου Κυθήρων εἰς κοινὴν ὠφέλειαν, tipărită la Veneţia, la Nicolae Glykis, în 1685, la 26 iulie (p. 633—635): Τῷ αὐτῷ μηνὶ ἕκτη καὶ εἴκοσ ῆ τῆς ἁγίας ὁσιομάρτυρος Παρασκευῆς.

VIAŢA SFÎNTULUI ALEXIE

Sfîntul Alexie era unicul fiu al unui « mare boier » din Roma, Eufimian şi al soţiei sale Glasia, doi creştini evlavioşi, « carii aveau pururea în casa lor

mese întinse pentru văduve sărace și pentru călători ». Copilul, dobîndit după îndelungate rugăciuni către Domnul, vădește de mic multă înțelepciune și tragere de inimă către învățătură. « Cînd fu vremea de a-l însura », Eufimian și soția sa căutară și-i găsiră o fiică de crai și, făcînd veselie mare, îi duseră la biserică, unde-i cununară preoții. Inima lui Alexie era însă la Dumnezeu, și în seara nunții, rămas singur cu soția sa, el scoate inelul de aur din deget și, învăluindu-l într-o năframă, îl restituie soției, spunîndu-i: « Ia-l acesta și-l ține; și de acum să fie Dumnezeu între noi, pînă va vrea sfinția sa ». Apoi iese; se duce la țărmul mării; se îmbarcă pe o corabie și pornește în largul mării. Ajuns la țărmul Capadochiei, debarcă și pleacă în tovărășia unui sihastru, spre Edesa, unde se păstra icoana nefăcută de mîini omenești, pe care Mîntuitorul o trimisese lui Avgar [1]. Aci împarte tot ceea ce avea săracilor și, devenit el însuși sărac, ședea ca un cerșetor, în veșminte proaste, la ușa bisericii sfintei Marii, ajunînd și veghind zile și nopți întregi. În acest răstimp, părinții săi, îndurerați, trimit servitorii să-l caute în lume; aceștia ajung la Edesa; îl întîlnesc la ușa bisericii; îi dau de pomană, dar nu-l recunosc, și nici el nu vrea să se dea pe față. Servitorii se întorc fără nici o ispravă; soția și părinții rămîn deznădăjduiți.

Trecură astfel 17 ani. Alexie sta nemișcat la ușa bisericii, pocăindu-se. Într-o noapte însă, Maica Precista se arătă în vis unuia din slujitorii bisericii, grăindu-i:

> « Scoală-te de adu omul lui Dumnezeu în besereca mea, că destoinic iaste împărăției cerĭului; căci ca niște mir foarte frumos și cu bună mirosenie ruga lui ĭaste; și Duhul Svînt odihnește spre îns; și ca soarele ce luminează toată lumea, așa ĭaste purtat numele lui înaintea îngerilor lui Dumnezău ».

---

[1] Despre *legenda lui Avgar* în literatura românească și despre icoana nefăcută din mîini omenești, cf. N. Cartojan, în *Convorbiri literare*, 1925 (nr. din aprilie).

Preotul ieși; îl căută pretutindeni și, negăsindu-l, intră în biserică, și « plîngînd, ruga pre svînta Precista Maica Domnului să-i arate pre omul lui Dumnezeu ». Atunci i se arătă Maica Domnului și-i zise: « Un mișel (sărac) ce șeade înaintea besearecei acesta ĭaste omul lui Dumnezeu ». Alexie este adus în biserică. Vestea se răspîndește în toată țara despre omul lui Dumnezeu, și de pretutindeni vin credincioși să-l vadă. Alexie, văzînd că-l cunosc toți, fuge, sosește la țărmul mării, se îmbarcă pentru Ptarsis, dar cînd se afla în larg, o furtună se dezlănțuie pe mare și corabia este împinsă de vînturi într-un port vecin cu Roma. Debarcă, își revede orașul copilăriei și, rătăcind pe străzi, întîlnește pe tatăl său, care nu-l recunoaște. Alexie îl roagă, binecuvîntîndu-l și pe el și « pe cel ce-l are în lături, departe, într-o țară », să-i dea și lui un loc de adăpost în casă și să-l lase să se sature, alături de robii săi, din fărîmele ce vor cădea de la masa lui. Auzind bătrînul cu cîtă jale grăia de cel înstrăinat, se înduioșă, îl luă în casa lui, îi făcu o chiliuță înaintea scării sale și dete poruncă slugilor să aibă grijă de el și să-l servească din mîncarea lui. În acest răstimp, mama și soția lui îl doreau și-l plîngeau; și nu ieșeau nicăieri din cămara lor. Alexie stătu sub scara tatălui său 17 ani, fără să se destăinuiască nimănui, nici tatălui, nici mamei, nici soției sale, ocărît și batjocorit de servitorii casei. « Apoi, simțind că i se apropie sfîrșitul », ceru hîrtie și cerneală pe care scrise în taină « jitia sa ».

Era într-o zi de duminică; episcopul Marchian, împărații și norodul tot se afla în biserică, cînd deodată se auzi glas din cer, sfătuind « să cerce pe omul lui Dumnezeu, care se roagă pentru toată lumea, că de vineri a ieșit din viață ». Norodul căută pretutindeni în cetate pe sfînt, dar negăsindu-l, se adună din nou, seara, în biserica Sf. apostol Petru și, rugîndu-se cu lăcrămi către Domnul să le arate pe omul lui Dumnezeu, se auzi iar glas din cer: « în casa lui Eufimian este ».

Eufimian rămase încremenit, neştiind nimica din toate acestea. Atunci împăratul şi împărăteasa, vlădicii, norodul, toţi cu făclii aprinse şi miresme de tămîie, se îndreaptă spre casa lui Eufimian şi găsesc în sfîrşit pe sfînt, după lămuririle unei slugi bătrîne, în cerşetorul adăpostit sub scară. Faţa lui era luminată, ca de înger, iar în mînă ţinea o hîrtie pe care îşi scrisese toată povestea vieţii sale. Tatăl, mama şi soţia îl recunosc; şi pe cînd izbucnesc în hohote de plîns: « O, cîţi ani te aşteptai să auz glasul tău, să auz vorbele tale de unde petreci... şi cîţi ani pustii fuseşi în casa părinţilor tăi şi nu ţi-a fost milă de noi!... », în jurul sfîntului se săvîrşesc minuni; trupul lui mirosea ca mirul, şi toţi suferinzii, carii se apropiau de el, se vindecau.

Această mişcătoare legendă, care a devenit populară în tot Orientul şi care a avut un puternic răsunet şi în literaturile Occidentului, unde a fost adesea prelucrată în versuri, nu are nici un fundament istoric. Ea s-a format cu timpul, dintr-o poveste siriacă, *Viaţa lui Ioan Calybitul*, scrisă în secolul al V-lea şi care înfăţişa avîntul mistic al unui nobil din Constantinopol care, părăsindu-şi familia, a venit cu pelerinii în Edesa şi, amestecîndu-se printre săracii cetăţii, a dus o viaţă aspră de ascetism şi de mizerii, pînă s-a stins din viaţă. Această legendă siriacă a trecut apoi în lumea bizantină, unde un scriitor cu imaginaţie romantică a înfrumuseţat-o, introducînd în partea iniţială scena părăsirii soţiei în noaptea nunţii, cu înapoierea inelului, şi adăogînd la sfîrşit reîntoarcerea în căminul părintesc, unde sfîntul trăieşte, necunoscut de nimeni, pînă la capătul vieţii. Din Bizanţ, legenda a pătruns în Occident, unde toate elementele de colorit bizantin au fost înlocuite prin amănunte de aspect apusean (papa, biserica Sf. Petru etc.) aceasta cu atît mai uşor cu cît oraşul Ῥώμη, care în originalul bizantin indica Constantinopolul, era pentru occidentali Roma.

În Apus, micul roman hagiografic s-a localizat aşa de bine, încît pînă tîrziu, în timpurile noastre,

se arăta la Roma casa în care s-a născut sfîntul Alexie. În această prelucrare occidentală legenda s-a reîntors în Bizanţ, a trecut la slavi şi prin slavi a ajuns la noi. Cea mai veche formă se păstrează în *Codicele de la Cohalm*, care poartă încă rămăşiţe din originalul slav: *jitiea* sfîntului; *bojieiu* etc.

Ea a fost apoi retradusă mai tîrziu de Dosoftei, de mitropolitul Veniamin, şi ni s-a păstrat nu numai în colecţiile *Vieţilor de sfinţi*, ci şi ca legendă de sine stătătoare, alături de alte poveşti hagiografice şi chiar de texte profane cu caracter popular.

De aceea *legenda sfîntului Alexie* s-a resfrînt în imaginaţia populară, care a prelucrat datele hagiografice, împletindu-le cu elemente străine.

Sim. Fl. Marian a cules din gura poporului un ciclu de patru legende [1], în care se poate urmări procesul de transformare a unui element literar pătruns în tradiţia orală.

Într-o primă variantă, Alexie a devenit, ca şi Ioasaf, fiul unui împărat, iar Edesa a fost înlocuită cu o mănăstire, unde tînărul prinţ ajunge cel mai umil dintre călugări. Pricina plecării din mănăstire este împrejurarea că, după moartea stareţului, fraţii îl aleg pe el ca arhimandrit. De la întoarcerea în casa părintească, tradiţia populară urmează liniile mari ale legendei hagiografice.

A doua legendă populară concentrează interesul în jurul motivului care a determinat despărţirea lui Alexie de lume şi retragerea lui în pustie. Pricina în această legendă este nu înclinarea către ascetism a lui Alexie, ci faptul că părinţii săi n-au vroit să-l lase a se căsători cu fiica unui vecin, pe care o îndrăgise, ci au ţinut cu orice chip ca să-l căsătorească cu o altă fată, mai bogată, dar şi mai urîtă. El se face nevăzut în noaptea nunţii, se retrage într-un pustiu, şi trăieşte acolo, într-o vizuină, pînă cînd, de griji şi de nevoi, îmbătrîneşte aşa de tare încît, temîndu-se să nu moară negrijit, se hotărăşte să se

[1] S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, II, pp. 198–201.

întoarcă în casa părinților săi. La moartea sa lasă două scrisori: una în care își destăinuie viața; alta: « în bordeiul unde a locuit și a murit » și în care

« era scris că: preotul totdeauna să întrebe pe cei tineri ce vor să se cunune de le este cu voie să se cunune, ori nu; și de le va fi cu voie, să-i cunune; de nu, nu; și să nu facă niciodată cum a făcut preotul care l-a cununat pe dînsul cu cine nu i-a fost voia. Și de atunci este la cununie întreita întrebare, ca să nu i se întîmple cuiva cum i s-a întîmplat și lui Alexie, omul lui Dumnezeu ».

O a treia legendă a absorbit în sine elemente burlești din ciclul lui Păcală [1]. După ce Alexie, « un om mai mult bisericesc decît lumesc », « a părăsit casa și mireasa și s-a dus în lume », a dat într-o zi peste un cioban care păștea o turmă de oi. Intrînd în vorbă cu el, l-a hotărît să-și schimbe hainele, ciobanul îmbrăcîndu-se în haine de prinț cu fire de aur, Alexie, în hainele negre și murdare ale ciobanului. Îmbrăcat astfel, ajunge la o mănăstire, unde se roagă să fie primit printre călugări. Arhimandritul îl primește, însă, mai întîi ca cioban. Alexie se mulțumi; și chiar în acea zi, luînd oile mănăstirești, plecă cu ele la păscut. Într-o zi, pe cînd păștea oile, fiind flămînd, s-a așezat jos să mănînce. În acest răstimp, vine la el un berbece, care sta astfel ca și cum ar fi vroit să-i dea și lui de mîncare. Alexie îi dete o bucățică de pîine, berbecele o mîncă și se întoarse din nou. Alexie îi dete o altă bucățică; și urmă astfel pînă cînd Alexie bagă de seamă că berbecele are în lîna sa un fluier. Sculîndu-se de jos, luă fluierul și începu să cînte.

« Însă ce să vadă?... Cum a prins a cînta, îndată au început și oile a juca. Ba nu numai atîta, ci pînă chiar și florile, și buruienile, și pomii, și pietrele începură a sări în sus și a juca. La mănăstirea aceea, unde era Alexie cioban, se afla între ceilalți călugări și unul foarte bătrîn, care nu știa ce să mai facă și cum să se mai chinuiască ca să fie mai bun și mai plăcut înaintea lui Dumnezeu, și de aceea într'una din zile se băgă sub pămînt, ca să se mai chinuiască și acolo.

[1] P. Dulfu, *Isprăvile lui Păcală*, ed. VII, Buc., 1922, pp. 44–49.

Dar iată că într-o zi, trecînd Alexie cu turma sa pe-acolo, și începînd iarăși a cînta din fluier, începu deodată și călugărul cel bătrîn de sub pămînt a sări în sus și a juca mai dihai decît un fecior holtei, și atîta ce a jucat și s-a zbuciumat pînă ce a slăbit cu totul, și dacă n-ar fi încetat Alexie de cîntat, chiar și sufletul și l-ar fi dat de atîta joc și de slab și obosit ce era ».

Alexie, văzînd că fluierul său e fermecat, povesti totul arhimandritului și ceru să fie primit și el în tagma călugărilor. Fu primit; dar mai tîrziu părăsește mănăstirea, fiind oprit de a continua asperitățile ascezei. De aci înainte legenda populară se apropie de legenda hagiografică.

Marian mai adaogă, în *Sărbătorile la români*, II, pp. 192—193, « că există despre sf. Alexie încă și un fel de colindă, care se cîntă sau se citește în ziua lui, afară, la soare ». Versiunea pe care o publică, prescrisă de I. Pop-Reteganul după un manuscript vechi, aflat în Strîmbu, prezintă asemănări cu « cîntecul pustiei » a lui Ioasaf:

« Un fecior de împărat,
Bun gînd Dumnezeu i-a dat,
O prea frumoasă pustie!
La pustie s'au plecat
Și de lume s'au lăsat,
O prea frumoasă pustie!
Iar diavolu-l ispitia,
Ca el pustia s'o lase;
Dumnezeu gîndu-i direasă,
Ca să nu își lase pustia,
Că rău îl va judeca.
.............................»

O curioasă contaminare între *legenda sfîntului Alexie* și supraviețuiri din vechiul fond păgîn ne-o înfățișează superstițiile legate de ziua sfîntului Alexie, în care sfîntul apare ca un protector al gîngăniilor. În unele ținuturi, sfîntul Alexie mai este numit și « *Alexă cel cald* » sau « *Omul cel cald al lui Dumnezeu* », « fiindcă Dumnezeu l-a dăruit cu căldură, pentru credința lui cea neclintită », și de aceea « în ziua lui se dezgheață și se deschide pămîntul pentru ieșirea tuturor jigăniilor, gîngăniilor și gujuliilor ». Sătenii

și mai ales sătencele serbează pe sfîntul Alexie cu multă cinste: 1. « pentru că el este omul lui Dumnezeu, e sfînt »; 2. « pentru ca să nu li sîngere vitele și mai ales ca să nu le muște șerpii și nevăstuicele »; 3. « pentru ca să nu-i supere jigăniile și gîngăniile, care ies în ziua aceasta din pămînt ». De aceea, în ziua de sfîntul Alexie nu se lucrează. Nu este bine nici chiar a vorbi sau a te gîndi, în ziua de sf. Alexie la gîngănii, « căci tot anul îți vor ieși în cale și te vor mușca » [1]. Chiar și în viața pescarilor, sfîntul Alexie joacă un rol important. La ziua sfîntului, pescarii se duc dis-de-dimineață la pîrîu, prind un peștișor, îl mănîncă viu și rostesc următoarea formulă:

«Alexie, omul lui Dumnezeu,
Eu am venit la pîrîu,
Să prind un pește
Să-l mănînc
Cum este el din pîrîu,
Iar tu să te rogi lui Dumnezeu,
Todeauna pentru mine
Să pot prinde pește bine». [2]

În legătură cu aceste credințe și superstiții s-a pus și cunoscuta legendă a cocostîrcului, după care *Alexie* ar fi fost un om căruia Dumnezeu i-a dat sarcina de a arunca în mare o ladă grea. Ajuns însă la țărmul mării, Alexie nu și-a putut stăpîni curiozitatea, ci a deschis lada, și atunci toate gîngăniile, pe care Dumnezeu le strînsese ca să scape omenirea de ele, au ieșit afară. Alexie a alergat după ele să le prindă, dar în zadar. Dumnezeu l-a prefăcut atunci într-un cocostîrc, care să le strîngă înapoi [3].

BIBLIOGRAFIE

Texte publicate: Eufrosina Simionescu, *Codicele de la Cohalm*, Iași, 1924, pp. 57—60, cu o introducere în care originalitatea lasă de dorit; dr. M. Gaster, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II (1884), pp. 341—352. În

[1] S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, II, pp. 201—210.
[2] S. Fl. Marian, *ibidem*, p. 200.
[3] S. Fl. Marian, *ibidem*, p. 202.

Viețile sfinților, publicate de mitropolitul Dosoftei, se găsește la ziua de 17 martie; această versiune remaniată se găsește în toate mineiele pînă în ziua noastră, începînd cu *Mineiul* tipărit de episcopul Mitrofan, la Buzău, în 1698. O versiune deosebită, în *Viețile sfinților*, publicate la mănăstirea Neamțului, prin îngrijirea mitropolitului Veniamin. Extrasă din *Minee*, viața sfîntului se publică și azi ca o carte populară. În Biblioteca Academiei Române se găsesc două asemenea ediții: *Viața sfîntului Alexie, omul lui Dumnezeu, tipărită de un creștin ortodox*, București, 1892 și 1894; Gaster, *Chrest.*, II, pp. 67—69.

Manuscripte din Biblioteca Academiei Române. Exceptînd numeroasele *Vieți de sfinți*, legenda lui Alexie se găsește în următoarele msse.: *Descrise* în I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești:* nr. 480, copiat la anul 1700, din porunca lui Mihail Cantacuzino, de Mitru logofătul, pentru mănăstirea Sinaia; nr. 339, copiat în 1727, de Doico Copilul. *Nedescrise:* nr. 4104, f. 136—141, copiat de « Enachi sin Hagi Dragul ot Tighina, în dugheana jupînului Theodor Dorobățul, la leat 1777, Eși »; nr. 4252, f. 2—13, copiat de Petre Popovici, în Vîrșeț, la 1839; nr. 1282, f. 87 și urm., copiat de două mîini, la 1867. Par a se apropia de tipăriturile de la Rîmnic: nr. 3181, pe f. 38 v. o notă: « acela au fost popa Gligoriu din Remetea-Pogonici, lîngă satul Fîrliug, acela e manuscrisul lui de cînd au fost popă în Visag »; 3004, f. 30, sec. XVIII; nr. 481, copiat la 1814; ms. nr. 2339, f. 89 v. — 100.

Versiuni slave: I. I. Sreznjevski, *Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памѣятникахъ, сборникъ И. А. Наукъ*, t. I, 1867, cap. XXXI; St. Novaković, *Примери кньижевности и језика старога и српско-словенскога* ed. III, Belgrad, 1904, pp. 464—472; G. Polivka, *Starine*, XXII (1890), pp. 208—219. V. și Jagić, *Die Alexiuslegende als serbisches Volkslied* în *Archiv für slavische Philologie*, IX (1886), pp. 523 și urm.; K. Štrekelj, *Zur Alexiuslegende* în *Archiv für slav. Phil.*, X (1887), pp. 347—349; K. Štrekelj, *Weitere Beiträge zur Kunde über das slovenische Alexiuslied* în *Archiv für slavische Phil.*, XI (1888), pp. 597—606; J. H. Vasilievič, *Два српска рукописа* în *Оглед*, I, (1894), pp. 150—157 (mie inaccesibil).

Versiuni grecești: Francisco Maria Esteves Pereira, *Légende grecque de l'Homme de Dieu Saint Alexis* în *Analecta Bollandiana*, XIX (1900), pp. 242—253, după: un Parisianus din sec. al X-lea, Vaticanus, sec. al XII-lea, comparate cu un Baroccianus al Bibl. Bodleiene din Oxford; Margarete Rösler, *Die Fassungen der Alexiuslegende mit besonderer Berücksichtigung der mittelenglischen Versionen*, Wien und Leipzig, 1905, după 3 msse. din Paris.

Studii: Gaston Paris, *Romania*, VIII (1879), pp. 163 și urm.; Max Friedrich Blau, *Zur Alexiuslegende*, Wien, 1888; Arthur Amiaud, *La légende syriaque de Saint Alexis, l'homme de Dieu*, Paris, 1889; Th. Nöldeke, *Zur Alexiuslegende* în *Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, t. LIII (1899), pp. 256—258; Margarete Rösler, *Die Fassungen der Alexiuslegende*, Wien u. Leipzig, 1905; Gaster, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II, pp. 335—341; Hasdeu, *Etymologicum Magnum*, col. 861—863 (Alexie din credințele poporane, apărător contra veninului șerpilor = Hercule din mitologia greacă. Numele s-ar datori unei etimologii populare grecești, 'Αλέξιος = préservateur, p. 863).

LITERATURA ASTROLOGICĂ DE PREVESTIRE

De timpuriu, încă din secolul al XVI-lea, s-a răspîndit în straturile poporului nostru, deopotrivă nivelate prin lipsa de cultură, paralel cu literatura apocrifă, și un ciclu de cărți astrologice, interesante prin urmele pe care le-a lăsat pînă azi în masele populare.

Aceste cărți pornesc de la ideea că toate schimbările care se petrec pe fața pămîntului stau în corelație cu constelațiile și planetele cerești, și, pe temeiul raporturilor misterioase care leagă viața pămîntului cu mersul constelațiilor, și lumea visurilor și a subconștientului omenesc cu tărîmul realităților, pretind să dezvăluie omenirii tainele pe care viitorul le ascunde în cutele sale.

Preoții caldeeni, vrăjiți de măreția variabilă a cerului lor înstelat și de armonia constelațiilor, constantă în schimbările sale, au ajuns să desprindă din bolta cerească zodiile — pe care le considerau ca divinități, — să stabilească semne zodiacale și, după îndelungate observări, să creadă, în misticismul lor astral, că pot afla influențele pe care le au aceste divinități asupra vieții pămîntului și a soartei omului. Astfel s-a ajuns în vechiul Babilon la un întreg sistem de determinism astral. În săpăturile întreprinse pe ruinele vechei Ninive, s-a găsit o sumă de tablete cuneiforme, scrise din porunca regelui Sargon I, cu preziceri astrologice: « Cînd constelația Ursei se întoarce, nenorocire peste întreaga țară ».

Din Caldeea, astrologia a trecut pe de o parte în Egipt, unde s-a încrucișat cu fondul autohton de credințe zoomorfice, pe de altă parte în vechea Grecie, pe drumurile deschise de Alexandru cel

Mare către focarele de cultură ale Asiei și prin scriitorii sirieni elenizați, cari au jucat un rol important în plămădirea filozofiei stoice și neoplatoniciene.

Mai tîrziu, cînd Roma ajunge o putere mondială și vine în contact cu vechiul Orient, astrologia caldeeană ajunge și pe țărmurile Tibrului și se răspîndește în societatea înaltă. Pe timpul luptelor dintre Marius și Sylla, se pomenește că, în timp ce armatele lui Marius și Cinna se îndreptau spre Roma, consulul Octavius a rămas în cetate, încrezător în prezicerile astrologilor caldeeni. Și Sylla punea preț pe prevederile caldeenilor. Cu timpul, credințele astrologice se răspîndesc în toate straturile societății romane. Septimiu Sever cerea adesea, în ceasuri grele, sfatul astrologilor; iar în sec. al IV-lea, Ammianus mărturisește că, pe timpul său, mulți romani nu mai credeau în zei ci în constelații.

În ținuturile noastre, astrologia pare să fi pătruns de timpuriu, adusă prin elementele militare ale colonizației romane în Illyricum și prin negustorii sirieni din porturile pontice [1].

Cu toate elementele ei superstițioase, aceste urme din credințele religioase astrale au prins rădăcini atît de adînci, în primele veacuri ale erei noastre, în imperiul roman, încît împărații creștini au deschis lupta în contra lor. În anul 357, Constantin interzice, printr-un edict, consultarea astrologiei: «nemo... consulat... mathematicum... Chaldaei et magi et ceteri, quos maleficos... vulgus appellat, nec ad hanc partem aliquid moliantur. Sileat omnibus perpetuo deviandi curiositas». * Împăratul Honorus a dat un edict, poruncind arderea acestui fel de cărți: « De mathematicis urbe Roma et invitatibus

[1] George G. Cantacuzino, *Colonizarea orientală în Illyricum* (Acad. Rom., mem. secț. ist., seria IV, tom. VIII, mem.16), București, 1928.

* <Nimeni să nu cerceteze... astrologia... pe caldeeni, pe magi și pe ceilalți pe care... vulgul îi numește păgubitori, nici ei să nu urzească ceva în această privință. Veșnic divaganta curiozitate a tuturor să înceteze.>

omnibus pellendis et conicibus eorum cremendis» *. În lupta deschisă de căpeteniile politice ale statului, s-a amestecat și biserica. Încă din secolul al IV-lea, sfîntul Ioan Hrisostomul se ridică împotriva acestei literaturi, într-o omilie intitulată: *Pentru mincinoșii prooroci și cei fără Dumnezeu eretici*, omilie care a fost tradusă în limba noastră de Radu Greceanu și incorporată în *Mărgăritariul*, tipărit la 1691. El spune acolo textual: « că ce creștini sunt aceia, cari păzesc basme jidovești și elinești și ursitorile și vrăjile și astrologiele... și obriciri de zile și de luni și de ani și treptenice... ». În aceeași epocă, sfîntul Nicetas, episcop de Remesiana (380—420), a alcătuit pentru tinerii cari doreau să îmbrățișeze creștinismul o carte îndreptată contra horoscopului individual (liber adversus genethlialogiam).

Această luptă, pornită încă din secolul al IV-lea de fruntașii bisericii și ai statului, a contribuit ca în indicele de cărți oprite de a fi cetite de credincioși să fie trecute, alături de legendele apocrife, și cărțile astrologice. Astfel, în indicele inedit păstrat în Biblioteca Academiei Române — de care m-am ocupat în capitolul I și pe care-l reproducem în anexe: « *Cărțile ereticești carele nu se cade a le ceti credinčoșii direptu* », sunt trecute și: « *Astrologul*..., cartea *Gromovnicul*, *Fulgeralnicul*, *Socotitorul de vise*...». Din indice, dispozițiile acestea au trecut în *Pravilele* de legi, care au pătruns apoi în literatura noastră. În *Cele șapte taine* a lui Evstratie biv logofăt, tipărită de mitropolitul Varlaam, cu cheltuiala domnului Vasile Lupu, în 1644, se reproduce hotărîrea soborului de la « Anghira », contra celor ce « caută în stele » sau « facŭ alte meșteșuguri să cunoască mișcarea lucrurilor neștiute »: « Așijderea ceia ce-șĭ socotesc zua întru care s-au născutŭ și zicŭ c-au fostŭ bună sau rĭa și aceștia

* <Despre măsurile de a-i izgoni din Roma pe astrologi și pe toți nechemații de acest fel și de a le arde manuscrisele.>

să aibă canon 5 ai »[1]. Dar cu toată stavila pusă împotriva lor de biserică și autoritățile statului, totuși cărțile, răspunzînd unei curiozități firești a sufletului omenesc, s-au strecurat peste veacuri, s-au răspîndit de la bizantini la slavi și au pătruns în literatura noastră încă din secolul al XVI-lea. Caracteristic pentru starea de lucruri de la noi este nu numai faptul că asemenea cărți astrologice, oprite de soboare, s-au copiat și tipărit de către preoți, cît mai ales împrejurarea că, chiar în secolul al XIX-lea, ele apar din teascurile tipografice ale Mitropoliei din Iași. O mulțime de ediții tipărite în București și Brașov pornesc de la *Calendarul pe șapte planete*, tipărit la 1816, în tipografia Mitropoliei din Iași.

Literatura astrologică este reprezentată în epoca de care ne ocupăm prin următoarele texte: *Rojdanicul*, *Gromovnicul* și *Trepetnicul*.

ROJDANICUL

După cum indică și numele (slav. рождити = a se naște)[2], *Rojdanicul* este cartea care pretinde că dezvăluie viitorul omului după luna sau zodia în care s-a născut.

Cel mai vechi text din cîte cunoaștem pînă astăzi este fragmentul scris de popa Ioan Românul în 1620, în Sîmpetru din ținutul Hunedoarei. Fragmentul este o copie defectuoasă după texte mai vechi, după cum se poate constata din numeroasele trunchieri de fraze, care fac pe alocurea textul neclar. El înfățișează aceleași particularități de limbă ca și *Alexandria* și *Albinușa (Fiore di virtù)*: dublete fonetice și morfologice care ne îndreptățesc a distinge două straturi de limbă, unul caracterizînd regiunea

[1] Cf. textul și în Gaster, *Chrestomatie*, I, p. 114.
[2] În slavă, cartea se numește рождaникъ sau рѫжденица.

din care venea textul (nordul Ardealului sau Banatul); altul reprezentînd graiul copistului.

În *Rojdanicul* popei Ioan Românul, prevederile despre viitor — spre deosebire de alte tipuri de zodiace posterioare — se fac după luna în care s-a născut copilul. Textul începe după calendarul bizantin cu luna septembrie — numită în graiul poporului: « Răpciunii » (raptio uvae = culesul viilor) și conține cele patru luni următoare: « Brumarĭu » (octombrie); « Brumarĭu mari » (noiembrie); « Îndrele » (decembrie); restul, adică trei părți din text, s-a pierdut.

În cuprinsul fiecărei luni, materia este împărțită în două paragrafe distincte: primul, cuprinzînd soarta băieților; al doilea, viitorul fetelor. Iată, ca pildă, cum va fi, după acest text, soarta celor născuți în luna decembrie:

> *În luna*[1] *Indrele*, de va naște fĭčorul, el va fi mijlocĭu în statŭ. La o zi svîntă va fi născutu. De arŭ învăța carte, el arŭ fi învățătoriu tuturora; de nu va învăța, el va fi muncitorĭu. Și de va vre să slujească, ave-va cinste mare de boieri și de Domnu său. De tinărŭ, el va fi cămatnicŭ; iară de către bătrînețe, bine va lăcui. Semne va ave de vărsatŭ.
>
> Boli-va de cap și de toate încheeturile. Primejdi va ave, că va căde despre un calŭ. Semnu va ave în capŭ; și va ave o frică re[2]; ci să păzască de un cuțitŭ și de o săgată și de o săcure. Și la u riu mare, va ave frică și va arunca orecine... Păntru muere lui, va auzi niște cuvinte rele, de va merge nainte judecatei. Și va ave o griață și o frică într'o noapte, de un nepriietnicŭ mare; ce să să roage Născutului lu Hristos. Și 12 lucrure... va sta primejdi pînă la moarte. De va trece de cie, va vie 86 ani.

Textul acestui tip de rojdanic se apropie într-adevăr, după cum observase și Gaster, de textul slavonesc, reprodus de Novaković în *Примери књижевности и језика*. Versiunea lui Novaković este însă un fragment extras din publicația mai veche a lui Šafarik, *Lesekörner*, p. 129. În recenzia slavă, publicată de Šafarik, materia fiecărui capitol este însă cu mult mai dezvoltată decît în textul

[1] În ms. лѳн ѧ (cu д suprascris)
[2] În ms.: *reh*.

românesc, căci cuprinde pe larg felurite rețete recomandate pentru bolile de care poate fi atins cel ce s-a născut în luna respectivă și, ceea ce este mai curios, rețetele privitoare la oameni sunt urmate de rețetele privitoare la *cai*.

Un al doilea tip de rojdanic poartă numirea de *zodiac*, de la grecescul ζωδιακός (ζώδιον = constelație), și a pătruns la noi, după cum indică și numele și faptul că apare în msse. tîrzii, în epoca influenței grecești. *Zodiacul* se deosebește de vechiul *rojdanic* (tip *Codex Neagoeanus)* prin faptul că prezicerile se fac aci, nu după lună, ci după zodia în care s-a născut băiatul sau fata, în următoarea ordine:

Vărsătorul de apă	11 ianuarie	— 8 februarie
Peștele	9 februarie	— 12 martie
Berbecele	12 martie	— 12 aprilie
Vițelul	12 aprilie	— 12 mai
Geamăn	12 mai	— 12 iunie
Racul	12 iunie	— 12 iulie
Leul	13 iulie	— 15 august
Fecioara	16 august	— 13 septembrie
Cumpăna	14 septembrie .	— 13 octombrie
Scorpia	13 octombrie	— 12 noiembrie
Săgetătorul	12 noiembrie	— 13 decembrie
Țapul	13 decembrie	— 11 ianuarie.

Al treilea tip este mai complicat, fiindcă cuprinde în compoziția sa elemente din alte cărți de prevestire. Este reprezentat prin calendarul tipărit la Brașov, în 1733, cu titlul: *Calendari acumŭ întîi rumînescŭ alcătuitŭ de pe cel sîrbescŭ. Așezatu-s'au pe limba rumânească ca întru 100 de ani să slujească ca și celŭ slovenescŭ într'acestŭ chipŭ au fostŭ, fiindŭ de un mare astrologŭ la Kiev scosŭ de un mare dohtor muscalŭ s'au tălmăcit într'acesta chip precum acum s'au izvoditŭ și precum în izvod am aflatŭ acumŭ în stambă noao s'au datŭ, în Brașovŭ, 1733, Fev. 20.* La sfîrșit se dă numele dascălului Petcu Șoanulŭ de la Brașov, prin osteneala căruia s-a făcut publicația [1]. Acest tip se deosebește de celelalte două prin faptul că prezicerile viitorului se fac după planeta care stăpînește anul în care s-a născut cineva.

Sunt șapte planete: « Saturnus, Jupiter, Marsŭ, Soarele, Venus, Mercurius, Luna » — fiecare stăpînind succesiv un număr de ani. De pildă, planeta Saturnus stăpînește anii:

cr(u)g	*leat*	*Anul*		
19	2	1735	1763	1791
24	2	1740	1768	1796
2	2	1746	1774	1802
13	2	1750	1785	1813

La fiecare planetă materia este alcătuită din următoarele elemente:

1. Un rojdanic prescurtat:

« Oamenii carii să nascŭ într'această planită sîntŭ muncitori, lacomi, zavistnici, vicléni la vorbă, gînditori, plini la trup... »

« Tot această planită face rînduială la uréchia dreaptă și la oasele mari; la splină melanholie, de la care se scornéște boală ».

2. Prevederi privitoare la starea timpului:

« Anul în care ĭaste acea planită: friguros, ploios, neroditorĭ. Primăvara: friguroasă; înfloritura și ĭarba tîrzie, grindine. Vara: friguroasă, tinoasă, neroditoare; vînturoasă; la iulie cald și frumos... ».

3. Precizări privitoare la starea vremii pe luni și zile:

« Pînă la 4 zile frigŭ; la 8, mai caldŭ, la 16 amestecatŭ; de la 21 pînă la 23 iarnă apoi mestecată; 28, mai caldŭ, la sfîrșit nu prea bine ».

Și urmează astfel mai departe: februarie, martie etc.

Calendarul din 1733 se încheie cu altul mai prescurtat, alcătuit după luni și zodii, în chipul următor:

[1] I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, Acad. Rom., p. 48.

« La Ghenarie ıa 11 (?) zile vine soarele la zodia vărsători de apă. La întîia zi și la 3, de va fi seninŭ, va fi anul roditorĭ. Cine să naște la 8 zile Ghenarie are minte bună, tristŭ, gînditorĭ; învățătura îi place, care îi aduce bogăție. Iară fetele vor fi pricepute; de apă să se păzească ».

Textul acestui calendar a fost adesea copiat și retipărit în diferite rînduri. Versiunea descrisă și publicată fragmentar de Gaster în *Literatura populară română*, p. 505, este o reproducere de pe partea finală a *Calendarului* din 1733. Acesta, retipărit în 1816 în tipografia Mitropoliei din Iași, a fost apoi răspîndit și prin alte tipografii din țară și Ardeal și se publică încă pînă în vremurile noastre.

ARĂTARE PENTRU SEMINȚE

Calendarul din 1733 cuprinde și un text care dezvăluie raporturile misterioase dintre diferite faze ale lunii și creșterea semințelor aruncate în brazdele pămîntului, precum:

« Cînd ĭaste creșterea lunii, sămînța vîrtoasă să să samene la pămînt uscat; ĭar cînd scade luna sămînța cea moale, cum ĭaste inul și cînepa iproci, să se samene în pămînt moale, că inul și cînepa de să va sămăna cînd crește luna, să va face prea înaltă: ĭar de să va sămăna, cînd scade luna, să va face mai scurtă și mai deasă ».

Și această parte a *Calendarului* din 1733 a interesat publicul cetitor de pe timpuri, alcătuit mai ales din plugari. Ea a fost copiată și retipărită adesea și se resfrînge între altele și în *Calendarul* tipărit la Iași în 1816, din care a extras Gaster fragmentul publicat în *Lit. pop. rom.*, p. 504.

GROMOVNIC

Gromovnicul (de la slavonescul **громъ** = tunet, громовъ = de tunet) este o carte de astrologie care dezvăluie prefacerile ce se vor săvîrși pe pămînt și

în soarta omenirii, după zodia în care cade tunetul. El a fost tradus în limba noastră probabil în aceeași epocă în care a fost tradus și *Rojdanicul*, dar nu ni s-a păstrat decît în copii tîrzii. Se pare că era destul de răspîndit și mai ales destul de căutat la începutul secolului al XVII-lea, fiindcă cea dintîi carte ieșită din tipografia instalată la Alba Iulia în 1639 cuprinde, alături de alte texte, și un *Gromovnic*. Tipografia chirilică din Alba Iulia fusese instalată după stăruințele principelui Ardealului Gh. Rákóczi, care se străduia să răspîndească calvinismul printre români, și prin cărți de slujbă bisericească traduse în limba națională. Materialul tipografic fusese adus de mitropolitul Ardealului, Ghenadie, din Țara Românească, unde funcționau tipografiile întemeiate de Matei Basarab. Pentru ca, în aceste împrejurări, conducătorii tipografiei mitropolitane din Alba Iulia să pună sub teascul tiparului, alături de *Paraclisul Maicii Domnului*, molitvenice și alte texte religioase, și un *Gromovnic*, ei au trebuit, pentru aceasta, să aibă în vedere și preferințele cetitorilor din timpul lor.

Cît de mult era căutat acest text de astrologie de cetitorii vremurilor trecute — carii, mai ales în lungile nopți de iarnă, așteptau curioși să vadă ce se va alege de semințele ce germinau sub brazdele jilave, acoperite de zăpadă — se vede și din faptul că *Gromovnicul* a fost tradus în mai multe rînduri de cărturarii neamului. O traducere deosebită, făcută poate în aceeași epocă, se păstrează într-un manuscris « de pre la capătul secolului al XVII-lea », din care a publicat un fragment Cipariu în *Organul Luminării* din 1847 (nr. XXV, p. 130), fragment reprodus și de Gaster în *Chrestomatie română*, I, p. 175.

O altă traducere se păstrează în ms. nr. 1436 din Biblioteca Academiei Române, copiat la Brașov de Costea dascălul de la biserica Șchei, în anul 1703. Această nouă traducere, după cum indică titlul: Βρωντωλόγιον καὶ σεισμολόγιων αληθηνω (=βρον

τολόγιον καὶ σεισμολόγιον ἀληθινόν)[1] a fost făcută după un original grecesc, probabil în Țara Românească, în epoca lui Brîncoveanu, cînd cultura grecească era în plină înflorire la noi. Originalul acestei traduceri s-a pierdut, dar o copie a putut ajunge pînă la Brașov, în mîna dascălului Costea.

Textul acestor noi traduceri, mai bogat în amănunte, diferă ca redacție de vechea tipăritură din 1639[2].

---

[1] Gr. βροντός, tunet; σεισμός = cutremur.

[2] Iată o pildă:

Ms. 1629 din B.A.R. f. 11	*Gromovnicul dèn 1639*
«*Zodiia peștelui* ține țara Frînčască și partea ača mare. De va tuna în zodiĭa peștilor zăoa, grîu nu să va face; pre alocurea, puțin nevoe; și spaimă mare întră oameni. Și în Țarigrad va fi foamete și stricăcĭune. Iarnă mare. La toate acele dintăi, ĭar céle de pre urmă foarte să vor face roduri. Și întru boi moarte; și mai vîrtos întru acélélalte în 4 picioare și în gadini. Și ivire unui împărat mare. Și grîu mult va fi, și pești vor muri; iar cele în patru pičoare vor naște bine; și domnii și cei tări și puternici să vor smeri foarte. Și la Răsărit omor de čumă. Iar de va tuna noaptea, roade bune să vor face și în locurile Varvarilor așijderea. Iar de va fi cutremur zioa, cetăți și orașe să vor amesteca și la ostroave foamete. Și cei îmbogățiți vor peri, iar săracii să vor îmbogăți și să vor mări; și acei ce vor călători, să vor păgubi; și pre tot pămîntul eftinătate mare...»	«*Péște.* De va tuna în numărul peștelui, grîneloru va fi perire; pren orașe voroavă multă; și nevoe pren toată lumea; și în Țarigradu foamete și pagubă. Va fi ĭarna bună, și otată semănătura cé de vréme, și cé trăzie va fi bună; și boiloru perire. La răsăritu ĭară să va (fi) cutremuru, multe boale voru fi. Iară să va tuna noapté sau va fulgerà, rane și moarte întru oameni va fi; și mai-marele Araviténilor va peri; și după acéia fi-le-va bucurie. Iară ce va fi cutremur, mutare și robie va fi într'acéĭa parte.»

TREPETNICUL

Trepetnicul (slav трєпєтникъ de la трєпєтъ « tremur ») este o carte din același ciclu, care prezice viitorul omului după diferitele mișcări ale trupului, precum: bătaia ochilor, clipirea genelor, bătaia palmei, clătirea buzelor etc.

Iată, ca pildă, un fragment din cel mai vechi text (1639), tipărit de d-l Drăganu:

> « De se va clăti vîrful capului, va dobîndi, sau de-i va dîrui Dumnezeu unŭ cuconŭ, foarte înțeleptŭ va fi. De se va clăti închietura capului, neşte streini neștiuți vorŭ veni și-i vorŭ aduce dobîndă. Chică de se va clăti, în oaste veri merge, și iară sănătos veri veni. Ochĭul diretŭ de se va clăti, ce veri gîndi pre voie-ți va fi. Ochiulŭ stîngŭ și sprînceana stîngă, de se vor clăti amîndoo odată, o mînie iute despre o parte-ți va veni și apoi ĭară se va potoli ».

Și aceasta carte a fost tradusă de timpuriu în literatura noastră, fiindcă se găsește publicată laolaltă cu *Gromovnicul*, în tipăritura de la Alba Iulia, apărută în 1639. Precum a arătat d-l N. Drăganu, acest text a fost, în cursul timpului, necontenit copiat și retipărit împreună cu textele astrologice în *Calendarele* anuale, pînă în timpurile noastre.

CALENDARUL LUI BRÎNCOVEANU

Înrudite cu precedentele prin natura cuprinsului, dar deosebite de ele prin redacție, prin punctul de vedere din care e înfățișată materia și, în sfîrșit, prin legătura lor cu astrologia Occidentului sunt *Calendarele* pe care le alcătuia pentru Constantin Brîncoveanu, « mica și plecata sa slugă », Ion Romanul. Acesta avea, după cum o spune el însuși într-o prefață, « obicĭuita pre an datorie » de « a se închina Domnului » cu « tălmăcirea almanacelor ». Dar în anul 1701 astrologul curții era în întîrziere. O boală grea — podagra — îl țintuise în pat, încît « diastimă și răgaz a să ridica nu i-a dat și nici a

lucra ». Se mai adaugă şi faptul că în acel an calendarele după care lucra i-au venit tîrziu în mînă.

Calendarul lui Ion Românul cuprinde o serie de prognosticuri privitoare la evenimentele politice care urmau — după astrologi — să se petreacă în ţările Europei, pe anul 1700. Materia este împărţită pe anotimpuri şi, în fiecare anotimp, este grupată în 3 capitole, după următorii factori: « Kira Vale », « Vulturul fulgerător al lui Zevsu » şi « Frumiol ».

Iată cîteva specimene:

« Kira Vale zice:

Norodul Italiei va mulţumi ceriului, slujind iubiţilor prinţipi, cărora caută cu ochi milostivi, va da lor a să bucura de a lor bunătăţi.

Supt Taur va întîmpina oarece zăticneală o lucrare prin care s'ar cădea oarece zăticneală să se împace inemii a multor ţară neîncredinţate.

Întru o ţară despre miază-noapte, să vor tocmi nişte osebiri cu caré pururea acea crăie să va uni, ca să poată urma bunei socotéli a craiului său.

Întru o cetate mare să vor arăta sémne de bucurie şi de veselie de obşte înainté unui obraz de cinste.

....

Să va vărsa aurul a unii respublice den porunca a mai marilor ei pentru apărarea margenii ţării sale.

Acel mare care au învăţat pre un vecin al său a primejdui, va piarde stăpînirea lui şi viaţa.

Armata de mare a unui respublice iaste de tot gătată; numai teamerea celor mai mare ai săi o ţine în liman ».

Almanahurile acestea erau traduse după acele *Foglietti novelli*, de care era plină Italia sec. al XVII-lea. (Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania* p. 198; cf. mai jos şi bibliogr.).

Nu lipsesc nici aluziile la setea de bani a turcilor:

« Otomanul îmblînzit cu nişte pohlibuturi a unor marghioale care-i sunt pretecstul bunei slujiri că isprăvescu trebile va da porunci de mare strîngere de bani derept care lucru supuşii lui vor vorbi multu de rău ».

Probabil că asemenea prognosticuri numai pe placul Brîncoveanului nu puteau fi, dar alcătuitorul almanahului avusese grijă să spună:

« La aceste prognostice nu ĭaste a să uita neştine sau a créde, de vréme ce toate în voe a ziditorului şi otcîrmiitorului totul sînt puse; şi în puternică mîna sa stau; şi despre a sa orînduială toate să mişcă şi să mută, să fac şi să prefac ».

Credinţele în determinismul astral, aduse la noi prin cărţile examinate mai sus, se găsesc şi în alte texte de literatură populară. În *romanul lui Alexandru cel Mare*, de exemplu, roman alcătuit în Egiptul elenistic din sec. al III-lea a. Chr., Nectaneb, ultimul faraon al Egiptului, ne este înfăţişat ca vraci şi cetitor de stele. Fugind din Egipt, după nimicirea oştirii sale, la curtea lui Filip, el amăgeşte prin viclenie pe Olimbiada şi, scrutînd tainele cerului, opreşte pe loc naşterea lui Alexandru, pînă ce se « tocmesc zodii norocoase ».

Prin caracterul lui fatidic, acest gen de literatură, care se ceteşte şi astăzi cu o curiozitate vie la sate, a lăsat urme adînci în sufletul popular.

În cuprinsul basmelor noastre, nu este împărat şi împărăteasă care, rămaşi fără copii, să nu colinde pe la vraci şi *cetitori de stele*. « A fost odată — începe basmul *Tinereţe fără bătrîneţe şi viaţă fără de moarte* (Ispirescu) — un împărat mare şi o împărăteasă, amîndoi tineri şi frumoşi; şi voind să aibă copii... au umblat pe la vraci şi filozofi *ca să le caute la stele* şi să le ghicească dacă or să facă copii » sau: « A fost odată o babă şi un unchiaş. Ei, pînă la vremea de bătrîneţe, nu avură nici un copil. Ce nu făcură?... Şi ca să aibă şi ei măcar o miarţă de copil, nici cît. Ba merseră pe la descîntătorese, ba pe la meşteri vrăjitori, ba pe la *cetitori de stele...* ». Cetitorii de stele sunt aduşi la curţile împărăteşti pentru a smulge tainele viitorului şi în zilele de restrişte. În basmul *Piaza cea rea* un împărat, căruia « pagubele îi curgeau gîrlă », chiamă în cele din urmă « un cetitor de stele să-i spue ce e pricina de-i merg lucrurile anapoda şi nu poate să dea înainte ». Ca şi zodiacele, cetitorii de stele sunt în stare să dea leacuri pentru boale. Pentru boala unui fiu de împărat, după ce se încercară toate mijloacele, în cele din urmă fu adus un cetitor de stele « cu multă cheltuială din ţări străine » şi acesta spuse că « pînă cînd împăratul nu va avea

lapte de pasăre de peste apa Iordanului, cu care să se ungă la ochi, nu-i va veni văzul ».

Credința că viața omului e determinată de mersul constelațiilor și că soarta lui va fi bună sau rea, după planeta în care s-a născut, își găsește și ea, deseori, expresia în basme. Într-un basm cules de Ion Pop Reteganul *Toarceți fete, c-a murit baba Cloanța*, după ce se povestește cum o fată săracă și leneșă a ajuns împărăteasă, povestitorul poporan adaugă: « Toate ca toate, dar una ca asta nu visase Ileana, că mă rog, a fi împărăteasă doară e lucru mare, nu iac'așa. Să vede că Ileana se născuse în *planeta cea bună* [1] ».

În basmul cules de Ispirescu: *Cele douăsprezece fete de împărat și palatul cel fermecat* se spune despre eroul principal că: « Pasă-mi-te *se născu în ceas bun și era ursit să ajungă ceva* » iar într-alt loc că «*steaua sub care se născuse*, venia să-l slujească » [2]. De aci și expresiile pe care le găsim în gura poporului: « *Rea zodie mai ai* [3] » sau « *Vai de steaua lui* ».

BIBLIOGRAFIE

Manuscrise vechi românești editate. *Rojdanicul:* N. Cartojan, *Cel mai vechi zodiac românesc: Rujdenița popei Ion Românul* (1620) în *Dacoromania*, vol. V (1928), pp. 584—601, facsimile și transcriere în caractere latine (cu studiu introductiv); M. Gaster, *Chrestomatie română*, II, pp. 66—67; după un ms. din 1799 (Ioniță Giurescu).

Gromovnicul: N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakocziană* în *Anuarul Institutului de Istorie Națională al Universității*, Cluj, I, 1922, pp. 253—258 după textul tipărit în tipografia Mitropoliei din Alba Iulia în 1639; Cipariu, *Organul luminării*, Blaj, 1847, nr. XXV, p. 130, fragment dintr-un ms. « de pre la capătul secolului XVII » *(Principii de limbă și de scriptură*, ed. II, Blaj, 1866, p. 14); același, republicat de Gaster în *Chrestomatie română*, I, p. 175; Gaster, *Chrestomatie română*, II, pp. 164—165, după textul lui Ioniță Giurescu din 1799, descrierea codicelui în Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. XXVIII—XXXV și I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, I, pp. 616—617.

Trepetnic: N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakocziană* în *Anuarul Instit. de istorie națională*, Cluj, I, 1922, pp. 260—263; Gaster, *Chrestomatie română*, II, pp. 122—123, fragment după un ms. din 1779 (Giurescu) și *Literatura populară română*, p. 518, după un ms. din 1784; Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. XXXI—XXXII, extras dintr-o ediție bucureșteană de la 1863 și pp. XXXI—XXXII, extras din codicele Ioniță Giurescu.

Texte tipărite: Din secolul al XVIII-lea aceste cărți de prevestire au fost întrunite laolaltă sub numele de *Calendariu*, copiate și publicate pînă în zilele noastre. Este o literatură foarte stufoasă, pe care numai o monografie, pe care o și pregătește d. D. Mazilu, ar putea-o descurca.

Notăm aci cîteva din ele (tipărituri și msse. din Bibl. Acad. Rom.) mai importante: *Calendari acumŭ întăi rumânescŭ alcătuitŭ de pe cel sîrbescŭ. Așezatu-s-au pe limba rumănească ca întru 100 de ani să slujească ca și celu slovenescŭ într' acestŭ chipŭ au fostŭ, fiindŭ de un mare astrologŭ la Kiev scosŭ; de un mare dohtor muscalŭ s'au tălmăcit într' acesta chip, precum acum s'au izvoditŭ și precum în izvod am aflatŭ; acumŭ în stambă noao s'au datŭ în Brașovŭ*, 1733, februarie 20. (Cf. descrierea în I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, București, 1910, p. 48).

Calendariŭ pe 112 ani scosŭ dinŭ multe feliuri de cărți: 1. De la facerea lumii; 2. Din Testamentul Nou; 3. Dinŭ cartea lui Florinŭ; 4. Din cartea lui Pedimontanŭ doftorulŭ. Din calendariulŭ lui Petru împăratulŭ Moscvei. Toate acestea arătate cărți au fostŭ pe la țările lor încredințate și tipărite. La sfîrșitul prefeței: « Tipăritu-s'au acestu Calendariu în tîrgulu *Iașului* în zilele prea luminatului Domnu, Alexandru Ioanŭ Mavrocordatŭ Voevodŭ, 1785 august 8, cu gravuri de protoierei Mihailu Policarp Strelbițki. » (Materialul de rojdanic așezat pe zodii; descrierea în I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, pp. 301—302; N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, p. 337; E. Picot, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strêbickij*, Paris, 1905.) *Calendariŭ pe șapte planete așăzat, în care cuprinde 140 de ani, începîndu-să de la 1816 și pînă la 1956, arătînd timpurile anului, cum și în fieşte care zi ce vréme va fi, întocmit pe clima locului acestuia a Moldovieĭ <și> Valahieĭ <...> arată și alte multe sémne, cum și din Gromovnic, cutremurile și tunetele, ce vremi vor să fie după acéste sémne; acum întîiaș dată dat în tipariŭ în tipo-*

[1] I. Pop Reteganul, *Basme*.
[2] Colecția Minerva.
[3] F. Ciaușianu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, Edit. Acad. Rom.; *Din viața suflet. a pop. rom.* Buc., 1914, p. 109.

grafiia sfintei Mitropolii în Iaşi, let 1816, dechembrie 15. (Reproduce materia calendarului din 1733. Pentru descriere cf. I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, t. III, fasc. II, p. 14). Acest *Calendar* a fost apoi adeseori retipărit: în 1823, la Bucureşti, în 1836 (ed. III-a), 1847 (ed. VI-a) etc.; la Craiova în 1886, 1889, 1890, 1891; la Braşov în tipografia lui Ioane Gatt, la 1859 cu « cheltuiala dumisale neguţătoriului Manolache Barbu din Bîrlat ». El s-a retipărit pînă în timpurile noastre; ediţii mai noi în Biblioteca Academiei, din 1892, 1901, 1902.

Calendarele tipărite la Buda şi Sibiu sunt alcătuite în spiritul timpurilor noi şi vădesc alt caracter.« Calendarele... urmate după calendarul vestitului Cazamia », ieşite din tipografia *Buciumului Român* sau publicate (1859) de D. Bolintineanu, Alexandru Zanne şi Pantazi Ghica, ironizează în « profeţiile sau observaţiile astrologice ale adevăratului Cazamia » vechile prognosticuri. În locul materialului astrologic, înfăţişează literatură.

Gromovnicul tipărit separat: *Gromovnicŭ al lui Iraclie împăratŭ carele au fostŭ numărătoriu de stéle. Acum a doao oară tipăritŭ la leat 1795*, Bucureşti. Ediţia a III-a a apărut în 1817. (I. Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, II, pp. 374—375; Gaster, *Gesch. der rom. Literatur*, în Gröber, *Grundriss der rom. Phil.*, p. 422).

Trepetnicul: *Trepetnicŭ de semnele omeneşti, tălmăcitŭ din astronomičască... i fizičască învăţătură, cu împreonarea acelorŭ şapte planete cine şi suptŭ care planetă s'au născutŭ. S'au însemnatŭ şi 30 de zile într'unŭ anu, care aducŭ mare stricăciune omului de nu să va păzi.* Iaşi 1791, (I. Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, II, p. 344 — 345). Textul tipărit pe două coloane: în stînga textul rusesc în caractere drepte, în dreapta cel românesc în caractere cursive. Redacţie diferită de cea publicată la Alba Iulia în 1639.

Manuscripte inedite în Biblioteca Academiei Române. *Rojdanic sau Zodiac:* Descrise în I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti din Biblioteca Academiei Române*, I, p. 617: nr. 270, 7: *Calendar, scosŭ după limba unguréscă pă limba rumănească dă acest an şi dă alţi trecuţi ani şi dă alţii ce vor să fie, precum să vede*, copiat de Ioniţă Giurescu logofătu din sărăfiia judeţului Prahova, la 1799 (materia este înfăţişată pe luni şi zodii).

Pe zodii: Ms. nr. 2640, cu nota « Tipăritu-s'au acest calendariu în tîrgu Iaşului în zilele prea luminatului Domn Alexandru Ioan Mavrocordat Vvod 1785 Av<gust> 8 » cu ilustraţii semnate de protoierei Mihail Policarp Strelbiţki (cf. mai sus: *Tipărituri);* nr. 3794, f. 1—35, începe cu « zodia vărsătorului de apă », sec. XIX; nr. 270, copiat de Ioniţă Giurescu în 1799; nr. 4273 fragment: « Zodia viţălului în

care ğosul iscălit este născut » de Ion Chiriac Şătrarul din Tîrgul Moineşti, 1845.

Rojdanic sau zodiac pe planete: Ms. nr. 1845, copiat de Miron Tăutu din Suceava (Bucovina) la 1798, april 15 (cu figuri); 2138, copiat la anul 1832 după calendarul pe 140 de ani « acum întăia dată dat în tiparĭu în tipografia sfintei Mitropolii în Iaşi la 1816 »; 3561 copiat de « Marcu erei Alexie Popovici izŭ sud Gorj de susŭ» la anul 1786; nr. 3614, copiat în 1828 de Petrache Isăcescu; nr. 4655, f. 1—31 v., copiat la anul 1787 de Gavril Galeri; nr. 2118, f. 16 v.—35 copiat în secolul al XVIII-lea; nr. 2124, copiat la anul 1796; nr. 941: *Calendar scosŭ de pe limba ungurească după acest an acum şi de alţi trecuţi şi de alţi ani ce vor să fie precum să va vedea*, copiat de Luca Poenar, la 1825; nr. 3742 copiat la 1835, august 13 de « Alexie Eremiia obărlaitenant ».

Gromovnic: nr. 2138, f. 29 şi urm., copiat în anul 1832; nr. 1845, f. 34 şi urm., copiat de Miron Tăutu în Suceava în 1798; nr. 3561, f. 29 şi urm., copiat la 1786 de « Marcu erei Alexie Popovici izu sud Gorj de susŭ »; nr. 941, f. 9 şi urm., copiat de Luca Poenar la 1825; nr. 2124, f. 35 v.—48, *Începutul a 12 zodii pentru tunet şi cutremur*, copiat la anul 1796; nr. 4515, f. 2 v. « scoase după tipar acum a doua oară tipărite la leat 1830 aprilie 5 făcut de Anei din Văleni »; nr. 270, copiat de Ioniţă Giurescu la 1799.

Trepetnic: *Descrise* în I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor din Biblioteca Academiei Române*, I, p. 301: ms. nr. 132, sec. al XVIII-lea; p. 425: ms. nr. 187 « *Trijpesnjzj* (sic) *de semne omeneşti, de pă limba elinască s'au tălmăcit [în] românească în anul 1852, noiembrie 20;* şi am prescris-o eu Gheorghie Gligorie Mincu, tot la anu 1852, februarie în 27, la Braşov »; p. 616: ms. nr. 270, *Trepetic de semne omeneşti*, copiat de Ioniţă Giurescu; p. 622: ms. nr. 274, *Tripetnicŭ pentru clătiré trupului, adică încheieturile omului*, sec. al XVIII-lea; I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti din Biblioteca Acad. Rom.*, p. 178: nr. 452, sec. XVIII—XIX, *Trepetnic de semne trupeşti;* p. 353: nr. 590, *Trepetnic de semnele omeneşti la trup, cum să arată. Nedescrise:* Ms. nr. 1845, f. 45 v.—51, *Începutul Tripidnicului dă sămni omeneşti*, copiat de Miron Tăutu, Suceava, 1798, april, 15; nr. 4515, f. 13—17: *Trepetec de semne omeneşti*, sec. al XVIII-lea; nr. 3806, f. 58—64 v.: *Trepétînicŭ de siamne omeneşti*, copiat la 1748 (f. 87 v.) « de Petru Şindea nemiş » (vezi mai sus, p. 103); nr. 2858, f. 58 şi urm. *Sămnile de parte trupului ominesc ce se vor clăti*, ms. nepaginat, sec. al XIX-lea.

La sfîrşitul *Gromovnicului* tipărit în Bucureşti la 1795 (ed. II-a), se află adăugat un alt text de preziceri intitulat:

Творєнїа ѡзд́рѣ пророка ѡт рождєство хрїстово (*Lucrarea prorocului Esdra de la naşterea lui Hristos*). Este *Coliadnicul*, în care, diferitele aspecte ale vremii, din cursul anului ce vine, sunt prevestite după ziua în care cade naşterea Mîntuitorului. De ex.: « Duminică, de va fi naşterea lui Hristos, iarna va fi îndoită şi ploioasă; toamna vînturoasă; pre vremea secerişului vremi bună; şerpilor peirea; poame multe; miere multă; îmblătitorilor puţin grâu... »

Calendarele lui Brîncoveanu se găsesc în Biblioteca Academiei Române, înregistrate la nr. 3213 (pe anul 1701) şi 2358 (pe anul 1704). Cf. şi p. 235.

Texte slave: Šafarik, *Serbische Lesekörner oder historischkritische Beleuchtung der serbischen Mundart*, Pesth, 1833, p. 129 (rojdanic); St. Novaković, *Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога* Belgrad, 1904: rojdanic (p. 606, acelaşi din Šafarik); colednic (p. 607); zile rele (p. 608); lunovnic (p. 608); gromovnic (p. 612); sanovnic şi trepetnic (p. 615).

Texte astrologice se găsesc şi la Pypin, *Ложныя и отречен. книги русской старины*, Tihonravov, *Памятники русской отреченной литературы*, II, pp. 361 şi urm., 398 şi urm.

Texte greceşti: Cf. bibliografia din Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur* (ed. 1897), pp. 630—631. Pentru alte texte, cf. mai jos, Herm. Diels. Pentru texte greceşti în ţările noastre, cf. C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti din Biblioteca Academiei Române*, în indice, pp. 548—549 subt numele: zodie, prevestiri, Vrontologion, Seismologion, astrologie.

Manuscripte greceşti din Muntele Athos la Spyr. P. Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, II, indice subt numele:

Ζῴδιον, Ζῳδολογιον (p. 513); Βροντολόγιον (p. 497); Ἀστραπῶν καὶ βροντῶν (p. 492); Βροντοσεισμός; Βροντοσκό(ρ)πιον τῶν ζῳδίων; Ἡρακλείου Βροντολόγιον (p. 514) şi Ζωροαστρου Ἀποτελούμενα ἐκ τῆς βροντῆς (p. 514); προγνωστικὰ (p. 552); Σεισμολόγιον (p. 554); Σεληνοδρόμιον (σεληνολόγιον) (p. 554).

Studii: Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. XXVIII—XXXV; Gaster, *Literatura populară română*, pp. 497—543; Gaster în Gröber, *Grundriss der rom. Philologie*, II, 3, pp. 420—425; Gaster în *Zeitschrift für romanische Philologie* (al lui Gröber) IV, pp. 65—70, despre trepetnicul nostru în legătură cu unul turcesc; cf. însă şi rectificările şi completările lui A. Veselovski în *Archiv für slavische Philologie*, V, pp. 469—470; V. N. Peretz, *Матеріалы къ исторіи апокрифа и легенды*. I, *Къ исторіи Громника*, St. Petersburg, 1899 (mie inaccesibil); V. N. Peretz, *Матеріалы къ исторіи апокрифа и легенды. II, Къ исторіи Лунника*, St. Petersburg,

1901 (inaccesibil); M. N. Speranski, *Изъ исторіи отреченной литературы. II, Трепетникъ*, St. Petersburg, 1899 (inacc.); N. N. Cononov, *Изъ области астрологіи «Древности». Труды Славянской Комиссіи Моск. Археол. Общ.*, t. IV, Moscova, 1907 (inacc.); Herm. Diels, *Beiträge zur Zuckungsliteratur des Okzidents und Orients*, I: *Die griechischen Zuckungsbucher Melam-pus* şi II: *Weitere griechische und aussergriechische Literatur und Volksüverlieferung* în *Abhandl. der kgl. preuss. Akademie d. Wiss.*, 1907 şi 1908, Berlin, 1908—1909 (se vorbeşte şi de textele slave şi române); Franz Boll, *Sternglaube und Sterndeutung. Die Geschichte und das Wesen der Astrologie* (în colaborare cu Carl Bezold), Leipzig, 1918.

Se cunosc din *calendarele lui Brîncoveanu* exemplare din anii: 1693, 1694, 1695, 1699. *Calendarul* din 1693 poartă următorul titlu: *Calendar ce să chiamă Foletul Novel* « Foglietti novelli » *de anul 1693, carele dupre limba frîncască în rumânească, s-au întorsu de jupînul Ioan Romanul, 1693.* Numele de autori citaţi în aceste *calendare* sunt italiene: *Il Gran Pescator di Chiaravalle, Il Fruniolo, La Tartana delle Stelle, Il Gran Cacciator di Lagoscuro, La Pallade Astrologa*... Despre aceste *calendare* vezi: Al. Odobescu, *Revista română*, I (1861), pp. 657—660; N. Iorga, *Studii şi Documente*, V, pp. 126—127 şi 311, n. 1; N. Iorga, *Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brîncoveanu* în Analele Acad. Rom., mem. secţ. ist., XXXVII, pp. 173—174 şi Ramiro Oritz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania, Studi e ricerche*, Bucureşti, 1916, pp. 198—206.

FIZIOLOGUL

Fiziologul este o curioasă carte de ştiinţe naturale, în care animale, păsări, reptile şi peşti sunt descrise cu obiceiurile lor, după tradiţii populare, pentru a fi apoi interpretate ca simboluri ale unor idei morale şi religioase. El este dar, alcătuit din două părţi: una care cuprinde descrierea vieţuitoarelor, alta care înfăţişează interpretarea morală.

Obiceiurile vieţuitoarelor sunt înfăţişate cu trăsături legendare şi naive, în care se amestecă uneori şi animozităţi de ordin confesional: gheonoiul, de exemplu, îşi sfişie pieptul pentru ca să reverse sînge peste rănile puilor săi şi să-i învieze, « erodionii », nişte « păsări albe care-şi fac cuiburile în locuri pietroase de pe mare », « prin părţile Vineţii », « nici cum nu se apropie de papistaşi », dar totuşi se « întrec să iasă înaintea vreunui creştin care ţine limbă elinească », venind pînă la masa acestuia şi mîncînd din fărimiturile pîinii lui.

În ciclul animalelor descrise de *Fiziolog*, intră şi animale mitice, ca de pildă: gorgonia, care are chipul de muiere, perii capului de balaur şi care omoară numai cu privirea ei cea groaznică şi înveninată, sau finixul, care trăieşte pe lîngă cetatea Iliopol, stînd nouă ani pe « chedrii Livanului, fără hrană, că hrănit este de duhul sfînt ». După nouă ani i se umple aripile de mireasmă şi, auzind toaca preotului din cetate, intră cu el în biserică, se aşează pe jertvelnic şi îndată se aprinde şi se face cenuşe, pentru ca a doua zi preotul să îl afle reînviat şi întinerit [1].

[1] Iată şi descrierea păsării: « Acest finicsu este pasăre pré frumoasă decît toate păsările şi decît păunul. Că păunul are cap de aur şi de argint; iar finicsul acesta are chip de împărat şi de pietre scumpe şi este cu cunună în cap şi cu încălţăminte în picioare ca împăratul ». Cf. versiunea publicată de Gaster în *Archivio glottologico italiano*, X, 1886, p. 278.

Aceste animale şi păsări, reale sau fantastice, sunt interpretate după particularităţile şi obiceiurile lor fireşti sau închipuite, ca tipuri ale unor idei religioase sau morale.

Iată, spre pildă, descrierea şi interpretarea simbolică a cocorului:

« Cocorul este pasăre cu glas foarte mare; şi se strîngŭ cătră sară, pentru ca să mîie; şi-şi pune stréjă pe unul dintr'înşii, di-i păzăşte. Şi luînd o piatră, într'un picior o ţine şi în celalant picior stă. Şi stă ca să nu adoarmă. Iar cînd adormitează, îi cade piatra din unghiile lui. Atuncé strâgă cu glas mare şi deşteaptă pe ceealanţi cocori, ca să să păziască de vînători.

Aşa şi tu omule, dacă auzi glasul bisericii deşteaptă-te den somnul morţii şi te trăzăşte. Că beserica este strajă, ca să scapi de săgeata vrăjmaşului cé aprinsă; ĭar mila lui Dumnezeu te va acoperi. Că toaca îţi este strajă, ca şi cocorul, că te păzeşte de somnul morţii... »

În chipul de mai sus e descris fiecare animal sau pasăre: pelicanul, care-şi sfîşie pîntecele pentru ca din sîngele lui să-şi învieze puii, este icoana Mîntuitorului, care a fost răstignit pe cruce şi străpuns cu suliţa în coaste « întru înoirea a toată lumea », lăsînd omenirii cuminicătura; gheonoaia, care zboară din copaciu în copaciu, oprindu-se la lemnul găunos pentru a-l scobi cu ciocul şi a-şi face cuibul în el, este asemănată cu diavolul « care umblă din om în om cercînd cu vicleşugul său » şi se opreşte la cel slab în care se încuibează; porumbii carii umblă în stol, păzindu-se să nu-i prindă şoimii, sunt simbolul creştinilor care se adună la biserică, ferindu-se de ispitele diavolului; broasca de apă care, dacă-i seacă balta, aleargă într-alta mai mare, seamănă cu « călugărul cel rău şi lacom » care, dacă vede că lipsesc bucatele sau băutura în mănăstirea sa, fuge într-alta.

Autorul acestui curios tratat de zoologie, care, preocupat de ideea mîntuirii sufletului omenesc, caută în lumea naturii simboluri pentru învățăturile evanghelice, nu ne este cunoscut. Multă vreme s-a crezut că este sfîntul Epifaniu, dar această părere este astăzi definitiv înlăturată. Într-adevăr, se găsesc cîteva manuscripte vechi în care opera este atribuită sf. Epifaniu († 403); dar în altă grupă de manuscripte, opera este pusă pe seama altor autori. De altă parte, urme din *Fiziolog* se găsesc împrăștiate prin scrierile sfinților părinți din secolul al IV-lea și al III-lea (Clement din Alexandria, Origene), ba pînă și în secolul al II-lea la sf. Justin, martirizat în 165.

Părerea admisă astăzi este că *Fiziologul* a fost alcătuit în Egipt, prin veacul al II-lea, cînd se încrucișau acolo cultura elenistică cu cea iudaică și orientală. Din Egipt, a trecut în Bizanț și a pătruns, de timpuriu, prin veacul al IV-lea sau al V-lea în Occidentul latin unde era cunoscut și sub numele de *Bestiarii* și unde a fost prelucrat, în proză și versuri, în toate limbile romanice și germanice. În vremurile de adînc misticism ale evului mediu, s-a bucurat de o întinsă popularitate: a fost întrebuințat în școli ca manual didactic, a străbătut în romanele « courtois », ca de pildă în *Floire et Blanchefleur*, a inspirat arta medievală, împrumutînd motive decorative pentru turnurile, portalurile, amvoanele și vitraliurile domurilor, precum și ornamentații pentru vignetele și inițialele pergamentelor. Deși *Fiziologul*, este trecut în decretul Gelasian printre cărțile apocrife, totuși el a fost tratatul de științe naturale din care s-a hrănit mentalitatea naivă a evului mediu. Însuși sfîntul Ieronim, într-una din scrisorile sale familiare, povestește, cu elemente împrumutate din *Fiziolog*, scena întîlnirii sfîntului Antoniu, în pustie, cu un hipocentaur și cu un satir, care ar fi cerut sfîntului să se roage și pentru el lui Dumnezeu. Ieronim adaugă apoi că, pe vremea lui Constantin cel Mare, un centaur ar fi fost adus în Alexandria,

stîrnind curiozitatea mulțimii, că puțin după aceasta centaurul a murit, și că hoitul lui, fiind sărat ca să nu putrezească, a fost transportat la Antiohia unde se afla împăratul.

Cînd asemenea naivități se citeau în operele patristice, nu trebuie să ne mai surprindă faptul că truveri ca Thibauld, contele Champagnei și regele Navarrei, ori istorici și naturaliști ca Jacques de Vitry, au împrumutat din *Fiziolog* elemente, spre a evoca minunățiile feerice ale Orientului îndepărtat. Chiar în plină Renaștere, geniul unui Leonardo da Vinci căuta în *Bestiarii* curiozități interesante pentru tratatele lui științifice.

Și în literatura bizantină *Fiziologul* s-a bucurat de multă trecere, fiind cînd prescurtat, cînd amplificat, cînd prelucrat în versuri.

De la bizantini, el a trecut la slavii sud-dunăreni, unde este reprezentat prin două traduceri diferite: una făcută în epoca de înflorire a literaturii bulgare, alta mai tîrziu, în epoca de supremație a literaturii sîrbești.

La noi, *Fiziologul* a pătruns de timpuriu, încă din epoca influenței slavone. Această traducere se resfrînge în versiunea publicată de Gaster în *Archivio glottologico italiano* (X), după un manuscript copiat în anul 1777. Textul publicat de Gaster descinde din aceeași familie din care descinde și versiunea sîrbească publicată de Novaković în *Starine* (XI, p. 181 și urm.), după cum o dovedește identica alterare a numelor grecești de animale și păsări în ambele versiuni. Astfel cuvîntul grecesc γύψ care înseamnă *vultur*, este redat în intermediarul sîrbesc prin *vyp*, iar în traducerea românească prin *vip*; grecescul ἡδρόψ, *cal de mare*, apare în versiunea sîrbească sub forma *endropŭ*, iar în cea românească sub forma: *en drop*. Textele corespund, în sfîrșit, uneori aproape verbal.

Prototipul versiunii sîrbești derivă la rîndul său după o redacțiune grecească, asemănătoare

prin factura (descrierea animalului urmată de interpretarea teologică) și prin întinderea ei cu redacțiunea grecească, publicată de Migne în *Patrologia series Graeca* și atribuită sfîntului Epifaniu.

O a doua versiune românească, copiată în anul 1774, a fost publicată de C. N. Mateescu în revista *Ion Creangă* (VII și VIII). Această versiune se deosebește fundamental de versiunea publicată de Gaster și prin întindere (are nu mai puțin de 40 de capitole) și prin factură (descrierea animalelor nu mai este însoțită de interpretarea religioasă și morală).

Această versiune, publicată de C. N. Mateescu — păstrată și în cîteva manuscripte din Biblioteca Academiei Române — deși anterioară ca dată versiunii Gaster, resfrînge totuși o traducere mai nouă după un text grecesc, lucru de care ne putem convinge din numeroasele nume grecești de animale, păsări și pești, cărora traducătorul român nu le-a putut găsi corespondentul în limba sa. Prototipul grecesc al versiunii românești a fost alcătuit de către Damaschin Studitul, arhiepiscopul Naupactei, între 1566—1570 și închinat lui Mihail Cantacuzino.

Textul grecesc a fost publicat pentru întîia dată la Veneția, în 1743, și s-a răspîndit, în afară de tipar (o a doua ediție s-a făcut în 1744), și prin numeroase manuscripte, dintre care unele au ajuns pînă în Muntele Athos. Astfel de copii manuscripte au fost găsite de S. Lambros în mănăstirile Xenofon, Dionsiat și Iviron.

După o tipăritură venețiană sau, mai probabil, după un manuscris din Muntele Athos, adus la noi prin călugării români din metohul românesc, sau poate chiar prin hagii, s-a făcut către sfîrșitul secolului al XVII-lea sau în prima jumătate a celui de al XVIII-lea, această nouă traducere a *Fiziologului*. Titlul versiunii românești corespunde de altfel cu titlul originalului grecesc:

A lui Damaschin arhiereul Studitului adunare de la filozofii cei vechi pentru firea osebirilor oare cărora vietăți.	Δαμασκηνοῦ ἀρχιερέως τοῦ Στουδίτου. Συνάθροισις ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν παλαιῶν φιλοσόφων, ὅσα εἶπαν περὶ τῶν πετεινῶν ὄρνεων καὶ περὶ τῶν χερσαίων ζῴων καὶ περὶ τῶν θαλασσίων καὶ μετάφρασις εἰς τὸ κοινώτερον.

În afară de aceste 2 versiuni românești, cunoscute pînă acum, se mai găsește o a treia în ms. nr. 1436 din Biblioteca Academiei, versiune copiată fără titlu deosebit, ca o continuare de text, la sfîrșitul *Darovaniei* [1], de către Costea, dascălul de la biserica Șchei din Brașov, în anul 1693. Această nouă versiune se apropie întrucîtva ca factură de versiunea Gaster, dar se deosebește de ea și prin ordinea de succesiune a capitolelor și prin conținutul lor.

Fiziologul a fost, dar, destul de răspîndit în literatura noastră veche și el a îmbogățit tezaurul popular de legende ornitologice. Din *Fiziolog* a pătruns în popor legenda despre turturică, care, rămasă fără soț, nu se mai așază pe lemn verde, nici nu mai bea apă limpede, legendă care s-a resfrînt în cărțile vechi, cît și în lirica populară și cultă. Ea se găsește în *Învățăturile lui Neagoe*, în *Evanghelia învățătoare* de la Dealu (1644) [2], a fost culeasă în mai multe variante din gura poporului în Muntenia și Bucovina [3] și a fost literarizată la începutul secolului trecut de Enăchiță Văcărescu (*Amărîtă turturică*) și Asachi (*Păsăruica stingheră* [4]).

[1] Ultimul capitol al *Darovaniei* are numărul 39 după care urmează fără nici un *titlu* de text: capitolul *40:* « Pentru pilda leului » (f. 44 v.); cap. *41:* « Pilda de fil » (45 r.); cap. *42:* « Cuvînt de zimbru » (f. 45 v.) ș.a.m.d.

[2] G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, p. 348 în notă.

[3] G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, p. 348; Marian, *Ornitologia populară română*, II, Buc. 1883, p. 201 și urm.; variantă istriană — și romanice, la Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, pp. 728—730 și 442—444.

[4] O. Densusianu, *Literatura română modernă*, I, Buc. 1920, p. 95; Cartojan în *Revista filologică*, I (1927), Cernăuți, pp. 200—201.

Și Antim Ivireanu pare să fi cunoscut *Fiziologul* din care a împrumutat unele imagini pentru *Didahiile* sale [1]. Din *Fiziolog* derivă credințele populare despre pelican, care-și sfîșie pieptul pentru a-și hrăni puii, și tot din *Fiziolog* a împrumutat Heliade Rădulescu, care se dovedește a fi fost în copilăria sa un pasionat cetitor de cărți populare, pe « vasiliscul » din oda sa: *La Schiller:*

> Du sarcina o suflet, du corpul după tine
> În sus pe calea strîmtă, cu filii, cu consoarte...
> Te luptă cu Ananga, cu aspra Neavere,
> Cu limbile de șarpe, cu ochi de *Vasilisc.*

Vasiliscul nu este, după cum adnotează încă unii autori de cărți didactice pentru liceu: « șopîrlă, care-și schimbă coloarea pielei, cameleonul », ci este animalul fantastic din *Fiziolog*, care numai cu privirea lui înveninată ucide de la distanță.

În literatura noastră veche, legendele *Fiziologului* s-au încrucișat cu legendele similare, răspîndite printr-o altă carte poporană, de cuprins moral, care apare încă din secolul al XVI-lea *Fiore di virtù.*

BIBLIOGRAFIE

Texte publicate: M. Gaster, *Il Physiologus rumeno* în *Archivio glottologico italiano* (al lui Ascoli), X (1886), pp. 273—304, după manuscriptul copiat de Andonache Berheceanul, ciubucciu în casa lui Manolache Bassarabu din București, la 1777, text românesc și traducere italiană (după textul german de prof. Pietro Merlo), cu variante dintr-un dicționar manuscris slavo-român din 1673 care, la traducerea numelor slave de animale, conține adaose extrase din *Fiziolog.* C. N. Mateescu, după un manuscript copiat în 1774 de dascălul Duma cu următorul titlu: *Oarecare cunoștințe de la filozofii vechi pentru firea și obiceiurile năravurilor oarecarora jivini adunate de Preaînțeleptul întru arhierei Damaschin Studitul*, descriere, facsimil și cîteva capitole în *Calendarul revistei Ion Creangă pe 1914*, p. 40 și urm.

---

[1] D. Russo, *Studii și critice*, p. 24, notă.

Textul complet în revista *Ion Creangă*, VII (1914) 2, 36, 68, VIII (1915), pp. 257, 278, 298, 320, IX (1916).

Manuscrise inedite și nesemnalate din Biblioteca Academiei Române. Redacții apropiate de tipul publicat de Gaster: ms. 1436, f. 44 v., copiat de Costea dascălul din Biserica Șcheilor din Brașov, la anul 1693; ms. 2158, sec. al XVIII-lea, f. 20—24, fragment conținînd următoarele capitole: « Pildă pentru pasărea ce să cheamă finics; vultur; pil; zimbru; inorog; bou; lup; vulpe; gorgoniia; aspidă; șarpe; idrop; hime ».

Redacție apropiată de versiunea C. N. Mateescu: ms. nr. 3548, f. 1—39: *A lui Damaschin arhiereul Studitului adunare de la filozofii cei vechi pentru firea osebirilor oarecărora vietăți.* Textul începe cu vulturul și sfîrșește cu broasca de mare. Pe f. 39 v. data: 1832 av(gust) 9. Manuscriptul a fost adus de la mănăstirea Văratecul. Ms. 4274, f. 1 și urm., are același titlu ca ms. precedent, avînd după titlu data: 1832 iulie 28; începe cu vulturul și sfîrșește cu « hamileunul ».

Versiuni slave: V. Jagić, Слово ѡ вѣщехъ ходещихъ и летещихъ, *Knizevnik*, III, 1866, p. 124 și urm.; Novaković, *Physiologus* слово о вещехъ ходещихъ и летещихъ, *Starine*, XI (1879), pp. 191—203.

Versiuni grecești: Migne, *Patrologia, series graeca*, 43 (1864), col. 517 — 534; ediție critică a textului atribuit lui Epifanius în Fr. Lauchert, *Geschichte des Physiologus*, Strassburg, 1889, pp. 229—279. O redacție atribuită lui Petru de Alexandria a fost publicată de A. Karnejev, *Der Physiologus der Moskauer Synodalbibliothek* în *Byzantinische Zeitschrift*, III (1894), pp. 26—63. O recenzie greacă în proză, după un ms. fragmentar: V. Puntoni, *Frammenti di una recensione greca in prosa del Physiologus* în *Studi italiani di filologia classica*, III (1894), pp. 169—191. O versiune greacă a *Fiziologului* din Bibl. Acad. Rom. în C. Litzica *Catalogul manuscriptelor grecești*, p. 503, nr. 756 (357), 5.

Pentru msse. din Muntele Athos: Spyr. Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, nr. 794, 3777, 3861, 4250, 4272, 4468.

Studii: Gaster, *Literatura populară română*, pp. 139, 572 (urme în *Învățăturile lui Neagoe)*, 138—140, (legăturile cu *Floarea darurilor); D.* Russo, *Studii și critice*, p. 8 (urme în *Învățăturile lui Neagoe)*, 24 (în *Didahiile* lui Antim Ivireanul), 23—26 *(amărîtă turturică);* N. Cartojan, *Fiore di virtù în literatura românească*, în *Analele Acad. Rom.*, mem. secț. lit., seria III, tom. IV, mem. 2, pp. 3—5; I. Negrescu, *Influențele slave asupra fabulei românești în literatura populară scrisă* în *Arhiva*, Iași, XXXII (1925), nr. 3, 4, pp. 191 și urm.; dovezi că versiunea Gaster este tradusă din slavă și în notele lui Gaster din *Archivio glottologico italiano*, X

(1886), pp. 273—304; Fr. Lauchert, *Geschichte des Physiologus*, Strassburg, 1889; Max Goldstaub, *Die Entwicklung des latein. Physiologus*, Leipzig, Teubner, 1892; G. Polivka, *Zur Geschichte des Physiologus in den slavischen Literaturen* în *Archiv für slavische Philologie* XIV (1891), pp. 374—404 și XV (1892), pp. 246—273; A. Springer, *Über den Physiologus des Leonardo da Vinci*, Leipzig, 1884. Despre manuscrisele slave ale *Fiziologului* în țările noastre cf. și I. Bărbulescu, *Curente literare la români în perioada slavonismului cultural*, București, 1928 (ed. Casei Școalelor), pp. 250 și 372.

FIORE DI VIRTÙ

Înainte de a trece la romanul popular, ne vom ocupa în capitolul de față de o interesantă operă care se leagă de literatura italiană medievală și care face tranziția de la legendele religioase apocrife către romanul popular. Este *Fiore di virtù* — cunoscută în literatura noastră veche sub numele de *Albinușa* și *Floarea Darurilor* — cea mai reprezentativă din literatura florilegiilor [1].

---

[1] Din literatura florilegiilor au mai circulat la noi în epoca influenței slavone și maximele lui Maxim Confesorul, care s-au unit mai tîrziu, în manuscriptele românești, cu *Albina*, tradusă din grecește, a călugărului bizantin Antonie. Aceste florilegii, referitoare mai ales la virtuțile ascetice, au circulat mai mult în lumea călugărilor, n-au devenit texte populare. Studiul lui Ghenadie Enăceanu despre acest tip de florilegii, publicat în *Analele Academiei Românе*, secț. lit., seria 2, tom. XII (1892), pp. 129—162, trebuiește utilizat cu multă precauție, fiindcă conține erori. Așa de pildă, ca să dăm un singur exemplu: afirmația lui Ghenadie că traducătorul român « este sub influența împărțirii științelor din evul mediu » cînd materiile teologice se numeau ἐσωτερικαί = interne, iar cele neteologice și mai ales filozofice purtau numele de ἐξοτερικαί = externe, și concluziile ce se scot de aci, nu corespund cu realitatea. Împărțirea științelor în « interne și externe » nu aparține traducătorului român, fiindcă ea se găsește întocmai în titlul textului bizantin:

Migne, *Patrologia series graeca vol. 91 col. 721—1018*	*Textul românesc*
᾿Αββᾶ Μαξίμου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος. κεφάλαια θεολογικὰ ἤτοι ἐκλογαὶ ἐκ διαφόρων βιβλίων τῶν τε καθ᾿ἡμᾶς καὶ τῶν θύραθεν.	Ale Părintelui Maxim filozofului și mucenic capete de bogoslovie, adecă cuvinte alese din multe cărți dintr'ai noștri și dintr'acelor din afară.

Pentru identificarea lui Antonie monahul cf. și D. Russo, *Elenizmul în România*, București, 1912, pp. 57—58.

A fost alcătuită în secolul al XIII-lea, în Bologna, după cît se crede, de Tommaso Gozzadini, un frate din ordinul călugărilor benedictini. Din Bologna, s-a răspîndit repede în toată Italia. În 1474 a fost pusă sub tipar și a fost așa de mult citită și gustată, încît pînă la 1540 numai, a avut vreo 40 de ediții. Ea a trecut curînd peste granițele literaturii italiene, călătorind prin toate literaturile Occidentului și a răzbătut pînă în Orient, fiind tradusă în: sîrbă, română, greacă, rusă și armeană. În literatura noastră a pătruns încă din secolul al XVI-lea și a străbătut peste veacuri, pînă la jumătatea celui trecut, devenind o adevărată carte populară.

Acest neașteptat succes se datorește gustului prin care călugărul benedictin a izbutit să întrețească într-un tot unitar, ca într-un adevărat mozaic, elemente cu totul disparate la prima vedere.

Cuprinsul. Cartea, care tratează despre virtuți și vicii, este alcătuită din 34 de capitole, așezate însă astfel încît, după fiecare virtute, să urmeze viciul opus: dragoste-pizmă, bucurie-întristare, direptate-strîmbătate, adevăr-minciună...

Fiecare capitol, la rîndul său, este alcătuit din patru secțiuni bine distincte: prima secțiune o formează definiția virtuții sau a viciului despre care se vorbește, a doua, compararea virtuții sau a viciului respectiv cu un animal real sau mitic, a treia, o serie de maxime și, în sfîrșit, capitolul se încheie cu o povestire morală, menită să puie în lumină avantagiile virtuții sau nenorocirile aduse de viciu.

Definițiile capitolelor sunt în genere scurte și clare:

« Minciuna, care iaste păcatul cel împotriva adevărului, precum au zis Aristotel, iaste ca să ascunzi adevărul, cu vreun cuvînt, pentru ca să înșeli pre altul ».

După definiție, urmează în fiecare capitol — potrivit cu gustul cărturarilor din evul mediu, carii

căutau pentru ideile morale simboluri în lumea materială — *asemănarea* virtuții sau a viciului *cu un animal*. Așa de exemplu, mînia este asemănată cu ursul:

« carele foarte mănîncă la miĭare și, vrînd ca să o scoață din uleĭu, albinele îl mușcă pre nas și pre ochi. Iar ursul lasă miĭarea și să mînie pre albine, ca să le mănînce; și atuncea vin și celelalte și-l mușcă; și atuncea lasă pre ceale dintîiu și aleargă la cele de a doa oară; și atîta iaste mîniiarea lui, cît de ar fi fost mii de albine, va să-și facă izbîndire; dirept ačasta nimica nu-și izbîndește spre nici una, lăsînd pre cele dintîiu pentru ceale de a doa oară ».

În chipul acesta sunt asemănate viclenia cu vulpea; puterea cu leul, temerea cu iepurele, bărbăția sufletului cu șoimul, îngîmfarea cu păunul, înfrînarea cu măgarul sălbatec ș.a.m.d. În ciclul asemănărilor sunt introduse și animale fantastice, despre care povesteau călătoriile în Orientul îndepărtat și în care credea lumea naivă a evului mediu, precum: pasărea fenix, care renaște din propria ei cenușe, vasiliscul « carele junghie pre om și-l omoară numai cu vederea lui », pasărea caladrinon, « care are această fire întru sine, că dacă o aduc înaintea bolnavului și iaste ca să moară de acea boală, întoarce capul ei și nu-l vede, iar décă ĭaste ca să se scoale bolnavul, îl veade și toată boala ĭase dintr'însul », sau leoncornul (inorogul), care « are multă dulčață, ca să șază lîngă fată și deacă veade vreo fată, el îndată mearge la dînsa și adoarme în brațele ei; și atuncea vin vînătorii de-l prind; ...într-alt chip nu să poate prinde ».

Toate aceste povestiri naive sau legendare despre animale reale sau fantastice, au fost scoase din acele vestite tratate de științe naturale ale evului mediu, cunoscute în Occidentul latin sub numele de *Bestiarii*, în Orient sub numele de *Fiziolog*. Ele au avut o mare influență asupra artei și literaturii medievale și, întrucît au circulat de timpuriu și în literatura noastră, lăsînd urme în literatura populară, ne vom ocupa de ele într-un capitol aparte.

Maximele privitoare la virtuţi sau viţii, care urmează după compararea cu animalele şi care alcătuiesc a treia secţiune a fiecărui capitol, sunt extrase din izvoare foarte disparate: sfintele scripturi şi scriitorii antichităţii clasice, autorii creştini medievali şi cei păgîni. Evangheliile şi Ovidiu, Solomon şi Iuvenal, Platon şi Isus Sirah, Seneca şi sfîntul Grigore, Avicenna şi Toma Achinatul... — toată chintesenţa înţelepciunii antice şi medievale, creştine şi păgîne, a fost pusă la contribuţie, spre a se extrage sfaturi potrivite pentru înlăturarea viţiilor şi întărirea virtuţilor. Această vastă antologie de maxime, grupate pe virtuţi şi viţii, ar fi fost greu de întocmit, chiar pentru un călugăr benedictin, dacă el n-ar fi găsit în literatura italiană a timpului său maximele culese şi grupate, după diferite puncte de vedere, în alte lucrări.

Maximele sunt, în genere, alese cu gust, potrivite cu virtutea sau viţiul respectiv şi exprimate într-o formă concisă şi lapidară precum:

« Tulie (Cicero) au zis: De desuptul miĭarii cei dulci, să lipéşte otrava cea amară » (XV: îmbunarea, linguşirea).

« Alexandru au zis: Noaptea s'au făcut, pentru ca să socotească omul ce va face zioa » (X: înţelepţia).

« Pythagora: Scumpul (avarul) este ca măgarĭul ce poartă povara altuia; aşa şi scumpul strînge avuţie altora, ĭar el numai ce-i cu bănatul ».

« Casiodor au zis: În ce chip burétele nu dă apă pînă nu-l storci, aşa şi scumpul nu dă nimănui nimică, pînă nu-i ĭau cu sila » (scumpetea = avariţia).

« Varos aŭ zis: Albina ţine în gură mierea şi în coadă acul ».

Partea cea mai atractivă a cărţii o alcătuiesc însă istorioarele morale prin care se încheie fiecare capitol şi care sunt menite să dovedească foloasele sau primejdiile pe care le aduc virtuţiile sau viţiile. Ele sunt extrase din izvoare felurite: textele biblice, *Vitae Patrum*, *Gesta Romanorum*, *romanul lui Alexandru cel Mare* — şi înfăţişează un preţios material pentru literatura comparată, întrucît cele mai multe dintre ele au trecut de la un scriitor medieval la

altul, au fost reluate de scriitorii moderni, şi au legături interesante cu folclorul universal. Iată de pildă istorioara *Împăratul şi călugărul*, încorporată în capitolul despre socotinţe:

Un împărat, ducîndu-se într-o zi la vînătoare, dete într-o pădure peste chilia unui călugăr, care scria o carte. Împăratul, iscodind lucrurile şi aflînd că în cartea sa călugărul scrie despre înţelepciune, ceru să-i dea şi lui o învăţătură. Atunci călugărul, luînd condeiul, scrise pe un petec de hîrtie: « Ce vrei să faci, omule? Păzeşte-te şi-ţi adu aminte de apoi şi ce veri păţi ». Împăratul, luînd hîrtia, după sfatul sihastrului, o lipi pe pragul uşii.

În acest răstimp, boierii Rîmului, sfătuindu-se între ei să scape de împărat, cumpărară cu galbeni mulţi pe bărbierul împărătesc şi-i propuseră ca, atunci cînd va fi chemat să-şi vază stăpînul, să-i taie grumazii. Bărbierul se învoi, dar cînd fu chemat la curtea împărătească, cetind pe pragul uşii: « Ce vrei să faci, omule? Păzeşte-te şi-ţi adu aminte de apoi », înmărmuri de groază, crezînd că împăratul a descoperit iţele complotului. Intrînd în sală, se aruncă la picioarele lui, cerîndu-i iertare şi mărturisindu-i totul. Împăratul trimise după boierii cari « fuseseră în sfatul morţii lui » şi-i osîndi pe toţi la moarte, afară de bărbier, pe care-l iertă. Apoi trimise după călugăr să-l aducă în palatul său şi-l puse în mare cinste pentru « scriptura ce-i dăduse ».

Această istorioară, culeasă poate din *Gesta Romanorum* (cap. CIII), este o temă de folclor. Em. Cosquin, care a urmărit-o în legătură cu legenda pajului sfintei Elisabeta a Portugaliei, a indicat o sumă de variante [1]: o poveste arabă, una turcească, o legendă culeasă în insula Ceylon, o alta la Mirzapur, în India septentrională. Forma cea mai veche a

[1] Emmanuel Cosquin, *Études folkloriques. Recherches sur les migrations des contes populaires et leur point de départ*, Paris, 1922, pp. 100—104.

legendei se găsește în cartea: *Parabolele lui Budhaghosha* [1].

O altă poveste, *îngerul și sihastrul*, încorporată în capitolul privitor la dreptate, a fost scoasă din colecția hagiografică de legende pioase, *Vitae Patrum*, a fost utilizată de predicatorii și povestitorii medievali (Jacques de Vitry, Etienne de Bourbon, *Gesta Romanorum*, Jean le Jeune etc.), a fost reluată de Luther, a fost intercalată de Voltaire în romanul său *Zadig* (cap. XX) și trăiește pînă azi la noi, ca poveste populară [2].

Pătrunzînd în literatura noastră, *Fiore di virtù* n-a rămas în forma lui stereotipă. Unii copiști, cu mai mult spirit de individualitate, l-au prescurtat în unele capitole și amplificat în altele. Chiar cea mai veche copie românească a textului (*Codex Neagoeanus*, 1620) cuprinde în capitolul prim cîteva pagini despre post din textul *Albinei* (cf. ms. 3821 din B.A.R., f. 215); iar în capitolul privitor la « curtenia tinerilor », o istorioară care nu se găsește nici în originalul italian și nici în intermediarele sîrbești sau grecești. Este grațioasa *legendă a Casiei* [3].

[1] Aci legenda are următoarea formă: Un tînăr din Benares, ducîndu-se să învețe în Țara Yakka-Silâ, nu poate prinde nimic. La plecare, dascălul său îi dă următoarea formulă magică: « Ce faci acolo? Ce faci acolo? Cunosc planurile tale ». Tînărul, întorcîndu-se în Benares, după o ispravă în care formula magică și-a dovedit puterea, o vinde regelui. În răstimp, primul ministru, cumpărînd pe bărbierul regelui, se înțelege cu el ca să taie gîtul regelui, cînd îl va rade. Pe cînd bărbierul se pregătea să aducă la îndeplinire complotul, regele, aducîndu-și aminte de formula magică, o spune tare. Restul urmează ca în legenda din *Fiore di virtù*.

[2] Gaston Paris, *L'ange et l'ermite* în *La poésie du moyen-âge*, vol. I, Paris, II-e éd. (1887), p. 151. Gaidoz, *Mélusine*, II (1879), p. 444; Gaster, *Literatura populară română*, p. 142; Anton Schönbach, *Die Legende vom Engel und Wallbruder* în *Sitzungsberichte der k.k. Akad. der Wissensch. Phil.-hist. Klasse*, Wien, 1901 (CXLIII), XII; N. Cartojan, *Fiore di virtù în literatura românească*, *Analele Acad. Rom.*, mem. secț. lit., seria III, t. IV, mem. 2, pp. 11—13.

[3] N. Cartojan, *op. cit.*, pp. 9—11.

Un tînăr împărat bizantin, vroind să-și aleagă o mireasă, trimite poruncă să se adune la curte, din toate colțurile împărăției sale, cele mai frumoase și înțelepte fete.

Cînd fecioarele se adunară în sala palatului din Bizanț, împăratul le înștiință că aceleia pe care și-o va alege ca logodnică, îi va dărui un măr de aur. Multe fete frumoase și înțelepte așteptau darul împăratului, dar privirile acestuia se îndreptară către două care stăteau retrase deoparte. Erau Casia și Theodora. Împăratul, îndreptîndu-se spre ele și vroind să ofere mărul Casiei, îi adresă cuvintele: « Mare lucru cum pieri lumea toată pentru o femeie »; la care Casia răspunse: « Pentru o femeie pieri lumea toată, dar tot printr-o femeie a cîștigat lumea toată ». Împăratul, surprins de răspunsul neașteptat al fetei și cugetînd că ea nici nu devenise împărăteasă și a căutat să-l rămîie, se întoarse de la ea și oferi mărul prietenei sale: Theodora. Casia resemnîndu-se, sărută atunci pe Theodora și-i grăi: « Fericită Theodora, tu ești astăzi împărăteasa lumii, dar să știi că eu voiu fi împărăteasă mai mare decît tine ».

Într-adevăr, Theodora s-a urcat pe tronul Bizanțului, dar Casia s-a retras într-o mănăstire și a devenit împărăteasă în împărăția cerului.

Această istorioară — care a atras atenția multor bizantinologi [1] — are un strat istoric și eroinele ne sunt cunoscute: Theodora de Paflagonia este soția lui Teofil și împărăteasa care a pus capăt luptelor iconoclaste, Casia, autoarea de epigrame și cîntece bisericești. Legenda însă, în forma în care s-a povestit mai sus, este, după cum a arătat Jean Psichari [2], un

[1] Cf. în special: C. Krumbacher în *Kasia*, în *Sitzungsberichte der philosoph.-philolog. und hist. Klasse der k.k. Akad. der Wissenschaft zu München*, 1897, I Bd., p. 305 și Charles Diehl, *Figures byzantines*, I-e série, V-e éd. Paris, 1912, pp. 133 și urm.

[2] *Cassia et la Pomme d'or* în *Annuaire de l'École pratique des Hautes Études*, 1910—1911, *Section des sciences hist. et phil.*, Paris, 1910, pp. 5—53, conf. și N. Cartojan, *op. cit.*, p. 11.

reflex al folclorului bizantin: ea apare în hronografe posterioare, iar, de altă parte, alegerea unei mirese prin mijlocul unui măr de aur, nu cadrează cu ceremonialul obişnuit la curtea bizantină.

Traduceri româneşti din limba italiană. *Fiore di virtù* a fost unul din cele mai răspîndite texte în literatura noastră veche. A fost tradus, începînd din secolul al XV-lea, în mai multe rînduri şi din mai multe limbi.

Prima traducere ridică pentru istoria noastră literară o problemă din cele mai interesante, nu atît pentru că versiunea românească a pătruns încă din secolul al XVI-lea în limba rusă, cît pentru faptul că indică, pentru timpurile vechi, un neaşteptat contact direct între literatura noastră şi literatura italiană. Din nenorocire, această traducere s-a pierdut în forma românească, dar se păstrează în traducere rusească, într-o copie manuscrisă din secolul al XVIII-lea, în muzeul Rumeanţev din Moscova. În acest manuscript, textul are următorul titlu interesant:

« Cartea *Floarea darurilor (virtuţilor) şi a păcatelor tradusă din limba italiană în valahă sau bogdănească de către Gherman Vlahul, iar din vlahă tradusă în slavă de Veniamin ieromonahul Rusin, la anul 1592* [1].»

O versiunea românească, tradusă în secolul al XVI-lea direct din limba italiană, este într-adevăr un caz unic pînă acum! Dar nu este imposibil, dacă ne gîndim la vechile relaţii ale Moldovei cu Italia: soliile lui Ştefan cel Mare şi Alexandru Lăpuşneanu la Veneţia, fiicele lui Petru Şchiopul măritate în cetatea lagunelor cu greco-italieni cari au ridicat colegiul Flangini, numit astfel după unul din ginerii Domnului, la anii de studiu ai lui Radu Mihnea în

[1] *Книга Флоресъ дарованiямъ и злобамъ, преведена з влоскаго iазика на волоски албо богданьский чрезъ Германа волошинна, а потомъ з волошскаго на словеньски чрезъ Iеромонака Русина Року а ф ч в.*

Veneţia, unde se afla sub îngrijirea mătuşei sale Mărioara Adorna Vallarga care stătea în mănăstirea de călugăriţe din insula Murano. Nu este exclus ca, în asemenea împrejurări, Gherman Vlahul, a cărui personalitate ne este pînă acum necunoscută, să fi transpus *Fiore di virtù* din limba italiană în română. Dar pentru fixarea definitivă a acestui punct, care aruncă o lumină nouă peste un colţ întunecat din munca de cultură a strămoşilor, va trebui studiată amănunţit traducerea rusească, pînă acum inedită — numai cîteva fragmente s-au publicat — în legătură cu toate versiunile româneşti.

Traduceri din slavă. În afară de această veche traducere moldovenească, făcută direct din italiană, s-a mai făcut în secolul al XVI-lea o altă traducere din slavoneşte, după toate probabilităţile în Ardeal. Versiunea acestei noi traduceri s-a păstrat în două copii: una făcută în anul 1620 de către popa Ion Românul din Ardeal (în aşa-numitul *Codex Neagoeanus)*, alta făcută în anul 1693 de către Costea dascălul din biserica Şcheilor din Braşov (păstrată în ms. 1436 din Bibl. Acad. Rom.). Ambele copii înfăţişează însă o versiune aşa de alterată faţă de originalul italian, încît toată acea simetrie a elementelor variate, care constituie farmecul literar al acestei antologii morale, a fost nimicită. Din versiunea românească, lipsesc două capitole: unul despre viţiul minciunii, altul despre virtutea umilinţii. Definiţia, care alcătuieşte prima secţiune a fiecărui capitol din originalul italian, a fost suprimată în şase capitole ale versiunii româneşti (scumpetea = = avariţia; nebunia; direptatea; adevărul; trăpenia = puterea; trufia); istorioara morală, cu care se încheie în originalul italian fiecare capitol, lipseşte şi ea din cinci capitole ale versiunii româneşti (nebunia; proştii = lealitatea; ticăloşii; nesocotinţa; curtenia).

În originalul italian, maximele sunt totdeauna citate cu numele autorului lor: « Seneca dice...

Omero dice... Ancora dice Omero... Cesare dice... Prisciano dice...»; în versiunea românească maximele sunt mai totdeauna înșirate fără nume de autor, în același rînd, fără interpunctație, ba adesea, sentințe deosebite, emanînd de la cugetători diferiți, sunt legate între ele prin conjuncția copulativă: «*și*».

Numeroasele urme slavone în cuvinte, ca: *diĭală*= = faptă, *prilăsti* = amăgi; *liubov*, *liuboste* = iubire, *a se văznesi* = a se mări, *trăpenie* = putere, precum și fragmente de frază ca **аꙁо кꙋко** (așadar), pe care le găsim în traducerea românească, ne arată că între originalul italian și versiunea românească trebuiește căutat un intermediar slavon.

În literaturile sud-slave, *Fiore di virtù* apare pentru întîiași dată în limba sîrbilor croați.

Textul italian a trecut de timpuriu în lumea călugărilor benedictini din mănăstirile sîrbești așezate pe coasta Croației, și într-una din acestea, poate — după cum crede dr. Petar Kolendič, decanul facultății de litere din Skoplje — în mănăstirea Sf. Nicolae din Onuš, în insula Krk, textul a fost tradus în limba sîrbească. Traducerea s-a pierdut, dar o copie de pe ea, destul de veche, făcută la începutul sec. al XV-lea, se păstrează în Biblioteca Academiei iugoslave din Zagreb. Acest ms., publicat acum cîțiva ani de către Rudolf Strohal, în Zagreb, este incomplet, fiindcă lipsește jumătate din text. Partea care lipsește se păstrează însă într-un alt ms., din 1520, publicat în întregime de către Milan Rešetar. Din compararea părților comune, păstrate în cele două msse., glagolitic și chirilic, s-a putut constata că ambele decurg dintr-un prototip comun, care a fost tradus în secolul al XIV-lea în mănăstirile croate benedictine de pe coastele adriatice. Nu este exclus ca o copie, plină de lacune, din această traducere sîrbească să fi răzbătut cu prilejul migrațiunii păturii culte a sîrbilor — în urma dezastrului de pe cîmpia Mierlei, — pînă în țările noastre, unde a fost tradusă în secolul al XVI-lea, în părțile Ardealului. În orice caz însă, versiunea sîrbească,

așa cum ne-o înfățișează textele publicate de Strohal și Rešetar, nu poate fi originalul direct al versiunii românești, fiindcă textele sîrbești n-au lacunele constatate în versiunea românească.

În afară de această veche traducere românească, care, după criterii interne de text și de limbă, aparține secolului al XVI-lea, se mai găsește în Biblioteca Academiei Române o versiune independentă de cea dintîi, dar foarte prescurtată și mutilată, care n-are altă importanță decît că ne spune, într-o notă finală, că a fost tradusă după o versiune slavă, tălmăcită și ea la rîndul ei din *grecește*. Mai multă importanță par a avea trei foi din veacul al XVII-lea, în care textul românesc este așezat pe coloana din dreapta, pe cînd pe cea din stînga se află textul paleo-slav. Din nefericire, aceste fragmente, care au înfruntat vicisitudinile timpului, sunt prea mici ca să ne putem face o idee precisă despre această nouă versiune.

Traduceri din greacă. Versiunile românești traduse din slavonește sunt, toate, defectuoase, de aceea în epoca lui Brîncoveanu s-a simțit nevoia unei noi traduceri, care s-a făcut de data aceasta din grecește.

În limba greacă se cunosc însă două versiuni. Prima a fost tipărită pentru întîiași dată la Veneția, în 1529, de către « Giuoan Antonio da Sabio & Fratelli ad instantia di M. Damiano di Santa Maria », sub titlul: Ἄνθος τῶν χαρίτων. Se pare că această traducere grecească s-a făcut, nu după un text tipărit, ci după un manuscript, și că ea circulase multă vreme în copii înainte de a fi intrat sub teascul tiparului. Așa s-ar explica numeroasele și importantele divergențe dintre versiunea greacă și dintre incunabulele și tipăriturile italiene contimporane, precum: schimbări în dispoziția materiei pe capitole, omisiuni de text (de ex. din cap. III *dell'allegrezza*, a rămas numai definiția și o maximă), transmisiuni de maxime de la un autor la altul și,

în fine, alterări de nume proprii (satiricul roman, *Iuvenal*, din textul italian, a devenit în traducerea grecească: ὁ ἅγιος Βενάλιος — *Sfîntul Venalie)*.

Această traducere a fost mult gustată în colonia grecească, stabilită în Veneția după căderea Constantinopolului, și a fost întrebuințată ca manual de lectură pentru educarea tineretului. Ea conținea însă, ca și originalul italian, cîteva istorioare naive, cu caracter întrucîtva indecent, și comparații cu animale fantastice, care nu mai cadrau cu nivelul de cultură al timpului. Ca atare, nu putea fi, deci, pusă cu succes în mîna tineretului, de aceea se simțea nevoia unei ediții revizuite. Această refacere s-a îndeplinit, suprimînd în cea mai largă măsură maximele care păreau poate greoaie și plicticoase pentru înțelegerea copiilor, înlocuind exemplele cu caracter indecent prin istorioare morale și substituind animalelor mitice, animale reale, mai apropiate de cercul de observație al copiilor. În același timp, pentru a se da cărții o răspîndire mai mare, s-a păstrat, alături de textul grecesc, și cel italian, așezîndu-se pe coloana din dreapta textul italian, pe cea din stînga cel grecesc. În forma aceasta, cartea era destinată și pentru tineretul grec care vroia să învețe limba italiană, dar și pentru italienii cari vroiau să învețe limba grecească. Refăcută astfel și aprobată de reformatorii studiilor din Padova, în 1755, cartea a apărut pentru întîiași dată în Veneția, la 1756, din tipografia lui Antonio Bortoli, și a avut pînă în veacul al XIX-lea numeroase ediții.

Ediția italo-greacă nu a răzbătut în literatura noastră, însă prima traducere grecească a fost la rîndul ei tălmăcită în românește, pe vremea lui Brîncoveanu. În acea epocă, un boier, paharnicul Constantin Sărachinu, fiul lui « Gheorghe Dohtor Criteanul » (din Creta), ducîndu-se, cum spune însuși, « spre închinare la Muntele Athos », a găsit în « acea grădină a Maicii Preciste », între multe « cărți de înțelepciune » și cartea numită « *Floarea Darurilor*,

scrisă în limba grecească ». Aducînd-o cu sine la întoarcerea în țară, o încredințează spre traducere ieromonahului Filothei, din Muntele Athos, care, întîmplător, se afla și el atunci în țară.

Traducerea a fost apoi tipărită în 1700, în mănăstirea Snagov, prin osîrdia « smeritului ieromonah Antim Ivireanul ». Traducătorul Filothei Sfîntagorețul, care venea dintr-un mediu grecesc, își cunoștea bine și limba maternă și limba greacă. Tălmăcirea lui este cu mult mai clară decît traducerile anterioare. Totuși, traducerea lui prezintă și ea, pe alocurea, stîngăcii. Autorul nu găsea ușor în limba literară a epocii sale cuvinte românești care să circumscrie precis noțiunea exprimată prin cuvintele originalului. Astfel, ca să luăm un singur exemplu, cuvîntul *lealtà*, din originalul italian, tradus în grecește prin ὀρθότητος (rectitudine), este redat în românește prin *îndireptare*. Cuvîntul *îndireptare* este departe de a evoca noțiunea de *lealitate*, și el dă naștere la confuzii, întrucît traducătorul se folosește de același cuvînt, *îndireptare*, pentru a tălmăci și noțiunea de *educație*, cuprinsă în grecescul παίδευσις, care corespunde prototipului italian *corezione*. Două capitole din *Floarea Darurilor* poartă, dar, titlul de *îndireptare*, dar unul (al XI-lea) înțelege prin *îndireptare*, *educație*, pe cînd altul (al XVII-lea): *lealitatea*.

Cu toate aceste defecte, traducerea călugărului Filothei din Muntele Athos era cu mult superioară vechilor traduceri. De aceea, ea s-a răspîndit repede în toate ținuturile românești, înlocuind din circulație traducerile făcute după texte slavone. Ea era încă cetită și copiată la începutul secolului al XIX-lea, cînd ierei Ioan Ștefanovici, parohul bisericii din Bolgar, echiul Brașovului, în credința că, din vechea cărțulie « fiecare doftoria și nectarul poate suge... ca albina care sboară cu mare osteneală și cu sănătoasă înțelepciune și luare aminte, peste cîmpuri și livezi și grădini, din floare în floare », o pune sub teascul tiparului în tipografia și cu cheltuiala fra-

ţilor Constandin şi Ioan Boghici. La baza acestei tipărituri stă, după cum se spune în prefaţă, un exemplar « tipărit din vechi în Snagov », « după greceşte pre româneşte întors ». Această nouă publicaţie a fost atît de căutată, încît în anul următor (1808), tipograful Friederich Herfurt scoate o altă ediţie; în anul 1814 cartea se retipăreşte pentru a patra oară, la Sibiu, şi în sfîrşit, în 1864, la Bucureşti.

Influenţa asupra literaturii populare. Este lesne de înţeles că o asemenea carte, care a circulat aproape patru veacuri în literatura noastră, copiată în toate colţurile pămîntului românesc, imprimată de cinci ori, nu putea trece fără să lase urme asupra literaturii maselor populare. Material din ciclul asemănărilor cu animalele se găseşte împrăştiat şi în tradiţiile populare, ca de exemplu: păunul, considerat ca simbol al deşertăciunii [1]; tema *amărîta turturică* (din capitolul *feciorei-castità*) care a influenţat, după cum am văzut la capitolul despre *Fiziolog*, lirica cultă şi pe cea populară, sau reminiscenţele despre sirene, păstrate în tradiţiile despre faraoni « un soiu de peşti, pe jumătate femei », carii stau ascunşi cînd marea se frămîntă şi se ridică deasupra valurilor cînd apa se linişteşte, amăgind prin cîntecele lor pe corăbieri [2]. Istorioarele morale, ca de exemplu: *Fiul înpăratului Theodosie* sau *Îngerul şi sihastrul*, au fost şi ele prinse din gura poporului de diferiţii culegători de material folcloric. *Îngerul şi sihastrul* a fost chiar prelucrată de curînd de d-l M. Sadoveanu în *Povestiri pentru copii* (1926, *Pustnicul Ieronim)*.

O deosebită importanţă prezintă însă, pentru studiul paremiologiei populare, ciclul de sentinţe din capitolele privitoare la virtuţi şi viţii. Proverbe ca:

---

[1] S. Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*, II, Cernăuţi, 1883, p. 271.

[2] Tudor Pamfile, *Mitologia românească. Duşmani şi prieteni ai omului*, Acad. Rom., Bucureşti, 1916, p. 301—302.

« Găina, cînd va oua, aude o mahala », sau « Albina în gură cu miere şi-n coadă acul cu fiere », sau « Vulturul stă-n loc, veghiază, dar el muşte nu vînează », ori « Din gura mincinosului, nici adevărul nu se crede » [1], îşi găsesc formele corespunzătoare în *Fiore di virtù* [2].

BIBLIOGRAFIE

Texte editate: Fragment din *Albinuşa* (*Codex Neagoeanus*, 1620), (cap.: prevedere-înţelepţie; nebunie; tocmeală-întărire; netocmală-neîntărire), cu variante din ms. 1436 şi în paralelă cu textul respectiv din *Floarea Darurilor* e publicat ca anexă la studiul nostru: *Fiore di virtù în literatura românească*, *Analele Academiei Române*, mem. secţ. lit., seria III; tom. IV, mem. 2, Bucureşti 1928, pp. 92—105; *Floarea Darurilor* (descrierea şi introducerea) în I. Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, p. 393. Fragmente (cap. II, Păcatul pizmei şi XIII, Pentru darul înţelepţiei, necomplet) în M. Gaster, *Chrestomatie română*, Leipzig, Buc. 1891, I, pp. 340—343.

Inedite: *Codex Neagoeanus* (nr. 3821 din Bibl. Acad. Rom.); ms. nr. 1436 din B.A.R., copiat în 1693, de Costea dascălul de la biserica Şcheilor din Braşov; ms. cu nr. 559 din B.A.R., trei foi de text slavo-român din sec. al XVII-lea (o foaie a fost reprodusă de N. Cartojan în *op. cit.;* vezi şi pl. VI din acelaşi studiu); fragmente din versiuni deosebite în Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istorie*, Sibiu, 1889, I, pp. 27—29: *Învăţături despre alte lucruri* şi pp. 22—27: *Sentinţe biblice şi adevăruri din viaţă*. Cf. pentru raporturile lor cu celelalte texte: N. Cartojan, *Fiore di virtù*, pp. 65—70. Pentru o versiune rusească tradusă din limba valahă în slavă la 1592, Polivka, *Archiv für slavische Philologie*, XV (1892), p. 272 şi M. Speranski (v. mai jos: studii).

Versiuni slave: Jagić, *Prilozi k historiji knjizevnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* în *Arkiv za povjestniku jugoslavensku*, IX, Zagreb, 1868, pp. 67—78, fragmente din versiunea *Kukuljevič* în paralelă cu versiunea *Posilovič*. Textul complet al versiunii Kukuljevič în Milan Rešetar, *Либро од мнозиех разлога дубровачки кирилски зборник од. г. 1520* în *Зборник за историју, језик и книжевност српског*

---

[1] A. Zanne, *Proverbele românilor*, I, pp. 312, 468, 471, 713; VII, 675.

[2] N. Cartojan, *Fiore di virtù*, pp. 8—9.

народа (Српска крал. Акедемиіа). Првэ одельенье книга XV, Belgrad, 1926. Textul glagolitic de la începutul sec. al XV-lea a fost publicat de Rudolf Strohal, *Cvêt vsake mudrosti. Najstarije hrvatsko umjetno sačuvano knijževno djelo iz 14 vyeka*, Zagreb, 1916.

Versiuni greceşti : Redacţiunea grecească veche a fost publicată pentru întîiaşi dată la Veneţia, în 1529, sub titlul: "Ανθος τῶν χαρίτων, de către Giouan Antonio da Sabio & Fratelli ad instantia di M. Damiano de Santa Maria; ediţia italo-greacă la 1756 în Veneţia, la Bortoli; alte ediţii v. N. Cartojan, *op. cit.*, pp. 72–74. Pentru ediţiile italo-greceşti şi raporturile lor cu red. greacă veche cf. N. Cartojan, *op. cit.*, pp. 72–81.

Originalul italian : S-a publicat încă din secolul al XV-lea: *Fiore di virtù che tratta di tutti i vitti humani ... et come si deve acquistare la virtù*, Veneţia, 1474. O bună ediţie a dat I. Bottari, Roma, de Rossi, în 1740. Pentru alte ediţii vezi J. Brunet, *Manuel du libraire*, II (ed. 1861, p. 1262).

Studii: asupra versiunii româneşti a *Florii Darurilor* în Gaster, *Literatura populară română*, pp. 138–145; asupra versiunilor sîrbeşti — în afară de prefeţele la ediţiile amintite mai sus: dr. Petar Kolendić, *«Fiore di virtù» у нашем преводу XIV Века* în *Прилози за книжевност, іезик, историіу, и фолклор*, cartea III, Belgrad, XV (1923), pp. 133 şi urm.; Petar Kolendić, *Fra Pavao Posilović i njegovo «Nasladenje»* în *Rad Jugoslavenske Akademije*, Kniga 20, Zagreb, 1915, p. 185. Despre versiunea Posilovič şi dr. Dragutin Prohaska, *Das kroat.-serb. Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina*, Zagreb, 1911, pp. 107–108.

Despre versiunile româneşti în legătură cu intermediarele slave şi greceşti: N. Cartojan, *«Fiore di virtù» în literatura românească* (Academia Română, mem. secţ. lit., seria III, tom. IV, mem. 2), Bucureşti, 1928; N. Cartojan *«Fiore di virtù» dans la littérature roumaine* în *Archivum Romanicum*, vol. XII (1928), 4, pp. 501–514.

Despre originalul italian: C. Frati, *Ricerche sul «Fiore di virtù»* în *Studi di Filologia romana*, Roma, 1893, p. 247 şi urm.

ROMANUL POPULAR

Legendele biblice, ca și cele apocrife, traduse în literatura noastră încă din veacul al XV-lea, au deschis pentru sufletul românesc cele dintîi zări de lumină.

Aceste legende au trezit interesul pentru cetit, au ațîțat curiozitatea pentru literatura de imaginație și au pregătit spiritele pentru poveștile mai întinse, cu intriga mai complicată, reprezentate prin romanul popular.

Romanul popular este o întrețesere de teme, luate, în întregul lor sau în parte, din literatura orală a maselor populare și prelucrate de autori, carii în cele mai multe cazuri nu pot fi identificați. Din ciclul poveștilor și al legendelor populare care circulă pretutindeni și în care se păstrează uneori rămășițe din concepții și credințe de cultură primitivă dintr-o epocă ce trece dincolo de pragurile istoriei, și-au împrumutat materialul autorii cărților populare. Romanul, ca orice carte populară, este dar produsul a doi factori deosebiți: *poporul*, care dă comoara de povești și legende, *cărturarul*, care adună din popor, amplifică uneori cu elemente literare înrudite și fixează în scris materialul poporan.

Chiar romanele cari au un caracter istoric, ca de pildă celebra *Alexandrie*, cuprind întrețesute pe fondul de șterse amintiri istorice despre marele cuceritor, o sumedenie de mituri populare. Așa, bunăoară, arimaspii — oameni cu un ochi în mijlocul frunții, carii săpau mărgăritarul și se luptau pentru apărarea lui cu sgripsorii, monștri cu trupul de leu dar cu aripi și cap de vultur — sunt amintiți cu vreo cîteva veacuri înainte de alcătuirea romanului de Herodot, kynokefalii — căpcînii — sînt un alt

element popular pomenit de mulți istorici și naturaliști antici (Herodot, Aelian, Ctesias, Pliniu), sau, în sfîrșit, apa vie, pe care o găsește Alexandru cel Mare în ostrovul gymnosofiștilor, este și ea un incident obișnuit în basmele tuturor popoarelor, unde este pomenită cu diferite numiri: « ἀθάνατο νερὸ » la greci, « živaya voda » la ruși, « la fontaine de jouvence » la francezi etc.

Dar tocmai aceste elemente de folclor universal dau romanului popular acea putere de vitalitate prin care străbate timpul și spațiul.

Trecînd însă din mînă în mînă, de la copist la copist și de la traducător la traducător, cartea poporană — ca și poezia populară — este în necontenită prefacere, încorporînd ingrediente noi și variate și devenind și pe această cale o operă anonimă și colectivă.

Modificările cele mai interesante le suferă romanul popular la trecerea dintr-o limbă într-alta. Plăsmuit într-o anume epocă, el poartă coloarea locală a țării și a vremii: religie politeistă sau monoteistă, mahomedană sau creștină, poligamie sau monogamie etc. Trecînd peste hotarele veacurilor și ale neamurilor, traducătorii succesivi, dîndu-și seama că formele de viață socială ale prototipului nu vor fi înțelese în cercul cetitorilor cărora se adresează traducerea lor, prelucrează acele forme specifice, adaptîndu-le la condițiile etnografice și sociale ale mediului lor. Astfel, în prelucrarea persană a romanului lui Alexandru cel Mare, Alexandru — Iskender — a devenit un adevărat erou național: este fiul lui Darie, « Darab », și al fiicei lui Filip, iar la capătul războaielor sale, după victoria asupra lui Por, întreprinde un pelerinagiu la Kaaba.

În redacțiunile medievale ale Occidentului, romanul a dobîndit un pronunțat colorit feudal. Alexandru e înconjurat de cei 12 pairs, de amiralul Babilonului și de o întreagă curte de vasali, șambelani, duci, — ba și un jongler își face apariția în acest colț de lume medievală.

În redacțiunea noastră, Alexandru împărat poartă pe cap, ca și domnii noștri, « gugiuman » cu stemă de aur și pene « albe de stratocamil », se îmbracă în « caftan de aur », este înconjurat de « voevozi, vornici, vistieri și căpitani » și nu-i lipsește, firește, nici « vraciul ».

Prin romanul lui *Varlaam și Ioasaf*, întemeietorul religiei budiste a devenit un ascet creștin, trecut în rîndul sfinților, dar pentru ca legenda indică a lui Buddha să fie prelucrată în roman hagiografic creștin, a trebuit să sufere multe transformări și să încorporeze elemente străine de obîrșia ei, ca de pildă: *apologia lui Aristides*, alcătuită în secolul al II-lea, pierdută în originalul grecesc, dar păstrată în versiuni siriace și armene.

Prin aceste adaptări la mediuri sociale și etnografice deosebite, prin treptata înlăturare a tot ceea ce este specific local, prin nesfîrșitele adausuri de elemente venite din timpuri și de la popoare îndepărtate, romanul popular a căpătat acel caracter de universalitate prin care a răzbătut peste veacuri.

Romanul popular apare în literatura românească încă din secolul al XVI-lea; și pînă pe la jumătatea veacului următor el ne-a venit, prin mijlocirea literaturilor sud-slave, din două direcțiuni opuse, din două lumi cu totul diferite: din lumea Occidentului medieval, latin și cavaleresc, stăpînit de cultul bravurii, al onoarei și al « curtoisiei », sau, prin Bizanț, din lumea Orientului mistic, înclinat spre parabole, sentințe și enigme.

Această încrucișare de elemente atît de deosebite în literaturile sud-slave se explică, precum s-a văzut în capitolul I, prin împrejurările specifice în care s-a dezvoltat viața popoarelor slave din Balcani, în evul mediu.

Întinzîndu-se pînă la țărmurile Mării Adriatice, așezați la granițele Imperiului bizantin, slavii sud-dunăreni au împrumutat din literatura acestuia, fie în epoca de înflorire a literaturii bulgare, fie mai

tîrziu, prin multiplele legături care au unit Serbia medievală cu Bizanțul, alături de multe elemente literare, și cîteva romane.

Literatura bizantină, pe lîngă romanul moștenit din epoca de agonie a clasicismului grec — din care însă n-a ajuns pînă la noi, în epoca de care ne ocupăm, decît *Alexandria* — se îmbogățise de timpuriu și cu un interesant ciclu de romane cu caracter popular, venite din Orientul îndepărtat. Plăsmuit în India veche sau Asiria și alcătuit în genere dintr-o serie de povești, enigme și parabole, încadrate în rama unei povestiri generale, romanul oriental a pătruns în literatura bizantină [1] prin Siria, care, cîștigată la creștinism, devenise în evul mediu o țară de cultură elenică. Din Bizanț, romanele acestea au trecut mai departe la slavii sud-dunăreni și două dintre ele: *Varlaam și Ioasaf* și *Archirie și Anadan* au ajuns de timpuriu și la noi.

Romanul occidental a pătruns în literatura sîrbească prin ținuturile adriatice care primiseră catolicismul și care se aflau, precum s-a văzut în capitolul I, în sfera de stăpînire sau de influență ungară ori venețiană (Ragusa). Pe aceste țărmuri sîrbești în care înflorea cavalerismul, au pătruns, alături de alte elemente literare, și cîteva prelucrări în proză din ciclul vestitelor romane « courtois » ale evului mediu occidental.

De la sîrbi, romanele acestea au călătorit mai departe, ajungînd chiar pînă în Rusia.

Astfel se face că, cel dintîi roman al literaturii noastre, *Alexandria*, deși este prin originea sa o plăsmuire bizantină, totuși ne-a venit din Occident, unde marele cuceritor macedonean a fost preformat,

[1] În literaturile europene, romanul oriental a mai pătruns și prin Spania, unde fusese adus de arabi. Tradus din limba arabă în latina medievală, de evreii din Spania, romanul oriental s-a răspîndit în tot Occidentul și a avut o influență deosebită asupra novelisticei spaniole în începuturile sale. Cf. D. M. Menéndez y Pelayo, *Origenes de la Novela*, tom. I, ed. II, Madrid 1925, pp. CXIV—CXIX.

după concepția cavalerismului medieval, într-un împărat cavaler, cu trăsături de « courtoisie » și de generozitate, atît de plăcute jongleuri-lor medievali[1].

ALEXANDRIA

Originea. Expedițiile lui Alexandru cel Mare, cu neîntreruptul șir de victorii fulgerătoare, cu imensitatea ținuturilor cucerite în nouă ani, cu varietatea și pitorescul obiceiurilor și al costumelor, cu exotismul vegetației și cu tragicul sfîrșit al eroului, au mișcat într-atît sentimentalitatea și imaginația contimporanilor, încît epopeea vieții lui a căpătat de la început un colorit mitic. Chiar istoricii cari au luat parte la războaiele lui Alexandru (Callisthenes, Onesicrit, Aristobul, Nearh) au amestecat în operele lor realitatea cu fantezia. Scrierile lor s-au pierdut într-adevăr, dar în fragmentele pe care le citează scriitorii posteriori (Polibiu, Arrian, Aelian, Strabo, Pliniu, Lucian ș.a.), se recunoaște germenul unor episoade care au intrat mai tîrziu în țesătura romanului (de pildă, întîlnirea lui Alexandru cu amazoanele sau cu gymnosofiștii).

[1] Nu putem așeza în epoca de care ne ocupăm în acest volum și *Romanul Troiei* în versiunea lui Guido delle Colonne, identificată de noi în manuscriptul nr. 2183 din Biblioteca Academiei Române, deoarece sîrbii n-au cunoscut această versiune a romanului. Redacțiunea legendei troiane, publicată pentru întîiași dată de Miklošič în *Starine*, III (1871) și republicată în variante de Jagić (*Primeri star. hrv. jezika*, 1866, II, pp. 180—184 și în *Arkiv za povjest. jugoslav*. IX, 1868, pp. 121—135), de dr. P. T. Gudev (în *Сборникъ за Народни Умотворения Наука и Книжнина*, VI, 1891, pp. 345—357) și Pypin (în *Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскнхъ*, 1891, IV), a fost analizată pe larg de noi în *Legendele Troadei în literatura veche românească*, *Analele Academiei Române*, mem. secț. ist., tom. III, mem. 3, Buc. 1925, pp. 12—14. Ea este cu totul deosebită de romanul românesc, păstrat în ms. nr. 2183 al Academiei Române. Despre acest roman ne vom ocupa, aducînd date noi, în vol. II al lucrării noastre.

Paralel cu narațiunile istoriografilor, ostașii cari au luat parte prin meleaguri depărtate la războaiele cu atîtea rase, întorcîndu-se la vetrele lor, au umplut lumea cu povești despre cele văzute și pățite. Aceste povești, transmise din generație în generație s-au amestecat cu elemente din folclorul vechiului Orient, și astfel s-a format, în jurul personalității lui Alexandru, un nou ciclu de legende cu caracter popular.

Pe timpul Ptolomeilor, un autor necunoscut din Egiptul elenistic, poate chiar din Alexandria, a adunat legendele populare și tradițiile scrise, le-a unificat și a alcătuit *romanul lui Alexandru cel Mare*. Romanul s-a răspîndit apoi în toate ținuturile cari se aflau sub influența elenismului și a fost, în cursul veacurilor, necontenit amplificat și prelucrat. Textul primitiv al romanului s-a pierdut, dar se cunosc peste 20 de msse. bizantine, împrăștiate prin diferite biblioteci ale Europei. Toate aceste manuscripte se pot grupa în 3 familii, cari se înrudesc însă între ele, întrucît derivă dintr-un prototip comun. Cele 3 familii de msse. bizantine, notate cu literele A.,B.,C., înfățișează fiecare o fază aparte în evoluția romanului: A, păstrează mai bine caracterul istoric, C, se caracterizează prin deplina dezvoltare a elementului miraculos și prin introducerea elementului creștin. În această grupă de msse., Alexandru a devenit un adevărat erou al creștinismului. Ajungînd în Ierusalim, după îndemnul prorocului Ieremia, se leapădă de idoli și aduce jertfe lui Savaoth Dumnezeu. De aci înainte, toate războaiele grele pe care le poartă împotriva popoarelor păgîne le cîștigă chemînd în ajutorul ostașilor săi pe Dumnezeu.

În cîteva din manuscriptele grecești, romanul este atribuit lui Callisthenes — de aci și numirea de *Pseudo Callisthenes*, prin care este în genere cunoscut și menționat romanul în literatura universală. Acest Callisthenes, căruia i s-a atribuit romanul, era nepotul de vară a lui Aristotel. El a însoțit pe elevul unchiului său în Asia și a scris o vestită poveste

a expediției războinice, care însa s-a pierdut. În cursul unui banchet, Callisthenes a fost ucis de Alexandru, fiindcă și-a îngăduit să critice cu severitate fastul oriental pe care-l adoptase marele cuceritor. Această moarte tragică și nedreaptă i-a cîștigat simpatia lumii vechi. Curtius îl numește « vindex publicae libertatis », Cicero laudă arta și strălucirea stilului său, iar statuia lui împodobea încă la Roma grădinile serviliene, pe vremea lui Pliniu.

Nu e de mirare că în asemenea împrejurări fabuloasa povestire a lui Alexandru a putut fi pusă sub autoritatea acestui scriitor, atît de iubit de cei vechi.

Răspîndirea. Din imperiul bizantin, romanul a călătorit spre Orient la popoarele care au făcut odinioară parte din împărăția marelui cuceritor, spre nord la bulgari, și prin bulgari la ruși, și spre Occident, la popoarele romanice și germanice. În Occident, romanul a pătruns prin două traduceri latine: una făcută înainte de anul 340, de un oarecare Iulius Valerius, rezumată pe vremea lui Carol cel Mare, într-un *Epitome*, a doua, făcută în Italia prin veacul al X-lea de arhipresbiterul Leo. Acesta fusese trimes, între anii 941—944, de către doi duci din Campania, în solie la împărații din Constantinopol, Constantin și Romanos. Cu acest prilej, arhipresbiterul a adus cu el, la întoarcerea în patrie, o copie grecească de pe romanul lui Alexandru, mai apropiată de familia C, pe care mai tîrziu, din porunca ducelui, o traduce în limba latină, sub titlul: *Historia Alexandri Magni regis Macedoniae de proeliis*. Această versiune latină, tradusă în vechea franceză într-o vreme cînd numeroase școli întemeiate între Loire și Somme deșteptaseră gustul pentru antichitatea clasică, stă la baza prelucrărilor romanice din Occident.

În sec. al XI-lea și al XII-lea, cînd truverii colindau din castel în castel pentru a cînta în sunetul violelor, în sălile somptuoase ale oaspeților, isprăvile

de vitejie ale eroilor din vremuri trecute, materialul legendar privitor la Alexandru cel Mare a fost și el prelucrat în epopee. Încă din sec. al XI-lea, un poet cleric, Alberic de Besançon sau Briançon, a alcătuit, în versuri de 8 silabe monorime, o poemă asupra lui Alexandru. Această poemă, remaniată în Poitou, a fost transformată la sfîrșitul sec. al XII-lea sau începutul celui de al XIII-lea, într-o mare epopee de 20 000 de versuri, de către 3 jongleuri: Lambert le Tort de Châteaudun, Pierre de Saint-Cloud și Alexandre de Bernay.

Alexandria sîrbească. Din Franța, materialul epic asupra lui Alexandru s-a întins în tot Occidentul și a ajuns pînă în Italia, unde s-a încrucișat cu traducerea arhipresbiterului Leo [1]. O versiune în proză, apropiată de *Historia de proeliis*, amplificată în partea finală, pare să fi trecut în Serbia și a fost tradusă în sec. al XIII-lea, în Croația, ai cărei locuitori se aflau în strînse legături de negoț, pe de o parte cu cetățile italiene, pe de altă parte cu orașele și insulele grecești. Romanul era cunoscut în secolul al XIV-lea pe țărmurile Adriaticei, fiindcă este amintit într-un testament scris în anul 1389, în orașul Zara: « liber Alexandri în littera sclaua » (= glagolitice) [2]. Originalul occidental al versiunii sîrbești nu s-a descoperit pînă acum, dar, precum a arătat A. Veselovski, forma numelor proprii din versiunea sîrbească a romanului presupune la baza ei nume de origină latină. Aceste prototipe latine au fost redate în traducere, potrivit cu fonetismul limbii sîrbești. Traducerea sîrbească s-a răspîndit repede în numeroase copii la bulgari, la ruși și la noi, unde s-a găsit o copie făcută în 1562, în mănăstirea

[1] O versiune a textului *Historia de proeliis* în literatura rusă a fost menționată de V. Istrin, *Александрия русских хронографов*, pp. 313—315.

[2] V. Jagić în *Archiv für slavische Philologie*, XXV (1903), p. 157.

Neamțu, din porunca mitropolitului Grigore. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o asemenea versiune sîrbească a fost tradusă și în limba română.

Traducerea românească. Prototipul traducerii românești s-a pierdut; se păstrează însă o sumedenie de copii manuscripte, dintre care cea mai veche se află cuprinsă în *Codicele Neagoeanus* (ms. nr. 3821 din Bibl. Academiei Române) și a fost făcută pe la 1620, de popa Ion Românul, în satul Sîmpietru, din comitatul Hunedoarei (Ardeal). Prototipul venea din ținuturile de nord ale Ardealului; nu putem însă preciza dacă el a fost tradus, după cum crede d-l Iorga [1], în Moldova.

În cuprinsul acestui manuscript, se află următoarea notiță, foarte interesantă pentru psihologia clerului, care trecea de la traducerea și răspîndirea legendelor religioase la romanul de vitejie, iubire și moarte tragică a lui Alexandru:

« Adecă eu mult greșit și ticălos popa Ion (în altă notă slavonă: **Младо поп Іон Влахъ** = tînărul popă Ion Românul), din sat din Sîmpetru, scriș ačastă carte ce se chémă Alixandrie... și mă usteniiŭ cît putuĭu și o scriș *să cetască și să socotiască bine ce este împărăție ceștii lumi deșarté și mîngănoasă*... ».

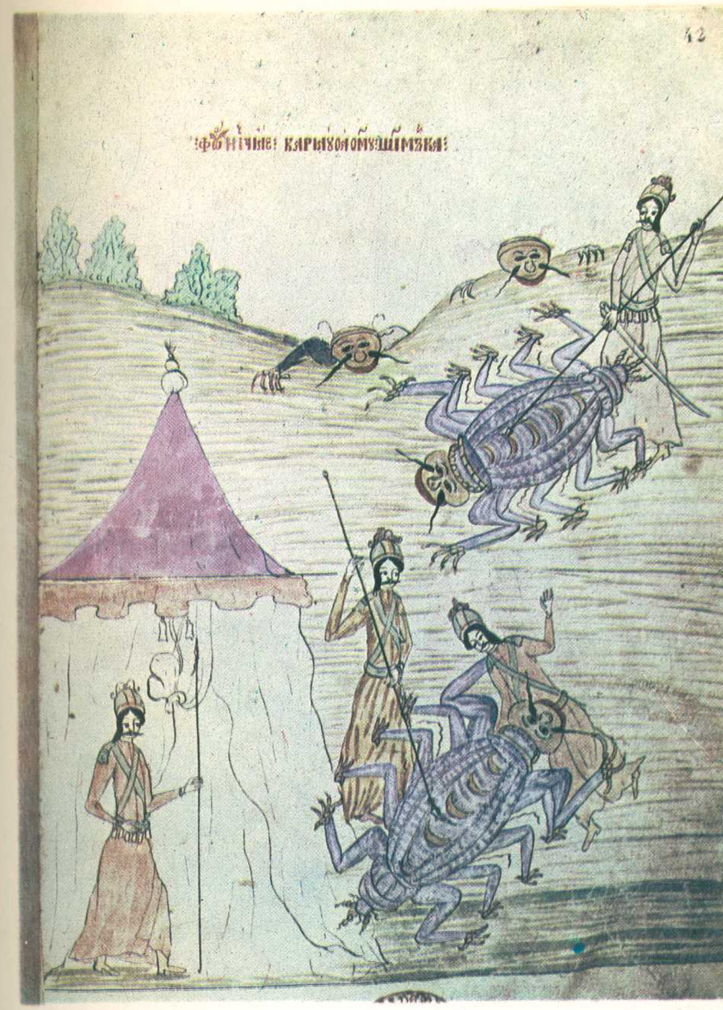
Originalul sîrbesc a lăsat urme adînci asupra traducerii românești, urme care se resfrîng prin toate copiile manuscripte, pînă în tipăriturile din vremea noastră. Astfel numele proprii din toate manuscriptele și tipăriturile românești poartă pînă astăzi pecetea arhetipului sîrbesc, deosebindu-se cu totul de prototipul bizantin. Cu deosebire, se străvede originalul sîrb în numele proprii, cari în originea lor sunt alcătuite din nume comune, precum: *Nagomudrii*, numele brahmanilor gymnosofiști, pe care-i

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii române*, I, p. 168; *Faze sufletești și cărți reprezentative la români* în *Analele Acad. Rom.*, tom. XXXVII, s. II, mem. secț. ist.; G. Pascu, *Archivum Romanicum*, 1926, p. 444 și urm.

întîlnește Alexandru într-o insulă din preajma raiului. Acest nume este alcătuit din sîrbescul *nagъ* = gol și *mudrъ* = înțelept, după modelul prototipului bizantin γυμνοσοφίσται (din γυμνός = gol și σοφιστής = înțelept). Traducătorul sîrb a descompus numele bizantin în elementele sale componente, redîndu-le pe fiecare în parte prin corespondentul slav, și a alcătuit astfel numele propriu: *Nagomudrii*. Traducătorul român a păstrat întocmai forma sîrbească: *Nagomudrii*. La fel este și numele *Psoglavii*, pe care-l poartă monștrii întîlniți de Alexandru în pustiuri, din *pьsъ* = cîine și *glava* = cap, formațiune corespunzătoare grecescului κυνοκέφαλοι, din κυνός = cîine și κεφαλή = cap. Traducătorul român, deși avea la îndemînă în limba epocii sale cuvîntul *căpcîne*, din legendele populare, totuși în cartea a III-a, la episodul limbilor păgîne, a păstrat cuvîntul în forma sîrbească: *Psoglavii*.

În afară de onomastică, care are peste tot înfățișarea sîrbească, traducătorul român a mai păstrat din originalul slav și cîteva fraze stereotipe. Astfel, în episodul călătoriei lui Alexandru în ostrovul Nagomudrilor, se povestește că Alexandru, întîlnind un brahman — în text: « un om gol » —, acesta l-a salutat cu formula slavă: *mirъ tebe brate* (pace ție frate); la care Alexandru i-a răspuns *i o vъsьemь radostъ* (și în toate bucurie).

Numele proprii cu fonetism slav, precum și formula de salutare slavă, păstrate — mai mult sau mai puțin alterate — ca niște adevărate fosile din prototipul pierdut al vechii traduceri în toate manuscriptele românești, pînă la ultimele tipărituri, constituiesc o dovadă că la baza manuscriptelor românești există o singură traducere făcută din sîrbește. Ipoteza unei alte traduceri din grecește a *Alexandriei* trebuiește înlăturată. Manuscriptul copiat de Vasile Dumitrovici Zugraf în 1778 și descris în *Revista istorică* XII (1926), pp. 312—313 de d-l C. C. Giurescu este, după cum m-a încredințat

9. Scenă din *Alexandria* — furnicile uriașe care mănîncă oameni — Bibl. Acad. Rom., ms. rom., nr. 869, ilustrat de Năstase Negrule.

10. Scenă din *Alexandria*
— racii uriaşi —.
Bibl. Acad. Rom., ms. nr. 869
ilustrat de Năstase Negrule.

11. Ilustraţie la *Alexandria*
— cetatea împărătesei Cleofila — .
Bibl. Acad. Rom., ms. rom. nr. 869,
ilustrat de Năstase Negrule.

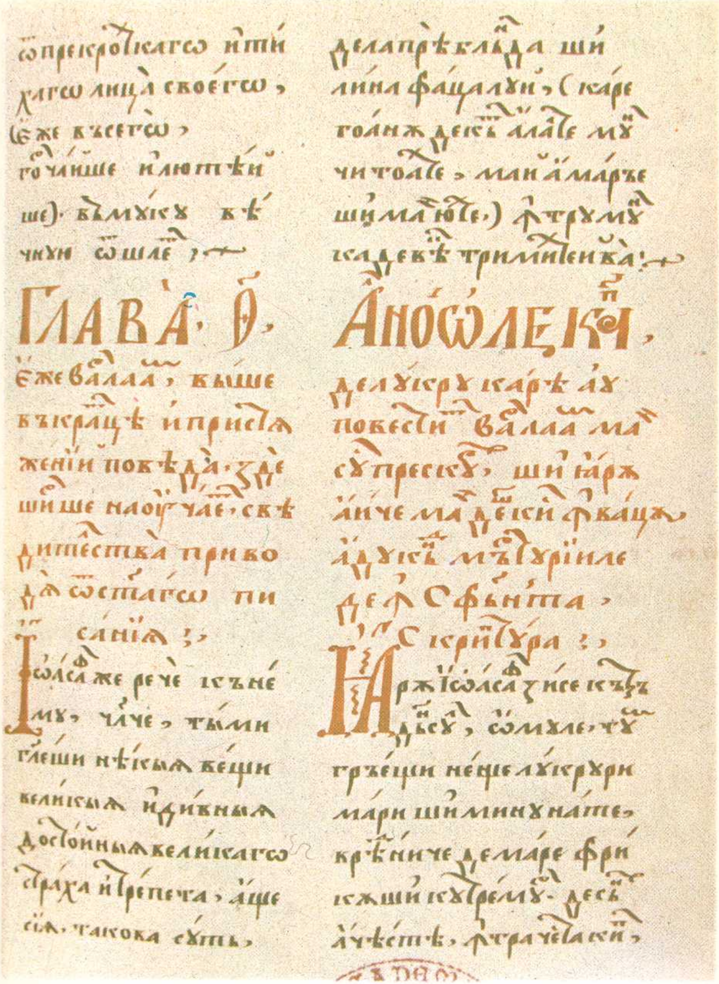

12. Ilustrație la *Alexandria*
— cetatea lui Por Împărat — .
Bibl. Acad. Rom., ms. rom. nr. 869,
ilustrat de Năstase Negrule.

13. *Varlaam și Ioasaf.*
Bibl. Acad. Rom., ms. nr. 2470,
foaie de titlu.

14. *Varlaam şi Ioasaf.*
Bibl. Acad. Rom., ms. nr. 2470.
Text slavonesc şi românesc.

15. *Varlaam şi Ioasaf.*
Bibl. Acad. Rom., ms. rom. nr. 1398.

16. *Varlaam și Ioasaf.*
Bibl. Acad. Rom., ms. rom. nr. 2008, foaie de titlu.

examinarea textului, pe care d-l Giurescu a avut amabilitatea să mi-l împrumute, tradus tot din sîrbește. Deși copistul pretinde că este traducător și că l-a tradus el din *grecește*, totuși înfățișarea sîrbească a numelor proprii și formulele de salutare slavă îl dezmint.

Traducerea românească și originalul sîrbesc. Versiunea românească concordă cu redacțiunea sîrbească și în ceea ce privește cuprinsul episoadelor, și în ceea ce privește succesiunea lor. Deosebirile între ambele redacțiuni, mici și de puțină însemnătate, le-am notat pe larg în lucrarea mea: *Alexandria în literatura românească*, 1910 (pp. 73—77). Din versiunea românească lipsesc cîteva incidente și episoade ale redacțiunii sîrbești, de pildă, în episodul Troiei, călătoria lui Alexandru la mormintele străvechilor eroi, pe care le cădelnițează, sau incidentul cu filozoful Menandru (în unele manuscrise sîrbești: Aristoclis), care, vroind să lingușească pe Alexandru, se oferă să-i preamărească amintirea, precum Omir a cîntat pe « împărații Frigiei », dar pe care Alexandru îl pune la locul lui, cu un răspuns plin de înțelepciune. Din textul românesc, mai lipsesc: cap. 25, din cartea I-a, în care se povestește întoarcerea lui Alexandru la « Filipus cetate », după expediția în Egipt și Asia Mică, cap. 29 din cartea a III-a a versiunii Novaković, în care se povestește cum paharnicul Vreonuș, fiind certat aspru de Alexandru, pentru că spărsese un pahar prețios, menit Ruxandei — s-a aprins de mînie, hotărîndu-se să-și otrăvească stăpînul. Prin acest episod, sfîrșitul tragic al eroului este mai motivat în redacțiunea sîrbească. Dar și versiunea românească înfățișează pe alocurea un text mai bun decît versiunea sîrbească. De exemplu, în episodul Amazoanelor din cartea a III-a, versiunea sîrbească a lui Novaković omite trei scrisori, schimbate între Alexandru și Talistrada.

Unele schimbări introduse în numele de popoare sunt interesante pentru datarea prototipului sîrbesc, de care se leagă versiunea românească. În versiunile

sîrbeşti, publicate de Jagić şi Novaković, ca şi în redacţiunea neogreacă, methonii şi sciţii din redacţiunile bizantine (cf. Müller, cap. al XXII-lea) au fost înlocuiţi prin *cumanii* veacului al X-lea; în prototipul versiunii româneşti, cumanii au fost înlocuiţi prin *tătari*.

Prin întreaga sa factură, romanul românesc, ca şi cel sîrbesc şi neogrec, se apropie mai mult de familia manuscriselor bizantine C. Din această familie descinde, precum am arătat mai sus, *Historia Alexandri Magni de proeliis*, intermediarul occidental care se află la baza versiunii sîrbeşti.

Cuprinsul. În forma în care romanul bizantin s-a întors din Occident în Peninsula Balcanică, personalitatea marelui cuceritor a fost prefăcută după concepţia cavalerismului medieval. Alexandru a devenit un adevărat împărat creştin, care în pelerinajul la Ierusalim se lepăda în biserica Domnului de idoli, şi care are în firea sa trăsături de cavalerism, lealitate şi mărinimie ca şi eroii din romanele « courtois ». Totuşi elementele din prototipul alexandrin s-au păstrat intacte. Alexandru este înfăţişat ca fiul natural al ultimului rege egiptean, Nehtinav. Acesta, silit de oastea lui Darie să-şi părăsească tronul, se refugiază în Macedonia, la curtea lui Filip, plecat ca vasal în oastea lui Darie. Acolo, Nehtinav se înfăţişează reginei în chipul zeului Amon, şi opreşte pe loc naşterea lui Alexandru, pînă se tocmesc zodii norocoase. Filip, întorcîndu-se de la oaste şi înştiinţat în vis, de zeul Amon, că i s-a născut copil, intră în cetate şi-l binecuvîntează. Alexandru învaţă în şapte ani de la Aristotel toată filozofia şi de la Nehtinav cursul planetelor, umbletul zodiilor şi cetirea stelelor. De copil, dă dovadă de curaj şi vitejie: încalecă pe năzdrăvanul Ducipal, luîndu-se la întrecere cu boierii tatălui său, îşi încearcă norocul armelor în ostrovul Dalfionului, sileşte pe Filip să se împace cu soţia lui, Olimbiada, pe care o părăsise, după sfatul unor boieri, înfrînge pe tătari, cari năvăliseră în Macedonia şi prinde,

în sfîrşit, pe Anarhos împărat, care răpise pe Olimbiada şi rănise grav pe Filip. Filip, cu ajutorul lui Alexandru, îşi răzbună pe Anarhos, dar şi el moare de rana primită. Alexandru se urcă atunci pe scaunul lui Filip şi, sfătuindu-se cu « boierii săi », dă poruncă să se pregătească oştile de război. În acest răstimp, Darie, aflînd că a murit Filip, trimite pe Candarcus la Macedonia, ca să domnească acolo, şi cere pe Alexandru, ca să petreacă la curtea sa, pînă va fi de « domnite ».

Alexandru primeşte pe sol cu cinste, dar rupe cartea lui Darie şi-i răspunde ironic. Darie trimite atunci pe un alt sol, Calinderus, cu o scrisoare şi cu jucării de copil: două rotile să se joace, două racle să le umple cu haraciu şi doi saci de sămînţă de mac, ca să numere cîţi soldaţi are. Alexandru sparse raclele, roase macul şi trimite o carte, cu o traistă de piper, să-l roază şi să vază cît sunt « machidonenii » de iuţi şi de tari.

După aceea, tînărul împărat adună oştile pe cîmpiile cetăţii Filipus şi porni mai întîi asupra Solonului, care se închină lui Alexandru, apoi asupra « cetăţii Antina » pe care Alexandru « o bate cu tunurile », o cucereşte cu « tătarii » şi o arde. De acolo pleacă spre Rîm, unde rîmlenii primiră pe învingător cu cinste, îl conduseră în « biserica lui Solomon », pe care o făcuse « Sabela », sora lui Solomon, şi acolo îi arătară cartea lui Daniile împărat, în care se prezicea despre inorogul — adică Alexandru — care va junghia pe pardosul de la răsărit, adică pe Por împărat. De acolo, Alexandru purcese spre Ţara leşească, spre Englitera şi marea Albă, la Ţarigrad. Aci intrară în « catarge » şi răzbătură: Alexandru la Alexandria, în Egipt, unde zidi cetatea Alexandria, Vizantie la Ţarigrad, unde făcu Vizantia, iar Ptolomei spre marea Acrîm Tătaru, spre Ardeal şi Ţara Românească. După un an, se întîlniră cu toţii şi porniră spre Darie împărat.

Înainte de a se lupta cu Darie, împăratul macedonean trece pe la Troada cetate, pe la Ierusalim,

18*—319

unde îl primește proorocul Ieremia și îl cădelnițează cu cădelnițe de argint. Alexandru, după sfatul lui « Ieremia prooroc », intră în biserică, se închină lui Dumnezeu și se leapădă de idoli. De acolo, Alexandru pleacă spre Egipt, unde egiptenii, recunoscînd în el pe fiul lui Nehtinav, i se închinară și-l dăruiră cu multe daruri. Alexandru ajunge la țărmurile Eufratului. Darie trimise împotriva macedonenilor pe voevodul Mamant, dar, într-o luptă crîncenă, Alexandru ieși învingător și ajunse cu oștile la conacul lui Darie. Darie fuge înspăimîntat, trimițînd cărți în toate țările sale să se strîngă oștile la Babilon. În acest răstimp Alexandru, îndemnat în vis de proorocul Ieremia, pleacă însuși sol la curtea lui Darie. Acesta făcu « divan mare » cu boierii, tocmi parada, pentru a uimi pe sol prin strălucirea pompei și bogăția sa, și invită solul la masă. Împăratul macedonean ia pe rînd trei pahare, pe care le bagă în buzunar. Întrebat de ce face așa, el răspunde că așa e legea la împăratul său: pînă la al treilea pahar, toate sunt ale solului. Un boier al lui Darie, care fusese în solie la Macedonia, recunoscu pe Alexandru și-l destăinui. Darie strînse sfatul ca să hotărască; Alexandru, prinzînd de veste, se îmbrăcă repede în haine persane, ieși din palat și la fiecare din cele trei porți ale cetății, spuse că a fost trimes de Darie împărat, ca să strîngă oștile, arătînd, spre încredințare, cîte un pahar împărătesc. Cînd oștile, trimise de Darie, plecară pe urma lui, era prea tîrziu: Alexandru trecuse apa Sinarului și intrase între ai săi.

Darie, « plîngînd cu multă jale », trimise « cărți » la Por, împăratul Indiei, cerînd ajutor împotriva macedonenilor. Por, prevăzînd primejdia ce-l aștepta, trimise oștirile sale, dar în două lupte care durară de dimineața pînă seara, armatele persane și indiene sunt nimicite. Darie însuși, fugind, este rănit de doi slujitori ai săi și lăsat în picioarele cailor. Alexandru, trecînd pe acolo și auzind pe Darie, văicărindu-se în pulbere, îl ridică de jos în « căruța sa de aur »

și-l duse la « Persida cetate ». Acolo, învingătorul se urcă în scaunul lui Darie, și Darie, văzînd pe biruitor în « jilțul său », ceru să fie adusă fiica sa, Ruxanda, și o încredință lui Alexandru ca soție. Învingătorul, mișcat, porunci să fie spînzurați ucigașii lui Darie.

După un an de odihnă în cetatea Persidei, Alexandru pornește din « Vavilon », ca să încheie lanțul cuceririlor sale. Se aruncă mai întîi asupra împărăției lui Criș împărat (Cresus), pe care o cucerește repede și apoi, părăsind hotarele lumii locuite, răzbate în ținuturile minunățiilor, unde află: furnici uriașe care mîncau oamenii, « arimaspii », oameni cu un ochi în mijlocul frunții cari săpau mărgăritarul și se luptau cu sgripsorii, pitici de un cot, oameni cu șase picioare și șase mîini, căpcînii, monștri cu două capete, unul de cîine și altul de om. Într-un colț îndepărtat, în preajma raiului, află într-un ostrov pe nagomudrii « brahmanii gymnosofiști », « urmașii lui Sit ». Ei trăiau despărțiți de femeile lor și se hrăneau cu poame. Ascultau de Evant împărat, de sub jilțul căruia izvora un izvor cu apă vie, din care cuceritorul primește o sticlă în dar. De la Evant împărat, Alexandru pleacă mai departe, ajunge la porțile raiului, dar este sfătuit de îngeri să se întoarcă în lume.

După ce mai rătăcește cîtva timp prin pustietăți, unde află alte minunății: izvorul cu apă vie, « ispolinii », monștri cu capul de om și trupul de cal, oameni cu un picior, o mînă, un ochi și coadă de oaie, Alexandru ajunge la hotarele Indiei, la Por împărat. Se dau două lupte mari în care șiretenia lui Por este înfrîntă de agerimea și vitejia lui Alexandru. În cele din urmă, se hotărăște ca Alexandru să se lupte singur cu Por, și Alexandru, ucigînd pe Por, rămîne împărat al Indiei.

Dar prin cucerirea Indiei, avîntul războinic al eroului nu se potolește. El lasă în India, ca împărat în locul său, pe Antioh, și pornește mai departe, spre răsărit. Ajunge în țara Amazoanelor, a căror

împărăteasă îi trimite ca « haraciu » 3 000 de fecioare, pe care însă Alexandru le trimite înapoi.

Trecu mai departe prin țara Mersidonului, puse pe fugă limbile păgîne, pe care, cu ajutorul lui Dumnezeu, le închise între două șiruri de munți, ca să nu mai iasă la lume, și, în sfîrșit, după ce pătrunse printr-o peșteră și în infern, unde văzu pe Por și pe Darie împărat legați de draci — ajunse la cetatea de aur, cu palatul de pietre scumpe: smarald, mărgăritar și safir, al înțeleptei împărătese Candachia. De acolo, viteazul împărat, luîndu-și cuvenitul « haraciu » și după ce cuceri toate țările despre Răsărit, se întoarse în Babilonia și trimete spre Macedonia să i se aducă și soția. Aci, vestit în vis de proorocul Ieremia despre sfîrșitul apropiat, este cuprins de tristețe. Zadarnic încearcă să-l mîngîie « Aristotel filozoful » și generalii săi. Gîndul morții apropiate îl stăpînește tot mai mult și-i imprimă o bunătate sufletească și o dărnicie care trebuie să fi mișcat adînc sentimentalitatea naivă a cetitorilor de pe vremuri. De pildă: un om vine și îi cere să-l ajute ca să-și mărite fata; Alexandru îl dărui cu 100 ferdele de galbeni. Un calic îi iese înainte și-i cere să-l miluiească; Alexandru îl dăruiește cu o cetate: « nu caut eu cumu se cade ție, ce cautu cumu să cade mie să dau ție ». Un tîlhar, adus înaintea lui Alexandru și întrebat: « de ce tîlhărești? », răspunse « De sărăcie; eu omor cîte un om și-mi zic oamenii tîlhar, iar să mă ierți împărate, că tu ești mai mare tîlhar decît mine, că ucizi cu miile și-ți zic oamenii împărat ». Alexandru îl iertă și-l făcu căpitan peste oști.

În acest răstimp, sosesc olăcari de la Macedonia și Persida, vestind venirea Olimbiadei și a Ruxandei. Alexandru își tocmește oștile și iese cu paradă mare în întîmpinarea lor. Întîlnirea e mișcătoare. Se fac ospețe și serbări mari, dar, pe cînd Alexandru se afla în culmea gloriei și a fericirii, în umbră se urzea complotul împotriva lui. O femeie rea din Macedonia, fiindcă fiii săi nu primiseră « domnia » Macedoniei, le trimete otravă. Cel mai mic, văzînd că Alexandru ține cu orice chip să păstreze pentru el Macedonia, într-o zi, pe cînd împăratul se întoarse de la vînătoare, îi turnă otrava în pahar. Alexandru, simțind că este otrăvit, chemă pe Filip vraciul, dar toate sforțările acestuia sunt zadarnice; de abia poate să-i prelungească viața trei zile, ca să-și « tocmească împărățiile ». În fața morții, marele cuceritor este cuprins de adîncă întristare: « o lume mincinoasă, o lume înșelătoare, o moarte năprasnică..., o mărire putredă și mîngănoasă... cumu te arăți dulce în puțină vreme și de grabă vini amar ». În mișcătoare cuvinte, care vor fi stors lacrămi cetitorilor de odinioară, eroul își ia ultimul rămas bun — iertăciune — de la soția sa: « Văzuși cumu vine moarte de năprasnică și iacătă că pre noi ne va împărți (despărți) și viața noastră nime nu o avù în lume... », de la mama sa, de la ostașii săi cărora le recomandă pe mamă și soție: « iacătă fraților, maica me și împărăteasa me o las în mîna voastră, să le cinstiți și să le socotiți pentru frăție noastră, pînă la moarte voastră ». Apoi ceru să i se aducă calul. Ducipal, văzîndu-și stăpînul în agonie, plecă capul — « mergeà lăcrămile din ochii lui izvor », — apoi, aruncîndu-și ochii peste domni și zărind pe omorîtorul lui Alexandru, îl înjunghie cu cornul și se făcu nevăzut. Alexandru își dete sufletul; Ruxanda, neputînd îndura durerea, luă « hangeriul » soțului și se junghiă. Ostașii « i-au pus pe amîndoi într-un sicriu de aur și i-au dus la Alexandria și au făcut un turn înalt și i-au zidit acolo și stau pînă azi ».

Influența asupra cărturarilor. Introdusă în literatura noastră în secolul al XVI-lea, *Alexandria* s-a răspîndit repede în toate straturile societății: călugări, preoți, negutători, boieri, dascăli de școală, copii de casă, toți și-o treceau cu nesaț, din mînă în mînă și, pînă în pragurile veacului al XIX-lea, a format lectura de copilărie a marilor scriitori, cari

i-au pus temeliile literaturii moderne: Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu şi Mihail Kogălniceanu [1].

Cît de mult a plăcut acest roman de aventuri războinice şi de călătorii fantastice, se vede şi din faptul că numeroşii cărturari de pe vremuri, care-şi copiau textul, se opreau adesea din copiat pentru a amplifica povestirea cu reminiscenţe din lecturile lor, sau cu pasagii extrase din alte izvoare, precum de ex.: legenda dărîmării Troiei şi a lui Ninus şi Semiramida din cronografe. Un călugăr din mănăstirea Putna, care auzise ceva din discuţiile făcute în jurul originei noastre romane de cronicarii moldoveni, adaugă şi el o notă despre Dachia şi Dachiani; un alt copist amplifică această notiţă cu ştiri «despre marile împărat Troian carele au bătut pe Dachiani» şi cu legenda descălecatului lui Dragoş, scoasă, ne încredinţează el, «din letopiseţul lui Ştefan Vodă». Şi mai interesante sunt cazurile în care cărturarii de pe timpuri amplificau creaţiunile lor proprii, sau alte texte pe care le copiau, cu pasagii sau amintiri din *Alexandrie.* Astfel *Învăţăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie* reproduc într-un loc, cuvînt de cuvînt, un fragment din *Alexandrie;* un copist al cronicii lui Stoica Ludescu, ajungînd la povestea morţii lui Mihai Viteazul, adaugă cîteva rînduri, pline de indignare, împotriva ungurilor «pe care se cade să-i blestemăm toţi creştinii» şi pe care-i crede scoborîtori dintr-acele «limbi rele şi păgîne ce le-au închis Alexandru Machedon între munţi» [2]. Împotriva răspîndirii *Alexandriei* se ridică cronicarii moldoveni, Miron şi Nicolae Costin şi mai ales stolnicul Constantin Cantacuzino, care vede în *Alexandrie* «o aflare de o mare grămadă de minciuni...

[1] Heliade Rădulescu, *Încercările şi dispoziţiile mele de literatură;* Gr. Alexandrescu, *Satira duhului meu;* M. Kogălniceanu în schiţa de *Istoria literaturii române*, publicată în *Magazin für die Literatur des Auslandes*, 1837, nr. 8 din 18 ianuarie 1837.

[2] Cf. versiunea publicată de St. Nicolaescu în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, XI, p. 136.

după care umblă norodul acesta, rătăcindu-să şi cred celea ce niciodată de crezut nu sînt» [1].

Copiat necontenit timp de trei veacuri, textul romanului s-a desfăcut, cu timpul, în două versiuni: una dezvoltată, păstrînd textul primei traduceri, întreg, alta prescurtată, obişnuită în Bucovina. Către sfîrşitul domniei lui Brîncoveanu (1700), romanul este pus sub teascul tiparului, prin cheltuiala neguţătorului Apostol Manu, după cum ne încredinţează secretarul de limbi occidentale al lui Brîncoveanu, florentinul Antonio Maria del Chiaro [2]; a fost pusă din nou sub teascul tiparului în marea mişcare produsă de Şcoala ardeleană de a ridica pătura ţărănească prin carte. Ea a apărut în anul 1794, în tipografia lui Petru Bart şi cu osteneala lui Dimitrie Iercovici, care pomeneşte în prefaţă străduinţele pentru «treaba cópiilor celor româneşti ale lui D. Estatovici, Şincai şi Molnar Doftorul». Doi ani după aceasta, protopopul Mihail Strelbiţki, pribeag din Moldova, tipăreşte în tîrguşorul Movilău, de peste Prut, o nouă ediţie care reproduce pe cea din Sibiu, şi, de atunci, tipăriturile se ţin lanţ pînă în timpurile noastre, cînd chiar Casa Şcoalelor a luat asupra-şi sarcina de a tipări pentru lumea satelor această veche carte de vitejie şi fantezie.

Influenţele romanului asupra artei şi literaturii populare. *Romanul lui Alexandru cel Mare* este alcătuit din două straturi de elemente: unul *cult* —tradiţii istorice, adunate din cărţi, altul *popular* —legende culese din gura poporului. Elementul popular a străpuns mai adînc în structura romanului în cartea a II-a, după luptele lui Alexandru cu Darie. Înainte de a începe luptele cu Por împărat, Alexandru, trecînd peste hotarele lumii mirului (οἰκουμένη

[1] N. Iorga, *Operile lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. 67.

[2] *Istoria della moderne rivoluzioni di Valachia*, ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1914, pag. 52.

a lui Herodot), nemerește în adîncul unor pustietăți, unde dă peste cele mai ciudate creațiuni ale imaginației populare: căpcînii cu capul de cîine și trupul de om, furnici uriașe care mîncau oamenii, monștrii cu capul de om și trupul de cal (ispolinii) și, în sfîrșit, într-un ungher depărtat, grădinile raiului.

Aceste elemente mitice, împrumutate din fondul de legende comun tuturor popoarelor, au contribuit și ele, într-o mare măsură, ca romanul să se răspîndească în păturile largi ale neamului și să lase urme adînci în toate domeniile artei și literaturii populare.

În diferite vremuri și locuri, *Alexandria* a inspirat fantezia artiștilor noștri populari. O icoană profană, zugrăvită între anii 1680—1700 de monahul Gheorghe, care semnează și latinește « Georgius Pater », și expusă cîndva la o expoziție din Sibiu, înfățișează pe Alexandru, marele împărat, care... « cu Dumnezeu Savaoth au bătut pe groaznicul Poriu indianul » precum și diferite scene din *Alexandria:* « popi de la India », « împărăteasa lui Poriu, Cletemiștera », « petrecerea lui Poriu împăratul la îngropăciune », « voivozii lui Alexandru »[1]. Contrastul dintre ambiția nemărginită a lui Alexandru și tragicul său deznodămînt conținea în sine un element de moralizare, care, exploatat în vechile noastre predici de îngropăciune (ms. nr. 701 din B.A.R.), nu putea să scape picturii bisericești. Am pomenit mai sus, la *Călătoria Maicii Domnului la iad*, de picturile cari împodobesc pridvorul celor 2 biserici din satul Pietroșița, județul Dîmbovița. Introducerea celor 3 mari împărați ai lumii: Darie, Por și Alexandru în scena muncilor din iad este desigur inspirată de episodul *Alexandriei*, în care se povestește scoborîrea marelui cuceritor în infern. În drumul spre împărăteasa Cleofila, Alexandru pătrunde printr-o peșteră în iad, unde întîlnește

[1] N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 69. O alta în *Ion Creangă*, IV, 1.

pe socrul său, Darie, și pe Por împărat, pe care nu se poate abține de a nu-l mustra: « O marele Porŭ împăratŭ, cumu te protivei lu Dumnezău, iar acmu tu ești legat », la care Por îi răspunse: « Și tu te păzește să nu te văzneești, că aiča vei fi și tu »[1].

În literatura orală a poporului urmele *Alexandriei* se întîlnesc pretutindeni: în cuprinsul plin de umor al orațiilor de nuntă,

> « Dar nunul cel mare,
> Călare pe un cal
> Ca un *Ducipal*[2] »

în colindele pe cari copii le cîntă pe ulițele satelor, în noaptea unui an nou,

> « Aho, ho, ho!
> Bucurați-vă, boieri mari, bucurați-vă
> De ăst clopoțel vărsat,
> Din ziua lui sfîntu Vasile lăsat,
> Precum s'a bucurat
> Și *Alixandru Machidon împărat*[3] »

în basme, unde personalitatea eroului, desfăcută de episoadele romanului, a fost prinsă în cadrul fantastic al poveștilor populare, în zicători și proverbe: « *a fi Alexandru Machidon* » = a fi viteaz; « *a fi Ducipal* » = cal voinic și frumos, plin de agerime; « *a avea bogățiile lui Por* »; « *a fi bogat ca Criș* » sau simplu « *Crișu el* » = putred de bogat; « *de cînd cu Antina* » = demult de tot[4], dar mai ales în legende și tradiții.

Dintre episoadele *Alexandriei*, cel cu *apa vie*, care este în sine un element de basm, a avut un puternic răsunet în sufletul popular. Izvorul cu apă vie îl află Alexandru, după cum văzurăm mai sus, în ostrovul nagomudrilor, sub jilțul de aur al lui

[1] După textul din *Codex Neagoeanus* apud N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească. Noui contribuții*, 1922, p. 105.

[2] G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, p. 174, v. 78—80.

[3] A. Candrea, Ov. Densusianu și Th. Speranția, *Graiul nostru*, II, pp. 412, 507.

[4] A. Zanne, *Proverbele românilor*, VI, pp. 3, 6, 68, 103.

Evant împărat. Acesta dăruiește lui Alexandru, « ca plocon », « un clondir » cu apă vie, din care să se folosească la bătrînețe. Alexandru dă sticla în păstrarea unui aprod, dar despre această sticlă nu se mai pomenește nicăieri, nimic. După un ciclu de legende populare, roabele lui Alexandru cel Mare i-au băut apa vie, și, devenind printr-aceasta nemuritoare, au căpătat aripi, cu cari s-au înălțat la cer. Ele sunt *ielele* sau *rusaliile* [1]. Această legendă este așa de răspîndită, încît a pătruns pînă și în descîntecele pentru cei « loviți de iele »:

> « Azi cutare
> Din pat s'a sculat,
> În mirosul florilor
> În graiul cîntărilor,
> La drum a plecat;
> *Cu fetele lui Lixandru împărat*
> În cale s'a întîmpinat [2]. »

În legătură cu legendele privitoare la apa vie stă și ciclul legendelor despre *Ducipal*, care ca toți caii năzdrăvani, s-a bucurat în popor de o adîncă simpatie. Calul lui Alexandru cel Mare a devenit și el nemuritor: după unele versiuni, roabele i-ar fi dat și lui o înghițitură din apa vie, după alte versiuni, calul ar fi sorbit în insula nagomudrilor din chiar izvorul cu apă vie ce curgea sub jilțul lui Evant împărat. El se află acum în « ostroavele » sau în « coadele mărilor ». Cînd i se face dor de stăpînul său, nechează așa de tare, că se cutremură pămîntul de la o margine la alta. La vremea de apoi, se va întîlni cu Alexandru, care va încăleca pe el și vor intra împreună în rai [3].

Un alt episod, care a impresionat puternic imaginația maselor populare, este călătoria lui Alexandru în ostrovul nagomudrilor. Acest episod a dat naștere tradițiilor despre *Blajini*. Tradiția noastră populară

[1] *Șezătoarea*, III, p. 103.
[2] *Șezătoarea*, XI, 1910, p. 4.
[3] Revista *Ion Creangă*.

— așa cum este relatată de Marian [1] — spune că *Blajinii*, *Rocmanii*, sau *Rogmanii*, sunt o seminție de oameni carii trăiesc retrași într-un ostrov, înconjurat de apa Sîmbetei, în preajma raiului. Ei sunt urmașii lui Sit, feciorul lui Adam. Petrec viața în rugăciuni, trăiesc *goi* și se hrănesc cu poame. Sunt despărțiți de femeile lor și doar odată pe an, la Paște, se întîlnesc cu ele, petrecînd împreună cîteva zile.

În această descriere a Blajinilor, avem toate notele de genealogie și caracter cu care sunt prezintați în *Alexandrie* nagomudrii. Denumirea de Blajini (de la slavicul *blažen* = fericit) este epitetul dat necontenit de Alexandru Machedon nagomudrilor, fiindcă după moarte ei se duc de-a dreptul în rai. Rohmanii, Rocmanii, sau Rogmanii, numire obișnuită mai ales în părțile nordice ale Bucovinei, nu poate fi despărțită de forma ruteană corespunzătoare, Rahman, care trebuiește socotită ca o formă coruptă din prototipul *Brahman* al redacțiunilor bizantine și grecești.

Poporul nostru sărbătorește Paștele Blajinilor în Duminica Tomei sau joia după Paști, « pentru durerea de mîini, de picioare, dar mai ales pentru rodirea țarinelor ». Astfel, prin mijlocirea *Alexandriei*, au ajuns brahmanii indieni să fie sărbătoriți în tradițiile poporului nostru!

Cît de intens a trăit *Alexandria* în sufletul popular, ne-o dovedesc și urmele pe care le-a lăsat în toponimie. În diferite localități din ținuturile noastre, ca de exemplu în: comuna Topal din județul Constanța, în Bordeiul Verde din județul Brăila, în comuna Cavadinești-Horincea și Jorăști din Covurlui și în altele, sătenii povestesc, pînă în vremurile noastre, că Alexandru Machedon a trecut cu oștirile prin hotarele satului lor, în unele chiar împreună cu Darie și Por împăratul (Sadova-Dolj). În multe sate, localnicii explică aspectele mai neobișnuite

[1] S. Fl. Marian, *Nașterea la români*, p. 156.

ale solului cu reminiscențe din *Alexandria*. Așa bunăoară, în Ardeal, la Cheile Turdei, se află o uriașă despicătură de munte, în care localnicii văd încă urmele calului lui Alexandru Machedon. În preajma satului Luizi-Călugăra din județul Bacău se înalță o movilă mare de pămînt a cărei origine sătenii o atribuie marelui cuceritor. Alexandru, trecînd cu oștirile sale pe acolo, în urmărirea limbilor păgîne, a poruncit ca fiecare ostaș să toarne cîte o traistă de pămînt; din pămîntul adunat de la atîta amar de oaste s-ar fi ridicat movila.

În satul Recica sau Reșca, din Romanați, se află ruinele străvechei cetăți romane, Romula. pe care locuitorii o numesc, pînă azi, *Antina*. Hasdeu propunea derivarea acestui nume popular din Antonina sau Arcina. De fapt, avem și aci a face cu localizarea unui episod din *Alexandrie*. Antina este numele popular al Atenei și cu acest nume este pomenită cetatea în toate redacțiunile românești ale romanului. În tot cuprinsul *romanului lui Alexandru*, nicăieri nu este descris pîrjolul în colori mai impresionante, decît la cucerirea cetății « Antina ». Locuitorii din Romanați, neputîndu-și explica altfel ruinele, și-au închipuit — întrucît romanul povestește că Alexandru a trecut și prin ținuturile noastre — că acolo a trebuit să fie « Antina cetate ». O legendă culeasă în Reșca pune în legătură originea ruinelor cu eroul macedonean și dă amănunte întrucîtva asemănătoare cu cele din *Alexandrie*. Interesant este însă faptul că și locuitorii din comuna Chiscani (județul Brăila) pomenesc de *Antina cetate*, pe care a bătut-o Alexandru Machedon, dar ale cărei ruine se află — după credința lor — în Dobrogea [1].

Dacă la urmele pe care le-a lăsat *romanul lui Alexandru cel Mare* în toponimia românească, adăugăm și influențele asupra onomasticii, nume ca: *Darie*, *Ruxanda*, purtat și de soția lui Alexandru

[1] N. Densușianu, *Extrase din chestionarul istoric* (ms. 4562 B.A.R.), p. 365.

Lăpușneanu, *Candachia*, « bătrîna din Bălăceni » [1], atunci avem o imagine mai completă de intensitatea cu care a trăit în sufletul poporului nostru romanul fantastic al lui Alexandru cel Mare.

BIBLIOGRAFIE

Manuscripte românești: Versiunea din *Codex Neagoeanus* a fost publicată fragmentar (12 foi) de I. Bianu în *Columna lui Traian*, 1883, pp. 322 și urm., 445 și urm.; completat de N. Cartojan în *Alexandria în literatura românească. Noui contribuții. Studiu și text*, București, 1922, pp. 82—122. Versiunea prescurtată, într-o copie făcută de Vasile Calmuschi din Suceava (Bucovina), între 1784—1806, publicată de M. Gaster în *Chrestomatie română*, II, p. 132 și complet în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, VII (1893), pp. 337 și urm. Fragment după un ms. din 1799 în Gaster, *Chrestomatie română*, I, p. 166.

Pentru alte manuscripte din Biblioteca Academiei Române: N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910, unde se studiază și raporturile dintre diferitele grupe de msse., pp. 31—70; același în *Alexandria în lit. rom. Noui contribuții. Studiu și text*, București, 1922, pp. 6—13. *Alte manuscrise semnalate:* Bîrlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului* (în N. Iorga, *Studii și documente*, XVII), București, 1909, p. 113: ms. din Hărnicești, Maramureș; St. Berechet, *Documente slave de prin arhivele rusești*, p. 3: ms. copiat în 1790 în Chișinău de Ștefan dascălul din Putna; prof. B. Conev, Описъ на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната Библиотека въ София Sofia, 1910, p. 518: ms. fără început și fără sfîrșit, copiat la 1795; C. C. Giurescu, *Revista istorică*, XII (1926), pp. 312—313: ms. din 1778, copiat de Vasile Dumitrovici Zugraf (conf. mai sus, p. 274); revista *Ion Neculce*, 1923, p. 241: ms. din 1786, aparținînd familiei Holban.

Texte slave: Manuscrisul slav, copiat în 1562 în mănăstirea Neamțului din porunca mitropolitului Grigorie al Sucevei, a fost descris în *Starine*, V. Un ms. sîrbesc complet din sec. al XVI-lea cu variante din alte msse.: Stoian Novaković, *Приповетка о Александру Великом у старој српској књижевности*, Belgrad, 1878; alt ms. copiat la Sarajevo în 1782: Jagić, *Starine*, III, p. 215.

[1] N. Iorga, *Cronici muntene*, p. 86. V. Bogrea, *Dacoromania*, I, p. 457.

Textul bizantin editat de C. Müller după trei msse. din Bibliothèque Nationale de Paris (A, sec. al XVI-lea; B, anul 1469; C, anul 1567) în *Scriptorum graecorum Bibliotheca*, vol. XXVI: *Pseudo-Callisthenes*, Ed. Firmin Didot, Paris. Un arhetip bizantin mai apropiat de versiunea din care derivă redacţiunea sîrbească şi neogreacă: A. Veselovski, *Изъ исторіи романа и повѣсти. Выпускъ первый. Греко-византійскій періодъ*, S. Petersburg, 1886, după un ms. din sec. XV—XVI; acesta a fost întregit în lacunele sale cu un laurentian din 1521 de A. Veselovski în *Archiv für slavische Philologie*, XI (1881), p. 327.

Studii: M. Gaster, *Literatura populară română*, pp. 7—31 şi în Gröber *Grundriss, der romanischen Literatur*, II, 3 (1896), p. 379; N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, Bucureşti, 1910: clasificarea mss.-lor cunoscute, reconstituirea prototipului pierdut, filiaţiunea acestuia cu redacţiunea sîrbească (p. 31—77), raporturile cu versiunile bizantine, răspîndirea textului prin tipar, *Alexandria* în scrierile cărturarilor şi în literatura populară; N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească. Noui contribuţii. Studii şi text*, Bucureşti, 1922, se reia chestiunea dovedindu-se că toate versiunile româneşti descind dintr-un prototip sîrbesc şi că nu se vede nici o traducere făcută după un text grecesc. Se studiază apoi: prelucrarea şi amplificarea romanului în mss. româneşti; *Codex Neagoeanus* (din punct de vedere lingvistic) spre a se ajunge la *localizarea* traducerii (în Ardeal). V. Bogrea, *Dacoromania*, I (1920—21), p. 453 şi urm.; III, p. 878, conf. însă şi N. Cartojan în revista *Societatea de mîine*, 1924, p. 699, şi 1925, p. 379; I. Minea, *Viaţa Românească*, 1923, p. 109.

Puncte de vedere noi şi interesante în N. Iorga, *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la români cu specială privire la legăturile « Alexandriei » cu Mihai Viteazul*, în *Analele Acad. Rom.*, tom. XXXVII (1915), mem. secţ. ist; N. Iorga, *Livres populaires dans le Sud-est de l'Europe et surtout chez les Roumains. Quatre conférences données en Sorbonne*, édit. Acad. Rom., *Bulletin de la Section historique*, tome XIV, Bucureşti, 1928, pp. 3—14; V. Bogrea, *În jurul « Alexandriei »*, *Paştele Blajinilor şi altele*, în *Analele Dobrogei*, an. III, nr. 3 (1922), pp. 325—338 şi extras; V. Bogrea în *Grai şi suflet*, (III) 1927, pp. 1—11. Asupra romanului în general: Iulius Zacher, *Pseudo-Callisthenes*, Halle, 1867; Dario Carraroli, *La leggenda di Alessandro Magno Mondovi*, 1892; Th. Nöldeke, *Beiträge zur Geschichte des Alexanderromans* în *Denkschriften der Wiener Akad. philos.-hist. Klasse*, 38 (1890); E. A. Wallis Budge, *The history of the Alexander the Great, being the Syriac version of the Pseudo-Callisthenes*, Cambridge, 1889 şi în *Zeitschrift für Assyrologie*, VI (1891), pp. 357—404; Adolf Ausfeld, *Der griechische Alexanderroman*, Leipzig,

1907 (publicat după moartea autorului de Kroll); H. Christensen, *Die Sprache des byzantinischen Alexandergedichtes* în *Byzantinische Zeitschrift*, VI (1897). În literatura franceză: Paul Meyer, *Alexandre le Grand dans la littérature francaise du moyen-âge*, Paris, 1886; A. Hilka, *Der altfranzösische Prosa-Alexanderroman nebst d. lat. Original der Historia de Proeliis* (Recenzion J), Halle a. S., 1920; E. Faral, *Romania*, XLIII (1914), pp. 199 şi 353. Friedrich Pfister, *Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo untersucht und herausgegeben (Sammlung mittellateinischer Texte*, nr. 6), Heidelberg, 1913. G. Millet, *L'ascension d'Alexandre* în *Syria: Revue d'Art oriental*, IV (1923).

Pentru *domeniul slav:* A. Veselovski în *Archiv für slav. Phil.*, I (1876), p. 608; precum şi o serie de articole preţioase publicate în *Журнал Министерства Народнаго Просвещения*, 1884, iunie-septembrie; 1885, octombrie, şi în *Изъ истор. романа и повѣсти*, S. Petersburg 1886—8 *(Сборникъ И. А. Наукъ* XL, XLIV); Veselovski, M. Gaster şi A. Garkavi în *Сборникъ И. А. Наукъ*, LIII, 1891, nr. 7. Despre *Alexandria* bulgărească care descinde dintr-o versiune bizantină v.: V. Istrin, *Александрія русскихъ хронографовъ, изслѣдованіе и текстъ*, Moscova, 1893 (recenzie: Jagić, *Archiv für slav. Phil.* XVI, pp. 224 şi urm.).

Un ultim studiu bun, care îmbrăţişează întregul cîmp al cercetărilor: Francis Peabody Magoun, jr., *The Gests of King Alexander of Macedon, two Middle-English Alliterative Fragments Alexander A. and Alexander B.*, Cambridge, Harvard University Press, 1929.

VARLAAM ŞI IOASAF

Romanul lui Alexandru cel Mare, tradus în secolul al XVI-lea, se răspîndise în toate ţinuturile româneşti şi, prin cuprinsul său eroic, mişcase sufletul războinic al poporului. El corespundea astfel unei stări sufleteşti, determinate de necontenitele lupte pentru apărarea pămîntului românesc şi ale destinelor naţionale, lupte care culminează în epopeea războinică a lui Mihai Viteazul. Cîteva decenii mai tîrziu, în epoca de linişte şi pace relativă, cînd sforţările tuturor sunt îndreptate spre opera de organizare şi muncă culturală pe tărîmul vieţii religioase, se traduce un alt roman, în spiritul vremurilor noi: Varlaam şi Ioasaf. Traducătorul acestui roman — des-

pre care Krumbacher spunea că este « cel mai renumit și mai bun roman spiritual al evului mediu » — este învățatul boier muntean Udriște Năsturel din Fierești, nepot de fiică a lui Radu Calomfirescu și cumnatul lui Matei Basarab (fratele domniței Elena).

Cuprinsul romanului, în linii mari, este următorul:

După moartea Mîntuitorului, apostolii s-au împrăștiat în cele patru colțuri ale pămîntului, ducînd pretutindeni învățăturile evanghelice.

Prin predica apostolului Toma, creștinismul se răspîndise pînă în laturile Indiei, unde multă lume, lepădîndu-se de măririle deșarte ale acestei lumi trecătoare, se retrăgea în adîncul pustietăților pentru a trăi acolo, în sihăstrie, « viața cea îngerească ». Împăratul Indiei, Avenir, « mare în bogăție și putere », văzînd cum îl părăsesc supușii, plin de mînie, dete poruncă în toate olaturile împărăției sale ca, cei ce nu se leapădă de creștinism, să fie munciți în chinurile cele mai groaznice.

În acest răstimp, Dumnezeu dete împăratului, care nu avea nici un copil, « un cucon foarte frumos ». Împăratul, plin de bucurie, chemă la praznic noroade de pretutindeni, duse copilul cu alai mare la capiștea idolilor și îi puse numele Ioasaf și făcu praznic mare. Între mulțimea de astrologi și filozofi caldeeni, care luară parte la această sărbătoare, unul dintre ei, mai înțelept — cercetînd mersul zodiilor — prevestește împăratului că « statul copilului nu va fi în împărăția sa, ci într-altă împărăție nouă și că va primi legea pe care el o prigonește ».

Împăratul fu cuprins de multă amărăciune și grije și, de teamă ca nu cumva să se aprindă în sufletul copilului dorul de lumea singurătăților, se hotărî să privegheze de aproape creșterea lui. În acest scop, clădi pentru copil un palat mare și luminos, cu grădini întinse și frumoase, puse să-l servească numai slugi tinere și dete poruncă ca nimic din ceea ce aduce întristarea să nu răzbată

pînă la sufletul copilului. În această lume idilică trăiește prințul pînă la vîrsta primei tinereți. Învățase toată filozofia și « punea înaintea dascălilor săi întrebări despre lucrurile firii, cu atîta iscusință, încît se minunau toți de înțelepciunea lui ». Dar sufletul lui iscoditor nu putea rămîne multă vreme încătușat între zidurile palatului. Dornic de orizonturi noi, cere tatălui său învoirea de a ieși din palat, pentru a-și desfăta sufletul cu priveliștea lucrurilor pe care nu le mai văzuse. Împăratul, temîndu-se să nu-i pricinuiască vreo întristare, se învoi și dete poruncă ca pretutindeni pe ulițele orașului, pe unde va trece fiul său, să se întocmească numai priveliști plăcute și frumoase: jocuri, cîntece și veselie.

Dar într-o zi, din nepaza însoțitorilor, tînărul întîlnește pe cale un cocoșat și un orb.

« Cine sunt aceștia, întrebă el, nedumirit, că înfricoșată este vederea lor? »

Astfel află el pentru întîiași dată că sănătatea este măcinată de boli și că aceste nenorociri izbesc fără de veste viața omenească. Tînărul se întoarse îngîndurat acasă. Peste cîteva zile, întîlni în cale un bătrîn albit de zile, cu fața sbîrcită, gîrbovit pe toiagul său. Cuprins de spaimă, feciorul de împărat ceru să-l aducă aproape de el. Și, cu acest prilej, el află întîiași dată un alt adevăr: că tinerețea se sfîrșește cu bătrînețea, că tatăl său, mama sa, rudele sale, omenirea întreagă, ajunge astfel în asfințitul vieții. În sfîrșit, într-alt rînd întîlni pe cale un mort și atunci descoperi taina cea mare pe care i-o ascunseseră toți: că viața se încheie cu moartea.

Această constatare produse o adîncă zguduire în sufletul îngîndurat al tînărului. Întristat, se gîndea necontenit: « oare cînd mă va ajunge și pe mine moartea? Și după moarte cine-și va aduce aminte de mine? Și dacă voi muri și mă voi risipi întru nefire, oare mai fi-va pentru mine vreo viață și altă lume? »

Pe cînd tînărul prinț se zbătea în prada acestor gînduri triste, trăia în pustiurile Senaridului, hrănin-

du-se cu mugurii copacilor și adăpîndu-se cu roua cerului, un călugăr desăvîrșit, Varlaam. Acesta, aflînd prin destăinuire dumnezeiască de fiul împăratului, se hotărî să-l mîntuiască și, în acest scop, își schimbă portul său călugăresc cu haine mirenești, se urcă într-o corabie și ajunse la India. Aci, se înfățișă unuia dintre dascălii tînărului prinț, în chipul unui negutător, și ceru să fie introdus înaintea lui Ioasaf, căci are să-i dăruiască « o piatră nestemată, fără pereche în lume, care și celor ce sunt cu inima oarbă le poate da lumina înțelepciunii ». Dascălul introduce pe Varlaam la Ioasaf. Varlaam îi dezvăluie deșertăciunea acestei lumi amăgitoare, « în care unii vin și alții se duc » și mîntuirea pe care o aduce în veșnicie, credința creștină, sufletului nemuritor, « căci moartea nu este decît o despărțire a sufletului de trup ».

Răpit de frumusețea învățăturilor lui Varlaam, sprijinite pe parabole atrăgătoare, Ioasaf simte scoborîndu-se o lumină dulce în sufletul său întunecat, cere să i se dea botezul și cuminecătura. După plecarea lui Varlaam, Ioasaf își schimbă cu desăvîrșire felul său de viață. Se închide în el însuși și duce în palat o viață singuratecă de adevărat ascet, petrecea timpul în rugăciuni și lăcrămi, chemînd pe Domnul, pînă la lumina zilei.

În acest răstimp, împăratul, înștiințat de prefacerea săvîrșită în sufletul copilului, sfătuindu-se cu vizirul său Varahia, pun la cale un plan prin care să poată smulge pe Ioasaf de la viața creștinească. În niște pustietăți trăia un unchiaș vrăjitor, Nahor, care semăna la înfățișare aidoma cu Varlaam. Este adus la curtea împăratului și convins ca să se dea drept Varlaam și să susție la început superioritatea creștinismului asupra păgînismului într-o discuție cu filozofii păgîni dar, la sfîrșit, să se dea bătut.

În acest timp, împăratul se face a trimite în toată împărăția sa pe urma lui Varlaam și răspîndește apoi zvonul, în cetate, că Varlaam a fost

prins și că va fi silit să dezbată cu filozofii împăratului superioritatea credinței lui.

A doua zi se adună lume multă la curtea împărătească, spre a fi de față la dezbaterea lui Varlaam cu filozofii păgîni. Ioasaf, printr-o inspirație divină, spune celui pe care-l credea a fi Varlaam că, dacă în discuția încinsă se va dovedi învins, atunci îi va smulge inima și o va arunca la cîini, fiindcă și-a îngăduit să-l aducă în rătăcire. Nahor, înspăimîntat, susține cu atîta însuflețire religia creștină, încît adversarii săi sunt învinși și el însuși, în toiul dezbaterii, luminat pînă în străfundul conștiinței de Dumnezeu, se convertește la creștinism, se retrage în pustiu și primește botezul de la un sihastru.

O primejdie mai mare amenință însă în acest timp pe Ioasaf. Un vrăjitor, Tevda, pus la cale de preoții păgîni, se duce la împărat și-l convinge că, dacă vrea să izbăvească pe fiul său din rătăcirea în care a căzut, nu este decît o singură cale: să înlocuiască slugile care servesc pe Ioasaf cu fete tinere și frumoase, fiindcă — susținea el — nu este pentru tinerețe o ispită mai mare decît dragostea. El aduce ca dovadă, spre a convinge pe împărat, o pildă de care ne vom ocupa îndată și care a devenit celebră prin pana lui Boccacio și a lui La Fontaine. Împăratul face precum îl povățuise Tevda, înlocuiește slujitorii cu fete tinere și frumoase, între care strălucea o fiică de crai, robită. Aceasta izbutește aproape să prindă pe Ioasaf în lanțurile dragostei. Ioasaf, rugîndu-se Domnului multe ceasuri, « aromi puțintel » și are în vis vedenia raiului și a iadului. Deșteptîndu-se, își veni în fire și, cutremurat de ceea ce văzuse în vis și de cele ce erau în jurul său, fu cuprins de mare scîrbă. Tevda, care vine cu împăratul și se străduiește să-l aducă la păgînism, este convins el însuși de adevărurile eterne ale învățăturii creștine, se întoarce la peștera lui, își arse cărțile de vrăjitorie « ca pe început a toată răutate », se duce în pustie și primește botezul de la același călugăr cu darul preoției, de la care îl primise și Nahor.

Originea romanului. Se credea într-o vreme că romanul are un substrat istoric și că a fost redactat de sfîntul Ioan Damaschinul [1]; cercetările întreprinse de aproape un veac de către orientaliști, au stabilit însă că sfîntul Ioan Damaschinul nu are nimic comun cu romanul, care este o prelucrare, după concepția creștină, a *legendei lui Buddha* și a tatălui său Çuddhodana, regele din Kapilavastu. Asemănările dintre *romanul lui Ioasaf* și *legenda lui Buddha* sunt izbitoare, căci iată cum ne povestește viața lui Buddha, cartea indică *Lalitavistâra*, alcătuită cu șapte decenii înainte de era creștină:

Çuddhodana, regele din Kapilavastu, dobîndește un copil de-o frumusețe rară, la nașterea căruia brahmanii prezic că va renunța la tronul tatălui său, pentru a se face ascet. Pentru a înlătura această nenorocire, Çuddhodana zidește trei palate mărețe: unul în care copilul avea să-și petreacă zilele primăverii, altul în care avea să petreacă vara și un altul menit pentru timpul iernii. La fiecare palat, 500 de slugi veghiau asupra copilului, ca să nu răzbată nici o durere pînă la el.

Dar într-o zi, tînărul prinț, Siddhârta, ieșind spre grădina plăcerii, întîlnește pe drum un bolnav, chinuit de friguri și de gîndul morții apropiate. Aflînd de la vizitiul său pentru întîiași dată ce este boala, Siddhârta renunță la plăcerile rîvnite și, îngîndurat, se întoarce în palat.

Într-o altă zi, pe cînd ieșea pe poarta dinspre răsărit, ca să se ducă la grădina Lumbinî, de care erau legate amintirile copilăriei sale, întîlnește pe drum un moșneag încovoiat sub povara bătrîneții și atunci, aflînd ce este bătrînețea, se întoarce întristat în palat. În sfîrșit, într-o altă zi, pe cînd Siddhârta ieșea prin poarta despre asfințit, ca să se ducă în grădina desfătărilor, întîlnește pe cale un mort și atunci, înțelegînd nimicnicia vieții

[1] Cf. și G. Pascu, *Istoria literaturii române din sec. al XVII-lea*, p. 76.

omenești, cade într-o adîncă meditare: « Nenorocită sănătatea pe care boalele o distrug; nenorocită tinerețea pe care bătrînețea o nimicește; nenorocită viața în care omul rămîne așa de puțin ».

Pe cînd era în prada acestor gînduri triste, Siddhârta, întorcîndu-se spre palat, întîlnește un alt tînăr, care prin cetirea *Vedelor* se pregătea a deveni brahman. Într-o atitudine de liniște desăvîrșită, purtînd cu demnitate haina de călugăr și vasul de cerșit, cu ochii țintă în jos, această nouă întîlnire face o impresie profundă asupra lui Siddhârta.

Aflînd că tînărul ucenic de brahman a renunțat la toate ispitele vieții și că, străduindu-se să înăbușe în sine germenul tuturor dorințelor, își duce în liniște existența de ascet, Siddhârta înțelege că numai acesta, dintre toți oamenii, a pătruns misterul vieții omenești și că numai în religie se află liman de mîngîiere pentru nefericirea vieții omenești. « Intrarea în religie — spune el — a fost întotdeauna lăudată de înțelepți ». Întors acasă, tînărul prinț împărtășește tatălui dorința de a se face brahman. Tatăl, întristat, cere sfatul tribului; și cu toții hotărăsc că tînărul prinț să fie împiedecat cu sila de la înfăptuirea gîndului său. Într-o noapte însă, pe cînd străjile, pe care tatăl le pusese la toate porțile palatului, erau obosite de priveghere, Siddhârta se strecură pe nesimțite din palat, se duse la grajd și, cu toate străduințele vizitiului său care-l implora să nu-și jertfească tinerețea, încălecă pe cal și se făcu nevăzut.

Înainte de a ajunge la cunoștința supremă, Buddha, ca și Ioasaf, este supus unei ispite hotărîtoare. În pădurea în care se retrăsese, Mara, zeul iubirii, al păcatului și al morții, încearcă să-l ademenească prin fiicele sale, dar tînărul prinț rămîne neclintit în hotărîrile sale; și demonul Mara, ca și Klingsor din Parsifal, văzîndu-și oastea risipită, este nevoit să recunoască singur că « împărăția lui a trecut ».

După cum se vede din cele expuse mai sus, cadrul vieţii lui Ioasaf este identic cu cadrul vieţii lui Buddha, începînd cu cele trei fatale întîlniri, care alcătuiesc axa celor două povestiri; deosebirea principală stă numai în rolul pe care-l joacă în romanul creştin personalitatea călugărului Varlaam, care înlocuieşte pe tînărul brahman din *legenda lui Buddha.* Dar această prefacere era cerută de însăşi necesitatea transformării legendei budiste în roman creştin. Problema principală a transpunerii din forma budistă în cea creştină era următoarea: Buddha putea prin proprie intuiţie şi meditare să ajungă la cunoaşterea supremă, care să-i îngăduie formularea noului sistem de religie, Ioasaf nu putea. Şi nu putea fiindcă, după concepţia creştină, el trebuia să fie iniţiat în învăţăturile Mîntuitorului şi legat de biserica lui prin săvîrşirea celor două mari mistere: botezul — curăţirea sufletului de păcatul strămoşesc — şi cuminicătura — împărtăşirea celui botezat cu trupul şi sîngele lui Isus. Însă atît iniţierea în preceptele evanghelice, cît, mai ales, împlinirea celor două mistere, nu le putea săvîrşi decît cineva înzestrat cu darul preoţiei, transmis de la sfinţii apostoli, cari la rîndul lor îl primiseră de la Mîntuitor, în ziua coborîrii Sfîntului Duh asupra lor.

De aceea adaptarea *legendei lui Buddha* la creştinism nu se putea face decît prin introducerea călugărului Varlaam, care, după ce pregăteşte treptat sufletul tînărului prinţ pentru înţelegerea adevărurilor evanghelice, îşi încheie misiunea, prin săvîrşirea celor două mistere, singurele care chezăşuiau legătura lui Ioasaf cu Mîntuitorul.

Cînd s-a făcut această transpunere şi în ce împrejurări — sunt probleme care au fost rezolvate prin îndelungate şi migăloase cercetări. Ele au fost deschise în 1859, de Laboulaye, într-un articol din *Journal des Débats* şi continuate apoi de Félix Liebrecht, Max Müller, H. Zotenberg, E. Kuhn, Günther şi alţii. La lumina adusă de aceste studii, s-au putut reconstitui drumurile pe care le-au

urmat şi fazele principale prin care au trecut tradiţiile legendare indice despre Buddha, pînă ce au fost transformate în roman hagiografic creştin. Iată care sunt în linii generale aceste faze:

Din India *viaţa lui Buddha* a pătruns mai întîi în Persia învecinată, în epoca Sasanizilor — poate chiar pe timpul lui Cosroes cel Mare. Mai tîrziu, cînd creştinismul se răspîndeşte în Persia, un creştin prelucrează *viaţa lui Buddha*, după vederile creştinismului, introducînd în structura romanului pe călugărul Balauhar (Varlaam) care, pregătind sufletul tînărului prinţ pentru adevărurile religiunii creştine, îl botează şi cuminecă. Redacţiunea persană în limba pehlvi — limba oficială a Persiei, în epoca Sasanizilor — s-a pierdut, dar existenţa ei ne este atestată prin descoperirea unei vechi redacţiuni arabe, care poartă în chip neîndoielnic urmele unui original persan. Din Persia, după ce a fost tradus în limba arabă, romanul a pătruns în Siria, care pe aceste vremuri era o ţară de cultură greacă. Tradusă în limba siriacă, povestea a luat două căi: una spre nord în Georgia, unde a fost tradusă prin secolul al VI-lea, alta spre vest, ajungînd pînă în mănăstirea sfîntului Saba, din Palestina, la două leghe de Ierusalim. Aci, un călugăr, Ioan, i-a dat forma grecească, care i-a înlesnit pătrunderea în literaturile europene [1].

Din literatura greacă, romanul a pătruns la slavii sud-dunăreni şi a fost tradus — după cum ar indica

[1] După cum se poate vedea din acest arbore genealogic al redacţiunilor, versiunea arabă, care a fost tradusă de-a-dreptul din vechea persană, se apropie mai mult de prototipul indic, iar redacţiunea georgiană, tradusă din siriacă, reprezintă o treaptă intermediară între redacţiunea arabă şi cea greacă. În literatura arabă numele lui Varlaam este Yuasaf, dar acest nume este o formă coruptă din Buddasatf, explicabilă printr-o alteraţie datorită sistemului de transcriere al arabilor şi perşilor, unde litera B se confundă cu Y. Buddasatf derivă la rîndul său din Bodhisattva, numele sanscrit al lui Buddha.

criteriile de limbă — în epoca de veche înflorire a literaturii bulgare. Un ms., copiat în anul 1518, în mănăstirea Sfîntul Nicolae Grigoriat din Muntele Athos, a fost descris, rezumat și publicat în extrase de St. Novaković, încă din 1881.

Manuscripte cu mult mai vechi decît acesta au fost semnalate însă de către Iațimirski, în *Catalogul* său de manuscripte rusești și slavone din bibliotecile românești. Aceste texte, pe nedrept uitate [1], au trebuit să fie aduse în țările noastre prin pribegii slavi sud-dunăreni, poate o dată cu distrugerea statelor lor. Cel mai vechi, copiat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, s-a găsit în mănăstirea Neamțului și poartă pe filele lui numeroase note ale călugărilor noștri de pe timpuri, dintre care cea mai mișcătoare este aceea pe care am reprodus-o mai sus: « O, mila ta, Doamne, mare este, plină di toate de învățăturile svinte ». Un fragment, înfățișînd aceeași redacție, în formă sud-slavă, copiat pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea, alături de alte scrieri ascetice, s-a găsit tot în biblioteca mănăstirii Neamțu (cf. mai jos bibliografia). După această veche redacție s-au făcut numeroase copii, care au circulat prin mănăstirile noastre. O asemenea copie se află la baza traducerii lui Udriște Năsturel, după cum a arătat Iațimirski prin compararea redacțiilor sud-slave din sec. al XIV-lea, amintite mai sus cu acel text slav care s-a păstrat, în paralelă cu textul românesc, în cea mai veche copie a traducerii lui Udriște Năsturel (din anul 1671).

Traducerile românești. D-l N. Iorga în *Istoria literaturii religioase* (p. 166) a exprimat părerea că Năsturel a tradus romanul după tipăritura rusească

[1] Ele au scăpat din vedere și învățaților slavi sud-dunăreni. Cf. de ex.: B. Anghelov și M. Ghenov, *История на Българската Литература въ примяри и Бнблиография*, Sofia, 1922, p. 310. Ele nu sunt notate nici de Pavle Popović în *Преглед српске Кньижевности* (ed. din 1912) cf. p. 279. În edițiile mai noi bibliografia a fost suprimată.

din mănăstirea Kutein a lui Petru Movilă. D-l P. Panaitescu în *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila dans les Principautés roumaines* crede că originalul slavon al traducerii lui Năsturel « putea să fie textul în limba sud-slavă (Novaković), care circula în manuscris, sau textul slavo-rus imprimat în mănăstirea Kutein ». Notițele prețioase pe care ni le transmite Iațimirski, în *Catalogul* său, cu privire la textul slavon care se află în copia traducerii lui Năsturel, făcută în 1671, ne ajută să lămurim această chestiune. Iațimirski, dînd ca probă de limbă un fragment din acest manuscript, constată că textul slavon este de « ortografie » rusească. În același timp, din fragmentele corespunzătoare pe care le aduce din manuscriptele sud-slave ale veacului al XIV-lea aflate la mănăstirea Neamțu, se constată deplina identitate a lor. Trebuie dar să tragem încheierea că Petru Movilă va fi cerut din Moldova — nu e singurul caz — o copie de pe *romanul lui Varlaam*, care a intrat apoi sub teascul tipografiei din mănăstirea Kutein. Udriște Năsturel, care avea legături cu învățați din Kiev și cu Petru Movilă (cf. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 37—48), va fi obținut un exemplar tipărit, pe care în 1648 l-a tradus în limba română.

Originalul lui Udriște Năsturel s-a pierdut. Se cunosc însă o sumedenie de copii — numai în Biblioteca Academiei Române se păstrează vreo 15 — ceea ce dovedește cît de mult a fost cetit acest roman la noi. Două dintre ele aparțin veacului al XVII-lea și au fost făcute la vreo două decenii după traducerea lui Năsturel. Prima a fost făcută în 1671, cu cheltuiala lui Petronie, arhimandritul Tismanei, și păstrează, alături de textul românesc, textul slav în redacția rusească, copiat pe coloana din stînga. A doua a fost făcută, în 1673, de « Fota grămatic domnesc, dupre isvodul rumânescu, dumnealui Dumitrașco, biv-vel serdar », în orașul București. Această copie a fost publicată în 1904 de generalul P.V. Năsturel, sub titlul: *Viața sfinților Varlaam și Ioasaf*,

tradusă din limba elenă (?!), la anul 1648, de Udriște Năsturel din Fierești, al doilea logofăt. Celelalte copii aparțin secolului al XVIII-lea și al XIX-lea.

Interesant este faptul că într-o grupă destul de numeroasă de manuscripte, discuțiunile dogmatice și teologice au fost suprimate, probă că, chiar în epoca în care sentimentul religios era destul de înrădăcinat în straturile societății noastre, chestiunile de dogmă pasionau mai puțin cetitorii.

În afară de traducerea lui Năsturel, s-au mai făcut în literatura noastră încă trei traduceri.

Una a fost făcută în 1743 de un boier oltean, Vlad Boțulescu din satul Mălăești (jud. Dolj), pe cînd se afla închis de austriaci, în Milano. Vlad Boțulescu a urmat pe Constantin Cantacuzino în aventura lui romantică, de a se urca pe tronul vechilor despoți ai Serbiei. Planurile lor au fost descoperite de autoritățile austriace și amîndoi închiși pentru timp îndelungat. Pe cînd stătea în temniță, departe de țara sa, Boțulescu a tradus, după un exemplar italian pe care-l obținuse de la paznicul închisorii, *Viața sfîntului Iosafat.* Traducerea aceasta a rămas însă în Austria și se păstrează în « Biblioteca curții » (Hofbibliothek) din Viena. O copie făcută de Gr. Tocilescu se găsește în Biblioteca Academiei Române, sub nr. 417.

O a doua traducere, tot din limba italiană, a fost făcută în epoca de înflorire a școalei latiniste, de către Samuil Micu Clain, după o ediție școlară a lui Leonardo Salviati.

O a treia traducere, foarte prescurtată, se găsește în *Viețile sfinților*, inserată la ziua de 19 noiembrie.

Din aceste patru traduceri românești, făcute în cursul timpului, manuscrisele lui Boțulescu și Samuil Clain fiind închise de timpuriu în biblioteci, au fost scoase din circulația publică; redacția din *Viețile Sfinților* s-a păstrat mai mult în biserici, fiind cetită la ziua respectivă a sfinților; singură traducerea lui Udriște Năsturel a avut o circulație intensă în literatura românească. Numai în Biblioteca Academiei Române se păstrează peste 15 copii — aproape tot atîtea cît manuscrisele *Alexandriei.*

Influența romanului. La răspîndirea romanului a contribuit mult aureola de sfinție cu care biserica a învăluit amintirea eroilor, cari sunt comemorați în biserica noastră la 19 noiembrie. Lupta eroică a lui Ioasaf pentru triumful sufletului, împotriva ispitelor acestei lumi, a avut un puternic răsunet în lumea călugărilor. În unele mănăstiri, ca de ex. la Hurez, chipurile lui Ioasaf și Varlaam împodobesc zidurile bisericii, iar în mănăstirea Neamțului se găsesc zugrăvite pe zidurile de sub clopotniță, ca o pildă înălțătoare pentru soborul de călugări, toate fazele principale ale romanului [1].

De altfel, romanul acesta hagiografic trăia în sufletul călugărilor de la Neamțu așa de puternic, încît mulți dintre ei, la îmbrăcarea rasei monahale, își luau, sub influența romanului, numele tînărului prinț indian care a părăsit avuțiile și măririle deșarte ale lumii, Ioasaf, sau ale bătrînului său mentor pe calea ascezei, Varlaam. Numai în indicele de nume proprii, publicat de Ițimirski ca anexă la

[1] Iată aceste scene cu inscripțiile lor după notele pe care le datorăm amabilității părintelui C. Bobulescu: « naștere lu Iosaf »; « au întrebat împăratul pe vrăjitori pentru Iosaf ce va să fii »; « Varlaam botează pi Iosaf »; « cînd au venit vrăjitorii în chipu lu Varlaam » (avînd pe cap pălărie bicornă, neagră, cu fulgi albi deasupra); « cînd au pus pi Iosaf cu fetile spre veselii »: la mijloc chipurile Maicii Domnului și al Mîntuitorului, înconjurați de îngeri; « sfătuește Iosaf pentru credință cu tată-său »; « cînd au botezat Iosaf norodul »; « cînd au dat milostenie »: dă bani de aur; « cînd au stricat capiște »; « sfințirea bisericii cea din nou zidită » — biserica zugrăvită în chipul mănăstirii Neamțului; « cînd au murit tatu lui Iosaf »; « îngroparea împăratului Indiei, Avinir »: (Sicriul e dus de șase inși și e colorat în roșu; după el e fiul cu alți cinci oameni, iar în față cinci călugări: patru cu camelofce, unul cu capul descoperit. Convoiul e dinaintea unei biserici de a noastre — a mănăstirii Neamțului); « cînd au pus împărat în loc »; « Iosaf să călugărești »; « cînd căuta pe Varlaam ».

După cum se vede întreaga poveste a lui Varlaam și Ioasaf zugrăvită pe zidurile mănăstirii Neamțului!

Catalogul de manuscrise slavonești din bibliotecile noastre, se găsește: un Ioasaf egumen la Neamțu, un altul călugăr, un Varlaam egumen la Neamțu, alții doi, egumeni la mănăstirea apropiată, Secul.

Cît de mult a impresionat *Viața lui Varlaam și Ioasaf*, lumea călugărilor se vede și din faptul că finalul acestui roman, « cîntecul lui sfeti Ioasaf cînd au intrat în pustie », care în textul lui Năsturel este în proză:

« Primește-mă pustiio ca uă maică pre fiiu-său, în sînul tău cel lin și negîlcevitor, carele au fugit de rea și amăgitoare lumea aceasta. O prea frumoasă pustie! Îndrăgitu-te-am mai vîrtos decît cămările cele împărătești și decît polatele cele poleite... »

a fost prelucrat de călugări în versuri și pus pe melodie:

« Primește-mă, o, pustie,
Întru a ta pustnicie!
Primește-mă și pre mine,
Ca maica pruncul la sine;
În liniște și'n tăcere
S'am puțină mîngîere!
Primește-mă și pre mine,
Carele-am fugit de lume,
Că e rea și'nșelătoare
Și foarte amăgitoare
.... »

Cîntecul acesta se păstrează într-o sumedenie de variante, care, după cît se pare, nu derivă toate din același prototip. Un studiu asupra lor ar fi desigur interesant, dar ar trebui să se țină seamă și de versiunile rusești publicate de Bezsonov [1].

Prin preoți și călugări, cîntecul a trecut în lumea mirenilor și a plăcut atît de mult, încît a pătruns pînă și în lumea copiilor, carii îl cîntă și azi în serile de Crăciun la colindele cu steaua [2].

---

[1] Bezsonov cf. și Gaster, *Literatura populară română*, p. 53.

[2] Anton Pann, *Cîntece de stea*, București, 1848, pp. 21 și 96.

Ceea ce a înduioșat simțirea și a încîntat imaginația cetitorilor de pe timpuri, în afară de puritatea serafică a sufletului lui Varlaam, desfășurată pe un contrast de situații și pe antagonismul dintre cele două lumi deosebite, creștinism și păgînism, — au fost minunatele parabole, conținînd învățături de adîncă pătrundere a vieții omenești.

Iată de pildă parabola inorogului, cea mai caracteristică, prin care călugărul Varlaam caută să convingă pe tînărul prinț despre deșărtăciunea acestei vieți amăgitoare și să-l pregătească pentru asceză:

« Cei ce se alipesc de lucrurile acestei vieți și se bucură de dînsele, neaducîndu-și aminte nicidecît de cele ce vor să fie, se închipuesc unui om ce fugia de un inorog. Neputînd răbda groaznicele răcniri, fugia tare ca să nu-l mănînce. Deci alergînd el repede, căzu într-o prăpastie mare; și, căzînd într'însa, își întinse mîinile de se apucă de un copac și se ținea tare, iar picioarele și le înțepeni în nește gemănîri, părîndu-i-se de acum că este în pace și întru tărie, fără grijă. Dar cînd căută în jos, văzu doi șoareci: unul alb, altul negru, cari rodeau rădăcina copacului de care se ținea el, atît cît era aproape să-l surpe. Căutînd apoi în fundul prăpastiei, văzu un șarpe groaznic la vedere, suflînd cu foc și înfricoșat, încolăcindu-se și cumplit căscînd gura să-l înghiță. Iar după aceea, căutînd iar la acea ramură pe care-și înțepenise picioarele, văzu patru capete de aspidă, ieșind dintr-acel mal mare, lîngă care sta el. Ridicîndu-și, în sfîrșit, ochii în sus, văzu picurînd din ramurile acelui copac puțintică miere. De aci, părăsindu-și grija de nevoile ce-l cuprinsese, cum: din afară îl căuta iute, neastîmpărîndu-se, inorogul să-l mănînce, jos căsca gura cel șarpe să-l înghiță, copacul de care se agățase era gata să se surpe — toate acestea uitîndu-se, se porni spre gustarea acelei puțintică miere » [1].

Tîlcul parabolei este următorul: inorogul « este chipul morții care gonește să ajungă pre neamul lui Adam », prăpastia este lumea, « plină de toate răutățile și cursele cele purtătoare de moarte », copacul « cel ros dedesupt neîncetat de doi șoareci », de care ne ținem noi, este cursul vieții fieștecărui om, « scurtată și sfîrșită cu ceasurile zilei și ale

---

[1] Am introdus ușoare modificări în text spre a-l face mai clar.

nopţii, apropiindu-se încetişor către scrîmpotire », cele patru aspide închipuiesc cele patru stihii ale trupului omenesc, care fiind purtate fără de chibzuinţă, strică întocmirea trupului, balaurul cu faţa de foc « închipuieşte pre înfricoşata rînză a iadului » care aşteaptă pre « cei ce iubesc mai vîrtos frumuseţile acestei lumi, decît bunătăţile ce vor să fie », iar picătura cea de miere arată « dulceaţa lucrurilor acestei lumi », după care amăgindu-se, oamenii nu se îngrijesc de mîntuirea sufletului lor.

Această parabolă circula în literatura indiană cu mult înainte de ivirea budismului. În vechea epopee populară a Indiei, *Mahābhārata*, care se cînta la curţile regilor în zile de sărbătoare, parabola inorogului este povestită de înţeleptul Vidura regelui Dhrtarāstra. Ea a fost apoi împrumutată şi folosită în predicile lor de către propagandiştii budişti — de aci a trecut împreună cu legenda budistă în *romanul lui Varlaam;* iar prin acesta a exercitat o mare influenţă asupra literaturii medievale: a pătruns în *Gesta Romanorum*, a găsit expresiune în artele plastice, ca bunăoară în renumitul relief de pe *baptisterium din Parma* sau pe capela Sf. Isidor în San Marco din Veneţia [1] şi a devenit populară în Germania, prin poezia lui Rückert: *Es ging ein Mann im Syrerland.*

Se pare că motivul acestei parabole a pătruns şi în pictura noastră religioasă. D-l Dan Simonescu îmi comunică, după o informaţie a d-lui profesor Şapcaliu din Cîmpulung, că scena se găseşte zugrăvită pe zidurile unei biserici din Muscel (com. Băjeşti).

Un apolog tot atît de celebru este acela prin care vrăjitorul Tevda caută să convingă pe împărat că numai femeile pot smulge pe tînărul prinţ din calea ascetismului:

---

[1] Cf. pentru acestea acum în urmă şi Paolo d'Ancona, *L'uomo e le sue opere nelle figurazioni italiene del medioevo*, Firenze, 1923, pp. 7—9 şi tabl. I şi II.

Un împărat care deznădăjduise că va avea un moştenitor la tronul său, dobîndi în cele din urmă şi el un băiat. Dar, pe cînd era în culmea bucuriei, unul din filozofii vestiţi şi doftorii mari de la curte îi spuse că dacă copilul va vedea soarele sau focul înainte de 10 ani, va pierde vederea şi va rămîne orb pentru totdeauna « că tocmeala ochilor lui aşa să arată ».

Împăratul, dacă auzi aşa, spre a înlătura primejdia, porunci îndată să se zidească o casă în piatră, vîrî pe copil înăuntru cu doicile lui şi hotărî ca nici o rază de lumină să nu răzbată pînă la copil. După ce se împlini sorocul celor 10 ani, scoase din căsuţă pe copil, « care nimic din ale aceştii lumi nu văzuse », şi hotărî să i se arate copilului toate lucrurile acestei lumi: « bărbaţi şi femei, aur şi argint, mărgăritare şi pietre scumpe, carete împodobite şi cai împărăteşti », iar slugile cari stăteau pe lîngă copil, îi spuneau numele tuturor. Cînd întrebă copilul de numele femeilor, unul din spătari însă, îi spuse în glumă: « Acestea să chiamă dracii cari înşală pre oameni ». După ce copilul fu purtat să vază toate cele ce erau de văzut, fu adus înaintea împăratului care-l întrebă: ce i-a plăcut mai mult. Copilul răspunde: « Alt nimic nu mi-au plăcut, fără numai dracii ceia ce înşală pe oameni ».

Această hazlie parabolă, care îşi găseşte şi ea paralele în *Rāmāyana* şi *Mahābhārata*, a fost deseori utilizată de scriitorii medievali, versificată de La Fontaine şi cuprinsă de Boccaccio în *Decameronul* său. În literatura noastră a intrat încă din secolul al XVI-lea prin versiunea românească a lui *Fiore di virtù*. Această parabolă s-a răspîndit şi în literatura poporului, în mai multe variante. După una din aceste variante (G. Popescu-Ciocănel, *Braşoave*, p. 131), împăratul din pilda romanului a fost înlocuit printr-un boier care, avînd un singur copil şi vrînd să-l crească în frica lui Dumnezeu, l-a încredinţat unui călugăr. Acesta a luat copilul cu sine şi l-a crescut în mijlocul naturii, în pădure, numai în

rugăciuni și post pînă la vîrsta primei tinereți.

După trecere de 10 ani, boierul, luîndu-și copilul acasă, îl plimbă prin tîrg ca să-i arate toate lucrurile minunate ale acestei lumi, pe care el nu le cunoștea, și apoi îl întrebă ce i-a plăcut mai mult, ca să-i cumpere:

« De, tată, răspunse băiatul — am văzut o mulțime de drăcușori, tare frumoși... să-mi cumperi un drăcușor. Și uitîndu-se împrejur, apucă pe tat-so de mînă și-i arată o fetișcană, așa cam de vreo 12 ani, cu rochița scurtă și cosița pe spinare. »

Puțin modificată în partea introductivă (e vorba de un sihastru care, coborîndu-se din munți, găsește un copil lepădat pe care-l ia și-l crește în sihăstria sa), parabola a fost versificată de d-l P. Dulfu în *Snoave* (1909, p. 98) de unde a fost reprodusă apoi de T. Pamfile în *Cartea povestirilor hazlii* (ed. II, Craiova, *Ramuri*, pp. 110—114).

O altă parabolă celebră este « cele patru racle ». Un împărat, ca să facă pe curtenii săi să înțeleagă pentru ce se oprise cu smerenie înaintea unor călugări ofiliți de post, și că nu trebuie să judecăm oamenii după haine și lucrurile după aparențe, le pune dinainte patru racle: două ferecate cu aur, două unse cu smoală. Curtenii aleg, ca fiind mai de preț raclele ferecate în aur și găsesc înăuntru « oase împuțite și scîrnave » pe cînd, în cele unse cu smoală se găsesc pietre scumpe și mărgăritare.

Această parabolă, care a fost deseori povestită de scriitorii medievali, care a fost utilizată de Boccaccio în *Decameron* (giornata X, 1) și care se pare că a inspirat lui Shakespeare o scenă din *Negutătorul din Veneția* (actul II, scena VII), își găsește numeroase paralele și în basmele noastre populare. Astfel, în basmul *Fata moșneagului cea cuminte* (colecția Ispirescu), fata moșului alege ca răsplată, pentru serviciile făcute sfintei Vineri, o ladă necioplită, în care găsește însă pietre scumpe și mărgăritare, pe cînd fata babei alege lada cea mai mare și mai frumoasă și găsește înăuntru șerpi și balauri. Această

temă se găsește în multe alte basme: *Sfînta Vineri* (din colecția Fundescu, *Basme*, p. 133), *Fata moșului și fata babei* de Ion Creangă, *Pipelcuța* (colecția lui N. D. Popescu), *Dumnezeu la porunca bogatului* (T. Pamfile, *Firișoare de aur).*

Pilda cu privighetoarea, care, prinsă de un vînător, îi dă zadarnic trei sfaturi, în schimbul libertății, se găsește și ea notată în culegerile de material popular (Gh. Popescu-Ciocănel, *Brașoave*, p. 167, *Să nu crezi niciodată lucru peste fire).*

În sfîrșit parabola celor trei prieteni, tradusă, după cum observase Gaster, de Zanne și publicată în *Foaie pentru minte, inimă și literatură* în 1854 (pp. 206—207), se cetește astăzi și în cărțile de cetire pentru clasele primare (cf. de ex.: *Cartea de cetire* pentru clasa IV-a urbană și a III-a rurală de Gh. Coșbuc, Dima, G. Costescu și Stoinescu, ed. 1908, pp. 554 și 438).

Și în literatura noastră veche *Varlaam și Ioasaf* a lăsat urme însemnate. Gavril Protul a utilizat în *Viața patriarhului Nifon* parabola inorogului — care se mai găsește de altfel și în *Alexandrie*, iar *Învățăturile lui Neagoe către fiul său Theodosie* cuprind pasagii întregi din romanul lui Ioasaf. Astfel se găsesc intercalate în *Învățături*, partea a II-a, « povestea fericitului Varlaam și a lui Ioasaf, feciorul lui Avenir », cuprinzînd pilda cu cele două cosciuge, cu privighetoarea, slăvirea vieții călugărești, (ed. Iorga, pp. 106 și urm.), în partea III-a capitolele pentru cinstea icoanelor și pentru frica și dragostea lui Dumnezeu (Iorga, pp. 131 și urm., 149 și urm.), în partea a IV-a « pentru cei ce fac milostenie și pentru viața lumii aceștiea », pilda cu șarpele, cu porumbul, cu struțocamilul (pp. 169—181).

Romanul lui Varlaam și Ioasaf, care prin admirabila sa compoziție, prin înalta concepție morală și prin mireasma poeziei sale mistice a înduioșat sufletul cărturarilor noștri din trecut, nu a încetat nici azi farmecul său. El a avut norocul să găsească în zilele noastre trei prelucrători de seamă: d-nii

M. Sadoveanu, D. Pătrăşcanu şi părintele, profesor universitar, I. Mihălcescu.

BIBLIOGRAFIE

Texte româneşti editate: generalul P. V. Năsturel, *Vieața sfinților Varlaam şi Ioasaf tradusă din limba elenă (?!) la anul 1648 de Udrişte Năsturel din Fierăşti, al doilea logofăt*, Bucureşti, 1904, editează versiunea ms. lui Fota, grămătic domnesc, din 1673, la care se adaugă pentru o parte din text versiunea ms. copiat în 1671 cu cheltuiala lui Petronie, arhimandritul Tismanei. Ediția este însoțită de o prefață, în care partea privitoare la originea romanului este învechită, dar partea privitoare la traducătorul Udrişte cuprinde date interesante.

Manuscripte în Biblioteca Academiei Române: Au fost în parte semnalate şi descrise de generalul P. V. Năsturel în prefața la ediția semnalată mai sus şi de Simonescu I. Dan în *Încercări istorico-literare*, Cîmpulung, jud. Muscel, 1926, pp. 42—44. Aparțin secolului al XVII-lea nr. 588 şi nr. 2470 (copiat de Fota grămatic ot Tîrgovişte) ambele sunt acum la Moscova*. Aparțin secolului al XVIII-lea msse.-le nr. 1397, copiat de Gheorghe sin popa Vasile ot Tîrgovişte; nr. 2458, copiat de Dositei ierodiacon ot Hurez; nr. 1629 copiat în 1756 de Ioniță Copilul; nr. 2577, copiat în 1781, de Gr. Rîmniceanu în episcopia Rîmnicului; nr. 2510, de Gr. Rîmniceanu la 1784, în episcopia Rîmnicului; nr. 9, copiat în 1786 de Ioanichie monah Săon, în mănăstirea Neamțului; nr. 63, fără dată şi indicații asupra localității şi copistului. Aparțin secolului al XIX-lea: ms. nr. 418, scris probabil pe la 1807; ms. nr. 1590, copiat în 1809, de « Ioanichie Bărbătescul monah la Bistrița »; nr. 475, copiat în 1852 de Sofronie, ieromonahul schitului Roşioru; nr. 2008, copiat de un monah din mănăstirea Cernica. Dintre manuscrisele aflate în alte depozite şi semnalate de generalul P. V. Năsturel în prefața la ediția citată mai sus, sunt de relevat: ms. 1491 din Biblioteca mitropoliei din Sibiu scris de logofătul Pătraşcu ot Tîrgovişte, la leat 1714; Gaster în *Literatura populară română*, citează o copie din 1814, în posesiunea lui M. Eminescu, singura cunoscută pe timpul acela.

Texte slavoneşti: St. Novaković în *Glasnik* 50 (1881), după un ms. copiat în 1518, în mănăstirea Sf. Nicolae Goriat din Muntele Athos; nouă ediție: *Житие Варлаама и Иоасафа*, St. Petersburg, 1887, nr. LXXXVIII din *Памятники Древней Письменности и Искусства*. Manuscripte *mai vechi* în bibliotecile noastre au fost semnalate de Iațimirski, *Славянскія и русскія рукописи румынскихъ Библіотекъ*, St. Petersburg, 1905, pp. 691—695 (nr. 61), un ms. sud-slav din a doua jumătate a sec. al XIV-lea, aflat în biblioteca mănăstirii Neamțului; pp. 782—783, fragment în ortografie sîrbească, de la sfîrşitul sec. al XIV-lea; pp. 66—67 (nr. 29), ms. în ortografie rusească din sec. al XVI-lea, aflat în mănăstirea Agapia; p. 438 (nr. 133—440), text slavonesc în ortografie rusească, copiat în paralelă cu traducerea lui Udrişte Năsturel, la 1671, cu cheltuiala lui Petronie, arhimandritul Tismanei.

Texte greceşti: Fr. Boissonade, *Anecdota graeca*, 4, (1832), după două manuscrise din Paris; acelaşi text reprodus în Migne, *Patrologia series graeca*, 96, col. 857—1250; Sofronios Kehaioglu, Ἱστορία συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ διαλαμβάνουσα τὸν βίον τῶν ὁσίων πατέρων ἡμῶν Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ ἀνέκδοτος οὖσα ἐκδίδοται ἤδη ἑλληνιστὶ ὑπὸ Σωφρονίου μοναχοῦ Ἁγιορείτου ἐκ Ῥαιδεστοῦ Κεχαγιόγλου ἐπὶ τῇ βάσει μεμλραίνων τῆς ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει ἱερᾶς σκήτεως τῆς θεοπρομήτορος Ἄννης, Atena, 1884. Alte msse. din Muntele Athos semnalate de Spyr. P. Lambros, *Catalogue of the greeck manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, 1900, nr. 1072, 2949, 3074 (3), 3282, 3613, 3790 (4), 3897 (8), 4531 (3), 4581, 4582, 4583 (cu traducere în vechea franceză), 4584, 4585, 4965 (1), 5670, 6045 (2), 6078 (1), 6543.

Studii: F. Liebrecht, *Zur Volkskunde*, Heilbronn, 1879; E. Cosquin, *Études folkloriques, Recherches sur les migrations des contes populaires et leur point de départ*, Paris, 1922, pp. 27—49 (reprodus din *Revue des questions historiques*, octombrie, 1880); H. Zotenberg, *Notice sur le livre de Barlaam et Josaphat*, Paris, 1886; E. Kuhn, *Barlaam und Joasaph*, Abhandl. bayer Akademie, 20. Band, 1. Abt. (1894), pp. 1—88; G. Paris, *Poémes et légendes du moyen-âge*, Paris, 1900, pp. 181—214; H. Günther, *Buddha in der abendländischen Legende*, Leipzig, 1922. Expunere şi bibliografie privitoare şi la redacțiunile arabe, ebraice, georgiene, armene cf. în Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, pp. 890—891; J. Rendel Harris, *The Sources of Barlaam and Ioasaph* în *Bulletin of the John Rylands Library Manchester*, 9 (1925); Adhémar d'Alés, *L'apologie d'Aristide et le Roman de Barlaam et Josaphat* în *Revue des questions historiques*, 52 (1924), pp. 354—359; Gaster în *Literatura populară română*, pp. 32—53; în *Ilchester lectures on Greeko-Slavonic literatures*, pp. 111—112 şi în Gröber, *Grundriss der rom. Phil.*, pp. 285 — 415; N. Iorga, *Livres populaires dans le sud-est de l'Europe et*

* Astăzi în fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei R. S. România. V. şi pag. 111 din vol. al II-lea al acestei ediții.

surtout chez les Roumains. Quatre conférences données en Sorbonne (în *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine)*, Bucarest, 1928, pp. 40—50; Simonescu I. Dan, *Încercări istorico-literare*, Cîmpulung-Muscel, 1926, pp. 27—56; I. Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavismului*. Ed. Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1928, p. 373.

Cîntecul pustiei: *Melodia cîntecului*, aşezată pe muzică bisericească la A. Pann, *Cîntece de stea sau versuri ce să cîntă la naşterea Domnului nostru Is. Hs. Întîia oară tipărite cu adaos de cîntece morale*, Bucureşti, 1848, p. 96 (la p. 21 textul). A. Pann, *Versuri muziceşti*, Bucureşti, 1830 (p. 19—21); în notaţie muzicală modernă la C. Rădulescu-Codin şi D. Mihalache, *Sărbătorile poporului... culegere de prin părţile Muscelului*, Ed. Acad. Române, Buc., 1909, p. 101. *Textul* se află publicat după msse. în diferite variante: Gaster (după un ms. din 1784; după un altul de la începutul sec. al XIX şi după Anton Pann) în *Literatura populară română*, pp. 47—52; Gaster, *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, vol. 2 (1883), p. 321; Al. T. Dumitrescu, *Semănătorul*, I, v. 2, 1902, pp. 61—62, după o versiune copiată de popa Stan din Holbav (Ardeal), la 1672; generalul P. V. Năsturel, *Vieaţa sfinţilor Varlaam şi Ioasaf*, în prefaţă, pp. XXVIII—XXXI (după msse. din mănăstirea Sinaia, copiate de G. Dem. Teodorescu) şi pp. XXXVI—XXXVII, după ms. 1590 din B.A.R.; revista *Ion Neculce*, V (1928), pp. 18 şi 344 şi urm.; N. Drăganu în *Dacoromania*, V (1928), pp. 518—520, după un ms. din sec. al XVIII-lea. O variantă copiată de Ioniţă Copilul la 1756 în Moldova în ms. nr. 1629 din Biblioteca Academiei Române, f. 68 v. (cf. N. Cartojan, *Revista filologică*, Cernăuţi, I (1927), p. 197); revista *Ion Creangă*, V, p. 259 după un ms. din 1770.

S-au cules şi numeroase variante din popor: Gr. Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, I, 2, p. 1461, Teodoru Daulu, *Colinzi*, Arad, 1890, p. 17 (citat la Al. T. Dumitrescu, cf. mai sus); G. Tilinca, *Cîntece de stea culese din Oltenia*, Călăraşi, 1924, p. 14 (contaminat cu motivul călătoriei la rai şi la iad).

Prelucrări contimporane: M. Sadoveanu şi D. D. Pătrăşcanu, *Din vieţile sfinţilor, Sfintele amintiri*, Buc., Socec, 1926, pp. 65—139; Ioan Mihălcescu, *Varlaam şi Ioasaf*, (ed. Casa Şcoalelor; Biblioteca pentru popor; nr. 14), Bucureşti, 1921.

ARCHIRIE ŞI ANADAN

În anul 1850, Anton Pann, neobositul culegător şi răspînditor de literatură populară, publica un mic roman, *Învăţatul sau înţeleptul Archirie cu nepotul său Anadan*. Romanul a avut o soartă norocoasă: după 4 ani a fost din nou publicat şi, de atunci pînă în zilele noastre, diferite edituri — între care şi Casa Şcoalelor — îl retipăresc necontenit, răspîndindu-l în masele populare. Această poveste este una dintre cele mai interesante pe care vechiul Orient ni le-a transmis prin literatura slavă. Gaster, înaintea noastră, a arătat că Anton Pann n-a tradus acest text, ci că el circula în literatura noastră mai dinainte.

Cuprinsul. Înainte de a urmări originea acestui roman şi pătrunderea lui în literatura românească, iată în linii mari cuprinsul:

A fost odată, în părţile Răsăritului, un împărat, Sinagrip, care avea un sfetnic înţelept, cu numele Archirie. Acesta, ajuns la adînci bătrîneţe fără nici un copil, a adoptat pe nepotul său Anadan, rămas orfan de părinţi. Unchiul îşi creşte nepotul cu cea mai mare grije părintească şi, cînd copilul ajunse la vîrsta învăţăturii, îl încredinţă unui dascăl bătrîn ca să-l înveţe: « bucoavna, ceaslovul, psaltirea ».

După ce Anadan şi-a sfîrşit învăţăturile, cîte-i fuseseră orînduite la bătrînul dascăl, a trecut la unchiul său, Archirie, care, chemîndu-l în fiecare dimineaţă, îi dădea cîte o învăţătură de cum trebuie să se poarte în lume, ca să poată fi folositor lui însuşi şi altora.

În ţesătura romanului, învăţăturile lui Archirie formează un tot compact şi sunt alcătuite din proverbe, grupate în cicluri şi adaptate la diferite împrejurări ale vieţii. Redacţiunea siriacă, care se apropie mai mult de original decît toate celelalte versiuni cunoscute, cuprinde 95 de sentinţe; în versiunea românească, ele au fost reduse la 35.

După ce Archirie şi-a învăţat nepotul cum trebuie să se poarte în lume, crezînd că a sosit ceasul cînd poate să-şi odihnească bătrîneţele, l-a luat cu sine, ca să-l înfăţişeze împăratului. Aci, Archirie se rugă de stăpînul său, ca să primească în locu-i pe Anadan, care este tînăr şi vrednic a îndeplini toate slujbele, iar lui, care este slăbit de bătrîneţe,

să-i îngăduie a se retrage la casele sale. Împăratul se învoieşte şi Anadan rămîne la curte, încărcat din ce în ce cu mai multă cinste.

După trecere de mai multă vreme, Anadan însă, pune gînd rău unchiului său şi caută mijloace ca să-l răpue. Motivele însă, care au făcut să încolţească în sufletul lui Anadan ura şi l-au hotărît să pună la cale pinerderea binefăcătorului său, nu sunt clar lămurite în versiunea românească. Este aci o lacună pe care versiunea cea mai veche, în limba siriacă, o completează astfel:

Anadan, uitînd de învăţăturile date de unchiul său şi socotind că acesta s-a apropiat de mormînt, îşi însuşeşte turmele lui, îi risipeşte avutul şi-i bate, sub ochii lui chiar, robii cei mai credincioşi. Archirie, văzînd aceasta, se plînge împăratului, care dă poruncă să nu se mai atingă nimeni de avutul bătrînului, atîta timp cît el este în viaţă. Archirie, întorcîndu-se acasă, ia pe fratele mai mic al lui Anadan, pe Nadan, pe care începe a-l creşte cu aceeaşi afecţiune cu care crescuse pe Anadan. Acesta, prinzînd de veste şi temîndu-se să nu fie dezmoştenit, se duce la Archirie şi în urma unor lămuriri violente, pleacă mîniat, hotărît să-l răpună. În acest scop, el trimite unchiului său o scrisoare, plăsmuită ca din partea împăratului, prin care îi cerea ca, din clipa în care va primi-o, să-şi strîngă de sîrg toată oastea şi să vină spre scaunul împărătesc.

Archirie împlineşte porunca pe care o credea ca fiind a împăratului. Anadan însă, aduce la cunoştinţa lui Sinagrip vestea că Archirie a strîns oastea, că vine cu ea asupra cetăţii şi înfăţişează pe bătrînul său unchi ca pe un răzvrătit, care urmăreşte gîndul ascuns de a ucide pe împărat şi a-i lua tronul. Sinagrip, din înălţimea unui foişor, vede mulţimea de oaste revărsîndu-se asupra cetăţii şi, pe cînd era cuprins de spaimă, Anadan se oferă să se ducă singur la Archirie şi să-l înduplece a-şi lăsa oastea şi a veni singur la scaunul împărăţiei. Anadan, ieşind înaintea unchiului său, îi spuse că este trimis din partea

împăratului, ca să-i mulţumească pentru supunerea dovedită şi să-i comunice noua poruncă: oastea să rămînă pe loc, iar el să vină, împreună cu Anadan, înaintea lui Sinagrip. Nebănuind nimic, Archirie se înfăţişează înaintea împăratului, dar acesta, privindu-l cu ură şi imputîndu-i necredinţa şi trădarea, înainte ca Archirie să-şi revină în simţiri, îl osîndeşte la închisoare. Strîngîndu-şi apoi sfetnicii, împăratul, după propunerea lui Anadan, osîndeşte pe Archirie la moarte.

Armaşul însărcinat cu înfăptuirea osîndei, după stăruinţele lui Archirie, obţine de la Sinagrip îngăduinţa ca osînda să se săvîrşească la moşia condamnatului, unde să i se îngroape trupul ca să-l plîngă robii şi roabele. Pe drum, Archirie izbuteşte să convingă pe armaş — care, după cum aflăm din redacţiunea siriacă, datora viaţa sa bătrînului — ca să-l ascundă într-o hrubă tainică ce o avea la casele sale, iar în locul lui să taie capul unui osîndit la moarte, ce semăna aidoma cu el. Armaşul îndeplineşte dorinţa lui Archirie, iar curînd după aceasta, Anadan, venind la casa unchiului său, se instalează în ea şi se pune pe petreceri, risipind avutul bătrînului.

Nu mult după aceasta, faraonul Egiptului, aflînd de pieirea lui Archirie, pe care-l cunoscuse şi-l iubise, trimise solie lui Sinagrip, cerîndu-i ca: sau să-i trimează meşteri iscusiţi, cari să-i zidească o cetate spînzurată în văzduh, sau, dacă nu, să-i plătească tribut. Sinagrip adună toţi sfetnicii săi să se chibzuiască cu ei, dar nimeni, nici Anadan, nu sunt în stare, să-l scape din încurcătură. Atunci, împăratul, cuprins de adîncă mîhnire, îşi aduce aminte de înţelepciunea lui Archirie şi regretă pieirea lui. Armaşul, văzînd durerea împăratului, găseşte momentul prielnic ca să-i destăinuie că bătrînul sfetnic este încă în viaţă. Trimes în grabă, armaşul scoate pe Archirie din hrubă şi-l înfăţişează înaintea împăratului, viu, nevătămat. Împăratul dă ordin ca bătrînul să fie restatornicit în cinstea de mai înainte

și îi dă două săptămîni ca să-și revină în simțiri. Archirie, aflînd păsul împăratului, își pregătește cele necesare și pleacă în Egipt, sub numele de Abanam. Faraonul, nebănuind că solul lui Singapur este însuși Archirie, îl primește cu ironie și-i poruncește să-i facă 20 de funii de nisip ca să-și lege mînjii. Archirie ia un sfredel și găurește pereții grajdului în dreptul soarelui. Razele, pătrunzînd în grajd prin aceste găuri, rotesc nisipul stîrnit de Archirie în așa fel, încît păreau a fi niște adevărate funii de nisip. Faraonul, mulțumit de această ispravă, pretinde solului ca să-i care apă cu ciurul. « Dacă am fi în părțile de miazănoapte și dacă ar ninge zăpadă aici ca și acolo, nu numai cu ciurul, dar și cu carul, ți-aș putea aduce apă », fu răspunsul bătrînului sol. Faraonul, surprins de iscusința solului, îi poruncește să-i ridice cetatea. Archirie luă o ladă, în care așează un copil pe care-l învățase mai dinainte cele ce trebuia să facă. La ladă înhămă doi vulturi și doi șoimi. Copilul ținea într-o mînă o mistrie, într-alta o frigare lungă, întinsă în sus, în vederea vulturilor și a șoimilor. Archirie, ținînd de hățuri lada, slobozi vulturii și șoimii, cari se înălțară îndată după frigarea cu carne. Copilul începu să strige de sus « Dați-ne cărămidă, dați-ne var, că șed meșterii fără lucru ». « Iată-ți meșterii, împărate, zise Archirie, trimite-le cărămidă și var ca să-ți zidească cetatea ». Împăratul se arătă mulțumit de această dezlegare a enigmei propusă de el și, după ce puse solului mai multe ghicitori, care fură toate dezlegate, recunoscu în el pe Archirie și, binecuvîntîndu-l pentru înțelepciunea lui, îl trimite la împăratul Sinagrip cu cinste și daruri.

Archirie, întorcîndu-se la Sinagrip, cu misiunea împlinită, fu dăruit cu multe daruri, dar el le dete toate armașului care-i scăpase viața. Ceru numai pe nepotul său Anadan, ca să-i desăvîrșească învățătura, fiindcă, zicea el, nu-l învățase destul.

Archirie, luînd pe Anadan, se retrase la moșia sa, și-și bătea nepotul în fiecare zi, dîndu-i o nouă serie

de învățături, cu imputări privitoare la nerecunoștință.

Acest roman cuprinde, după cum s-a văzut mai sus, două elemente deosebite: 1, *elementul narativ:* peripețiile vieții lui Archirie, rolul lui precumpănitor la curtea lui Sinagrip, căderea lui prin viclenia lui Anadan, restabilirea în cinstea de la început, victoria din Egipt și pedepsirea lui Anadan; 2, *elementul didactic:* sentințe date de Archirie lui Anadan, sub formă de învățăminte și enigme, propuse și dezlegate de acela în Egipt.

Lăsînd la o parte enigmele dezlegate de Archirie în Egipt, care în redacția noastră sunt reduse la două, elementul didactic este grupat în două mari grupe și încadrat în viața lui Archirie, în două momente deosebite: primul, la început, în epoca copilăriei lui Anadan, al doilea, la sfîrșit, după restabilirea lui Archirie. Primul are un caracter exclusiv didactic și este alcătuit din proverbe grupate în cicluri privitoare la călăuzirea în viață. Redacțiunea siriacă, care se apropie mai mult de original decît celelalte versiuni cunoscute, cuprinde 95 de cicluri de sentințe; în versiunea românească, ciclurile au fost reduse la vreo 35 și sunt referitoare la teama și pietatea oamenilor față de Dumnezeu, la cinstea și respectul cuvenit părinților și mai marilor noștri, la lăcomie și zgîrcenie, la călătorie și primirea oaspeților, la cariera în viață, la însurătoare etc., precum:

« Cinstește pe părinții tăi și pe cei bătrîni, căci și tu poți să fii bătrîn; și ceea ce nu-ți place să-ți facă alții ție, nu face nici tu altora. Că toată fapta își are răsplata. Fii recunoscător făcătorilor tăi de bine în timpul cînd ai avut trebuință de dînșii și nu-i uita în timpul fericirii tale; că nu știi cum se întoarce soarta care umblă ca o roată; ea astăzi te înalță ca în dulap și mîine te dă peste cap. »

. . . .

« Ferește-te de certe și judecăți, că totdeauna e mai bună o învoială strîmbă decît o judecată dreaptă, nici te amesteca în cearta altora, căci mulți sunt cari caută gîlceavă cu lumînarea, și te pomenești că-ți umple ceafa de pumni și spatele de ciomege, și pînă la împăratul suferi încăeratul. »

A doua grupă de sentinţe, aşezată la sfîrşitul povestirii, după triumful din Egipt, se referă mai toată la viclenie şi nerecunoştinţă şi cuprinde numeroase aluzii şi comparaţii din viaţa animalelor — adevărate fabule:

« Tu ai făcut cu mine, ca oarecînd un măgar, ce îl legase stăpînul său cu o funie slabă şi el, rupînd-o, plecase pe drum în voia lui, pînă cînd l-a întîlnit un lup şi i-a zis: — Cale bună, jupînule măgar; iar el i-a răspuns: — Aşa cale bună să aibă stăpînul meu, că nu m'a legat bine să şez în grajd, ca să nu mă întîlnesc cu tine, să mă hiriteşti. Pentru că ştia că o să facă praznic din carnea lui, precum îl şi mîncă îndată... »

....

« Unele îmi vorbeşti din gură şi altele ai în cuget, ca şi un lup odinioară, carele se luase după oi şi ciobanul îl întrebă: — Ce vrei, lupule? Iar el răspunse, zicînd: — Nimic, decît mă dor ochii şi viu în urma turmei tale, că parcă îmi vine mai bine şi mă lecuesc din praful care se ridică de picioarele oilor, iar el nu venia decît să răpească vreun miel. »

....

« Lupul părul îşi leapădă, dar năravul nu şi-l lasă. Şi tu asemenea ai făcut cu mine: ca pe lupul cînd l-a dat să înveţe carte. Dascălul îi zicea: A, B, C, D [1], iar el zicea: Oaie, miel, capră, ied. — Nu aşa lupule, îi zicea dascălul, ci zi bine, cum zic eu. Iar lupul îi zice: — Ci ai de mă învaţă mai curînd şi isprăveşte, că uite se apropie oile de crîng. » [2]

Elementul acesta didactic, deşi este întreţesut în fondul narativ, alcătuieşte cu toate acestea un tot întreg, care, în unele literaturi a dobîndit o importanţă precumpănitoare. Aşa de pildă, în versiunea armenească povestea este intitulată *Maximele şi înţelepciunea lui Ahikar;* în alte literaturi, elementul didactic a fost despărţit de cadrul narativ şi alcătuieşte un întreg de sine stătător, precum într-o versiune arabă care a fost tradusă şi în limba etiopiană.

---

[1] În textul chirilic al lui A. Pann, de care ne folosim aci: А, Б, В, Г.

[2] Tema a fost versificată de Marie de France, *D'un prestre qui mist un loup à lettre*, ed. Roquefort, Paris, 1820, pp. 345—346.

Originea. Problema originii acestei cărţi poporane a dat mult de lucru orientaliştilor. Georg Hoffman, Kuhn *(Byz. Zeit.*, 1892, 127) şi Meissner o socotesc ca un produs tîrziu al unui creştin sirian; Harris, Halévy, Daschian, Ginzberg, ca o operă iudaică; Lidzbarscki, Reinach, Bousset, Fr. Nau, ca o plăsmuire alcătuită în lumea păgînă, Siria, Persia sau Babilonia.

Fapt este că povestea lui Ahikar era răspîndită în literatura ebraică din secolul al II-lea, cînd autorul anonim al *Cărţii lui Tobie* a introdus-o în urzeala povestirii sale. Într-adevăr, în *Cartea lui Tobie*, aşa cum se prezintă în cele mai vechi redacţiuni ale *Vechiului Testament* — *Vulgata* şi *Codex Sinaiticus* — prezintă, în trei pasagii diferite ale textului, reminiscenţe din viaţa lui Archirie. Astfel, într-un loc este amintită funcţia de mare cancelar, păstrător al peceţii regale, pe care Ahikar o îndeplinea la curtea regilor asirieni din Ninive: Sennaherib şi Asarhaddon, într-un alt pasagiu este pomenit nepotul lui Archirie, Nadab, iar în sfaturile pe care Tobie le dă fiului său pe patul morţii, se află un rezumat al vieţii lui Archirie:

« Vezi, fiule, ceea ce Nadab a făcut lui Ahkar, care îl hrănise: nu l-a scoborît de viu sub pămînt? Şi Dumnezeu l-a răsplătit după răutatea lui. Şi Ahikar a revenit la lumină şi Nadab a intrat în întunericul cel veşnic, pentru că a încercat să răpună pe Ahikar... A ieşit din cursa pe care i-a întins-o Nadab şi Nadab a intrat în cursa morţii. »

Dar numele lui Archirie era cunoscut în acelaşi timp şi în lumea grecească, înaintea erei creştine. Geograful Strabo, care se naşte cu 60 de ani înainte de era creştină, vorbeşte într-un loc de Ahikar, ca de un mare înţelept din şcoala astronomilor « Borsipenieni » [1] din Babilonia. În veacul al III-lea d. Chr., Clement din Alexandria, vorbind de Democrit, întemeietorul şcoalei atomiste (sec. al V-lea a. Chr.), spune că a împrumutat operile lui morale de la babi-

---

[1] Fr. Nau, *op. cit.* <mai jos>, p. 47.

lonieni și că a inserat în scrierile lui traducerea stelei lui Ahikar [1].

Știrile, păstrate deci de scriitori greci, concordă cu datele *Bibliei*, înfățișîndu-ne pe Ahikar ca pe un înțelept din străvechiul Babilon.

Problema privitoare la originea acestui roman a căpătat în timpurile din urmă o lumină nouă prin dezgropările făcute pe valea Nilului, în anii 1906—1907, de o misiune arheologică germană. Într-o insulă de lîngă cataractele Nilului, acum acoperită de palmieri — dar pe care se afla odinioară orașul Elefantina, cu o garnizoană militară, avînd pe timpul stăpînirii persane în Egipt un însemnat contingent de mercenari evrei — s-a descoperit un papirus din secolul al V-lea înainte de Hristos. Papirusul, compus din două suluri mari, conține partea narativă a romanului și poartă titlul: *(Acestea sunt) maximele lui Ahikar, un înțelept și zelos scriitor, prin care a învățat pe fiul său...* Peripețiile povestei sunt însă expuse în acest papirus la persoana I-a. Archirie însuși, care se dă ca purtător al peceților regale sub regii asirieni Sennaherib (705—681) și Asarhaddon (681—668), își povestește necazurile cu Nadan. Între cele două suluri se află o lacună, iar partea finală a *romanului lui Archirie*, călătoria în Egipt și dezlegarea enigmelor — parte care ridică o problemă din cele mai interesante în istoricul textului — s-a pierdut. Textul este scris în limba arameană, cel mai nordic din idiomele semitice. Această limbă era foarte răspîndită pe timpul regilor asirieni și devenise, pe timpul marelui imperiu persan, limba oficială întrebuințată pentru partea de vest a statului, nu numai în raporturile cu popoarele semitice,

[1] Opera parenetică a lui Democrit, cîtă ni s-a păstrat în Stobaios, înfățișează cîteva puncte comune cu maximele lui Archirie; paralelismul este însă mai evident între maximele lui Archirie și ale lui Menandru (sec. al IV-lea), prietenul lui Epicur, mort înecat în golful Athenei. Vezi textele paralele la François Nau, *Histoire et sagesse d'Ahikar l'Assyrien*, pp. 39—45.

ci și cu Asia Mică și Egiptul. Prin această străveche redacțiune arameană, numele proprii ale romanului, care în linii mari sunt identice în toate versiunile, se lămuresc pe deplin, după cum a arătat-o Fr. Nau, și ele dovedesc originea asiriană a textului. Astfel, numele *Ahikar* — Archirie din versiunea noastră — este o formațiune din « Ah-ia-qar », care se întîlnește în onomastica asiro-babiloniană din epoca Sargonizilor și înseamnă « frate scump »; *Nadan*, nepotul lui Archirie (în redacțiunea slavă și românească, Anadan) este înrudit — dacă nu e același — cu numele asirian « Nadin » și derivă din rădăcina asiriană « nadanu » = a da; *Nabuzardan*, numele fratelui lui Archirie corespunde numelui « Nabu-zĕr-iddin » (Nabu a dat un vlăstar) din documentele asiriene.

Romanul a fost plăsmuit, dar, în secolul al VI-lea anterior erei creștine, avînd la bază, după Fr. Nau, un substrat istoric, după Eduard Meyer, o tradiție populară (cf. bibliografia). Venind din așa de mari adîncimi de timp, trecînd de-a lungul veacurilor, romanul acesta a pătruns în literatura noastră, unde a rămas pînă astăzi o carte populară, destul de răspîndită.

Romanul în literatura românească. La noi a venit de la slavi.

Istoria lui Archirie a fost tradusă în limba slavă, în secolul al XI-lea sau al XII-lea, în Macedonia sau în partea sudică a Bulgariei și anume, după cercetările învățatului rus A. Grigoriev, nu direct din grecește, ci prin mijlocirea unui text armenesc. Traducerea, scrisă în glagolitică, s-a răspîndit la toți slavii din Balcani, căci se găsește într-un ms. glagolitic din anul 1468 și într-unul chirilic din Ragusa catolică (1520). Textul lui *Archirie* a fost publicat într-o traducere rusă de Tihonravov (vezi bibliografia), iar în traducere germană de Jagić, în *Byz. Zeitschr.*, I, pp. 10—126.

După o versiune slavă s-a făcut traducerea românească prin sec. al XVII-lea. Cipariu în *Principii de limbă* (p. 167), citează un ms. din sec. al XVII-lea. Gaster a publicat, într-o traducere engleză (vezi mai jos în bibliografie), textul românesc, după un ms. din 1784, de care se folosește și în *Literatura populară română.* În Biblioteca Academiei Române se găsesc însă, pînă acum, vreo 12 manuscripte. Dintre acestea, cel mai vechi, scris în anul 1717, de « Reséțe logofătului Staicului sinŭ Vasile Ieromonah, cînd au fost năstavnic la mănăstirea Aninoasa », se află acum la Moscova *. Pentru reconstituirea prototipului românesc, aceste manuscripte își au importanța lor netăgăduită, fiindcă unele prezintă variante interesante.

Astfel, unele, ca de ex.: ms. 4104, căruia îi lipsește începutul, a păstrat din prototipul slav cîteva trăsături care s-au pierdut în celelalte. În versiunea acestui ms. soția lui Archirie trăiește și, în vremea de urgie, cînd bătrînul se zbate, ascuns în groapă, aceea care-l hrănește, este « jupîneasa lui ». Același ms. a mai păstrat, ca de altfel și ms. 3170, încă una din întrebările, cu care faraonul pune la încercare istețimea lui Archirie: « Și zise faraonul: dar eu cu cine mă potrivesc? Iar Archirie zise: cu soarele te potrivești, Măria ta. — Dar slugile mele cu cine se potrivesc? Iar el zise: Cu razele soarelui seamănă.» (f. 100 v.).

Manuscriptul prezintă însă și cîteva prelucrări proprii, interesante încercări de adaptare la viața noastră socială de pe vremuri. Astfel, cînd armașul obține de la împărat ca Archirie să fie decapitat la « moșia lui », textul adaogă: « ca acolo să-l *slujească popii lui*, să-l plîngă jupîneasa lui și robii lui și să-l *îngroape* în *biserica lui* ». Încheierea din acest ms. este și ea mai compatibilă cu situația și demnitatea bătrînului, căci povestește textul: « Și-l duse la cetatea lui Archirie (pe Anadan); și bătu un stîlpu în mijlocul curții și-l legă pe nepotul-său, Anadan, de stîlpul acela cu mîinile înapoi, ca pe un dușman și *puse Archirie doi vizităi de-l băté* cu bice de două părți. »

* Astăzi în fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei R. S. România. V. și pag. 111 din vol. al II-lea al acestei ediții.

Romanul a avut o mare răspîndire la noi și a lăsat urme cari dăinuiesc pînă astăzi. Gaster în *Journal of the Royal Asiatic Society* a arătat că o bună parte din maximele lui Archirie au trecut în nuvela lui C. Negruzzi: *Păcală și Tîndală.* Anton Pann, care a prelucrat *romanul lui Archirie*, și-a sporit și el colecția de proverbe *(Povestea vorbii)* cu elemente împrumutate din Archirie; alte sentințe ale înțeleptului asirian își găsesc paralele interesante în colecția lui Zanne. De altă parte, ghicitoarea pusă de faraonul Egiptului lui Archirie: « Am un copac cu 12 ramuri » este o ghicitoare foarte răspîndită la noi, care de la Ispirescu [1] încoace a fost culeasă de o mulțime de folcloriști și a răzbătut pînă și în cărțile de cetire pentru clasele primare [2].

În sfîrșit, *povestea lui Archirie* simplificată și prelucrată de V. A. Urechia, și-a găsit și ea adăpost în cărțile didactice [3].

BIBLIOGRAFIE

Texte tipărite: ***Înțeleptul Archir cu nepotul său Anadan, tipărit întîia oară de Anton Pann***, București, în tipografia lui Anton Pann, 1850 (cu chirilice), 38 p. în 16°. Ediția are la sfîrșit următoarele versuri: « Cuvintele unui tînăr în časul cel de pe urmă al vieții sale », p. 39; « Nestatornicia lumii », p. 43; « Altul », p. 44. A doua ediție a apărut, cu același cuprins, în 1854, tot în tipografia lui Anton Pann.

[1] Cf. *Abecedar* lucrat de N. Gh. Dinescu, Maria Dinescu și D. Ionescu, București, 1926, p. 133.

[2] Gh. Cherciu, Gh. Dinescu, D. Ionescu și V. Enescu, *Carte de citire pentru clasa III-a primară*, Buc. 1927.

[3] *Țară fără bătrîni*, cf. și I. Suchianu și M. Stroiescu, *Carte de citire și gramatica pentru cl. II-a secundară.*

De atunci se republică necontenit de diferite case de editură: Alcalay (în « Biblioteca pentru toţi », nr. 79, la un loc cu *Nastratin Hogea); Cartea Românească*: (« Pagini alese din scriitorii români », nr. 26, la un loc cu un fragment din « *Povestea vorbei* »: trei mincinoşi, despre vorbire, despre minciuni); Steinberg (cu adaosul: « De ce n-au ţiganii biserică »).

Gaster a publicat o versiune românească după un ms. din 1784 în *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1900, pp. 301—319.

Manuscripte inedite din Biblioteca Academiei Române. Descrise în I. Bianu: *Catalogul manuscriptelor*, I şi II, (vol. II în colaborare cu R. Caracaş): nr. 44 *Învăţătura lui Archirie cînd au învăţat pă nepotul său Anadan* sec. al XVIII-lea (I, p. 105); nr. 274, f. 149 v.—152: *Învăţătura şi înţelepciunea lui Archirie pré înţeleptul, pentru nepotu-său Anadan* (I, p. 623); nr. 476, f. 76—84: *Povestea lui Archirie înţeleptul* (II, p. 209); nr. 577, f. 61—69: *Învăţătura lui Arîchiria cumŭ învăţa pre nepotu său Anadanŭ, adecă cum Archirie învăţaïu pre nepotulŭ mieu pre Anadanŭ, nepotu de sor. Nedescrise în catalog:* nr. 1867, f. 222 şi urm., fragment, fără început şi fără sfîrşit, copiat de « Reseţe logofătului Staicului sinu Vasilie ieromonah, cînd au fost năstavnic la mănăstirea Aninoasa leat 7225 » (cf. N. Cartojan, *Alexandria în lit. rom.*, 1910, p. 35); nr. 4104, *Istoriïa lui Anadan cu unchiaşul Archirie*, copiat de « Enachi sin Hagi ot Tighine în dughiana jupînului Theodor Dorobăţul, la leat 1777, la Eşi »; nr. 3170, f. 84 v.—90 v.: *Istoriïa lui Archiriïa pre înţeleptulŭ*, copiat de « Gheorghiia Popovici Cucuian, lăcuitor în Pauşe » (cf. N. Cartojan, *op. cit.*, p. 35); nr. 1286, f. 7—18 v.: *Istoriia lui Archirie, cum au păţit cu nepotu-său Anadan că i-au făcut rău pentru bine, şi l-au ağuns rău pentru rău, şi l-au bătut Archirie pîn l-au omorît*, text copiat la 1788 de « Miron logofătu »; nr. 3181, f. 28—34 v.: *Începere aceştii poveşti a lui Archirie filosoful cu nepotul sieu Anadan în zilele lui Asanagrip împăratul în ţara Dorului*, copiat de Ioan Petrovici din Gavojdia (Banat), la 1825; nr. 3355, f. 162 r.—166: *Istoriialui Arghiri ci au datŭ pre nepotul său Anadan să slujească la împăratul*, copiat de Eftimi Crăciun pe la 1800; nr. 2375 în 8° fragment f. 4—7 (după paginaţia copistului), începe de la: « Cînd au învăţat Archirie pe Anadan... »; nr. 3013 copiat în 1814 (nota pe scoarţă); un ms. din sec. al XVIII-lea, semnalat de N. Drăganu în *Dacoromania*, III, p. 245, nr. 12.

Versiuni slave: N. Costomarov şi Pypin, *Памятники старинной русской литературы*, S. Petersburg, 1860, t. II, pp. 359—370. B. Anghelov şi M. Ghenov, *История на Българската литература*, t. II, Sofia, 1922, pp. 313—320. Milan Rešetar, *Либро од мнозијех разлога дубровачки кирилски зборник од г. 1520* (în *Сборник за Историју, језик и књижевност српског народа. Прво одељење Книга*, XV, Belgrad 1926, pp. 48—55 după ms. Kukuljević din 1520). Textul slav tradus în limba germană de V. Jagić, *Der weise Akyrios* în *Byzantinische Zeitschrift*, I, 1892, pp. 107—126.

Versiuni orientale: siriacă, F. C. Conybeare, J. Rendel Harris and Agnes Smith Lewis, *The Story of Ahikar from the Syriac, Arabic, Armenian, Ethiopic, Greek and Slavonic versions*, Londres, Cambridge Glasgow, 1898; François Nau, *Histoire et sagesse d'Ahikar l'Assyrien (fils d'Anael, neveu de Tobie). Traduction des versions syriaques avec les principales différences des versions arabes, arménienne, grecque, néosyriaque, slave et roumaine*, Paris, 1909, Letouzey et Ané (în *Documents pour l'étude de la Bible* publicate sub direcţiunea lui François Martin). Versiunea arameană din secolul V anterior erei creştine, care este de o deosebită importanţă pentru istoricul textului a fost publicată de Eduard Sachau, *Aramäische Papyrus und Ostraka aus Elephantine. Altorientalische Sprachdenkmäler aus einer jüdischen Militärkolonie des 5. Jahr. vor Chr.* Leipzig, 1911, tabla 40—57, text ebraic şi traducere germană.

Studii: M. Lidzbarski în *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*, t. XLVIII (1894), pp. 671—675, susţine că *povestea lui Ahikar*, anterioară *Cărţii lui Tobie*, a fost scrisă în ebraică; E. J. Dillon, *Ahikar the wise, An ancient hebrew folkstory* în *The contemporary Review*, 1898, pp. 362—386, cu prilejul publicării unor recenziuni siriace crede că romanul nu are nici un fond istoric şi a fost scris în secolul al III-lea a. Chr. în ebraică; F. C. Conybeare, J. Rendel Harris and Agnes Smith în prefaţa la ediţia de texte amintită mai sus; E. Cosquin în *Revue biblique*, VIII (1899), pp. 50—82, *ib.* 1898, pp. 510—531, susţine că povestea este o temă folclorică din ciclul « mortul recunoscător », că ea se găseşte şi în India, că la origine a fost politeistă şi în urmă adoptată monoteismului şi literalizată; Th. Reinach, *Une conte babylonien dans la littérature juive: le roman d'Akhikhar* în *Revues des études juives*, t. XXXVIII (1899), pp. 1—13, este o poveste de obîrşie babiloniană — poate un mit solar — tradusă de evrei înainte de sec. al II-lea a. Chr.; J. Halévy în *Revue sémitique* (1900), pp. 23—77, combate teza lui Reinach, susţinînd că legenda este de origine arameană; Paul Marc, *Die Achikar-Sage ein Versuch zur Gruppierung der Quellen* în *Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte*, Berlin, 1902, pp. 393—411; 1903, p. 52, romanul este alcătuit din 2 elemente diferite: 1. partea biografică; 2. proverbele; P. Vetter, *Das Buch Tobias und die Achikar-Sage* în *Theolog. Quartalschrift*, 1904, pp. 321 şi 512; 1905, pp. 321 şi 497, traducînd în germană versiunea armeană susţine că romanul a fost scris între secolul I a. Chr. — III

p. Chr. de un evreu, care a avut ca bază o carte mai veche de origine babiloniană, scrisă probabil în arameană; François Nau, în introducerea la ediţia de texte amintită mai sus, conchide că Ahikar a fost un personagiu care a trăit în Babilonia, că opera a fost scrisă poate chiar de el în limba arameană în sec. al V-lea, că partea finală (călătoria în Egipt) a fost adăugată ulterior. Pentru versiunea arameană din papirusul de la Elefantina, în afară de Eduard Sachau menţionat mai sus la versiuni orientale vezi şi dr. Arthur Ungnad, *Aramäische Papyrus aus Elephantine*, Leipzig; Eduard Meyer, *Der Papyrusfund von Elephantine*, Leipzig, 1912, pp. 102–128; Smend, *Alter und Herkunft des Achikar-Romans und sein Verhälnis zu Aesop. Beihefte zur Zeitschrift für die alttest. Wissenschaft*, XIII (1908), pp. 55–125.

Despre fabula romanului în legătură cu literatura similară a Babiloniei, cf. cîteva note la Erich Ebeling, *Die babylonische Fabel und ihre Bedeutung für die Literaturgeschichte*, (în *Mitteilungen der altorientalischen Gesellschaft*, II Band, Heft 3), Leipzig, 1927, pp. 14–40.

Despre un episod din *Archirie* în versiunile occidentale ale *romanului lui Alexandru* şi în arta medievală: Gabriel Millet, *L'ascension d'Alexandre* (Extrait de la revue *Syria*, 1923) Paris, 1923, cu deosebire pp. 113–120.

M. Gaster, *Literatura populară română*, pp. 104–113; N. Iorga, *Livres populaires dans le sud-est de l'Europe et surtout chez les Roumains* în *Bullet. de la sect. hist. de l'Acad. Roumaine*, Buc., 1928, pp. 33–34.

Despre legăturile *romanului lui Archirie* cu *viaţa lui Esop* ne vom ocupa în volumul II.

ÎNCHEIERE

Literatura populară scrisă începe la noi curînd după traducerea primului ciclu de cărţi sfinte, cu viziunile apocaliptice. Aceste texte eshatologice nu pot fi puse însă în legătură cu mişcarea bogomilică. Ele îşi făcuseră apariţia în literaturile creştine cu multe veacuri înainte de răspîndirea ereziei în Balcani şi, departe de a vădi principiile sectei, cuprind dogme care vin în contradicţie evidentă cu concepţia fundamentală a bogomilismului. Părerea învăţaţilor slavi de acum mai bine de 50 de ani, îmbrăţişată de Hasdeu şi Gaster şi admisă încă la noi, cred că nu mai poate fi susţinută astăzi, cînd în urma luminilor aduse de istoricii literaturilor creştine, chiar învăţaţii sud-slavi au început să renunţe la ea. Această literatură apocaliptică, în deplină consonanţă cu atîtea scene zugrăvite pe pereţii exteriori ai vechilor mănăstiri şi biserici, vădeşte o tendinţă unitară: aceea de a da sufletelor şovăielnice, pe cărările pline de ispite ale acestei vieţi trecătoare, un reazim moral.

De la literatura apocaliptică s-a trecut apoi la legendele biblice privitoare la *Vechiul* şi *Noul Testament*, la miracolele hagiografice, la literatura astrologică de prevestire, pentru a se ajunge, în sfîrşit, la romanele populare cu intriga complicată şi acţiunea dezvoltată. Literatura poporană scrisă a mai fost îmbogăţită în epoca influenţei slave şi prin cîteva legende din folclorul bizantin (de ex. *legenda Casiei)*, cuprinse în *Cronograful lui Moxa*, dar întrucît elementele apocrife şi populare sunt mult mai numeroase şi mai interesante în *Cronografele lui Cigala* şi *Dorotei de Monembasia*, care se traduc în a doua jumătate a sec. al XVII-lea din greceşte, am preferat — pentru

a nu ne repeta — să tratăm această chestiune în partea a doua a lucrării noastre. Este foarte probabil că literatura populară din epoca slavă a fost mai bogată decît am putut-o noi înfățișa în paginile precedente. Multe texte însă s-au pierdut. Altele apar în copii așa de tîrzii, încît numai monografii speciale, întemeindu-se pe colaționarea atentă a tuturor copiilor și pe confruntarea lor cu originalele bizantino-slave, ar putea decide dacă sunt traduse în epoca slavonismului sau mai tîrziu. De ele ne vom ocupa în vol. al II-lea.

Legendele religioase apocrife și cărțile populare au pătruns așa de adînc în viața sufletească a poporului nostru, încît au lăsat urme care dăinuiesc pînă astăzi în pictura religioasă și în arta populară, în tradiții și superstiții, în colinde și descîntece, în basme și proverbe, ba chiar, după cum s-a văzut, și în toponimia și onomastica populară.

În tot cursul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a celui de al XVII-lea, literatura poporană scrisă se alimentează la noi din izvoare sud-slave.

Cultura slavonă însă, întreținută în mănăstirile noastre multă vreme prin pribegii sud-dunăreni, intră, de pe la jumătatea veacului al XVII-lea, în agonie și la noi, în urma stingerii — sub apăsare turcească — a focarelor de cultură slavă din țările balcanice.

Către sfîrșitul domniei lui Matei Basarab, mitropolitul Ștefan, îngrijorat de necunoașterea limbii slave de către preoți, pune sub teascul tiparului trei cărți necesare cultului divin: *Pogribania preoților*, 1650, *Mistirio sau Sacrament* (taina botezului și a mirului), 1652, și *Tîrnosania bisericilor*, 1652, în care rugăciunile sunt tipărite, potrivit tradiției, în limba slavă, dar indicațiile — tipicul — sunt traduse în limba română. În prefața prin care însoțește aceste texte, mitropolitul țării explică astfel motivele care l-au îndemnat la aceasta.

«. . .și văzandŭ iară cum au creștinii țărei inputare și preoții, mai vrâtos, de cătră hulniciĭ dă lége, cum pentru grosimea și grubia nu știm sluji tainele sfintei besérici, și strigă toți că am uitat cinurile, socotealele obrășirile, chipurile și nemeririle și toate rînduialele și tipicurile sfintelor taini, pentr-acéia. . . gîndiĭu să iau înputarea batjocoririlor de asupra acestei țărișoare. . . » și astfel a «tipărit, nu cum au fost pînă acmu slovenéște tipicurile, carele nu le pot ști cinstiții și cuceriții preoți. . . ce tot rumînéște».

Aceeași stare de lucruri o constată și mitropolitul Dosoftei în Moldova. Întemeindu-se pe scrisorile apostolului Pavel către evrei (III, 29) și către corintieni (I, 14), el devine adept convins al ideei de naționalizare a serviciului divin.

În locul influenței slavone, se înrădăcinează la noi, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, influența culturii grecești, care ajunge punctul ei culminant în epoca domniilor fanariote, cînd limba greacă pătrunde în biserică, în cancelariile domnești, în școli și în saloane.

Este greu de stabilit o graniță precisă între aceste două epoci de dezvoltare ale literaturii noastre vechi. De fapt, încă din epoca slavonismului se ivesc traduceri din limba greacă (de exemplu: *Pravila lui Vasile Lupu*, tradusă de Eustratie logofătul, din grecește), de altă parte, cărturari cunoscători și traducători de texte slavonești se găsesc și în epoca de plină expansiune a influenței grecești.

În sfîrșit, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, își face drum în cultura noastră un curent de influență rusească care, deși uneori își pierde urma subt covîrșitoarea influență grecească, totuși, cînd și cînd, apare la suprafață, mai ales în epoca de ocupație rusească a Principatelor române. Dar acest curent, care va îmbogăți literatura noastră populară cu texte noi, ca de exemplu *Minunile Maicii Domnului*, va fi studiat împreună cu faza de tranziție de la epoca influenței slave la epoca influenței grecești în volumul al II-lea al lucrării de față.

Literatura poporană ia un nou și puternic avînt către sfîrșitul sec. al XVII-lea.

Contactul cu literatura greacă deschide drumuri noi și pentru curentul poporan scris. Textele apocrife, traduse după originale slavone defectuoase, sunt înlocuite cu versiuni mai complete și mai clare, traduse din grecește; legende și evanghelii apocrife, necunoscute în perioada slavonismului, sunt traduse acum pentru întîiași dată, iar romanul popular se îmbogățește cu elemente noi și variate, dintre care unele veneau tocmai din literatura evului mediu occidental.

Literatura populară scrisă, din epoca studiată aci, a avut însă o importanță deosebită în evoluția literaturii noastre vechi. Dezvoltîndu-se potrivit cu năzuințele sufletului romănesc de pe vremuri, ea a avut la început un caracter religios, a căpătat apoi în sec. al XVI-lea un caracter eroic și a dobîndit, în sfîrșit, în secolul al XVII-lea, o pronunțată notă didactică. De aceea, cărțile populare au fost mult răspîndite; ele au format literatura de predilecție a tuturor claselor sociale, au dezvoltat gustul pentru cetit, au contribuit la îmbogățirea lexicului și la mlădierea frazei și au pregătit, în parte, formarea stilului narativ, care va culmina în opera cronicarilor.

A N E X Ă

INDICE DE CĂRȚI OPRITE

Ms. nr. 1570 din Bibl. Acad. Rom.

(Tradus « de pre limba slovenească » de « *Staico grămăticul* și slujitoriŭ Besearecii Domnești » din Tîrgoviște, la 1667—1669). Vezi mai sus p. 34.

Cărțile ceale minciunoase, pre care nu se cade a le ținea și a le ceti direptŭ credincoșii Hristiani, iară sîntŭ acestea:

Cei tocmiți Psalmi ai lumii, care sîntŭ aceștea: **грѣдите вси вѣрнїи.** Și altă: **грѧдите.** Şi **крстꙋ твоемꙋ вбдрꙋзившꙋ сѧ на земли.** Patriarșii: Adam, Enoh a lu Sithŭ rugă; a lu Adam zavĕt[1]; Psalmii lu Solomon; A lu Moysi zabĕt; a lu Ilie descîntare; a Isaie vedeare[2]; și a lu Iacov poveaste. A lu Petru descîntare. Umblările[3] apostolilor; a Varnavei poslanie[4], a lu Pavel apostolŭ facere ce e mincinoasă; a lu Pavel descîntare. Evanghelie de la Varnava. Evanghelie de la Thoma Paralipomena ce au trimes pe un vultur în Vavilon către Ieremiia.

Săntŭ ș'alte multe de cuvintători minčunoși tocmite, care săntu aceastea:

Întrebările lu Ioan Bogoslav care zice: **слышив праведны Iωане**[5]; iar ale lui întrebări cătră Avraam de sufletele direpților; ale lui Vartolomei întrebări cătră Preacista, cum au născut pe Hristos. Epistoliia de duminecă și de lemnul crucii ce e mințită. Umblarea lu Petru după înălțarea Dom-

---

[1] Testament.

[2] видѣнїє = vedenie, apocalips.

[3] slav. обходи = perregrinatio.

[4] Scrisoare.

[5] Auzi prea dreptule Ioane *(Pseudo-Apocalipsul lui Ioan).*

nului. Cum au vîndutŭ pe Hristos cocon. Şi ce peşti pe uscat au umblat. Coconiĭa [1] lu Hristos. A Preacistii umblare pre la munci. Căpăţina lu Adam, ce doisprăzeace slujitori într-însa şi şaptezeci de împăraţi suptŭ dînsa au şezut. Numele îngerilor. Pricea lu Hs. cu diĭavolul. De slujba tainilor lu Hs., ce au mîncat la prînzŭ şi poarta cerĭului se-au închis; şi îngerii pre popa l-au blăstemat. De un Macarie pustilnic, călugăr al Rimului, ce au mersŭ trei călugări la dinsul, doosprăzeace mile de raĭu.

De Kitovras şi de ale lu Solomon mincinoase judecăţi; şi de doosprăzeace scări a lu Iacovlin ce le grăescŭ. Cîntecele lu Davidŭ. De cîntarea lu Sofonie. De lemnul crucii. Cum au pus pe Hs. între popi, şi cum Hs. cu plugul au aratŭ; ačasta popa Eremiia bulgărescul o au minţit.

Sîntŭ şi de munci cu minciună alcătuite, iar nu aşá precum sîntŭ, de se ceteascŭ la Mineae şi la proloage scrise: muncirea lu Gheorghe, care zice de Dadiĭan împăratŭ muncitŭ; muncirea Nichitiĭ, chiemîndu-l pre dinsul fečor de împărat; a lu Evstratie muncire; a lu Ipatie muncire, ce de şapte ori au murit şi de şapte ori au înviĭat; muncirea lu Climentŭ al Anchirie şi alte multe cu minciuni tocmite.

Sîntŭ ĭar ş'alte între dumnezeĭasca scriptură, scripturi mincinoase de eretič scrise, spre pacoste neştiuiţilor în care sîntŭ: m(oli)tve mincinoase de friguri şi de năjituri şi de nevoi, cu care ereticii au stricat datele besearecii, şi apostoleasca pravilă, scriindu cuvinte mincinoase.

Cărţile ereticeşti carele nu să cade a le ceti credinčoşii direptu: Martodoi, cum ai zice Astrologul, Astronomiĭa, землемярія опрометных. Čarovnicul în care sîntŭ doosprăzeace... a feaţele hiarălor şi a pasărilor, care ĭaste întîiŭ de-ş păzéşte trupul său mortŭ; zboară cu vulturul şi cu uliul şi cu corbul şi ghionoaĭa. Şi urlă fiarăle céle ĭuţi: şi răsul şi mascurul sălbatec şi lupul şi ursul şi şerpii cei ĭuţi.

---

[1] *Evanghelia copilăriei.*

Cartea Gromovnicul; Fulgeralnicul; Luna cu čarcăn. Colindătorĭul. Metanie Mîslenicul. Socotitorĭul de vise. Vrăjalnicul, vrăjindu cu pasările şi cu hiarăle, care sîntŭ aceastea: casa trăsneaşte; ureachia-mi ţiuĭaşte; ochiul mijaşte; focul colcăĭaşte; cîinele urlă; şoarecile ţiţîiaşte; şoarece haina-mi roade; broasca michecăiaşte; pisica miorneaşte *(sic)*; braţul mi se bate; somnul înfricoşează; orbul mă întimpină; de mĭ arde cevá; focul ţiuĭaşte; scînteĭa din focŭ sare; cade omul; lumînare se stinse; calul nechiĭază; bou pre bou se sue.

A multe fealuri de pasări: albina cîntă; peaştele se bate; ĭarba sună; lemnŭ de lemnŭ scîrcăiaşte; frunza sună; coţofana cîntă; lupul urlă; amărăčĭunea va vení şi alte multe în multe fealuri de vrăjiri.

A călătorilor carte în care ĭaste cobi de timpinare a toate ereticiile şi de ceasurile ceale bune şi reale carea ĭaste de Dumnezeu lepădat; şi de zilele hicleane; şi cum în zioa dentîiŭ a lunii făcut fu Adam. Ačasta ereticii o au scris, ĭar n-au făcut Dumnezeu pre Adam în zioa dentîui, pentru că soarele şi luna şi stealele cerĭului le făcu Dumnezeu miercuri; ĭar pre Adam l-au făcutŭ Dumnezeu vineri. Dară voi, neştiuţilor, cum veţĭ putea spune facerea lu Adam cu luna într-o zi, crezîndu mincĭunelor ereticeşti şi lăsîndu sfînta scriptură, carii treizăci de zile tot spre mincĭună scriseră.

Aşijderea şi alte cobe cari sîntŭ cărţi ereticeşti: Cartea cetitoare de steale, căriĭa ĭaste numele Шестодневныцъ, în care oamenii nebuni vrăjindu cred, căutîndu zilele naşterii sale; nemerirea časurilor; soroaca vieţii; nevoile năpăştilor; fealurile morţii; norocul în neguţătorie; în slujbe. Şi vremile le caută cu nebuniĭa lor, lăsîndu ajutorĭul lu Dumnezău; ĭară neştiindu judecăţile lu Dumnezeu, că nu e porînca lu Dumnezeu nici a sfinţilor apostoli nici de sfinţii părinţi dată; ce de pizmaşii şi uriţii lu Dumnezeu, a doa credinţă idolească de la draci cu ereticii semănată, neştiuţilor, spre peirea sufletelor, ca cum pleavele pre mijloc de grîu aţiţîndu văpaĭa munci-

lor de vecie, după cuvîntul Domnului care l-au zis: viermii lor nu mor și focul nu se stinge. Iar de apostoli ĭaste dat și de sfinții părinți 318 carii în Nicheia, ne porînciră noa întîiu a crede în sfînta Troiță și crucii Domnului și învierii lui a ne închiná; și muma lui Preacurata Născătoare de Dumnezeu a o cinstí și a o slăvi; și pre sfinții apostoli și proorocii și mucenicii și st(ă)l(pnic)i și cărțile ceale sfinte a le ceti, în care iaste sufletul a se spăsí și a scăpa de muncile de vecie; și a creade scripturii ceii adevărate; și a așteptá învĭĭarea morților; și a așteptá înfricoșata judecată și plătireii înprotriva lucrurilor.

Iară de ale lepădaților și procleților cărți de toate a fugí ca Lotŭ de Sodomlĭani și nimic a nu ne pleca într-însele, ca să nu fiți ca muĭarea a lu Lot: neascultîndu învățătura lui Dumnezeu, se întoarse a vedeá ce ĭaste în Sodom, și fu stîlpŭ de sare, și pînă astăz crementită. Așijderea ș'acum cine nu va ascultá învățătura lu Dumnezeu, ce va aveá a ținea la sine scripturi ereticești și într-însele va creade, acela ĭaste vrăjumaș lu Dumnezeu. Și într-acea vrăjire, cine va avea a creade cu acei eretici, să fie blestemat și procleţit; și neînblînzitŭ judeţ să ia cu vrăjumașii lu Dumnezeu și cu jidovii, carii l-au răstignitŭ; sau cine va duce sau... de oao cu prescuri în besearecă sau cu colivă, și acestea toate împreună popii le vor sfinți și le vor cădi, și pentru aceaĭa să fie lipsiți de dostoiniciĭa meserei lor; fără numai colivă curată și pe canon numai a aduce în besearecă; iarăși acealea a nu le duce în oltar, ce bocatele săracilor să le dea și mișeilor ce-sŭ sfinte; ĭar nu să le sfințească cu coliva a sfinților apostoli. De cărțile streine de toate fereaște-te, dară ce e ție și cuvintelor deșarte ale streinilor sau legilor sau proorocilor mincĭunoși, carele adecă răvrătescŭ pre cei ușuri în credință, căce nu e tocmit în leagea lu Dumnezeu, de te pornești spre aceale streine mascarale; că de pohtești să cetești poveaști, iată că ai sfintele cărți ale împăraților; iar de vei de maestrĭe și de lucrătoare, iată că ai prorocii și pre Iov și Pildele, în

carele fă toată maestriĭa și mai mare ascuțire minții vei dobîndi, că ale singur Domnului sînt zise; ĭară de vei pohti cîntece, ĭată ai Psaltirea sau mărturisirea legii, preaslăvita leage a Domnului. Iar de toate streinele și dievoleștile cărți, fereaște-te tare.

Și aceastea sîntŭ cărți lepădate:

De Kitovras basne și glume. Poslaniĭa lu Avgarŭ, care oamenii neștiuți și neînțelegători poartă la sine. Altă mințită de Vasilie den Chesariĭa. De Grigorie Bogoslovŭ și de Ioan Zlataustŭ. Întrebaturi și răspunsuri, ce e și din cîte părți făcut fu Adam. Și cum Prov împărat fărtat pă Hs, au chiemat; și ačasta popa Eremiĭa bălgărescul o au mințit, că grăiaște acest ticălos, că șezîndŭ sfîntul Sisinie pre muntele Sinae și pre un înger Sihail numiaște, care ĭaste spre zminteală a mulți oameni, și șapte feate ale lui Irod cu frigurile băsnuĭa răul, care, evanghelistul, aceale șapte feate nu le numĭaște ce o fată care au jucat și au cerșut capul lu Prediteci, ce și aceasta au fostŭ fata lui Filip, ĭară nu a lu Irod.

Iar marele Sisinie patriarhŭ al Țarigradului întraceale scripturi ale sale grăĭaște așa: Nu mă socotireți acel Sisinie mincĭunos, pre care l-au scris neînțeleptul popa Eremiĭa, spre zminteală oamenilor.

Că sfinții părinții noștri purtătorii de Dumnezeu 318, carii au fostŭ în Nicheĭa al șaptelea săbor, lupii pierzători cu praștiĭa sufletească îi împinseră den beseareca lu Dumnezeu; și învățătura filozofiei lor cea pierzătoare ca pleavele den grîú rumpîndu-le le lepădară și le arseră și nălucirile lor le procleţiră. Iar învățăturile sfinților apostoli și canoanele sfinților purtătorilor de Dumnezeu părinți și pravila sfintei săbornicești besearecii cei mari sfintei besearecі o deaderă spre întărirea credinții a cărora sfântă pravilă chiară citindu-se mîntuĭaște pre suflet. Iar în ceale ereticești lepădate porînciră: nimic a nu te plecá care săntŭ vrăjmaș lu Dumnezeu.

Și aceasta ĭaste înțelepțirea a lor cu carea delungă de Dumnezeu și duc drăcilor în peire.

Iar de vor fi niscari părinți duhovnici, de vor ști la dînșii fečori de duhovnicie fiindu așa și de vor auzi de la dînșii în poca aniile lor și cum au ei intraciĭa a face așá și-i vor primí pre dinșii deč făcîndu ačasta și-i va priimi la pocăință, fără epistimei și fără delungare de besearecă; sau vor face ei singuri aceale vrăji ereticești ceale zise mai nainte, aceĭa după pravilele sfinților părinți să se leapede de popie și cu ceilalți eretici să fie procletiți, ĭar ceale scrise la trupurile lor să se arză.

CUPRINS